

HOF VAN JUSTITIE
VAN DE EUROPESE UNIE

Meertalige reisverhalen

Camille de Toledo

Stefan Tafrov

José Antonio Pascual

Tomáš Duběda

Anne Lise Kjær

Isolde Burr-Haase

Dr. Eva Vetter

Marina Kaljurand

Nikiforos Diamandouros

Christos Artemidis

Roberta Metsola

Barbara Cassin

Jean-Claude Wiwinius

Michael D. Higgins

Marin Mrčela

Prof. dr. Barbara Pozzo

Prof. dr. iur. Sanita Osipova

Prof. dr. Danutė Jočienė

Réka Somssich

Tonio Borg

Prof. dr. J. W. van de Gronden

Prof. dr. Jan Wouters

Katarzyna Kłosińska

Ana Maria Guerra Martins

Radu Paraschivescu

Stanislav Vallo

Prof. dr. Rajko Knez

Heikki E. S. Mattila

Stig Strömholm

Meertalige reisverhalen

Als op een winternacht een reiziger ...

Camille de Toledo 9

Meertaligheid: mijn weg naar vrijheid en naar Europa

Stefan Tafrov 25

Bespiegelingen van een filoloog over meertaligheid

José Antonio Pascual 35

Juristen-vertalers bij het Hof van Justitie van de Europese Unie en gerechtsvertalers in Tsjechië – twee verschillende werelden?

Tomáš Duběda 46

Uitlegging van het Unierecht door Deense rechters: te weinig aandacht voor taalverschillen

Anne Lise Kjær 56

Officiële meertaligheid: van meet af aan een politieke kwestie

Isolde Burr-Haase 66

„Molengue” betekent in het Sango „oogappel”

Prof. dr. Eva Vetter 81

De positie van het Ests in de Europese Unie vanuit de optiek van een lid van het Europees Parlement

Marina Kaljurand 91

Meertaligheid door de ogen van de burger

Nikiforos Diamandouros 98

Lofrede op de meertaligheid

Christos Artemidis 108

Meertaligheid: eenheid uitstralen door verscheiden te zijn

Roberta Metsola 114

„Meer dan één taal”

Barbara Cassin 118

Meertaligheid bij de Luxemburgse rechter

Jean-Claude Wiwinius 127

Het Iers in Europa

Michael D. Higgins 140

Over het belang van meertaligheid in het recht

Marin Mrčela 147

Meertaligheid, een leven lang

Prof. dr. Barbara Pozzo 157

De Letse taal en meertaligheid in Letland

Prof. dr. iur. Sanita Osipova 164

De officiële taal en de uitlegging van de grondwettelijke waarborgen met betrekking tot de status ervan in de rechtspraak van het grondwettelijk hof van de Republiek Litouwen

Prof. dr. Danutė Jočienė 172

Meertalig Unierecht in de Hongaarse rechtspraak

Réka Somssich 188

Meertaligheid en kleine landen

Tonio Borg 199

Europees recht in de polder: Nederlands als connector

Prof. dr. J. W. van de Gronden 205

Het belang van meertaligheid voor de Europese universiteit van de toekomst

Prof. dr. Jan Wouters 215

Zoveel talen, zoveel werelden

Katarzyna Kłosińska 225

Meertaligheid: een academica en rechter in de getuigenbank

Ana Maria Guerra Martins 233

Interpretare humanum est

Radu Paraschivescu 238

Meertaligheid

Stanislav Vallo 244

Ervaringen met en beschouwingen over institutionele meertaligheid op EU-niveau

Prof. dr. Rajko Knez 248

Meertaligheid en juridische samenwerking in de noordse regio

Heikki E. S. Mattila 257

Taal als sleutelbos

Stig Strömholm 271

Aantekeningen 280

Als op een winternacht een reiziger ...

— Camille de Toledo

Camille de Toledo is schrijver en doctor in de vergelijkende literatuurwetenschappen. Hij geeft les aan het Atelier des écritures contemporaines van het ENSAV (La Cambre) in Brussel en aan de universiteit van Aix-Marseille. Van zijn hand verschenen onder meer *Le Hêtre et le Bouleau, essai sur la tristesse européenne* (2009), *Vies potentielles* (2010), *L'Inquiétude d'être au monde* (2012) en *Le livre de la faim et de la soif* (2017). Camille de Toledo studeerde geschiedenis, rechten, politicologie en literatuur. In 2004 ontving hij de beurs van de Villa Médicis en in 2008 stichtte hij de Société européenne des auteurs pour promouvoir „la traduction comme *langue*”. Na het overlijden van zijn broer en zijn ouders verhuisde hij in 2012 naar Berlijn. Als onderdeel van zijn strijd voor de juridische erkenning van de elementen van de natuur organiseerde hij samen met de Pôle Art et Urbanisme hoorzittingen voor het instellen van een Loire-parlement [Auditions pour un parlement de Loire (2019-2020)]. Dit proces leidde tot *Le fleuve qui voulait écrire*, een verhaal over de „juridische opstand van de aarde”, zoals hij het zelf noemt. Zijn nieuwste roman, *Thésée, sa vie nouvelle*, verscheen in 2020 bij de Franse uitgever Verdier en won de Prix de la création van de Académie française en de Franz Hessel-prijs.

Als op een winternacht een reiziger ...

Zo begint het beroemde boek met de gedachte-kronkels van Italo Calvino waarin alles in wording is; maar zo was het ook toen ik, in de nevelige nacht van een verlate winter, voor het eerst het Hof van Justitie van de Europese Unie zag met zijn hoge evenwijdige torens, twee gouden en één zwarte. En nu ik terugdenk aan dat bezoek, komt de gedachte bij mij op dat wij misschien ook van daaruit opnieuw moeten beginnen, als wij nog in Europa geloven, als wij nog in Europa willen geloven. *Als wij op een winternacht ...* met zijn allen daar zouden samenkomen om de vraag te beantwoorden die dat imposante gebouw in dat mistige Luxemburgse landschap ons stelt:

Hoe kunnen wij Europa één wet geven, één en dezelfde gemeenschappelijke wet, in alle talen?

Hoe kunnen wij van al die talen, van de vele nuances die zij in zich dragen één gemeenschappelijk leven smeden, van het Scandinavische Hoogland tot aan de droge, rotsachtige baaien van de Middellandse Zee?

En zullen wij er zonder gemeenschappelijke horizon in slagen om het *verlangen naar eenwording* weer aan te wakkeren?

★

Het is herfst 2019, enkele maanden na de Duitse Bondsdagverkiezingen, als Berlijn, de stad waar ik mijn toevlucht heb gezocht, de val van de Muur viert. En ik weet sinds het voorjaar dat de aangekondigde vernietigende golf van het nationalisme en het populisme in

Frankrijk, in Hongarije, in Italië, in Spanje, in Polen ... niet alles heeft weggevaagd. Europa verzet zich. Toch zie ik het, hoor ik het, van de parlementsleden tot aan de directoratengeneraal van de Commissie: iedereen is zich ervan bewust dat het schip water maakt; het oude vredesproject heeft zijn dynamiek verloren. Het hart van de *European dreamers* is zwaar en iedereen weet dat het gevaar er is, dat het niet meer weg zal gaan.

Welkom bij het Hof van Justitie van de Europese Unie!

Europa is een oude droom die men graag nieuw leven wil inblazen. Maar hoe? Het naoorlogse verlangen naar vrede en de urgentie van de wederopbouw zijn al lang verdwenen. Dankzij het bijzondere geluid van enkele staatshoofden kon de Europese begeestering tot eind jaren '80 voortduren. Het waren de hoogtijdagen van de Frans-Duitse tandem. En aan het einde van de twintigste eeuw bracht de val van de Muur zelfs nieuwe hoop. Het *Europese verlangen* leek weer op te laaien, met als schaduwzijde de onheilspellende Balkanoorlog, de broedermoord die opnieuw dood en verderf zaaide. Voor wie het is vergeten, is er *Ulysses' gaze*, de film van Theo Angelopoulos over het grimmige geweld in dat gebied wanneer de waanzin van het nationalisme de overhand neemt ... Maar ondanks die hoop – 1989 – en die waarschuwingen – de oorlog in voormalig Joegoslavië – is het eerste Europese enthousiasme verstomd. De lier van het geheugen werkt vandaag de dag niet meer. De tijd van de symbolen – Willy Brandt die bij

het getto van Warschau knielt, Mitterrand-Kohl, de mooie toespraken over verzoening ... – het is niet meer. We moeten iets nieuws bedenken. Maar wat?

Bij binnenkomst in de grote rechtszaal ...

Bij binnenkomst in de grote rechtszaal van het Hof voelde ik een vreemd soort ontroering toen ik, onder het doorschijnende doek van de centrale plafondverlichting, de eerbiedwaardige rechters zag plaatsnemen, rechters uit alle hoeken van Europa die elk vier tot vijf talen beheersen. Ik was geroerd door de aanblik van de cabines rond de zaal, waarin de tolken de discussies vanuit de verschillende Unietalen vertalen. Het was alsof ik Babel betrad, een Babel dat standhoudt, dat zich verzet ... alsof ik door de spiegel stapte en achter de leuzen, achter de pennenstrijd *tegen* of *vóór* Europa terechtkwam; ver weg van de altijd zo teleurstellende politiek. Terwijl ik plaatsnam achter het glas van de tolkencabine dacht ik terug aan mijn studie, aan dat typische gevoel van euforie dat je bekruipt wanneer je de luidruchtige, rumoerige sfeer van de *opinie* achter je laat en de droge, rechtlijnige materie van het recht gaat beoefenen.

„We zouden alle scholieren van Europa in dit Hof moeten uitnodigen,” dacht ik bij mezelf, „alle toekomstige generaties, iedereen die iets wil begrijpen van de inspanningen die ons Europese theater vergt.”

Het toneel van het recht

Ik zeg *theater*, want het Hof is een toneel waar men, vakbekwaam en toegewijd, de *gemeenschappelijke wet* maakt; dat wil zeggen een uitlegging van de Europese regels die kan worden gedeeld. En het drama dat zich op dat podium afspeelt is dat van de verschillen en de overeenkomsten, van het streven naar uniformiteit en de noodzaak van diversiteit; het is het drama van de *translation gaps*, van de opzettelijke en onopzettelijke misverstanden; van de culturele trots die versnipperd en van de bestuurlijke volharding die naar eenheid streeft. Het is een podium dat, net als een theater, loges heeft: werkruimten waarin men zich onvermoeibaar en gewetensvol inzet om vanuit alle talenparen een *bijna-eenheid* te scheppen.

Natuurlijk is er Brussel, de politieke wereld van onderhandelingen en compromissen waar de *samenwerkingsgedachte* vertroebelt; waar een bepaald idee van de gemeenschap wordt uitgehold, waar symbolen en principes wegvallen; waar het egoïsme van de naties weer de boventoon voert en pijnlijke schaamte gedijt. Ik denk hier aan de lafheid en nalatigheid waardoor duizenden migranten in de Middellandse Zee zijn verdronken. De politiek in Europa lijkt maar al te vaak op een schipbreuk, met de Brexit als signaal, de opkomst van extreemrechts als symptoom, de verstrengeling van particuliere en publieke belangen als schaduwzijde en het zwakke buitenlandbeleid als fiat. En zo draagt alles bij tot dat gevoel dat we ten onder gaan.

Maar tegenover dat alles is er dat minder rumoerige toneel van het recht, waar de rechtspraak zich blijft inspannen om de

naleving van de gemeenschappelijke regels te waarborgen. En dat brengt mij weer bij die verticale torens van het Hof van Justitie van de Europese Unie. Eenmaal boven zie je door de wintermist heen het centrum van de oude stad en het Groothertogdom Luxemburg. Hier beslist men niet over de regels; hier ziet men toe op de toepassing ervan. Hier gaat het over *de geest van de wetten*. En wanneer er elke dag zoveel principes overboord worden gegooid, is het goed dat eraan wordt herinnerd.

Over de geest van de wetten en de talen

Er is één gebeurtenis die een brug slaat tussen het werk van het Hof van Justitie van de Europese Unie en de grote geschiedenis. Een gebeurtenis die de inspanningen om *één wet te maken* verbindt met de bestaansreden van het Europese project.

In 1945, na de overwinning op de nazi's, vragen de geallieerden zich af hoe zij de Duitse daders moeten berechten. De processen van Neurenberg bieden het antwoord. Maar om recht te spreken, moet het obstakel van de talen worden genomen; zijn er hulpmiddelen nodig om een *taaloverstijgend* proces mogelijk te maken. De rechters zijn Engels, Frans, Amerikaans en Russisch; de meeste bewijsstukken zijn in het Duits. Er moet vertaald worden; en tijdens de terechtzittingen moeten de verklaringen van de getuigen, van de slachtoffers en van de verdachten in *real time* worden omgezet in de talen van de rechters. Geen enkele tolk heeft tot dan toe simultaan getolkt. De meeste specialisten die bijeen zijn geroepen

om die uitdaging het hoofd te bieden, wijzen in eerste instantie op een onoverkomelijke menselijke grens: een mens kan niet luisteren, vertalen en praten tegelijk. Toch wordt die uitdaging overwonnen. In Neurenberg wordt een mogelijkheid uitgevonden, die van een *vertaaltechniek* die de weg vrijmaakt voor een taaloverstijgende rechtspraak op een verminkt continent.

Europa is dus daar ontstaan, op dat vertaalknooppunt tussen de talen, daar waar de geschiedenis van de criminaliteit, de waanzin van het nationalisme en – in de woorden van historicus Ernst Nolte – de „Europese burgeroorlog” samenkomen met de noodzaak om, via de vertaling-als-taal, de identiteiten te overstijgen *om recht te spreken*.

Dat is de erfenis die is nagelaten aan het Hof van Justitie van de Europese Unie. De noodzaak om te vertalen opdat *één wet in meerdere talen* kan worden begrepen.

Een vaak onopgemerkte Europese werkelijkheid

Onze politieke elite lijkt vrijwel geen oog te hebben voor deze meertalige werkelijkheid van Europa. Niet dat zij wordt genegeerd, maar er wordt nooit serieus naar gekeken. Talen, een *talengemeenschap*, zouden het uitgangspunt moeten zijn voor een nieuwe opvatting van Europa: hoe kunnen wij een publieke ruimte creëren voor meer dan 550 taalcombinaties? Hoe kunnen wij burgers die door zoveel talen en taalgebruiken van elkaar worden gescheiden, met elkaar verbinden?

Terwijl de achtereenvolgende uitbreidingen tot een aanzienlijke toename van de *stroom aan vertalingen* hebben geleid – en hier in het Hof tot meer kantooruimte – heeft de politieke elite drie verschillende antwoorden op die uitdaging geformuleerd: a. In de meeste gevallen een literair antwoord, teneinde schrijvers aan te moedigen om de „taalkunst” in al haar facetten te beoefenen; b. Een pragmatisch *business-friendly* antwoord, dat altijd in het voordeel uitvalt van het Engels, welk compromis mogelijk uit de gratie was geraakt indien de Brexit automatisch had geleid tot een verminderd gebruik van het *globish als spiltaal voor Europese aangelegenheden*; c. En tot slot, sinds begin 2000 en meer in het bijzonder sinds de opkomst van de zogenaamde „Neural Machine Translation”-methoden, een technisch antwoord, waarbij sommige optimisten geloven dat wij dankzij kunstmatige intelligentie – vertalingen door algoritmen, *machine-learning* en semantische *clouds* – binnenkort alle talen kunnen spreken.

Toch is nog nooit vanuit een *politieke* invalshoek nagedacht over de opdeling van de juridische en sociale ruimte *in talen*. Van al diegenen die de idee van een verenigd Europa hebben toegejuicht – van Victor Hugo tot heden – heeft niemand zich ooit over die uitdaging uitgelaten.

De grote Victor had het over de „Verenigde Staten van Europa”, „maar in welke taal?”, zou ik hieraan willen toevoegen. Hoe valt de term *Unie* te verenigen met de taalkundige, en dus culturele, affectieve en historische versnippering ervan? Het lijkt alsof niemand die vraag hardop durft te stellen; omdat zij ons plotseling dwingt om Europa vanuit zijn conflicten en onoverbrugbare verschillen te bezien.

Het model van het Hof van Justitie van de Europese Unie

Toen ik tijdens mijn bezoek aan het Hof zag hoe zijn diensten georganiseerd waren, dacht ik bij mezelf: en toch moeten wij hier, bij deze gigantische *vertaalinspanning om de betekenis van de wet over te brengen*, beginnen om een nieuwe gemeenschappelijke horizon te bepalen. Wij kunnen de modellen voor *vertaaltechnieken* die hier bij het Hof worden ontwikkeld, als uitgangspunt nemen om ideeën voor een toekomstig burgerschap te formuleren.

Want, zo zei ik tegen mijzelf, vertalingen kunnen toekomstige generaties bewust maken van het beleid van diversiteit, van pluraliteit en van verschillen dat wij meer dan ooit nodig hebben; niet vanuit de moralistische idee dat de Ander heilig is – Levinas – noch door ons te laten leiden door de illusie van samensmelting of eenheid of, zoals men ooit dacht, van *een gemeenschappelijke bestemming* – door te zwaaien met symbolen en geschiedenis ...

De praktische, door ervaring aangescherpte kunde waarmee het Hof gemeenschappelijke regels vastlegt in de verschillende talen, helpt ons om na te denken over:

1. een *vertalend burgerschap* dat voortdurend op gespannen voet staat met meerdere loyaliteiten – met minderheidsculturen, met regionale culturen en met grotere, nationale en Europese verbanden.

-
2. een *vertalend burgerschap* als een inspanning om datgene wat nooit een eenheid zal kunnen worden te verbinden.

Dat is het *kloppend hart* van wat ik bij het Hof heb gezien; het kloppend hart dat je ontdekt op je tocht langs de verdiepingen van de torens, bij het doorkruisen van de galerij en bij het passeren van de bibliotheek ... Hier zijn alle medewerkers en alle functies ervan doordrongen dat zij met die verschillen moeten zien om te gaan.

24 talen. Onomkeerbare combinaties. De taal van de beraadslagingen: het Frans. De spiltalen, waaronder het Engels en het Duits. De procestalen: 24 in potentie. De vertaling van arresten, zodat de Europese rechtspraak kan neerdalen in de verschillende nationale rechtssystemen. De juristen-linguïsten, afkomstig uit alle hoeken van het continent. De freelancers die buiten het Paleis werken; degenen die de kwaliteit van de vertalingen controleren. En, wanneer de zaken ter terechtzitting worden besproken, de tolken die het stokje overnemen, die zich iedere keer opnieuw een scala aan begrippen eigen moeten maken. En dit verslag dat ik opteken op de verdieping van het „DGM” – het directoraat-generaal Meertaligheid – waar ik de rode zon door de mist zie schijnen, terwijl zij vredig de avond inzeilt boven het naburige terrein, dat is bedekt met een dun laagje sneeuw:

„Het gebeurt weleens dat de advocaten uit de lidstaten die tegen een bepaalde Europese regel komen pleiten, te snel praten. De *speakers* vergeten dan dat wij daar, achter al dat glas dat

het Hof omringt, hun woorden proberen bij te houden, zodat iedereen ze kan begrijpen.”

Een race *om de talen met elkaar te verbinden*, een concrete inspanning om een sociale en juridische ruimte tot stand te brengen in de gemeenschappelijke taal: de geschreven en de gesproken vertaling.

„We hebben een knopje”, vervolgt mijn gesprekspartner. „Als we één keer drukken, gebeurt er niets. Maar als andere tolken in andere cabines ook drukken, dan gaat er een rood lampje knipperen op het bureau van de rechter. Dan weet hij dat de tolken in de cabines niet meer kunnen volgen. In dat geval vraagt de rechter de persoon die aan het woord is meestal om wat langzamer te spreken. Dit systeem is ontwikkeld voor het proces van Neurenberg.”

In die spoedprocedure ligt alles besloten: de tijd die nodig is *om de weg naar een gemeenschappelijke wet te bewandelen*. Elkaar begrijpen, goed begrijpen. Vaart minderen zodat alle oren in alle talen goed kunnen tolken.

Dat is de Europese les die we hier bij het Hof leren.

Naar een publieke vertaalruimte

Wanneer je op de afdelingen komt van UPT – Planning en Externe Vertaling, OAM – Hulpmiddelen voor meertaligheid, en PCT – Terminologieprojecten en -coördinatie, en het personeel en de techniek ziet die daar worden ingezet, is het niet moeilijk om je in te beelden dat die middelen ook zouden kunnen worden

gebruikt in een grotere publieke ruimte: niet alleen om het Unierecht te vertalen – dat vaak ver af staat van het kloppend hart van onze gevoeligheden – maar ook persberichten, literatuur en geesteswetenschappen ... Mensen zullen me zeggen dat dit een schrijversdroom is.

Maar toch bevindt zich daar *de geest van Europa* die wij zoeken:

- Europa heeft één taal nodig; niet een taal die ons verdeelt, maar een taal die ons verbindt met onze verschillen en afwijkingen;
- en we hebben één rechtspraak, één wet nodig die *in talen* kan worden herkend.

In beide gevallen betekent dit dat we onvermoeibaar voor elkaar zullen moeten vertalen.

Dat is geen schrijversdroom. Dat is een *gegeven* waarmee de instellingen het moeten doen. Maar ook een *gegeven* waarover de politiek zich moet buigen.

Wat zou het voor het Europese project betekenen wanneer er een *Europese vertaaldienst* zou zijn die, naar het voorbeeld van het Hof dat meer dan een miljoen pagina's per jaar produceert, evenveel pagina's voor zijn rekening zou nemen zodat een *publieke taalruimte* kan ontstaan? Wat zou het voor onze groepsverbanden betekenen wanneer zo'n *meertalige ruimte* werkelijkheid zou worden? Wat zou er gebeuren met onze identiteit wanneer heel Europa publiekelijk de „vertaling” als zijn enige *officiële taal* zou erkennen?

Het zou de erkenning betekenen van al onze onderling verweven geschiedenissen van verbanning, verstrengeling en versmelting.

Een immens wisselsysteem

Voor een goed begrip van het werk dat het Hof verzet, kan uiteraard niet worden voorbijgegaan aan de miljoenen pagina's jurisprudentie, aan de duizenden verzoeken en verzoekschriften die vaak extreem technische onderwerpen betreffen; dit betekent ook: veel tijd doorbrengen in het hart van de mededingingsideologie van de Europese Unie, waar men de totstandbrenging van een *zuivere en perfecte markt* nastreeft; we moeten ons dus realiseren dat hier de beginselen worden toegepast die in de Verdragen zijn vastgelegd: daarbij gaat het soms over merken, dan weer over technische normen ...

Persoonlijk ben ik het grondig oneens met deze ideologische basis; dat ben ik altijd al geweest. Ik vind dat prioriteit moet worden gegeven aan de ontwikkeling van de beginselen van het *Europese arbeidsrecht* en *milieurecht*, en niet aan die van de vrije mededinging.

Maar het Hof maakt geen recht; het ziet toe op de uniforme uitlegging en de goede vertaling ervan, op een juiste opname in de nationale wetten en op de uitlegging ervan. En indien de lidstaten of de Commissie een *politieke* richting zouden inslaan die rechtvaardiger, menselijker en cultureler zou zijn, dan zouden de rechters van het Hof een reden hebben om een andere *geest van de wetten* te verdedigen.

Het is die andere *geest van de wetten* die mij aan het einde van mijn bezoek aan het denken zet.

Wat het Hof van Justitie van de Europese Unie laat zien, wat ik heb gezien, is vooral die buitengewone capaciteit om *vertaalstromen* te organiseren. Je kunt het vergelijken met een immens wisselsysteem waarvan de stations de talen zijn. En tussen al die talen circuleren duizenden pagina's. Van het Roemeens, het Lets, het Fins, het Italiaans, het Kroatisch, het Slowaaks, het Tsjechisch, het Bulgaars, het Deens, het Pools, het Ests, het Spaans, het Maltees, het Grieks, het Hongaars ... naar de *spiltalen* of naar de *taal van de beraadslagingen* en weer terug naar al die verschillende talen.

De meesten die hier in de verschillende taaleenheden werken, leiden een leven dat veel weg heeft van die *netwerktal* van het Hof. Het zijn polyglotten die in een meertalige werkelijkheid wonen en het *Europese leven* in hun ziel dragen. Een beetje zoals de tolken van Neurenberg die de *simultaanvertaling* uitvonden en van wie ik de volgende dag, in de trein naar Berlijn, de portretten zou lezen. Hier geboren, daar opgegroeid, veelal dochters en zonen van ouders van verschillende herkomst ... Dat is het Europa dat we moeten uitdragen.

En als De Gaulle ernaast zat ...

Er is een vaak geciteerde zin van De Gaulle, die hij uitsprak tijdens een persconferentie op 15 mei 1962:

„Ik geloof niet dat Europa levensvatbaar is zonder Frankrijk met zijn Fransen, Duitsland

met zijn Duitsers, Italië met zijn Italianen, etc. Dante, Goethe en Chateaubriand zijn van heel Europa, juist omdat zij bovenal Italiaan, Duitser en Fransman waren. Zij zouden weinig voor Europa hebben betekend als zij staatloos waren geweest en in een of andere combinatie van het Esperanto en het Volapük hadden gedacht en geschreven ...”

Deze zin beklijft weliswaar, maar gaat voorbij aan de werkelijkheid. Hij wil ons doen geloven dat wij altijd zullen moeten *terugvallen op onze eigen taal*. Maar hij verhuult het evidente feit dat noch Dante, noch Goethe, noch Chateaubriand zouden zijn geweest wie zij waren, indien zij niet met de hulp van vertalers waren „gemigreerd”. Hij doet ook geen recht aan de immense bijdrage van gevluchte, verbannen en staatloze schrijvers aan de Europese literatuur.

Een gemeenschappelijke ruimte – en literaire roem – is enkel mogelijk dankzij vertalingen.

Het Hof bewijst dit dagelijks op het gebied van het recht. Het is de belichaming van wat ik ooit het „Toevluchtsoord der talen” heb genoemd. En laten we hopen dat we in de toekomst, naar het voorbeeld van het Hof, een tekstuele, politieke en poëtische *taal*ruimte tot stand zullen brengen, in plaats van ons steeds weer terug te trekken achter de grenzen van onze naties.

Als op een winternacht

De nacht is inmiddels gevallen boven de hoge torens van het Paleis. De duisternis geeft de immense glazen contouren van het Hof een

verontrustende, duizelingwekkende donkerte; alsof we worden omringd door spiegels waarin zich een tweede *kantoorleven* afspeelt en de lichtweerkaatsingen zich vervlechten. Ik verlaat het Paleis en draai me om naar dat hoge gebouw. Enorme hijskranen turen als nieuwsgierige reuzen door de dikke wollige wintermist. Ze rillen van de kou.

Binnen enkele maanden zal de derde toren voltooid zijn; daarna staan ons de sombere maanden van de pandemie te wachten, waarin we het evenwicht tussen gezondheid en de Europese vrijheden moeten bewaken. En terwijl in de hele wereld de hang naar afzondering en geweld op de loer ligt, kunnen wij er gerust op zijn dat er ergens, op een plek hier ver vandaan in de wintermist, net als in een sprookje, een fort met hoge torens staat waarin men zich blijft inzetten voor de eerbiediging van het recht, zonder hetwelk niets standhoudt ... zonder hetwelk alles uiteenvalt.

Berlijn, 9 november 2019, en Brussel, 2 januari 2022.

Meertaligheid: mijn weg naar vrijheid en naar Europa

— **Stefan Tafrov**

Stefan Tafrov, geboren in 1958 te Sofia, is een Bulgaarse diplomaat, politicus, journalist en vertaler. Als lid van mensenrechtenorganisaties tijdens het communistische regime was hij reeds sinds de oprichting van de democratische beweging SDS in 1990 verantwoordelijk voor de internationale betrekkingen van deze beweging. Hij was tevens de eerste adviseur voor buitenlandse zaken van president Zhelyu Zhelev. Hij was ambassadeur in Italië en Malta, in Groot-Brittannië en Ierland, in Frankrijk en bij de Unesco, tweemaal permanent vertegenwoordiger bij de Verenigde Naties in New York, tweemaal viceminister van buitenlandse zaken en parlements lid. Hij spreekt Frans, Engels, Italiaans, Spaans, Pools en Russisch. Hij heeft werken van onder meer François Mauriac, André Gide, Jean-Paul Sartre, Claude Simon, Marguerite Duras en Umberto Eco vertaald in het Bulgaars. Hij is commandeur van het Legioen van Eer van de Orde van de Ster van Italië.

Ik ben geboren in Bulgarije ten tijde van het communisme, dat het land bijna volledig had afgesneden van de rest van Europa. Reizen naar de andere kant van het IJzeren Gordijn gebeurde veeleer zelden. Contacten met buitenlanders waren verdacht, leidden in het beste geval tot last en waren soms een reden tot vervolging. Bijzonder moeilijk was de situatie voor families zoals de mijne, waarover het regime niet te spreken was, in ons geval voornamelijk wegens mijn vader, die onmiddellijk na de oorlog als jonge advocaat leden van democratische oppositiepartijen verdedigde, totdat deze in 1947 definitief werden verboden. Na zijn aanhouding door de politieke politie werd hem een beroepsverbod van twaalf jaar opgelegd dat pas kort voor mijn geboorte in 1958 werd opgeheven. Tot zijn overlijden mocht hij noch mijn moeder naar het Westen reizen. Ikzelf ben het IJzeren Gordijn voor het eerst overgestoken als 31-jarige op 3 oktober 1989, kort voor de val van de Berlijnse Muur. Voordien hadden de Bulgaarse autoriteiten mij twee jaar lang de toestemming geweigerd om op uitnodiging van de Franse regering naar Frankrijk te reizen, een uitnodiging die ik had ontvangen als specialist in de Franse literatuur en vertaler van onder meer François Mauriac, Jean-Paul Sartre, André Gide en Claude Simon. Ik „lag niet in de bovenste lade“, zoals het destijds heette, niet alleen omdat ik uit een „slechte“ familie kwam, maar omdat ik het bovendien had aangedurfd mij aan te sluiten bij enkele mensenrechtenorganisaties, die in de jaren 1980 in Bulgarije waren ontstaan en die zich verzetten tegen het communistische regime. In deze omstandigheden uitte het verlangen naar het verboden Europa zich bij mij en de meerderheid van mijn landgenoten in het leren van vreemde talen. In mijn familie en in mijn hele sociale milieu werd de beheersing van het Engels, het Frans en het Duits – kortom, zo veel mogelijk Europese talen – in grote mate op prijs gesteld en bijna tot een cultstatus verheven. Zij was de kwintessens van echte ontwikkeling. Mijn rolmodellen waren familieleden en vrienden die dankzij hun kennis van vreemde talen sporadisch toegang tot westerse landen hadden, een privilege dat nagenoeg uitsluitend voorbehouden was aan communistische functionarissen. Op school was Russisch verplicht. Engels, Frans of Duits werden weliswaar onderwezen, maar slechts twee uur per week en enkel op het gymnasium. Om een vreemde taal goed onder de knie te krijgen, waren aanzienlijke extra inspanningen nodig. Er was een breed aanbod van taalcursussen, maar alleen in de grote steden.

Zelf behoorde ik evenwel tot de geprivilegieerden, niet alleen omdat ik in Sofia woonde maar ook wegens de stevig verankerde francofone tradities van mijn familie: mijn grootmoeder behaalde in Genève haar diploma in de Franse literatuur; mijn vader had als kind en jongeman in het Franstalige deel van Zwitserland gewoond, was daar naar school gegaan en sprak uitstekend Frans. Thuis hadden we een bibliotheek met veel klassiekers van de Franse literatuur. Mijn grote kans kreeg ik toen ik na moeilijke

toelatingsproeven in de vakken Bulgaars en wiskunde – in concurrentie met honderden jongens die om een plek wedijverden – werd toegelaten tot het Franse gymnasium. Dit gymnasium behoorde tot een netwerk van gespecialiseerde, uiterst selectieve gymnasia voor het onderwijs in vreemde talen binnen het Bulgaarse onderwijssysteem, die werden opgericht in de jaren 1960 en waar les werd gegeven in de belangrijkste Europese talen: Frans, Duits, Engels, Russisch en vanaf de jaren 1980 ook Spaans. De opleiding in die gymnasia begon meteen met een voorbereidende klas waar uitsluitend de vreemde taal in kwestie werd aangeleerd. Vervolgens werden de meeste vakken in deze vreemde taal onderwezen, in mijn geval het Frans. Tot op de dag van vandaag hebben veel Bulgaren die een taal zeer goed beheersen, dit te danken aan de gymnasia voor het onderwijs in vreemde talen, een echte verworvenheid van het Bulgaarse onderwijssysteem.

Zo ontloek tijdens mijn tijd op het gymnasium mijn eeuwige voorliefde voor de Franse taal. Dat heb ik te danken aan mijn fantastische leraren, die ons niet enkel leerden de taal van Molière correct te spreken en te schrijven, maar ons ook toonden hoe we haar culturele mogelijkheden en haar diepgang ten volle konden benutten.

Zodra ik de taal beter onder de knie had, begon ik regelmatig de kleine bibliotheek van het cultureel bureau van de Franse ambassade in Sofia te bezoeken, het enige bureau van een westerse staat van zijn soort. De toegang tot het culturele en politieke leven van een vrije en democratische staat via de pers ervan (de jaren 1970 en 1980 waren werkelijk een bloeiperiode voor de Franse journalistiek) was van cruciale betekenis voor mijn ontwikkeling als persoon en als burger voor wie vrijheid, spiritualiteit en mensenrechten zeer belangrijke waarden werden. Het Frans hielp mij om mijzelf als Europeaan te begrijpen en deed mij beseffen hoe onnatuurlijk het was dat mijn geliefde vaderland, een oud Europees land met een oude Europese cultuur, geïsoleerd was van de rest van Europa. Een Frans spreekwoord luidt dat ieder vrij mens twee vaderlanden heeft: het zijne en Frankrijk. Mijn tweede vaderland als vrij mens is het Frans.

Van jongs af aan heb ik met behulp van taalcursussen en wat privélessen onvermoeibaar Engels geleerd. Aangezien mijn kennis van deze taal reeds goed was, besloot ik Spaans te leren toen ik op school een tweede vreemde taal moest kiezen. Het onderwijs in het Spaans stond destijds in Bulgarije nog in de kinderschoenen. Bij de krantenkiosken kon men de kranten van de grote westerse communistische partijen vinden, zoals de Italiaanse krant „L'Unità”, die van een goed journalistiek niveau was en een liberale geest uitademde. Ik stelde vast dat ik via het Frans ook het Italiaans betrekkelijk gemakkelijk kon begrijpen, schafte mij een boek over de Italiaanse grammatica en een woordenboek

aan en leerde in korte tijd zelfstandig genoeg Italiaans om langere teksten te kunnen lezen in deze door mij zo beminde taal.

Het spannendst is het verhaal over de manier waarop mijn belangstelling voor het Pools werd gewekt. Polen en zijn cultuur hebben mij bekoord met hun zin voor onafhankelijkheid en vrijheid. Enkele eminente Bulgaarse intellectuelen en mijn lichtende voorbeelden waren traditioneel met Polen verbonden. In augustus 1980 begaf ik mij dan ook met de trein naar het vaderland van Mickiewicz en Chopin. Mijn Poolse medereizigers waren in zeer opgewonden staat heftig aan het discussiëren over iets, maar ik had geen idee waar het over ging. Later, toen de trein in het station van Lublin stond te wachten, was ik er getuige van hoe een vrouw op het perron langs de wagons rende en haar landgenoten in de trein toeriep: *Są strajki na wybrzeżu*. Een Bulgaarse die in Krakau studeerde, vertaalde dit voor mij: „Aan de kust wordt er gestaakt.” Dat was het begin van de arbeidersstaking in Danzig. Men moet in een communistische staat geboren zijn om de betekenis van deze gebeurtenis te begrijpen, want stakingen waren ten strengste verboden door het systeem. Toen ik eindelijk doorhad wat de Poolse vrouw op het perron in het station van Lublin had geroepen, geloofde ik voor het eerst dat het communisme ook in Bulgarije zou verdwijnen. Met behulp van een Poolse vriend geraakte ik in Danzig. Ik was daar toen Lech Wałęsa en de regering het Akkoord van Danzig ondertekenden, waarmee de vakbond *Solidarność* werd gelegaliseerd. Het eerste wat ik na mijn terugkeer in Sofia deed, was mij inschrijven voor een cursus Pools aan het instituut voor Poolse cultuur in Sofia. Het Pools is, net zoals het Bulgaars, een Slavisch taal, zodat de woorden voor mij niet moeilijk waren. De grammatica met haar naamvallen daarentegen is niet zo gemakkelijk voor iemand die analytische talen als het Bulgaars en de Romaanse talen gewoon is. Ik studeerde af in de journalistiek aan de universiteit van Sofia. Tijdens mijn studie leerde ik vlijtig Engels – in de groep voor de verst gevorderden – en daarnaast ook nog Spaans en Italiaans. Dat was misschien wel het meest zinvolle onderdeel van mijn voor het overige zeer gepolitiseerde universitaire opleiding. Ik beleefde er veel plezier aan om door te dringen tot de lexicale, grammaticale en stilistische bijzonderheden van de talen, deze met elkaar te vergelijken en te zien hoe de werelden die voor mij opengingen, steeds interessanter en stimulerender werden. Meertaligheid was mijn redding uit de onderdrukking, mijn manier om vrij in Europa te leven nog voordat ik mij vrij in Europa kon voortbewegen.

Nadat ik afgestudeerd was, ging ik aan de slag als redacteur bij een literair weekblad, waarvoor ik schreef over de Franse en Italiaanse literatuur van die tijd. Zo kwam ik vanzelf uit bij literaire vertaling – een beproefde manier om door te dringen tot de meest complexe mechanismen van een vreemde taal. De teksten van de grote auteurs die ik

vertaalde, leerden mij niet alleen de geheimen van mijn moedertaal te doorgronden, maar ook ingewikkelde teksten intensiever te lezen. Tot op de dag van vandaag weet ik voor mezelf dat ik de door mij vertaalde boeken ook echt heb gelezen. Dat geldt in het bijzonder voor het experimentele proza van Claude Simon in zijn roman *La Route des Flandres*, die deels bestaat uit zinnen van twintig bladzijden die vol bijwoordelijke deelwoorden staan, een soort kubistisch schilderwerk met de middelen van de Franse taal. De vertaling van deze roman was de grootste uitdaging voor mij en deed mij op de grenzen van zowel de Franse als de Bulgaarse taal stuiten.

De communistische dictatuur in Bulgarije viel tegelijk met de Berlijnse Muur. De mensenrechtenorganisaties waartoe ik sinds de jaren 1980 behoorde, bundelden hun krachten met de opnieuw opgerichte politieke partijen, die het regime in de jaren 1940 had verboden, en vormden een grote coalitie, die wij *Sayuz na demokratichnite sili* (unie van democratische krachten, SDS) noemden, teneinde een meerpartijendemocratie tot stand te brengen. Tienduizenden Bulgaarse burgers gingen in de steden de straat op met twee hoofdeisen: democratie en de terugkeer naar Europa, waarbij het ene ondenkbaar was zonder het andere. Behalve met de Bulgaarse driekleur en met de blauwe vlaggen van de coalitie, zwaaiden de mensen met Europese vlaggen, die zij – God weet waar – op de kop hadden getikt. Zo bevonden mensen als ik – die vreemde talen kenden en via de Europese pers de wereldpolitiek hadden gevolgd – zich plots in het brandpunt van deze gemeenschappelijke nationale inspanning. Als medeoprichter van het dagblad van de SDS (*Demokratsia*) was ik verantwoordelijk voor de internationale berichtgeving van deze krant en stichtte ik daarnaast de internationale afdeling van de SDS. Toen onze voorzitter, Zhelyu Zhelev, in augustus 1990 werd verkozen tot eerste niet-communistische president van Bulgarije, werd ik zijn eerste adviseur voor internationale politiek in een tijdperk waarin Bulgarije onder zijn leiding de Europese integratie niet alleen als leidend beginsel voor het buitenlands beleid maar voor de gehele ontwikkeling van het land koos.

Een zeer belangrijk onderdeel van de Europese oriëntatie van Bulgarije was de bevordering van meertaligheid. Gezien de duidelijke wereldwijde dominantie van het Engels was het voor ons belangrijk om de nationale taalkundige tradities te bewaren en te bevorderen die waren ontstaan tijdens de Bulgaarse renaissance in de achttiende en negentiende eeuw, toen het Frans en het Duits de belangrijkste vreemde talen van de Bulgaarse elite waren. Precies om een deel van deze tradities te bewaren, trad Bulgarije reeds in 1994 ingevolge een besluit van president Zhelev toe tot de Internationale Organisatie voor Francophonie.

In dit verband vond er een beslissende ommekeer plaats in de ontwikkeling van mijn persoonlijke meertaligheid. Voor het eerst in mijn leven was de mondelinge communicatie in de vreemde talen die ik had geleerd belangrijker dan de schriftelijke. Ik sprak dagelijks met buitenlandse diplomaten, politici en journalisten, eerst in Bulgarije, daarna echter ook tijdens de steeds vaker voorkomende bezoeken aan Europese hoofdsteden. In Europa bestond er zeer grote belangstelling voor de gebeurtenissen achter het voormalige IJzeren Gordijn. Toen ik destijds vreemde talen had geleerd, had ik bijna geen toegang gehad tot moedertaalsprekers. Ik moest mij dan ook zeer snel aanpassen aan deze nieuwe werkelijkheid, waarin mondelinge communicatie vooropstond. Dat was voor mij een enorme uitdaging, aangezien ik vaak hooggeplaatste personen ontmoette, eminente Europese regeringsleden, politici en intellectuelen. Ik had mij nimmer kunnen voorstellen dat ik ooit persoonlijk zou spreken met François Mitterrand, Valéry Giscard d'Estaing, Jacques Chirac, Margaret Thatcher, Lech Wałęsa of Giulio Andreotti. Juist mijn grondige taalkundige voorbereiding op basis van een gedegen grammaticale kennis heeft mij geholpen om de stress te bedwingen die deze gesprekken aanvankelijk met zich meebrachten. Door veel te lezen had ik mijn woordenschat aanzienlijk uitgebreid, zodat het mij lichter dan verwacht viel om over te schakelen op mondelinge communicatie. De traditionele manier om een vreemde taal te leren – systematisch en met veel grammatica – bleek voor mij op lange termijn nuttig te zijn.

Tijdens mijn loopbaan als Bulgaars ambassadeur in Italië en Malta, in Groot-Brittannië en Ierland, in Frankrijk en bij de Unesco, en tot tweemaal toe als permanent vertegenwoordiger bij de Verenigde Naties in New York, was en is meertaligheid een essentieel vereiste en een onmisbaar werkinstrument om efficiënt te functioneren als diplomaat.

In de diplomatie is een goede beheersing van de taal van de gesprekspartner een beproefd middel om een band te creëren en zich te verzekeren van steun. Toen ik in 1992 als ambassadeur in Italië door Karol Wojtyła, paus Johannes Paulus II, op privéaudientie werd ontvangen, sprak ik hem aan in zijn moedertaal. Verwonderd vroeg hij mij: „Hoe komt het, meneer de ambassadeur, dat u Pools spreekt? Heeft u in Polen gewoond?” Helemaal opgewonden heb ik hem de waarheid verteld: „Heilige Vader, ik heb besloten Pools te leren wegens de hoop die de oprichting van Solidarność en voordien reeds uw verkiezing tot paus bij ons in Bulgarije hebben gewekt.” Zichtbaar ontroerd schonk Johannes Paulus II mij enkele door hem geschreven teksten in het Pools met een korte persoonlijke dedicatie. Nadien waren de talrijke Polen in zijn gevolg mijn belangrijkste toeverlaat tijdens mijn missie in Rome, waarbij mijn voornaamste taak erin bestond het beeld van Bulgarije na de decennia van communistische isolatie bij te stellen in positieve zin.

Mijn eerste kennismaking met institutionele meertaligheid had ik tijdens de alles bij elkaar negen jaar waarin ik permanent vertegenwoordiger van Bulgarije was bij de Verenigde Naties in New York, eerst van 2001 tot 2006 en dan van 2012 tot 2016. Daarmee bedoel ik een beperkte meertaligheid die berust op de zes officiële talen van deze wereldorganisatie: het Engels, het Frans, het Russisch, het Spaans, het Arabisch en het Chinees, waarbij het Engels en het Frans de werktalen van het secretariaat zijn. Het geldende juridische kader waarborgt dat tijdens de formele vergaderingen van de organen van de Verenigde Naties wordt getolkt en dat alle documenten van deze organen worden vertaald in alle zes de talen.

De uitstekende tolk- en vertaaldiensten van de Verenigde Naties garanderen een solide grondslag voor het werk van de diplomaten in de organisatie en spelen een cruciale rol bij het vergemakkelijken van de politieke communicatie. Een goede vertaling is een onmisbaar middel om eenheid te brengen in de terminologie en helpt de boodschap van een tekst of toespraak te verduidelijken wanneer de auteur of de spreker zich bedient van een ingewikkelde retoriek die doorspekt is met stijlfiguren en culturele eigenaardigheden die de betekenis vertroebelen. Die cruciale rol van vertaling zet diplomaten en politici ertoe aan om een vereenvoudigde, directe taal te gebruiken in hun op schrift gestelde mondelinge communicatie tijdens de formele beraadslagingen. Een ervaren VN-diplomaat anticipeert op dit „vertaaleffect” en houdt er rekening mee door als het ware „voor” de vertaler te schrijven en „voor” de simultaantolk te spreken. Uiteindelijk boet de diplomatieke communicatie in aan stilistische verscheidenheid, maar wint zij aan duidelijkheid, wat het besluitvormingsproces en het beleid ten goede komt.

Een ander belangrijk effect waaruit de centrale rol van de tolk- en vertaaldiensten bij de verbetering van de politieke communicatie duidelijk naar voren komt, is dat deze diensten een soort leraren zijn voor de diplomaten en vertegenwoordigers die een officiële taal van de Verenigde Naties als vreemde taal gebruiken. Doorgaans beschouwen diplomaten de tolken en vertalers als een betrouwbare bron van taalkundige nauwkeurigheid. De taaldiensten van de Verenigde Naties bepalen dan ook de terminologie, waarvan de delegaties aanvaarden dat deze voor de praktijk bindend is. Dat is bijzonder waardevol bij het opstellen van politieke documenten, aangezien het ervoor zorgt dat het risico op het gebruik van onduidelijke taal en dubbelzinnige begrippen wordt vermeden. Op die manier kunnen de vertegenwoordigers erop vertrouwen dat een door hen gebezigd Engels woord nauwkeurig en voorspelbaar in de overige vijf talen wordt vertaald en omgekeerd. Indrukwekkend is tevens de flexibele communicatie binnen de taaldiensten, die de precieze vertaling van nieuwe begrippen in de zes talen onderling snel afstemmen, ongeacht in welke van die talen het nieuwe begrip is ontstaan.

Vertegenwoordigers doen uiterst zelden hun beklag over de vertaling. Iets in de trant van het roemruchte voorbeeld van de grote verschillen tussen de Engelse en de Franse bewoordingen van de historische resolutie 242 van de Veiligheidsraad over het Nabije Oosten uit 1967 heeft zich de laatste decennia niet meer voorgedaan. Destijds luidde de Engelse tekst van artikel 1, onder i), „withdrawal of Israel armed forces from territories occupied in recent conflict” – in plaats van „THE territories ...” – en de Franse tekst „retrait des forces armées israéliennes DES territoires occupés au cours du récent conflit”. Soms verduidelijken de simultaantolken hun terminologie terwijl zij de toespraken volgen van diplomaten die hun eigen taal spreken. Tijdens de niet-openbare beraadslagingen van de Veiligheidsraad in 2001 en 2002 heb ik het meegemaakt dat de toenmalige permanente vertegenwoordiger van Rusland, Sergei Lavrov, die het Engels uitstekend beheerst, bij kritische politieke vragen over Irak en het Nabije Oosten de koptelefoon tegen zijn oor hield en aandachtig de simultaanvertaling van zijn uiteenzetting uit het Russisch in het Engels volgde, waarbij hij de tolk, telkens wanneer hij het met de omzetting niet eens was, verbeterde met de volgens hem juiste Engelse uitdrukking.

De dominantie van het Engels heeft ook bij de Verenigde Naties ingang gevonden, vooral in haar zetel in de Engelstalige stad New York. De informele beraadslagingen vinden bijna uitsluitend in het Engels plaats. Dit heeft ook invloed op de formele vergaderingen, want sommige afgevaardigden geven er de voorkeur aan om Engels te spreken, omdat zij van mening zijn dat zij dan gemakkelijker en beter worden begrepen.

In mijn negen jaar als ambassadeur bij de Verenigde Naties heb ik persoonlijk mijn toespraken, enkele uitzonderingen niet te na gesproken, in het Frans gehouden, omdat de bescherming van de meertaligheid mijns inziens een culturele en politieke betekenis heeft waartegen de echte of vermeende voordelen van het exclusieve gebruik van het Engels niet opwegen. Dankzij de voortreffelijke simultaanvertaling had ik nooit het gevoel dat mijn boodschap niet werd begrepen of dat mijn land en ik, als de vertegenwoordiger ervan, iets hebben gemist op het vlak van communicatie. Uiteraard was dat niet altijd gemakkelijk, vooral wanneer ik bij ingewikkelde en politiek delicate kwesties tijdens de besloten vergaderingen van de Veiligheidsraad moest improviseren omdat de mij pas kort voordien toegezonden documenten en instructies in het Bulgaars of in het Engels waren opgesteld.

Mijn persoonlijke meertaligheid was mijn belangrijkste middel om bij de Verenigde Naties sympathie voor mijn land op te wekken. Zij heeft mij bijvoorbeeld zeer geholpen na mijn verkiezing tot voorzitter van een van de zes hoofdcommissies van de Algemene Vergadering, namelijk de derde hoofdcommissie, die zich bezighoudt met sociale,

humanitaire en culturele kwesties en in het bijzonder met de mensenrechten. Dat ik in mijn tijd als voorzitter vier officiële talen van de Verenigde Naties sprak, droeg volgens mij bij tot een betere sfeer tijdens de vergaderingen en hielp mij om heel wat netelige situaties te ontmijnen.

Een van de belangrijkste taken van de diplomaten bij de Verenigde Naties bestaat erin verkiezingscampagnes bij de verschillende organen te voeren. Dat neemt een groot deel van hun tijd en moeite in beslag. De sociale en menselijke contacten met de vertegenwoordigers van de landen waarvan bij deze campagnes de steun moet worden verworven, zijn doorslaggevend voor het bereiken van het doel. Zo kandideerden Bulgarije en Belarus in 2001 voor een niet-permanent lidmaatschap van de VN-Veiligheidsraad. Mijn concurrent, de permanente vertegenwoordiger van Belarus, die voordien jarenlang eerste minister van zijn land was geweest, sprak enkel Russisch en voerde campagne met behulp van jonge diplomaten, die hij tijdens zijn gesprekken als tolken inschakelde. Daarentegen kon ik dankzij mijn persoonlijke meertaligheid met veel ambassadeurs die ik voor de Bulgaarse kandidatuur trachtte te winnen, in hun moedertaal communiceren. Bulgarije haalde het reeds in de eerste ronde.

„De Unie eerbiedigt de culturele, godsdienstige en taalkundige verscheidenheid“, luidt artikel 22 van het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie. In het daaraan voorafgaande artikel 21 van het Handvest wordt uitdrukkelijk discriminatie op grond van taal verboden. Het Handvest is een belangrijke bron van institutionele meertaligheid van de Europese Unie. Het gaat om een op waarden gebaseerde beslissing ten gunste van het behoud van de taalverscheidenheid, die de erfenis van onze duizendjarige geschiedenis is en zonder welke de belangrijkste verworvenheid van de Europese integratie, haar kwintessens, ondenkbaar is: de totstandbrenging en handhaving van de vrede op het continent na de Tweede Wereldoorlog, de Pax Europaea, waarvan generaties grote humanisten gedroomd hebben. De vrede in Europa wordt niet mogelijk gemaakt door een culturele en taalkundige assimilatie zoals bij de Amerikaanse „melting pot“, maar door het behoud en het zonder conflicten samenleven van de afzonderlijke nationale identiteiten, door het bereiken van de eenheid wegens – en niet ondanks – deze verscheidenheid aan culturen en talen, die de erfenis van onze duizendjarige geschiedenis vormt.

Binnen dit juridische en politieke kader waarborgt de institutionele meertaligheid het fundamentele recht van iedere Unieburger om in zijn moedertaal toegang te hebben tot de officiële documenten die worden opgesteld door de Europese instellingen en instanties. Zij garandeert het recht van de burgers om ongeacht hun kennis van vreemde

talen vragen te stellen en antwoorden op deze vragen te krijgen in de door hen gekozen officiële taal van de Europese Unie.

In het debat over de toekomst van Europa is vaak te horen dat het bestaande model van institutionele meertaligheid vanuit het oogpunt van goed bestuur duur en ondoeltreffend is. Als oplossing wordt dan voorgesteld om op basis van demografische of economische criteria één of hooguit twee talen te kiezen als officiële talen van de Europese Unie. Een dergelijke afwijking van de in het Handvest neergelegde non-discriminatiebeginselen zou ongetwijfeld ongelijkheden tussen de Europese burgers veroorzaken, de weg effenen voor een in wezen oligarchische werkwijze van de Europese instellingen en aldus de eurosceptische tendenzen in tal van Europese lidstaten versterken.

De hervorming van het gerecht is momenteel de belangrijkste taak van de Bulgaarse samenleving. Bij deze inspanningen laat mijn land zich leiden door het Unierecht en de instellingen van de Unie. Van wezenlijk belang voor de consolidatie van de rechtsstaat in Bulgarije is bijgevolg de niet door taalbarrières gehinderde communicatie over juridische kwesties tussen de Bulgaarse rechterlijke instanties, ambtenaren, politici, niet-gouvernementele organisaties, journalisten en burgers, enerzijds, en de instellingen en instanties van de Europese Unie, anderzijds. Alleen al in 2021 hebben Bulgaarse rechters 60 verzoeken om een prejudiciële beslissing ingediend bij het Hof van Justitie van de Europese Unie, en dit aantal neemt elk jaar toe. Vanuit Bulgaars gezichtspunt is het werk van de juristen-vertalers bij het Hof van Justitie van de Europese Unie en bij de andere Europese instellingen onmisbaar. Hun werk draagt in belangrijke mate bij tot de uitbouw van een Europa dat we nodig hebben en beminnen: een Europa dat open, verscheiden en solidair is.

Bespiegelingen van een filoloog over meertaligheid

— **José Antonio Pascual**

José Antonio Pascual is als filoloog geïnteresseerd in de geschiedenis van het Spaans. Als professor in de Spaanse taal heeft hij gedurende het grootste deel van zijn carrière gedoceerd aan de universiteit van Salamanca. Hij is lid van de Real Academia Española (koninklijke Spaanse academie voor de Spaanse taal), waarvan hij adjunct-directeur is geweest. Ook heeft hij de Premio Nacional Menéndez Pidal de Investigación ontvangen. Hij is doctor honoris causa aan de universiteit Paris XIII en de universiteit van León.

*Vertraagde messteek, het woord
dat weigert te doen wat het belooft*
Pedro López Lara, *Meandros*, Madrid, Vitruvio, 2021

1. Meertaligheid geïllustreerd in de juridische sfeer van de Europese Unie

Meertaligheid is een realiteit, recht voor onze ogen, in de dagelijkse werkelijkheid die ons omringt, zoals de natuur: de lucht, de zon, de zeeën en de bossen. In talen krijgt het spreken gestalte, en via die talen krijgen de sprekers ervan toegang tot een eerste organisatie van de werkelijkheid terwijl ze met hun taalgebruik die mysterieuze, innige broederschap creëren die ontstaat door van jongs af aan dezelfde dingen bij dezelfde naam te noemen. We vertrouwen op de taal die ons door het lot is toebedeeld om onszelf uit te drukken op goede en slechte momenten, om te gaan met vrienden, onszelf te verdedigen tegen wie ons angst inboezemt, of gewoon om te leven, na te denken, onszelf te vermaken, te liegen zelfs... We hebben alle recht van de wereld om onszelf uit te drukken in onze eigen taal, wat niet betekent dat die, of welke andere ook, beter of slechter is dan andere talen.

Ik wil dan ook graag geloven dat deze door het directoraat-generaal Meertaligheid van het Hof van Justitie van de Europese Unie georganiseerde *Démarche Multilinguisme* tot doel heeft om te laten zien dat de instelling zich blijft inzetten voor de bescherming van de talen, waar het zich sinds zijn oprichting sterk voor heeft gemaakt en die in feite neerkomt op de bescherming van de sprekers van die talen, opdat ze vrijelijk kunnen kiezen in welke taal of talen ze zich uitdrukken.

Van buitenaf gezien, en met zeer weinig ervaring met wat er gebeurt achter een horizon waarvan de grens meestal samenvalt met die van mijn boeken, heb ik de indruk dat de Unie, als rechtsgemeenschap, er sinds haar oprichting alles aan heeft gedaan om het op een voor de democratie zo belangrijk terrein als het juridische niet bij een wens te laten, maar tot werkelijkheid te maken dat ze kan beschikken over de menselijke, technische en organisatorische middelen om er te midden van deze wirwar van talen binnen de Unie voor te zorgen dat eenieder die een beroep op de rechter doet zich kan uitdrukken in de taal van zijn land, en dat elke lidstaat in zijn officiële taal kan opkomen voor zijn belangen. Dit heeft als complicerend effect dat een groot deel van de officiële documenten in alle talen moet worden vertaald en dat bij proceshandelingen en in andere situaties moet worden gezorgd voor vertolking in elk van die talen. Het is in mijn ogen dan ook geen geringe verdienste dat het is gelukt om in dit ingewikkelde weefsel

van vertaling en vertolking te werken met de voor de rechtsbedeling vereiste kwaliteit, waarop ik hieronder nader zal ingaan.

Ver weg van het paradijs dat volgens sommigen te vinden is in taalkundige uniformiteit, heeft de Unie niet alleen van meet af aan gekozen voor meertaligheid – een natuurlijke linguïstische situatie voor elke filoloog – maar is ze die meertaligheid ook blijven voeden middels weldoordachte programma's als Erasmus, dat de deur wijd open heeft gezet voor de uitwisseling van universitair docenten en studenten uit de lidstaten, naast andere projecten met een andere strekking op het gebied van onderwijs en onderzoek, die binnen en buiten de Unie hebben aangezet tot het nemen van parallelle initiatieven met niet-Europese landen.

2. De onontbeerlijke kwaliteit van vertalingen

De communicatie tussen personen die met elkaar samenleven in een omgeving van meertaligheid kan niet anders dan leiden tot uitwisselingen tussen hun respectieve talen. Daarbij moet echter een onderscheid worden gemaakt tussen de meer spontane en nabije uitwisselingen, die plaatsvinden in de veranderende dagelijkse realiteit, en andere uitwisselingen, die behoren tot een andere, verre, zo niet volledig vreemde realiteit als die van het recht en het openbaar bestuur, waar begrippen zo nauwkeurig mogelijk moeten worden gebruikt. Wie actief is in een instelling van de Unie is genoodzaakt om de bijzonderheden van het Europees recht, dat zich uitstrekt over de verschillende delen van de Unie, te integreren in zijn dagelijkse werk. Die bijzonderheden dwingen hem of haar om zich vreemde begrippen eigen te maken (of om deze onderdak te geven, zo men wil) en om dit bovendien te doen met een precisie die niet eenvoudig te bereiken is, aangezien de betekenis van juridische termen permanent wijzigt. Dit laatste verklaart de moeilijkheden bij het vertalen van juridische terminologie, een dagelijkse taak die overigens bijdraagt tot de ontwikkeling van rechtswetenschappelijke literatuur binnen de Unie.

Die literatuur vormt, althans voor een filoloog, en vooral als die ook interesse heeft voor lexicografie, een ware schat aan informatie, die hij kan vinden in zowel de databanken van de instellingen van de Unie als de technische commentaren in de documenten en publicaties van die instellingen. Ik zal dit illustreren aan de hand van enkele problemen waarvan ik de oplossing intussen heb gevonden (en waarvoor het de moeite waard zou zijn geweest om een volledige typologie te schetsen):

1. Het meest eenvoudige is zoeken naar een meer begrijpelijke vertaling van een term, zoals het Engelse *rule of law*, waarvan *imperio de la ley* (gezag van de wet) in veel gevallen een transparantere vertaling is dan *Estado de derecho* (rechtsstaat). Het is duidelijk dat zich daarbij enkele, gemakkelijk te overwinnen moeilijkheden kunnen voordoen, bijvoorbeeld wanneer de doeltaal en de brontaal een woord met elkaar delen, maar de overheveling van een technische betekenis naar een gewoon woord wringt vanwege een verschil in register tussen de nieuwe betekenis en de oude: dat geldt bijvoorbeeld voor de Engelse forensische term *frivolous*, waarvan de vertaling in het Spaans met *frívolo* (lichtzinnig, ondoordacht) in een bepaalde juridische context trefzekerder kan zijn dan met een woord als *infundado* (ongegrond), ondanks het verschil in register tussen de traditionele betekenis en de hedendaagse.
2. In talrijke gevallen komt het probleem voort uit de noodzaak om met verschillende woorden een verschil duidelijk te maken, zoals tussen de diverse betekenissen die de term *big data* in zich draagt: *macrodatos* (macrodata) of *datos masivos* (grote hoeveelheden data), maar ook *ciencia de los datos* (datawetenschap) of *inteligencia de datos* (data-intelligentie). Een ander voorbeeld is het Engelse *remedies*, dat meestal wordt vertaald met *acciones* (acties), *vías de recurso* (rechtsmiddelen) of simpelweg *recursos* (beroepen) wanneer het verwijst naar het middel om de erkenning van een recht of een vordering te verkrijgen (d.w.z. de normale betekenis); in andere contexten gaat de voorkeur echter naar vertalingen als *tutela* of *amparo* (bescherming), *medidas de tutela* (beschermingsmaatregelen), *medidas cautelares* (conservatoire maatregelen) – wanneer het gaat om een middel om preventieve maatregelen te verkrijgen – of *reparación* (genoegdoening) of *resarcimiento* (schadeloosstelling) – in geval van compenserende maatregelen.
3. Ook kan het voorkomen dat de nabijheid van signifiers het verschil in betekenis van een neologisme doet vervagen. Zo is in de onderhandelingen van de Unie over de Brexit, uitgaande van de term *backstop* (achtervang), die in de sport verwijst naar een soort laatste verdedigingslinie, de term *backstop solution* gemunt voor de oplossing die erin bestaat om het grondgebied van Noord-Ierland binnen de douane-unie van de Europese Unie te behouden. In het Spaans is dit op vergelijkbare wijze vertaald als in andere talen, als *mecanismo de protección* (beschermingsmechanisme), *salvaguardia* (vrijwaring), *solución de última instancia* (oplossing in laatste instantie) en *solución de último recurso* (laatste terugvaloptie) (deze laatste twee vertalingen zijn te prefereren boven

de eerste twee, die teruggaan op de specifiek financiële term die werd gebruikt in de crisis die uitbrak in 2008, in een andere context en met een andere betekenis).

4. Niet minder belangrijk zijn de mentaliteitsveranderingen die zich in de samenleving voltrekken en de terminologische veranderingen die daaruit voortvloeien, welke het raadzaam maken om het Engelse *illegal* in bepaalde gevallen niet te vertalen als *illegal* (illegaal), maar als *irregular* (irregulier). Dit geldt ook voor de tweeledige betekenis (als betrekking hebbend op begrotingsbeleid in algemene zin dan wel strikt op belastingen) die de financiële term *fiscal* (fiscaal) in de loop der tijd in zowel het Engels als het Spaans heeft gekregen; in dit geval hangt het probleem samen met de complexiteit van de betekenissen van het woord, die ertoe zou moeten leiden dat in de verschillende talen de waarde wordt vastgelegd die dergelijke woorden in het juridische taalgebruik moeten hebben.

Voorbeelden als deze, die ik heb gevonden in een publicatie van een instelling van de Unie, zijn bewijs voor de zorgvuldige aandacht die binnen de juridische organen van de Unie, in het werk van juristen-linguïsten en tolken, aan vertaling wordt besteed. Dat verklaart waarom het Hof van Justitie op dit gebied een referentie is voor dit type instellingen binnen en buiten de Unie, hetgeen uiteindelijk te danken is aan het feit dat het Hof in zijn werk voorrang heeft gegeven aan kwaliteit, in de overtuiging dat alle inspanningen die op het gebied van vertaling worden geleverd slechts een klein offer zijn om recht te kunnen spreken in een situatie van meertaligheid. Die kwaliteit kan worden bereikt door vertalers en tolken eerst op te leiden, ze vervolgens te selecteren en gedurende hun hele dienstverband in te zetten op het voortdurend verbeteren van hun vaardigheden. Daarbij moet er ook voor worden gezorgd dat ze hun werk dagelijks kunnen voorbereiden en daartoe kunnen beschikken over degelijke dossiers en de tijd die nodig is om ze te bestuderen.

3. Meertaligheid staat niet in de weg aan een beter onderling begrip van verschillen in de realiteit die aan talen ten grondslag ligt

Na deze onvermijdelijke uitweiding over kwaliteit wil ik terugkomen op de relatie tussen talen die naast elkaar bestaan in de woelige zee van mentaliteitsverschillen tussen de landen van de Unie. Er zijn sprekers die zijn gaan geloven dat hun eigen taal – of religie, om een ander voorbeeld te noemen – te verkiezen is boven die van anderen,

iets waarin ze de rechtvaardiging vinden om allerlei barrières op te werpen tegen de introductie van leenwoorden. Anderen begrijpen daarentegen dat het vaak alleen de wens van de sprekers is die bepaalt of een woord van de ene taal in de andere wordt overgenomen. Dit verklaart de twee houdingen die doorgaans tegenover leenwoorden worden ingenomen, namelijk van de positieve kant bekeken die van de spreker die het bouwwerk van zijn taal niet wil afbreken en zoekt naar zelfbevestiging, en die van de spreker die zijn taal wil ontdoen van provincialistische trekjes om haar dichterbij de andere talen te brengen.

In de balanceeract tussen die twee uitersten waarbinnen we ons in de loop van de geschiedenis hebben bewogen, zouden we niet te veel mogen toegeven aan de vrees die opkomt in wat ook wel het „razende heden” wordt genoemd, waarin het kan lijken dat onze talen, tot wanhoop van veel sprekers ervan, gedoemd zijn om te worden overgenomen door barbaren (in de etymologische zin van dat woord). Als we naar het verleden kijken, zien we dat wat toen een onverdraaglijke invasie van woorden uit andere talen leek te zijn, is geëindigd met het verdwijnen van de meeste ervan omdat de sprekers in staat waren om taalkundige ecologie toe te passen, waarbij een groot deel van die ondraaglijke termen wordt gerecycled en overgebracht naar de verbrandingsoven van de geest, waar de excessen tot as worden gereduceerd.

Uitwisselingen van woorden, op welke manier dan ook, vormen slechts het topje van de ijsberg dat ons op het spoor zet van uitwisselingen van ideeën – en daardoor van de mentaliteit waaruit die ideeën voortkomen – die plaatsgrijpen onder het wateroppervlak en tot uitdrukking komen via de talen van de sprekers, iets wat deel uitmaakt van wat we cultuur noemen, een begrip dat tradities, gedragingen, ideeën, overtuigingen, vooroordelen, rituelen, modetrends en ook wetten omvat.

Die uitwisselingen vormen bruggen tussen co-existerende talen die (door middel van grammatica's, woordenboeken, thesauri) de ontwikkeling van taalkundige en filologische disciplines hebben vergemakkelijkt, waardoor opgeleide mensen de geheimen van *andere* talen dieper kunnen doorgronden. Daar komt bij dat computationele linguïsten en data-analisten tegenwoordig bouwen aan wat met een enigszins onnauwkeurige term wordt aangeduid als machinevertaling – op basis van statistische modellen, of volgens de nieuwste methoden met behulp van kunstmatige neurale netwerken (NMT) – waartoe velen van ons dagelijks hun toevlucht zoeken. Overigens heeft de inzet van deze middelen bij het Hof van Justitie de rol van versterker, doordat instanties buiten de instellingen van de Unie attent worden gemaakt op de voordelen van het gebruik daarvan uiteraard gekoppeld aan een zorgvuldig revisieproces, in het besef dat de

vertalers nog steeds de protagonisten zijn met de machines als uitstekende medewerkers, maar uiteindelijk toch niet meer dan medewerkers.

Dit betekent niet dat er geen mogelijkheden zijn om bij te dragen aan een grotere permeabiliteit van de talen van de Unie voor begrippen uit het recht. Een werk als de *Diccionario Panhispánico del Español Jurídico* (juridisch woordenboek voor de Spaanstalige landen) van de koninklijke Spaanse academie bevat goede voorbeelden van veelzijdigheid en precisie in de omgang met taal. In dat woordenboek is de totaliteit van het juridische lexicon van Spanje en de Spaanstalige landen van Amerika opgenomen, zowel de gemeenschappelijke terminologie als de territoriale varianten. Het woordenboek maakt het mogelijk om voor elk trefwoord onmiddellijk te zien hoe het begrip in kwestie door de wetgever in elk van de betrokken landen wordt gebruikt. Die informatie maakt brede onderlinge communicatie mogelijk tussen alle Spaanstalige landen, als een eerste stap op weg naar de vorming van een informatiegemeenschap waarmee in de nabije toekomst ook de databanken van de Unie en andere Europese landen, ongeacht hun taal, zullen worden verbonden. Zo zullen alle varianten van een begrip, zowel de Spaans-Amerikaanse als de Europese, ongeacht de taal waarin ze zijn geformuleerd, binnen een en hetzelfde systeem kunnen worden geraadpleegd.

Ik heb het over een type werk met een structuur die zou kunnen worden gevolgd voor de rechtsvoorschriften van het gerechtelijke en administratieve netwerk van de lidstaten van de Unie. Het woordenboek wijst zelf al in die richting, omdat er, behalve termen die exclusief gelden voor Spanje – zoals *Consejo de la Guardia Civil* (raad van de Guardia Civil), die eigen is aan de Spaanse Staat, of *censo vitalicio* (erfpacht), een term uit het Catalaanse civiele recht – of voor Latijns-Amerikaanse landen – zoals *casación en forma de oficio* (ambtshalve vernietiging van vonnissen in geval van fouten die tot cassatie kunnen leiden) of *conducta ministerial* (gedrag dat wordt verlangd van rechters) in Chili en *caución de no ofender* (borgsom ter voorkoming van benadeling van een andere partij) in Mexico – ook termen in worden behandeld die rechtstreeks de Europese instellingen betreffen, zoals *comercialización transfronteriza* (grensoverschrijdend in de handel brengen) of *Convenio de Bruselas* (Executieverdrag). Aldus schetst dit werk de contouren van een mogelijke samenwerking tussen de instellingen van de Europese landen op het gebied van taal en recht, die een krachtige ondersteuning voor meertaligheid op het gebied van het recht zou vormen.

De verschillende houdingen die kunnen worden aangenomen tegenover neologismen nopen me ertoe te wijzen op de noodzaak om te beschikken over middelen waarmee we ons steeds zelfverzekerder kunnen bewegen door die complexe, gedifferentieerde

realiteit van landen en personen, waarvan woorden slechts een onderdeel zijn. Die stap is voor ons, Europeanen, nodig om de betekenis van het woord *unie* in het syntagma „Europese Unie” ten volle te kunnen vatten, en om ons te laten aansteken door al het betere dat we in de realiteit van anderen kunnen vinden en dat te integreren in een samenleving, de „onze”, waarvan niemand met goed fatsoen kan menen dat die de perfectie heeft bereikt.

4. De bezwaren van een filoloog tegen sommige manieren om meertaligheid te begrijpen

Aangekomen op dit punt blijf ik erbij dat meertaligheid betekent dat alle talen gelijkwaardig zijn. Maar ik begrijp ook dat, in de huidige situatie, personen die recht spreken en zij die hen daarbij helpen – magistraten, vertalers en tolken – moeten beschikken over een taal om in te beraadslagen, een vehikel voor hun discussies, een taal waarin de versie van de documenten die als „het origineel” wordt aangemerkt, wordt opgesteld. Dit is niet iets waartoe de beginselen van de filologie dwingen, maar iets dat voortvloeit uit de noodzaak voor de instelling om te beschikken over een taal die het voor mensen met uiteenlopende talen gemakkelijker maakt om hun werkzaamheden zonder tussenpersonen te verrichten.

De keuze voor drie werktalen die in sommige instellingen is gemaakt ten gevolge van politieke onderhandelingen waarin, naar ik veronderstel, heel wat andere dan linguïstische overwegingen hebben meegespeeld, lijkt een redelijke keuze. Ik heb een voorzichtig vermoeden dat de Brexit wellicht de gedachte zou kunnen doen postvatten dat het tijd is om het gewicht van het Engels in de Unie te verminderen, misschien ook vanwege de ernstige kwaal waaraan het lijdt, namelijk de *slechte kwaliteit* ervan, juist als gevolg van de internationalisering die het ondergaat. Mocht dit in de lucht hangen, dan zou ik enerzijds de vraag willen stellen of het Verenigd Koninkrijk het enige land in Europa is waar Engels wordt gesproken en of het een goed idee is om het belang van de status van het Engels als internationale taal te vergeten. Anderzijds zou ik me afvragen of die *slechte kwaliteit* niet ook elke andere taal zou treffen die onder dezelfde of andere omstandigheden wordt gebruikt: het is geen toeval dat iemand mijn eigen taal als *angloñol* heeft bestempeld, en het zal ook niet de bedoeling zijn om de loftrumpet over het Frans te steken wanneer men het *franglais* noemt.

Voor een filoloog zou het raadzaam en verstandig zijn om zich verre van dit alles te houden, vooral als hij het gevoel heeft dat de Unie zich met haar acties ter bevordering van meertaligheid eerder richt op het versterken van tweetaligheid dan op het ondersteunen

van meertaligheid, en daarmee een traditie voortzet waarin talen met elkaar concurreren om een prominente positie omdat de ene taal beter dan de andere in staat zou zijn om uitdrukking te geven aan abstractie, ironie of aan verschillende gemoedstoestanden, of zelfs, zoals ik onlangs heb gelezen, een hoger ethisch niveau dan de andere zou kunnen waarborgen. Dit alles leidt zowaar tot de gedachte dat in de wereld waarin talen naast elkaar bestaan, sommige daarvan geroepen zijn om de moeilijke taak van het vervullen van een lotsbestemming op hun schouders te torsen. Alsof de wetten van de natuur, in samenspraak met die van de geschiedenis, onherroepelijk naar dat lot zouden leiden, zoals een vooraanstaande Franse filoloog, voor wiens werk ik overigens veel respect heb, gelooft: „Chacune des trois grandes langues à vocation fédératrice de l'Europe a un rôle à jouer, que lui fixe un certain destin. Le développement des exigences culturelles, en réaction de lassitude face à l'insolente frénésie du profit, donne toutes ses chances au français. Et il peut, dans divers domaines où l'anglais et l'allemand sont moins présents, devenir par une heureuse complémentarité, un facteur d'équilibre trilingue en fédérant les aspirations”. Zou dit niet een van die gevallen zijn waarin „le plaisir qu'il y a à comprendre certains raisonnements délicats dispose l'esprit en faveur de leurs conclusions”?

Het lijkt me niet onlogisch dat het Frans vandaag de dag bij het Hof van Justitie de status van werktal heeft. Daartoe hoeft het Frans niet te worden geplaatst in het paradijs dat sommige mensen op een dag willen bereiken, aangezien talen daar niet thuishoren. Het Frans bevindt zich gewoon op de plaats waar de geschiedenis het heeft gebracht in de tijd dat de fundamente van de Unie werden gelegd, toen werd besloten tot die afwisseling van het Frans en het Duits met het Engels die we hebben geërfd. Deze positie heeft het Frans verkregen na politieke onderhandelingen, waarbij het kon bogen op meer dan voldoende taalexterne verdiensten, zoals de kwaliteit van het onderwijs in Frankrijk, de bekende discursieve traditie die al vóór de Verlichting bestond, het gewicht van de Franse wetenschap en cultuur, de kracht van de Franse diplomatie en het belang van het Franse recht. Dit alles heeft het gebruik van het Frans in de hand gewerkt in een situatie waarin het redelijk was om te kiezen voor een beperkt aantal werktalen omdat volledige meertaligheid niet houdbaar was.

Misschien wordt hier binnen de Unie ook anders tegenaan gekeken en kan daar worden bedacht hoe meertaligheid kan worden bevorderd en verbeterd. Vanuit mijn standpunt als filoloog heb ik daar niets over te melden, omdat het aan politici is om over deze realiteit – die van de talen – tot overeenstemming te komen. In die realiteit kunnen voor het Spaans zwaarwegende, welbekende argumenten worden aangevoerd, net als voor andere talen.

Ik sluit af: ik zou graag zien – en dat zeg ik met minder hoop dan overtuiging – dat de gelegenheid die we hebben om meertaligheid in de Unie te bevorderen wordt benut om het gebruik van alle talen van de Unie aan te moedigen, niet om het gebruik van sommige daarvan te beperken.

REFERENTIES

Ik vond het onnodig om het waarom van de wezenlijke gelijkheid van talen, waarop ik in de tekst meermaals wijs, nader toe te lichten. Om me een dergelijke toelichting te besparen, verwijs ik naar de uitstekende Spaanse versie van het boek van David Crystal getiteld *Enciclopedia del idioma*, onder redactie van J.C. Moreno Cabrera, Madrid, Taurus, 1994 (het Engelse origineel, *The Cambridge encyclopedia of language*, dateert uit 1987), blz. 6 en 7.

De idee van broederschap dat voortkomt uit het feit dat we van jongs af aan dezelfde dingen bij dezelfde naam noemen, die wordt toegeschreven aan Carlos Fuentes, heb ik overgenomen van Juan Cruz, *El País*, 26 november 1984.

Ik heb het traditionele gebruik van *leenwoord* en *lenen* willen afwisselen met dat van *gast* en *onderdak geven*, waarbij ik het goedbedoelde syntagma *hospitalité langagière* van Paul Ricoeur volg, hoewel de filosoof, in zijn poging om met zijn creatie de werkelijkheid te verbeteren, heel weinig bijdraagt aan de kwestie die hier aan de orde is.

De verwijzingen naar de mogelijke vertalingen van de Engelse woorden *rule of law*, *frivolous*, *remedies*, *backstop*, *illegal* en de verschillende betekenissen die *big data* en de term *fiscal* in de loop van de geschiedenis in het Engels en het Spaans hebben verworven, heb ik overgenomen uit verschillende nummers van *puntoycoma*, *boletín de los traductores españoles*.

Het beeld van het recyclen van woorden die naar de verbrandingsoven van de geest gaan, is afkomstig van J. J. Millás, *El País*, 3 december 2021.

De *Diccionario panhispánico del español jurídico* van de Real Academia Española, onder redactie van Santiago Muñoz Machado, is gepubliceerd in Madrid, Santillana, 2017, en is toegankelijk op internet: <https://dpej.rae.es>.

De term *angloñol* heb ik gevonden in Francisco Javier Muñoz Martín, https://ec.europa.eu/translation/spanish/magazine/documents/pyc_172_es.pdf.

Meer dan een halve eeuw geleden publiceerde René Etiemble zijn *Parlez-vous franglais?*, Parijs, Gallimard, 1964.

De taalkundige met wie ik het oneens ben, ook al steek ik mijn bewondering voor hem niet onder stoelen of banken, is Claude Hagège, auteur van *Le souffle de la langue*, Parijs, Odile Jacob, 2000.

De relatie tussen delicate gedachten en de conclusies die daaruit volgen heb ik uit Paul Valéry, *Oeuvres*, II, „Autres rhumbs”, red. J. Hytier, Parijs, Gallimard (Bibliothèque de la Pléiade), 1960, blz. 693.

De zinsnede „met minder hoop dan overtuiging” is schatplichtig aan de titel van het boek van Ángel González, *Sin esperanza, con convencimiento*, Barcelona, Literaturas, 1961.

Juristen-vertalers bij het Hof van Justitie van de Europese Unie en gerechtsvertalers in Tsjechië – twee verschillende werelden?

— **Tomáš Duběda**

Tomáš Duběda is werkzaam bij de vakgroep vertaalkunde van de faculteit Filosofie van de Karelsuniversiteit (Praag, Tsjechië), waar hij college geeft over vertalen op gespecialiseerde gebieden en taalkunde. Zijn onderzoek heeft betrekking op juridisch vertalen, vertalen naar vreemde talen, fonetiek en contactlinguïstiek. Hij is actief als vertaler en neemt deel aan trainingen voor Tsjechische gerechtsvertalers en -tolken.

Inleiding

Een rechtsorde en de taal die het uitdrukkingsmiddel ervan is, zijn twee nauw met elkaar verbonden attributen van een concrete samenleving. Het recht ontwikkelt zich in symbiose met een taal, vormt en transformeert haar zodat zij zo goed mogelijk beantwoordt aan de behoeften ervan. Zoals G. Cornu zegt¹, draagt ook het feit dat recht en taal beide conventionele verschijnselen zijn, historisch bepaald zijn, met de tijd evolueren en tot de sfeer van de cultuur behoren, bij tot die onverbrekelijke band tussen recht en taal.

De vertaling van een juridische tekst, volgens M. Chromá² „een proces waarin een duaal semiotisch systeem (het oorspronkelijke rechtssysteem en de oorspronkelijke taal) moet worden getransponeerd naar een ander duaal semiotisch systeem (het doelrechtssysteem en de doeltaal)”, kan dus worden begrepen als een verstoring van de natuurlijke band tussen recht en taal: een overeenkomst naar Tsjechisch recht kan uiteraard uit het Tsjechisch in het Frans worden vertaald (dat gebeurt dagelijks), maar een Franse jurist die de vertaling leest, zal al na enkele regels vaststellen dat de tekst tot een ander rechtstelsel behoort dan het stelsel waaraan hij gewend is. In het geval van meertalige rechtsgebieden is vertalen minder gecompliceerd omdat er wel tussen twee talen vertaald wordt, maar binnen een en hetzelfde rechtstelsel, waarin beide talen authentiek zijn – het Zwitserse federale recht is een voorbeeld daarvan. Een derde mogelijkheid doet zich voor wanneer dezelfde taal voor twee of meer rechtstelsels wordt gebruikt, zoals het geval is met het Duits. Het verzamelbegrip „juridisch Duits” omvat dus meerdere taalvarianten, die op deelgebieden van elkaar verschillen (onder meer Duits, Oostenrijks en Zwitsers).

Hoe heeft de vaststelling van het Unierecht de verhouding tussen de rechtstelsels en de rechtstalen gewijzigd? In de eerste plaats heeft elke officiële taal van de Unie een nieuwe variant gekregen, namelijk de taal van het recht van de Unie. Talen die tot dan toe nauw verbonden waren met slechts één rechtsorde, waaronder het Tsjechisch, kunnen er nu op bogen de authentieke talen te zijn van niet één maar twee rechtsorden: de nationale rechtsorde en de rechtsorde van de Europese Unie. Door middel van strikt

1 | G. Cornu, „L'union intime du droit et de la langue”, in: G. Cornu, *Linguistique juridique*, Parijs, Montchrestien, 2005, blz. 4.

2 | M. Chromá, *Právní překlad v teorii a praxi. Nový občanský zákoník*, Praag, Karolinum, 2014, blz. 22.

omschreven terminologie en redactionele conventies zijn deze varianten gekoppeld aan het zich ontwikkelende rechtstelsel van de EU en dus aan elkaar. Omdat het recht van de Unie deel uitmaakt van het nationale recht van de lidstaten, keren deze varianten van de Unie als een boemerang terug naar de nationale rechtstelsels en raken zij daar geleidelijk mee vergroeid.

De schepping en de toepassing van het recht van de Unie zijn ondenkbaar zonder juridische vertaling. Maar ook eentalige nationale stelsels kunnen niet zonder vertaling: gerechtstolken en gerechtsvertalers spelen een onmisbare rol bij de vertaling van officiële documenten, bij de werkzaamheden van de politie en tijdens terechtzittingen. Op het eerste gezicht lijkt het er dus op dat de juristen-vertalers die de teksten van het Hof van Justitie van de EU vertalen en de gerechtsvertalers die door de nationale rechterlijke instanties worden ingezet, in wezen hetzelfde werk doen. Als we hun werkzaamheden echter nader vergelijken, vinden we een aantal verschillen, die samenhangen met het soort vertaling dat zij maken en het doel ervan, alsook met de vaardigheden van de vertalers en hun arbeidsomstandigheden. Deze verschillen zal ik hieronder bespreken.

Soort vertalingen: hetzelfde maar dan anders

Juridische vertaling kent vele verschijningsvormen, die op basis van verschillende criteria kunnen worden onderscheiden, onder andere het soort tekst (rechtshandeling, vonnis, akte van de burgerlijke stand, overeenkomst enzovoort), de opsteller en de geadresseerde (overheidsinstantie, procesdeelnemer, handelsonderneming, rechtstheoreticus, publiek enzovoort), de vraag of de vertaling bindend is (authentiek of ter informatie), de richting van de vertaling (naar de moedertaal of naar een vreemde taal) en het sociaal-professionele profiel van de vertaler (met name de kwalificaties en de arbeidsvoorwaarden).

Juristen-vertalers bij het Hof van Justitie van de Europese Unie vertalen allerlei soorten documenten die verband houden met de procedure bij dat Hof, dus met name verzoekschriften, beroepschriften, conclusies en rechtspraak, maar ook nationale wetgeving indien daarmee rekening wordt gehouden bij de beslechting van het geding. Een groot deel van de vertalingen is bestemd voor publicatie in de Jurisprudentie, die beschikbaar is op EUR-Lex. Hoewel voor arresten alleen de versie in de procestaal authentiek is, moeten de documenten zo worden vertaald dat zij hun functie ten volle vervullen, dat wil zeggen dat de betekenis ervan in overeenstemming moet zijn met de brontekst. Het vertaalproces vindt zowel plaats binnen het rechtstelsel van de Unie

als in de onderlinge verhouding tussen dat stelsel en de nationale stelsels; de vertalers beschikken daartoe over de uitgebreide gegevensbank IATE, die terminologie van het recht van de Unie bevat en tot op zekere hoogte ook termen van het nationale recht van de lidstaten. In de overgrote meerderheid van de gevallen vertalen de juristen-vertalers naar hun moedertaal.

Gerechtsvertalers en -tolken in Tsjechië vertalen een veel breder scala van documenten (processtukken en vonnissen, tenlasteleggingen, politiedocumenten, instructies, akten van de burgerlijke stand, bewijsstukken, certificaten enzovoort). Het referentierechtsstelsel is het Tsjechische. Vertalingen moeten functioneel zijn, aangezien bevoegde personen of autoriteiten het recht hebben hun beslissingen erop te baseren, maar zij worden bijna nooit gepubliceerd. Er is geen bindende terminologie vastgesteld, zodat vertalers gebruikmaken van verschillende bronnen (woordenboeken, gegevensbanken, tekstverzamelingen enzovoort) of zelf equivalenten voor bepaalde termen bedenken. Vaak moet er worden vertaald naar een vreemde taal.

Terminologie: zoeken naar een naald in een hooiberg

Terminologie is niet het enige bestanddeel van een rechtstaal, maar volgens Chromá³ is het wel het zichtbaarste onderdeel ervan en daarom van fundamenteel belang voor vertalers. De terminologie van het recht van de Unie is bindend vastgesteld en kan gemakkelijk worden gevonden in IATE; alleen bij de vertaling van nationale teksten moeten de vertalers hun eigen terminologische oplossingen vinden, aangezien IATE hun daarbij slechts ten dele hulp biedt. Voor gerechtelijke vertalingen in Tsjechië – of er nu uit een vreemde taal naar het Tsjechisch of vanuit het Tsjechisch naar een vreemde taal wordt vertaald – bestaan daarentegen geen bindende referentiepunten voor de terminologie. Daarom maken vertalers naar eigen inzicht gebruik van gedrukte of elektronische bronnen van uiteenlopende betrouwbaarheid, raadplegen zij collega's of juridische deskundigen en passen zij hun eigen terminologische oplossingen toe. Hoewel vertalen per definitie een creatieve bezigheid is en er overeenstemming over bestaat dat elke tekst op vele verschillende manieren correct kan worden vertaald, is het in het geval van terminologische systemen intuïtief duidelijk dat creativiteit die ertoe leidt dat verschillende concurrerende oplossingen naast elkaar bestaan eerder

3 | M. Chromá, „Traps of English as a Target Language in Legal Translation”, *Comparative Legilinguistics*, nr. 26, 2016, blz. 71-97.

nadelig is, zelfs als in aanmerking wordt genomen dat gerechtelijke vertalingen slechts een marginale rol spelen in de werking van het Tsjechische recht.

Uit een in 2020 gehouden enquête onder 14 gerechtsvertalers met Frans als werktal⁴ is naar voren gekomen dat de terminologische variatie bij de vertaling van termen die specifiek zijn voor het Tsjechische recht [bijvoorbeeld *dohoda o provedení práce* (overeenkomst voor de uitvoering van werk), *soudní exekutor* (gerechtsdeurwaarder), *výpis z katastru nemovitostí* (uittreksel uit het kadaster), *IČO* (*Identifikační číslo osoby*) (fiscaal nummer), *rodné číslo* (persoonlijk identificatienummer), *Městský soud v Praze* (rechter voor de stad Praag)] groot is: het gemiddeld aantal verschillende equivalenten van een term is 8, het laagste gevonden aantal is 2 en het hoogste 14 (dit aantal valt samen met het aantal respondenten, wat eenvoudig gezegd betekent dat iedereen zijn eigen equivalent heeft gerapporteerd). De mate van variatie in de verzamelde gegevens is natuurlijk ook hoog omdat het gaat om vertalingen naar een vreemde taal en omdat met opzet moeilijk te vertalen termen waren gekozen. De enquête laat echter goed zien dat vertalen voor rechterlijke instanties een gebied is waarin terminologische consistentie moeilijk te bereiken is. Het behoeft geen betoog dat een dergelijke gang van zaken rampzalig zou zijn voor de vertaalpraktijk van het Hof van Justitie van de EU.

Kan de terminologische consistentie bij gerechtelijke vertalingen worden verbeterd? Hoogstwaarschijnlijk wel, maar slechts tot op zekere hoogte, omdat de situatie zoals die bestaat in meertalige rechtsgebieden alleen kan worden benaderd door tussenkomst van overheidsinstanties. Dat kan deels worden bereikt – dat wil zeggen de chronische inconsistentie van vertaalequivalenten kan ten minste worden verminderd – dankzij het natuurlijke gezag van juridische lexicografen, beroepsorganisaties, docenten van beroepsopleidingen en overheidsinstellingen die in meer talen werken. Dat moet gepaard gaan met een verantwoordelijke houding en kritische zelfreflectie van de gerechtsvertalers zelf en met de mogelijkheid om met elkaar te overleggen.

Een van de manieren om de terminologie van het Tsjechische recht gedeeltelijk te standaardiseren is het produceren van vertalingen van de Tsjechische wetgeving die van hoge kwaliteit zijn en, voor zover mogelijk, openbaar toegankelijk. Sommige overheidsinstellingen hebben al voor deze weg gekozen door opdracht te geven

4 | T. Duběda, „Soudní překladatelé a terminologické nástrahy. Průzkum k překladu právních termínů z češtiny do francouzštiny“ (deel I en II), *Soudní tlumočník*, nr. 2, 2020, blz. 25-28, en *Soudní tlumočník*, nr. 1, 2021, blz. 30-32.

anderstalige (hoofdzakelijk Engelse) versies van geselecteerde wetten op te stellen. Dat is bijvoorbeeld het geval bij de recente vertaling in vier vreemde talen (Engels, Duits, Frans en Russisch) van drie belangrijke onderdelen van het privaatrecht: het nieuwe burgerlijk wetboek, de wet op de handelsvennootschappen en de wet internationaal privaatrecht. De Engelse en de Franse vertaling zijn gedeeltelijk geëvalueerd in vaktijdschriften⁵; de Franse vertaling is dermate problematisch dat van terminologische betrouwbaarheid geen sprake is.

Vertaalrichting – van de nood een deugd maken

De Britse vertaaltheoreticus P. Newmark heeft over de kwaliteit van vertalingen door niet-moedertaalsprekers van een taal treffend opgemerkt dat zij bij veel mensen vooral hilariteit opwekken.⁶ Hij kiest dus de kant van degenen die, om een hoog taalkundig en vooral stilistisch niveau van de vertaling te verzekeren, aanraden om die aan een vertaler toe te vertrouwen die de doeltaal als moedertaal heeft. De begrippen moedertaal of moedertaalvertaler vervagen in de moderne wereld echter steeds meer en moeten daarom ook worden uitgebreid tot gevallen waarin de vertaler de vreemde taal heeft verworven op een niveau dat vergelijkbaar is met dat van moedertaalsprekers. Bovendien wijzen veel vertaalwetenschappers er de laatste tijd op dat de realiteit van de vertaalpraktijk het niet mogelijk maakt steeds aan dat moedertaalbeginsel vast te houden. Volgens een verslag van de IAPTI⁷ (International Association of Professional Translator and Interpreters) loopt het aandeel van vertalingen door niet-moedertaalsprekers op de Europese markten sterk uiteen. Slechts 18 % van de moedertaalsprekers van het Engels vertaalt naar een vreemde taal, maar onder de moedertaalsprekers van Slavische talen bedraagt dit cijfer maar liefst 85 %. In het geval van de Tsjechische markt wordt de praktijk van het vertalen naar een niet-moedertaal gestimuleerd door de beperkte internationale verbreiding van het Tsjechisch en de schaarse beschikbaarheid van vertalers met de belangrijkste Westerse talen als moedertaal, maar ook door de sterk

5 | Idem, „Francouzský překlad nového občanského zákoníku“, *Soudní tlumočník*, 2015, blz. 39-42. O. Klabal, „Anglický překlad zákona o obchodních korporacích“, *Soudní tlumočník*, 2015, blz. 35-39.

6 | „[...] contribute greatly to many people's hilarity“. P. Newmark, *A Textbook of Translation*, Londen, Prentice Hall 1988, blz. 3.

7 | IAPTI, *Translation into a non-native language*, https://www.iapti.org/files/surveys/2/IAPTI_non-native_report.pdf, 2015.

uiteenlopende financiële omstandigheden op de Tsjechische en de West-Europese vertaalmarkt.

Bij de aanwerving van juristen-vertalers mijdt het Hof van Justitie van de EU het begrip „moedertaal” en eist het in plaats daarvan een „perfecte kennis” van de doeltaal en een rechtendiploma behaald in het betrokken taalgebied; ook wordt kennis van twee brontalen geëist. De Tsjechische wet inzake gerechtstolken en gerechtsvertalers hanteert het begrip „moedertaal”, maar gaat er stilzwijgend van uit dat de gerechtsvertaler in beide richtingen een passende kwaliteit levert. In de praktijk blijkt regelmatig dat dat niet het geval is.

Uit een enquête⁸ in 2021 onder 44 juridische vertalers (voor het overgrote deel gerechtsvertalers) blijkt dat voor 41 % van de respondenten het vertalen naar een vreemde taal meer dan de helft van hun werk uitmaakt. Iets minder dan de helft van de ondervraagde vertalers is van mening dat vertalen naar een vreemde taal onvermijdelijk is en in beginsel aanvaardbaar; precies de helft neemt aan dat dit onvermijdelijk maar potentieel riskant is, en slechts 5 % is van mening dat juridische vertalers alleen naar hun moedertaal zouden moeten vertalen.

Kwalificaties en arbeidsvoorwaarden – niet voor iedereen hetzelfde

Bij het vertalen van juridische teksten gaat het niet alleen om taalkundige manipulaties. Zoals J. C. Gémard opmerkt⁹, *is de vertaling van teksten van juridische aard of met een juridische betekenis een rechtsvergelijkende activiteit in combinatie met een vertaalhandeling*. Deze omstandigheid komt ook tot uiting in het personeelsbeleid van het Hof van Justitie van de EU, dat alleen kandidaten met juridische kwalificaties als jurist-vertaler aanvaardt. De situatie is anders bij Tsjechische gerechtsvertalers: zij worden overwegend aangeworven onder afgestudeerden met een taalkundige opleiding; een juridische opleiding is een uitzondering. De uitvoeringsverordening van de wet betreffende gerechtstolken en -vertalers schrijft alleen voor dat zij het algemene gedeelte van een aanvullende rechtentraining voor tolken en vertalers (70 lesuren) moeten hebben afgerond, alsmede

8 | T. Duběda, *Risk perception and risk management in legal translation* (in voorbereiding).

9 | „[...] traduire des textes de nature ou de portée juridique revient à accomplir un acte de droit comparé, mais couplé à une opération traduisante”. J.C. Gémard, „De la traduction juridique à la jurilinguistique: la quête de l'équivalence”, *Meta*, nr. 60/3, 2015, blz. 476-493.

het gedeelte van die opleiding waarin hun werktaal aan bod komt (eveneens 70 lesuren), indien dat deel voor die taal wordt aangeboden. Er is geen verplichting om zich na de toelating bij te scholen.

De vertalers bij het Hof van Justitie van de EU kunnen collega's raadplegen en hun vertalingen worden gereviseerd, maar Tsjechische gerechtsvertalers voeren hun beroepstaken hoofdzakelijk zelfstandig uit en zijn daarvoor persoonlijk aansprakelijk tegenover de overheid. De feedback is minimaal, vooral bij vertalingen naar een vreemde taal, aangezien de ontvanger van de vertaling zeer vaak als buitenlander betrokken is bij een procedure bij een Tsjechische politieke of gerechtelijke instantie, geen juridische opleiding heeft genoten en zich zelfs met een taalkundig problematische vertaling tevreden zal stellen als die in een moeilijke situatie van dienst is.

Driekwart van de juridische vertalers die aan de bovengenoemde enquête hebben deelgenomen, beschouwt juridische vertalingen als riskanter dan andere soorten vertalingen. Tegelijkertijd blijkt echter dat als dit risico daadwerkelijk tot een vertaling van mindere kwaliteit leidt, de ontvanger deze tekortkomingen ofwel niet opmerkt ofwel aanvaardt. Dat blijkt uit de antwoorden op de vraag „Heeft u ooit een cliënt (particulier of overheidsorgaan) gehad die een klacht heeft ingediend over uw juridische vertaling?” Slechts ongeveer een kwart van de ondervraagde vertalers had in hun vertaalpraktijk te maken gehad met een klacht (meestal één, in slechts drie gevallen twee of meer). In hun toelichting meldden de respondenten dat de tekortkoming meestal gemakkelijk en snel kon worden verholpen; zij noemden geen gevallen van sancties of vorderingen van schadevergoeding. Het lijkt er dus op dat gevallen waarin een vertaler aansprakelijk wordt gesteld voor de ontoereikende kwaliteit van zijn werk, ondanks het potentiële risico dat aan juridische vertalingen verbonden is, zeer zeldzaam zijn; volgens J. Byrne geldt dit ook voor andere takken van beroepsmatig vertalen.¹⁰

De kwaliteit van de juridische vertaalpraktijk wordt ook beïnvloed door de vergoeding die aan de vertaler verschuldigd is. Een jurist-vertaler op instapniveau bij het Hof van Justitie van de EU ontvangt een brutosalaris dat iets hoger ligt dan het gemiddelde salaris in Luxemburg. Een Tsjechische gerechtsvertaler kan zelfs meer verdienen dan het gemiddelde salaris in Tsjechië als hij of zij een regelmatige stroom opdrachten heeft; deze situatie is echter vrij uitzonderlijk, vooral in het geval van minder verbreide talen.

10 | J. Byrne, „Caveat translator: Understanding the legal consequences of errors in professional translation”, *Journal of Specialised Translation*, nr. 7, 2007, blz. 2-24.

Uiteraard moet bij de vergelijking ook rekening worden gehouden met de koopkracht die aan het gemiddelde salaris verbonden is en die in de twee landen sterk verschilt.

Samenvatting

Als we proberen de overeenkomsten en verschillen tussen de twee bestudeerde sociaal-professionele gemeenschappen in hun geheel te bekijken, komen we tot de conclusie dat zij zich weliswaar bezighouden met dezelfde nauw omschreven beroepsactiviteit, namelijk juridisch vertalen, maar dat er aanzienlijke verschillen zijn wat betreft de concrete werkwijze en aard van hun werkzaamheden. We zouden de in de titel van deze tekst gestelde vraag dan ook kunnen beantwoorden door te zeggen dat juristen-vertalers bij het Hof van Justitie van de EU en gerechtsvertalers in Tsjechië twee werelden vertegenwoordigen die verenigd zijn door dezelfde missie – zorgen voor het meertalig functioneren van de rechtspraak – maar in de dagelijkse praktijk sterk van elkaar verschillen.

De vergelijking valt daarbij grotendeels in het nadeel van de Tsjechische gerechtsvertalers uit, die in de regel geen juridische opleiding hebben genoten, niet beschikken over bindende terminologie, individueel werken, geen feedback krijgen, in beide richtingen moeten vertalen en niet de zekerheid hebben dat zij regelmatig werk toebedeeld zullen krijgen. Terwijl de vertalers bij het Hof van Justitie onder de best mogelijke arbeidsvoorwaarden werken (met als mogelijke uitzondering minder nadruk op een taalkundige opleiding), leidt de toelating als gerechtsvertaler in Tsjechië tot zeer verantwoordelijk werk onder stelselmatig ontoereikende omstandigheden.

Hoe kan deze situatie worden verbeterd? Wat betreft het wettelijk kader waarbinnen gerechtsvertalers werken, heeft de onlangs aangenomen wet inzake gerechtstolken en gerechtsvertalers enkele verbeteringen gebracht, die onder meer te danken zijn aan de inspanningen van een nieuwe werkgroep bestaande uit vertegenwoordigers van de beroepsgroep. Deze werkgroep heeft ook een samenwerking tot stand gebracht met het Ministerstvo spravedlnosti (ministerie van Justitie), wat hoop biedt op verdere veranderingen in de toekomst. De eis van een universitair diploma in de rechten is niet realistisch, evenmin als de wijdverbreide eis van een gespecialiseerde cursus rechtstaal (een dergelijke cursus is moeilijk te verwezenlijken voor andere dan de belangrijkste wereldtalen). Minder verbreide of marginale talen blijven dus in een nadeligere positie door het kleine aantal toegelaten vertalers, de beperktere mogelijkheden voor professionele ontwikkeling en de geringere beschikbaarheid van lexicografische bronnen. De door

de werkgroep voorgestelde verplichting tot permanente educatie is niet in de wet opgenomen, onder meer omdat daarvoor een systeem zou moeten worden ingevoerd om de naleving van deze verplichting te controleren. Ook het idee om de kwaliteit van vertalingen systematisch aan een kritisch onderzoek te onderwerpen, waardoor inzicht zou worden verkregen in het proces van vertalen voor de gerechten en de ongetwijfeld aanwezige zwakke punten aan het licht zouden komen, is moeilijk te realiseren.

Als tegenwicht voor de grote mate van autonomie die kenmerkend is voor Tsjechische gerechtsvertalers moet de kwaliteit van de vertaling worden gewaarborgd door hun eigen inzet, die wordt gestimuleerd door beroepsverenigingen en andere instanties. De arbeidsvoorwaarden bij het Hof van Justitie van de EU zijn misschien geen realistisch doel voor de Tsjechische gemeenschap van gerechtsvertalers, maar zij kunnen in ieder geval als inspiratiebron dienen.

Uitlegging van het Unierecht door Deense rechters: te weinig aandacht voor taalverschillen

— **Anne Lise Kjær**

Anne Lise Kjær MA, PhD is universitair docent aan de rechtsfaculteit van de Universiteit van Kopenhagen. Ze werkt aan juridische conceptualisering over talen en rechtsculturen heen en is betrokken bij de ontwikkeling van interdisciplinaire onderzoeksmethoden bij studies naar Europese juridische integratie, waarbij taalkundige en rechtswetenschappelijke methoden worden gecombineerd. Anne Lise Kjær is voorzitter van RELINE (juridisch-taalkundig netwerk), een internationaal onderzoeksnetwerk voor de bevordering van interdisciplinair onderzoek naar de wisselwerking tussen recht en taal. Aan het netwerk nemen onderzoekers van over de hele wereld deel, die veel verschillende disciplines en belangen vertegenwoordigen: juristen, taalkundigen, retoriekdeskundigen, communicatieonderzoekers, filosofen, politicologen en antropologen.

Inleiding

Deense rechters lijken geen oog te hebben voor de taalregeling van de Europese Unie en de bijzondere moeilijkheden die zich voordoen bij de uitlegging van rechtsbronnen van de Europese Unie ten gevolge van de gelijkwaardige behandeling van de 24 officiële talen. Dit geldt voor alle Deense rechterlijke instanties, zelfs voor de instanties die een bijzondere verplichting hebben om de taalversies te vergelijken wanneer in de loop van de procedure twijfel is gerezen over de juiste uitlegging van het Unierecht.

In het beroemde arrest van 1982 in zaak 283/81, *Cilfit*¹, werden de specifieke voorwaarden voor de uitlegging van het Unierecht vastgesteld door het Hof van Justitie van de Europese Unie (hierna: „Hof”). Hoewel er 40 jaar is verstreken sinds dat arrest, vormen die „Cilfit-criteria” nog steeds de leidraad voor de uitlegging van de rechtsbronnen van de Europese Unie. Van bijzonder belang in dit verband is punt 18 van dat arrest, waarin staat te lezen dat „de uitlegging van een bepaling van gemeenschapsrecht” slechts kan worden gegeven na „een vergelijking van de verschillende taalversies”, aangezien „de teksten van gemeenschapsrecht in verscheidene talen zijn opgesteld” en „de verschillende taalversies gelijkelijk authentiek zijn”.

Het komt echter nauwelijks voor dat Deense rechters de verschillende taalversies van een bepaling van het Unierecht met elkaar vergelijken. Zo blijkt uit een onderzoek van de onlinedatabank van de rechtspraak van het Hof, InfoCuria², dat Deense rechters het Hof slechts 21 zaken voor een prejudiciële beslissing hebben voorgelegd waarbij een analyse van verschillende taalversies aan de orde was. In slechts 8 van deze zaken heeft de betrokken Deense rechter zelf gewezen op een gebrek aan overeenstemming tussen de taalversies.

Het is echter niet bekend hoe vaak partijen in een procedure voor een Deense rechter hebben geprobeerd aan te voeren dat een discrepantie tussen de versies in de verschillende officiële talen aanleiding geeft tot onzekerheid over de uitlegging van het

1 | Arrest van het Hof van 6 oktober 1982, zaak 283/81, *CILFIT/Ministero della Sanità*, [EU:C:1982:335](#).

2 | InfoCuria bevat alle openbaar toegankelijke informatie over de zaken die aanhangig zijn gemaakt bij het Hof van Justitie, het Gerecht en het Gerecht voor ambtenarenzaken. De databank verleent in de eerste plaats toegang tot arresten, conclusies, beschikkingen en mededelingen in het *Publicatieblad van de Europese Unie* in alle officiële talen, die kunnen worden opgezocht aan de hand van een aantal criteria, waaronder de „herkomst van een prejudiciële vraag”.

Unierecht en dus moet leiden tot een prejudiciële verwijzing naar het Hof. Dergelijke zaken worden slechts in uitzonderlijke gevallen onder de aandacht van het publiek gebracht.

Op een van die uitzonderingen wil ik dieper ingaan. In een zaak voor de Højesteret (hoogste rechterlijke instantie, Denemarken) had de advocaat van de verweerder opgemerkt dat de verschillende taalversies van een richtlijn van de Unie, die in de betreffende zaak een rechtsbron vormde, niet op dezelfde wijze waren geformuleerd. Deze advocaat wendde zich tot mij voor deskundig advies over de juiste aanpak bij de uitlegging van rechtsbronnen van de Europese Unie wanneer de taalversies onderling afwijken.

Er spelen in deze zaak twee interessante aspecten: ten eerste de wijze waarop de Anklagemyndighed (openbaar ministerie, Denemarken) het systeem van meertalige uitlegging heeft opgevat, en ten tweede de reden waarom de Højesteret de zaak niet naar het Hof heeft verwezen.

Ik zal eerst kort het voorwerp van de zaak en het verloop van de procedure uiteenzetten.

De Anklagemyndighed tegen Toyota Danmark A/S³

In deze zaak werd Toyota Danmark ervan beschuldigd de bepalingen van de Markedsføringslov (wet op de handelspraktijken; hierna: „MFL”) die betrekking hebben op kredietovereenkomsten, te hebben overtreden. Volgens § 18, lid 2, MFL moeten bij reclame voor consumentenkredieten de aan deze kredieten verbonden kosten worden vermeld, in die zin dat bepaalde standaardinformatie over rentevoeten en andere voorwaarden „op een beknopte, duidelijke en markante wijze” wordt weergegeven en door een representatief voorbeeld in de reclameboodschap wordt ondersteund. Uit deze bepaling vloeien dus twee vereisten voort die betrekking hebben op *welke* standaardinformatie moet worden verstrekt en *hoe* deze moet worden verstrekt.

In een advertentie die in januari en maart 2015 in *Metroexpress* stond, promootte Toyota Danmark de gefinancierde aankoop van een Toyota Aygo X Play. De titel van de advertentie vermeldde in hoofdletters „995 DKK/maand”, terwijl de wettelijk verplichte standaardinformatie over de financiering onderaan de bladzijde verscheen in de

3 | Arrest van de Højesteret van 9 januari 2019, zaak 85/2018.

kleinste tekstgrootte van de advertentie, na een scheidingslijn en inlichtingen over het brandstofverbruik en de CO₂-uitstoot van de auto.

Het geschilpunt betrof de uitlegging van het in § 18, lid 2, MFL neergelegde vereiste dat de standaardinformatie „op een markante wijze” moet worden gepresenteerd.

De zaak werd aanhangig gemaakt bij de Ret i Glostrup (rechter in eerste aanleg Glostrup, Denemarken), die Toyota Danmark bij vonnis van 15 maart 2017 een geldboete van 140 000 DKK oplegde. Toyota stelde tegen dat vonnis hoger beroep in bij de Østre Landsret (rechter in tweede aanleg voor het oosten van Denemarken) en vorderde de vrijspraak dan wel de vermindering of kwijtschelding van de geldboete. De Anklagemyndighed stelde incidenteel hoger beroep in en vorderde de verhoging van de geldboete tot 190 000 DKK. In zijn arrest van 2 november 2017 verlaagde de Landsret de geldboete tot 50 000 DKK, waarbij hij evenwel opmerkte dat er zijns inziens geen verzachtende omstandigheden waren die een kwijtschelding van de boete rechtvaardigden.

Na de toestemming van het Deens comité voor toelating tot cassatie vocht Toyota Danmark dat arrest aan bij de Højesteret, die in zijn uitspraak van 9 januari 2019 de geldboete verhoogde, met een meerderheid van drie rechters tegen twee, waarbij Toyota werd veroordeeld tot betaling van een geldboete van 190 000 DKK.

Deze zaak wekte mijn belangstelling omdat bij § 18 MFL een bepaling van het Unierecht wordt omgezet, meer bepaald artikel 4, lid 2, van richtlijn 2008/48/EG van het Europees Parlement en de Raad inzake kredietovereenkomsten voor consumenten (hierna: „richtlijn consumentenkrediet”). Een geschil over de bewoordingen van § 18, lid 2, MFL gaat dus ook over de formulering van de onderliggende bepaling van het Unierecht in alle officiële taalversies.

Verschillen tussen de taalversies

Tijdens de behandeling van de zaak voor de Højesteret merkte de advocaat van Toyota op dat de bewoordingen van de verschillende taalversies van artikel 4, lid 2, niet met elkaar in overeenstemming waren.

De Deense versie is als volgt verwoord: „Als standaardinformatie worden op een *duidelijke, beknopte en markante wijze* aan de hand van een representatief voorbeeld vermeld:” (mijn cursivering). In verschillende andere talen worden echter andere woorden gebruikt. Zo wordt in de Franse versie bijvoorbeeld het woord *visible* (zichtbaar) gebruikt.

Dat is waarom de advocaat van Toyota mij om advies vroeg over de regels voor meertalige uitlegging van het Unierecht, waarover ik meermaals heb geschreven, onder meer in *Juristen* in 2003⁴ en onlangs nog in *Skriftlig Jura* in 2020.⁵ Ik verwees naar de gelijkwaardigheid van de taalversies die voortvloeit uit de taalregeling van de Europese Unie⁶, naar de Cilfit-criteria en naar de vaste rechtspraak van het Hof betreffende de uitlegging van het Unierecht. Ik wees met name op het beginsel dat geen enkele taalversie belangrijker kan worden geacht dan de andere, maar dat de bepaling in kwestie moet worden uitgelegd in het licht van alle taalversies. Dit beginsel is al vroeg in de rechtspraak van het Hof geformuleerd, voor het eerst in 1967 in zaak 19/67 (Van der Vecht)⁷, waar in punt 1 het volgende staat te lezen:

[H]et vereiste ener uniforme uitlegging van de gemeenschapsverordeningen [brengt mee], dat [de tekst van een bepaling] niet op zichzelf kan worden beschouwd maar dat hij, ingeval van twijfel, wordt uitgelegd en toegepast bij het licht van de tekst in de drie andere talen.

Dit beginsel is tot op heden in talrijke arresten van het Hof bevestigd.

De advocaat in de zaak Toyota verzocht vervolgens beëdigde vertalers om alle taalversies in het Deens te vertalen, teneinde zo een vergelijking van de formuleringen in de verschillende talen te kunnen maken. Het was een lastige opdracht omdat de vertalers ervan bewust moesten worden gemaakt dat zij zeer letterlijke vertalingen moesten maken – met andere woorden, zij moesten een vertaling maken die de exacte bewoordingen van de brontekst weergaf.

4 | „EU's flersprogsordning i praksis: Ret, sprog og virkelighed for de danske fjerkræavlere ved udbrud af Newcastle disease”, *Juristen*, deel 85, nr. 2, 2003, blz. 45-59.

5 | „Internationale retstekster: sprog, oversættelse og fortolkning”, in Riis T. en Trzaskowski J. (red.), *Skriftlig jura den juridiske fremstilling*, 2e druk, 2020, blz. 803-832.

6 | Verordening nr. 1 van de Raad van 15 april 1958 tot regeling van het taalgebruik in de Europese Economische Gemeenschap, *PB 1958*, 17, blz. 385.

7 | Arrest van het Hof van 5 december 1967, zaak 19/67, Soziale Verzeckeringsbank/Van der Vecht, [EU:C:1967:49](#).

Op basis van de door de vertalers beëdigde vertalingen van twintig taalversies heeft de advocaat de bewoordingen die overeenkomen met de Deense uitdrukking *på en fremtrædende måde* (op een markante wijze), ingedeeld in zes betekenis categorieën: *zichtbaar, markant, duidelijk, opvallend, gemakkelijk te begrijpen* en *grafisch aanschouwelijk*. Gelet op deze verscheidenheid aan bewoordingen was de advocaat van mening dat er zodanige twijfel over de juiste uitlegging van de richtlijn bestond dat zij de Højesteret verzocht de behandeling van de zaak te schorsen en het Hof de volgende vraag voor te leggen:

2) Kan het doel van artikel 4, lid 2, van de richtlijn consumentenkrediet worden bereikt met standaardinformatie die slechts op een „zichtbare” en „duidelijke” wijze wordt verstrekt, zodat de informatie niet op een „markante” wijze hoeft te worden verstrekt?

Vervolgens vergeleek ik alle 24 officiële taalversies en kwam ik tot de volgende verdeling wat betreft de betekenis categorieën die de advocaat van Toyota in haar verzoek om een prejudiciële beslissing had uiteengezet, waarbij ik nog meer semantische nuances vaststelde:

- „een zichtbare wijze”: gebruikt in vijf taalversies (de Finse, de Franse, de Poolse, de Portugese en de Roemeense versie);
- „een markante wijze”: gebruikt in vijf taalversies (de Deense, de Engelse, de Kroatische, de Spaanse en de Zweedse versie);
- „een duidelijke wijze”: gebruikt in drie taalversies (de Litouwse, de Maltese en de Tsjechische versie);
- „een opvallende wijze”: gebruikt in vijf taalversies (de Bulgaarse, de Duitse, de Griekse, de Hongaarse en de Nederlandse versie);
- „een duidelijk herkenbare wijze”: gebruikt in de Estse versie;
- „een transparante wijze”: gebruikt in de Sloveense versie;
- „een ondubbelzinnige wijze”: gebruikt in de Slowaakse versie;
- „een gemakkelijk te begrijpen wijze”: gebruikt in de Letse versie;
- „een grafisch benadrukte wijze”: gebruikt in de Italiaanse versie.

De president van de Højesteret (Thomas Rørdam) heeft besloten dat de kwestie van de prejudiciële verwijzing naar het Hof in de loop van het geding moet worden behandeld en heeft de Anklagemyndighed gelast een aanvullend samenvattend processtuk over de kwestie van de prejudiciële verwijzing in te dienen.

Uitlegging door de Anklagemyndighed

De Anklagemyndighed was het niet eens met het standpunt dat de authentieke taalversies van artikel 4, lid 2, van de richtlijn consumentenkrediet twijfel doen rijzen over de uitlegging van deze bepaling. In dit verband verwees de Anklagemyndighed naar wat zij de „procedurele talen” noemde – de Engelse, de Franse en de Duitse versie – waarin de termen *prominent*, *visible* en *auffallend* worden gebruikt. Al deze woorden kunnen volgens de Anklagemyndighed worden vertaald als „markant” of „opvallend”, wat overeenkomt met de uitdrukking „på en fremtrædende måde” (op een markante wijze), die in de Deense versie wordt gebruikt. Op basis van deze analyse concludeerde de Anklagemyndighed dat de bepaling aldus moest worden uitgelegd dat de standaardinformatie „voor de ontvanger opvallend of zichtbaar” moet worden gemaakt.

De manier waarop de formulering wordt uitgelegd door de Anklagemyndighed, is om twee redenen onjuist. Ten eerste is het niet juist dat de woorden *prominent*, *visible* en *auffallend* dezelfde betekenis hebben. Deze woorden drukken niet hetzelfde idee uit van de wijze waarop de standaardinformatie moet worden gepresenteerd om aan de vereisten van de richtlijn consumentenkrediet te voldoen. De term *visible* (zichtbaar) springt er in het bijzonder uit. Ten tweede begaat de Anklagemyndighed een vergissing wanneer zij meent dat de werktalen van de Europese Commissie voorrang hebben bij de interpretatie van Unierechtelijke bepalingen. De Anklagemyndighed is kennelijk niet op de hoogte van de regels inzake meertalige uitlegging en het fundamentele beginsel van gelijkwaardigheid van alle talen.

Uitlegging door de Højesteret

Ook de uitlegging door de Højesteret miskent het belang van een vergelijking van de taalversies van de aan de orde zijnde bepaling van de richtlijn consumentenkrediet. Wat vooral in het oog springt is de reden waarom de Højesteret het verzoek van de advocaat om een prejudiciële vraag te stellen aan het Hof afwijst. De reden is namelijk dat er geen twijfel over kan bestaan dat de uitdrukking „op een markante wijze” een juiste omzetting van artikel 4, lid 2, van de richtlijn consumentenkrediet vormt.

De Højesteret lijkt dus twee juridische kwesties op één hoop te gooien: de vraag naar de juiste omzetting van een richtlijn van de Europese Unie en de vraag naar de uitlegging van de richtlijn. In geval van twijfel over de uitlegging van een nationale rechtsbron waarbij een richtlijn van de Europese Unie wordt omgezet (in de zaak Toyota dus § 18, lid 2, MFL), moeten de bewoordingen van de richtlijn in alle authentieke taalversies in aanmerking worden genomen. Het vereiste van een taalkundige vergelijking geldt eveneens wanneer er twijfel bestaat over de juiste omzetting van de richtlijn in kwestie.

De reden die de Højesteret noemt, is dan ook misleidend.

Afsluitende opmerkingen

Een aantal advocaten-generaal heeft in de loop der jaren in conclusies een herziening van de Cilfit-criteria voorgesteld en erop gewezen dat het onredelijk is om bij uitlegging op nationaal niveau te verlangen dat alle taalversies worden vergeleken. Dat geldt voor F. G. Jacobs in zaak C-338/95 (Wiener)⁸, A. Tizzano in zaak C-99/00 (Lyckeskog)⁹, D. Ruiz-Jarabo Colomer in zaak C-461/03 (Gaston Schul)¹⁰, C. Stix-Hackl in zaak C-495/03 (Intermodal Transports)¹¹, N. Wahl in gevoegde zaken C-72/14 (X) en C-197/14 (Van Dijk)¹² en, meer recent, M. Bobek in zaak C-561/19¹³.

Naar aanleiding van het arrest van de Højesteret in de zaak Toyota heeft het Hof zich opnieuw uitgesproken over de Cilfit-criteria. Dat gebeurde in het arrest van het Hof in zaak C-561/19, waarin de Grote kamer van het Hof op 6 oktober 2021 heeft geoordeeld dat de in het arrest Cilfit uit 1982 geformuleerde uitleggingsbeginselen nog steeds van toepassing zijn.

8 | Conclusie van advocaat-generaal Jacobs in de zaak Wiener/Hauptzollamt Emmerich, C-338/95, [EU:C:1997:352](#).

9 | Conclusie van advocaat-generaal Tizzano in de zaak Lyckeskog, C-99/00, [EU:C:2002:108](#).

10 | Conclusie van advocaat-generaal Ruiz-Jarabo Colomer in de zaak Gaston Schul Douane-expediteur, C-461/03, [EU:C:2005:415](#).

11 | Conclusie van advocaat-generaal Stix-Hackl in de zaak Intermodal Transports, C-495/03, [EU:C:2005:552](#).

12 | Conclusie van advocaat-generaal Wahl in de gevoegde zaken X en Van Dijk, C-72/14 en C-197/14, [EU:C:2015:319](#).

13 | Conclusie van advocaat-generaal Bobek in de zaak Consorzio Italian Management en Catania Multiservizi, C-561/19, [EU:C:2021:291](#).

In punt 44 van dat arrest verwijst het Hof rechtstreeks naar de taalkundige uitdaging waarmee nationale rechters bij de uitlegging van het Unierecht worden geconfronteerd. In dit verband dient te worden beklemtoond dat het Hof van de nationale rechter verlangt dat hij rekening houdt met de verschillen tussen de taalversies waarmee hij bekend is, met name wanneer de partijen op die verschillen hebben gewezen:

44 Van een nationale rechterlijke instantie die uitspraak doet in laatste aanleg kan weliswaar niet worden verlangd dat zij alle taalversies van de betrokken bepaling van Unierecht onderzoekt, maar dit neemt niet weg dat zij rekening moet houden met de verschillen tussen de taalversies van deze bepaling waarvan zij op de hoogte is, met name wanneer die verschillen door de partijen naar voren zijn gebracht en onderbouwd zijn.

In het licht van deze bevestiging van het beginsel van gelijkwaardigheid van taalversies en van het vereiste van taalkundige vergelijking is de uitlegging door de Højesteret van artikel 4, lid 2, van de richtlijn consumentenkrediet teleurstellend. De advocaat van Toyota had aanzienlijke verschillen tussen de taalversies vastgesteld en aan het licht gebracht. De Højesteret heeft deze verschillen bij de uitlegging van de bepaling echter buiten beschouwing gelaten en heeft – met een irrelevante motivering in verband met de „juiste omzetting” van de richtlijn – geweigerd om een uitleggingsvraag voor te leggen aan het Hof.

De zaak Toyota toont aan dat niet alle nationale rechters en advocaten voldoende kennis hebben van het meertalige systeem binnen de Europese Unie. Daarom moet het Hof blijven hameren op het belang van de fundamentele keuze voor meertaligheid en de gelijkwaardigheid van talen, die al bestaat sinds de Raad in 1958 zijn allereerste verordening vaststelde. Meertaligheid is een hoeksteen van het Unierecht en is van cruciaal belang voor de belangrijkste elementen van het Unierecht, te weten de rechtstreekse toepasselijkheid en de rechtstreekse werking van het Unierecht in de rechtsstelsels van de lidstaten. Regels die rechtstreeks bindend zijn voor burgers of ondernemingen moeten met het oog op de rechtszekerheid beschikbaar zijn in een authentieke versie in de taal van die burgers of ondernemingen. Bovendien vereist de rechtstreekse toepassing van het Unierecht in alle lidstaten noodzakelijkerwijs het beginsel van gelijkwaardigheid van alle taalversies. Zonder dit beginsel zouden de lidstaten de uitlegging van het Unierecht op hun eigen taalversies kunnen baseren, waardoor de uniforme toepassing van het Unierecht in gevaar zou komen.

Wil het Hof zijn legitimiteit behouden, dan is het van wezenlijk belang dat de gelijkwaardigheid van alle talen wordt erkend. Daarom moeten de lidstaten zich bewust zijn van het belang van opleiding en bijscholing van nationale juristen in het meertalige systeem van de Europese Unie en de beginselen van meertalige uitlegging.

Officiële meertaligheid: van meet af aan een politieke kwestie

Taalgebruik ter discussie in het kader van het EGKS-Verdrag

— Isolde Burr-Haase

Isolde Burr-Haase is taalkundige, gespecialiseerd in rechtstaal, en romaniste aan de universiteit van Keulen. Als medeverantwoordelijke voor twee opleidingen Europese juridische linguïstiek (BA/MA) is zij werkzaam op het snijvlak van onderzoek, onderwijs en praktijk. In het elektronische tijdschrift ZERL – Zeitschrift der Europäischen Rechtslinguistik, dat al meer dan tien jaar onder haar eindverantwoordelijkheid verschijnt, wordt veel aandacht besteed aan de officiële meertaligheid als aspect van het EU-recht. De Cologne Summer School der Europäischen Rechtslinguistik CSS-ERL, die zich met name op de EU-wetgeving richt, staat in hoog aanzien.

1. Een Duitse kijk op de Franse versie van het EGKS-Verdrag

Op 11 januari 1952 ging de Deutsche Bundestag (Duits federaal parlement) akkoord met het wetsontwerp tot ratificatie van het Verdrag tot oprichting van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (EGKS), met 378 stemmen vóór en 143 stemmen tegen, onder meer van de communisten en de sociaaldemocraten. De dag ervoor was er nog druk gedebatteerd¹ en waren onder andere argumenten op het gebied van meertaligheid en juridische linguïstiek, in het bijzonder vertaalkeuzes, aan de orde gekomen.

Er vond een vrij lange en felle discussie plaats tussen afgevaardigde Gerhard Kreyssig (SPD) en Walter Hallstein, staatssecretaris van Buitenlandse Zaken en hoofd van de Duitse delegatie bij de onderhandelingen over het Schumanplan in Parijs, waarin specifiek werd gesproken over de Duitse vertaling van het EGKS-Verdrag (van 18 april 1951). Op die vertaling waren in december 1951 al 12 pagina's correcties ingediend door de parlementaire commissie voor het bezettingsstatuut en buitenlandse zaken, en na Kreyssig deed ook de rapporteur van die commissie, Victor-Emanuel Preusker (FDP), er zijn beklag over: „De commissie had graag gezien dat de Duitse vertaling van het Schumanplan op veel plaatsen preciezer was geweest – dan had zij niet steeds aan de hand van de Franse tekst hoeven te achterhalen wat er daadwerkelijk in het Verdrag staat.” Ter illustratie van een reeks ernstige, nog te corrigeren vertaalfouten in de Duitse taalversie noemde Kreyssig voorbeelden uit artikel 21 (met weglatingen), artikel 33, artikel 83 en artikel 61. Wat betreft artikel 33 van het EGKS-Verdrag wees Kreyssig erop dat bij het vertalen van *détournement de pouvoir* (dat volgens hem „onrechtmatige toe-eigening van ambtsbevoegdheden, overschrijding van bevoegdheden” betekende) voor de vertaling *Ermessensmissbrauch* was gekozen, hetgeen zijns inziens de drempel voor het aanhangig maken van een zaak bij het Hof van Justitie aanzienlijk verlaagde. Met betrekking tot de artikelen 37 en 61 betoogde hij dat de vakterm *saisir* (het met inachtneming van bepaalde juridische voorwaarden aanzoeken van een instelling) juridisch niet dezelfde betekenis heeft als *befassen* of *sich wenden an*. Interessant is met name de reactie van Hallstein op de beweerde onjuistheid van de vertaling van *détournement de pouvoir*:

1 | Verslag van de 183e vergadering van de eerste Deutsche Bundestag – plenair verslag van de vergadering van donderdag 10 januari 1952, blz. 7744-7747.

„Het enige punt waarbij ik moet toegeven dat het vertalen problemen opleverde, en waarover ik u dus kan zeggen dat het vertalen buitengewoon moeilijk voor ons is geweest, is de vertaling van de uitdrukking *détournement de pouvoir*. De opvatting van de geachte afgevaardigde dat *détournement de pouvoir* ‚onrechtmatige toe-eigening van ambtsbevoegdheden’ betekent, deel ik niet, maar ik moet toegeven dat in de Duitse juridische vaktaal geen juridische vakterm bestaat die de betekenis van het woord *détournement* exact weergeeft. Het verschil tussen de uitdrukking *détournement de pouvoir* in het Franse bestuursrecht en bestuursprocesrecht en de uitdrukking *Ermessensmissbrauch*, die Duitse bestuursjuristen plegen te gebruiken, is echter zo klein dat wij gemeend hebben dat het te verantwoorden is om *détournement de pouvoir* met *Ermessensmissbrauch* weer te geven. Het enige verschil is dat bij een *détournement de pouvoir* een bepaalde bestuursrechtelijke bevoegdheid die omwille van bepaalde doelstellingen aan een autoriteit is verleend, op een zodanige wijze wordt uitgeoefend dat juist niet deze door de wetgever nagestreefde doelstellingen worden gediend, terwijl het woord *Ermessensmissbrauch* in de Duitse rechtstaal een iets andere nuance heeft in de zin dat het daarbij gaat om een handeling van een bestuursorgaan waaraan onrechtmatige, door de wet niet voorziene motieven ten grondslag liggen.” (blz. 7746b)

Er is dus bewust een communautair begrip gecreëerd, dat tot op heden wordt gebruikt: in de Franse taalversie van artikel 263, tweede alinea, VWEU is dat *détournement de pouvoir* en in de Duitse taalversie *Ermessensmissbrauch*.

Het feit dat het Verdrag alleen in het Frans bindend is, wordt door de SPD-afgevaardigden als een bijzondere tekortkoming genoemd. Die constatering moet vooral in haar politieke context worden begrepen, en wijst dan op een eenzijdige, weinig supranationale benadering:

„Dat hier bij dit Verdrag, dat de Bundestag is verzocht te ratificeren en waaraan Duitsland zich voor meer dan vijftig jaar bindt, dus Duitse parlementsleden stemmen over een Franse tekst, is volgens mij uniek in de geschiedenis.”

Hallstein brengt tegen deze aantijging in dat er weinig tijd was, dat anders behalve een Duitse tekst ook parallelle authentieke teksten in het Italiaans en in het „Hollands” hadden moeten worden opgesteld, en dat dan extra gesprekken nodig zouden zijn geweest over eventuele tegenstrijdigheden. Eerder in het debat was een citaat aangehaald uit

een debat in het Franse parlement met de strekking dat uitsluitend de Franse tekst bindend zou zijn, ook voor de uitlegging van het Verdrag, in het bijzonder door het Hof van Justitie, maar deze zienswijze wijst Hallstein resoluut van de hand.

Vijf maanden eerder, in 1951, had Carl Bilfinger in zijn deskundigenrapport reeds gepleit voor een „meertalige versie van het kolen- en staalverdrag“:

„Aangezien de instellingen van de kolen- en staalunie bij de uitvoering van hun taken steeds weer naar de tekst van het kolen- en staalverdrag zullen moeten verwijzen en zij thans slechts over de Franse tekst beschikken, kan ook wanneer deze instellingen andere officiële talen gebruiken geen volledige gelijkwaardigheid van deze andere officiële talen worden bereikt. Het is daarom wenselijk dat een meertalige versie van het kolen- en staalverdrag wordt opgesteld en bij overeenkomst tussen de lidstaten wordt vastgesteld, dat alle teksten als authentiek en gelijkwaardig worden beschouwd, zonder dat de ene voorrang heeft op de andere.”²

2. De aanloop naar de ondertekening op 18 april 1951

Dat de Franse versie van het EGKS-Verdrag tot aan de ondertekening ervan op 18 april 1951 de enige bindende tekst was, vloeide voort uit de ontstaansgeschiedenis van die tekst en uit de intensiteit waarmee in het Frans was gewerkt en gediscussieerd. De Franse minister van Buitenlandse Zaken, Robert Schuman, had in een verklaring van 9 mei 1950 een plan voorgelegd voor een gemeenschappelijke supranationale autoriteit voor kolen en staal. Op 20 juni 1950 begonnen in Parijs de onderhandelingen tussen de regeringen over een kolen- en staalunie. Behalve de Franse en de Duitse delegatie (die toen onder leiding van Walter Hallstein stond) namen hieraan ook vertegenwoordigers van de Benelux-landen en Italië deel. Reeds op 24 juni 1950 had Jean Monnet als EGKS-onderhandelaar namens Frankrijk een ontwerpverdrag ingediend met 40 vanuit Frans perspectief opgestelde artikelen. Hij had dit ook aan de leden van de andere delegaties verstrekt met het verzoek om reacties. Na moeizame onderhandelingen, waarbij ook vertaaldiensten betrokken waren, was Hallstein voornemens de „eindredactie op de Duitse

2 | Deskundigenrapport van prof. dr. Bilfinger, directeur van het Max Planck Instituut voor Vergelijkend Publiekrecht en Internationaal Recht in Heidelberg, van 9 augustus 1951, op verzoek van het Secretariaat voor het Schumanplan van 11 juli 1951, PAA AA_B015_135_003—0035, ibidem, 0035.

verdragstekst" begin december 1950 in Parijs af te ronden.³ Tijdens de voorbereidingen voor de parafering op 19 maart 1951 werden in overleg met de Franse delegatie ontwerpteksten met „niet-officiële" Duitse vertalingen uitgewerkt, waarbij in een aantal versies een artikel over talen was opgenomen.⁴ Op 6 februari 1951 lag een versie van artikel 85 op tafel waarin het Frans als oorspronkelijke taal werd aangewezen: *„Le Traité est fait en langue allemande, française, italienne et néerlandaise, le texte français étant le texte original. Les mêmes langues peuvent être utilisées pour les travaux de la Communauté. Les publications officielles de la Communauté seront faites en français et en allemand."* Toch bleef er discussie bestaan over het taalgebruik. Er gingen stemmen op om op zijn minst het Italiaans en het Nederlands een meer gelijkwaardige status te geven. Aangezien hierover geen consensus kon worden bereikt, werd de beslissing of een artikel over talen (dat in de geparafeerde ontwerptekst inmiddels het artikelnummer 89 had) moest worden opgenomen, overgelaten aan de conferentie van ministers. Zonder enige verdere toelichting stond daar toen kortweg: *„[Sprache: Der Ministerkonferenz vorbehalten] [Langue: question réservée à la Conférence des Ministres]."* Tijdens de conferentie van ministers van 12 tot en met 15 april 1951 kon echter geen voor alle partijen aanvaardbare oplossing worden gevonden. De tekst van het EGKS-Verdrag is bijgevolg op 18 april 1951 zonder enig artikel over talen ondertekend. Alleen uit artikel 100 van het EGKS-Verdrag blijkt dat het Frans de enige Verdragstaal was: *„Le présent Traité, rédigé en un seul exemplaire, sera déposé dans les archives du gouvernement de la République Française qui en remettra une copie conforme à chacun des gouvernements des États signataires."* („Dit Verdrag, opgesteld in één enkel exemplaar, zal worden nedergelegd in het archief van de Regering van de Franse Republiek, die daarvan een voor eensluidend gewaarmerkt afschrift zendt aan elke andere Regering welke dit Verdrag heeft ondertekend.")

3 | Zie brief van 22 november 1950 van Walter Hallstein betreffende de afvaardiging van een extra taalkundig medewerker uit Bonn naar Parijs voor het reviseren van vertalingen. PAA AA_B015_001_117.

4 | Op 28 januari 1951 deed de „Délégation Allemande concernant le projet de Traité" het volgende voorstel voor een artikel 85: „Article 85. Question de langue: a) Le Traité est fait en langues allemande, française, italienne et néerlandaise; b) Langues officielles de la Communauté: allemande et française. Langues pour les travaux de la Communauté: allemande, française." PA AA_B015_292_016.

3. Taalgebruik op een ander niveau geregeld: de rol van de interimcommissie en de commissie van juristen

In een supranationale organisatie, wat iets anders is dan een internationale organisatie, was een taalregeling nog steeds noodzakelijk. Nog op diezelfde conferentie van ministers van 18 april 1951 werd, weliswaar slechts in de vorm van aanbevelingen en voorstellen aan de regeringen van de lidstaten, besloten tot de instelling van een interimcommissie⁵, die in totaal vier keer bijeenkwam⁶. Al bij de eerste zitting werd het onderwerp taalgebruik overgedragen aan een nieuwe commissie van juristen, die op 30 en 31 mei 1951 in Parijs bijeenkwam. In het rapport dat hierover werd opgesteld⁷, werd een referentiekader geschetst op basis van een analyse van de taalregelingen van „internationale precedentes” (VN, Internationaal Gerechtshof, OEEB, Raad van Europa en NAVO). Volgens het rapport zou men zich daardoor tot op zekere hoogte kunnen laten leiden, maar was het „anderzijds noodzakelijk om deels nieuwe oplossingen te vinden die recht doen aan de organisatie van de instellingen van het Schumanplan”. Hierbij valt op dat in het bijzonder aan de ontvanger van de boodschap werd gedacht:

„Wij hebben te maken met individuele burgers en niet alleen met vertegenwoordigers van staten. Wij maken deel uit van een gemeenschap en zijn geen ‚gewone’ internationale organisatie. De individuele burgers die door het werk van de instellingen worden geraakt, mogen op geen enkele wijze in hun taalgebruik worden belemmerd; zij moeten zich in deze gemeenschap ‚thuis voelen’.”⁸

5| In het verslag van de conferentie van ministers van 18 april 1951 staat: „De delegaties die aan de opstelling van het Verdrag hebben deelgenomen, zullen gedurende het tijdvak tussen de ondertekening en de ambtsaanvaarding van de instellingen van de Gemeenschap regelmatig bijeenkomen in de vorm van een interimcommissie. [...] Zij zullen in het bijzonder studies verrichten over het vraagstuk van de zetel van de instellingen, alsmede over de vraagstukken rond de taalbepalingen van de Gemeenschap, en zullen de regeringen met redenen omklede voorstellen doen.” Franse versie in Hemblenne 1992, blz. 112.

6| 17-19 mei 1951 in Unkel (Bonn), 25-28 juni 1951 in Rome, 12-14 juni 1952 in Den Haag en 4-5 juli 1952 in Brussel; Hemblenne 1992, blz. 112; Van der Jeught 2015, blz. 56.

7| Zie Interimcommissie: rapport van de commissie van juristen over de regeling van het taalgebruik in de Gemeenschap. 1 juni 1951, PA AA_B015_236_011-018; Hemblenne 1992, blz. 112-114; Pfeil 1996a, blz. 12-13.

8| PA AA_B015_236_015f.

Als algemeen richtsnoer voor de taalregeling werd een bepaalde mate van flexibiliteit meegegeven:

„[H]et is raadzaam om passende oplossingen tot op zekere hoogte in de reglementen van orde van de verschillende instellingen te regelen en aan te sluiten bij aanvaarde gebruiken.”

Binnen de commissie van juristen was men het eens over de algemene gelijkwaardigheid van het Frans, het Duits, het Italiaans en het Nederlands als „officiële talen”. Er was echter een duidelijk meningsverschil tussen de Franse en de Duitse delegatie met betrekking tot de „wijze van uitvoering en beslissingen van algemene aard” en de „uitspraken van het Hof”. Uit het feit dat het Verdrag in het Frans is gesteld, leidden de vertegenwoordigers van Frankrijk af dat het „onontkoombaar [was] dat ook de bepalingen ter uitvoering van het Verdrag en de uitspraken ter uitlegging ervan eveneens in het Frans worden gesteld, op zijn minst voor zover het de prevalerende oorspronkelijke versie [betreft]”. De vertegenwoordigers van België, Italië, Luxemburg en Nederland sloten zich bij dit standpunt aan, maar de vertegenwoordiger van Duitsland was van mening dat „de algemene bepalingen en beslissingen van het Hof moeten in alle officiële talen [moesten] worden opgesteld, waarbij geen enkele taalversie boven de andere taalversies [zou prevaleren]”.⁹

Ook bij de tweede bijeenkomst van de interimcommissie van 25 tot en met 28 juni 1951 bleven deze uiteenlopende standpunten bestaan. Van Franse zijde werd vastgehouden aan de continuïteit van de rechtspraak, die volgens haar alleen kon worden gewaarborgd door het Frans als enige authentieke taal van de arresten te kiezen.¹⁰ De vertegenwoordiger van Duitsland bracht daartegen in dat de Gemeenschap een eigen terminologie moest hebben, die niet uitsluitend kon zijn ontleend aan de rechtstaal van één lidstaat:

„De rechtspraak van het Hof van Justitie mag zich niet uitsluitend op basis van de juridische terminologie van één lidstaat ontwikkelen. Het feit dat het Verdrag alleen in het Frans authentiek is, is niet relevant voor het taalgebruik in arresten. Het Hof zal zich genooddaakt zien tal van rechtsbegrippen te gebruiken die niet in het Verdrag zijn geregeld (bijvoorbeeld het begrip causaliteit).”¹¹

9 | PA AA_B015_236_016.

10 | Pfeil 1996a, blz. 12.

11 | Pfeil 1996a, blz. 12.

Intussen was de hobbelige weg naar de ratificatie begonnen. De regeling van het taalgebruik in de kolen- en staalgemeenschap kwam pas in juni/juli 1952 weer aan de orde bij de interimcommissie. Tijdens de derde bijeenkomst, die van 12 tot en met 14 juni 1952 plaatsvond, werd een akkoord bereikt over het taalgebruik waarin rekening werd gehouden met de Duitse voorstellen en met de bezwaren van de Belgische en de Italiaanse delegaties, die ook het Nederlands en het Italiaans als werktalen erkend wilden zien. Besloten werd om de vier officiële talen van de zes lidstaten als gelijkwaardige officiële talen en werktalen van de Gemeenschap te beschouwen. Elke nationale taal moest ook kunnen fungeren als procestaal bij het Hof van Justitie. Bij twijfel over de uitlegging moest elk van de vier taalversies van de tekst in aanmerking kunnen worden genomen.¹² Nadat de laatste punten waren afgehandeld, kwam de commissie nog een vierde maal bijeen om een ontwerpprotocol op te stellen. Dit protocol is bekrachtigd op de conferentie van de ministers van Buitenlandse Zaken van de lidstaten, die van 23 tot en met 25 juli in Parijs plaatsvond (zie hieronder).

4. Deskundigenrapporten uit Heidelberg en Tübingen versterken de Duitse onderhandelingspositie

Om de Duitse delegatie te ondersteunen met betrekking tot het talenprobleem bij het Hof van Justitie en in het algemeen met betrekking tot het beginsel van de gelijke behandeling van talen in een supranationale organisatie, had het Duitse Sekretariat für Fragen des Schuman-Plans (secretariaat voor het Schumanplan)¹³ in juli en augustus 1951 opdracht gegeven voor het opstellen van twee deskundigenrapporten. Beide werden op 18 augustus 1951 in Bonn ontvangen.¹⁴

Het rapport van Karl Heinz Neumayer van het Max Planck Instituut voor Buitenlands en Internationaal Privaatrecht in Tübingen betreft een „onderzoek naar de regeling van het taalgebruik in meertalige landen”. Voor dit rapport waren taalregelingen bestudeerd in België, Zwitserland, Canada (provincie Quebec), Finland, de Eerste Tsjecho-Slowaakse

12| Hemblenne 1992, blz. 114; Van der Jeught 2015, blz. 57.

13| Dit secretariaat was op 7 juli 1950 opgezet bij de dienst Buitenlandse zaken om alle werkzaamheden rond het Schumanplan uit te voeren. PAA AA_B015_339_030.

14| Beide deskundigenrapporten bevinden zich in het Politische Archiv des Auswärtigen Amts (politiek archief van het Duitse ministerie van Buitenlandse Zaken). PAA AA_B015_135_001-052. Zie Pfeil 1996a, blz. 12 e.v.

Republiek (1918-1938), Zuid-Tirol, Ierland, het oude Lijfse, Estse en Koerse privaatrecht en het Verdrag van Versailles. De auteur komt met betrekking tot de gelijkwaardigheid van de officiële talen tot de volgende conclusie:

„Uit dit overzicht blijkt dat overal waar talen met een vergelijkbare politieke en culturele betekenis op het grondgebied van een staat samenkomen een regeling in het leven wordt geroepen waarbij de absolute gelijkwaardigheid van deze talen wordt vastgelegd en wordt uitgesloten dat de ene taal boven de andere prevaleert. [...] In landen met één staats taal worden daarentegen minderheidstalen die in minderheidsgebieden officieel zijn erkend, door de algemene staats taal overstemd.”¹⁵

Er wordt een analogie gesuggereerd tussen het beginsel van gelijke behandeling van talen en het supranationale recht, maar deze wordt niet uitdrukkelijk benoemd.

De „Gutachten zur Regelung der Sprachenfrage in der Europäischen Gemeinschaft für Kohle und Stahl (Montan-Union)” [„deskundigenrapport betreffende de regeling van het taalgebruik in de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (kolen- en staalunie)”] van de hand van Carl Bilfinger, directeur van het Max Planck Instituut voor Vergelijkend Publiekrecht en Internationaal Recht in Heidelberg, is anders van opzet. De nationale praktijk van wetgeving, bestuur en rechtspraak in meertalige staten (Zwitserland, België, Canada en Zuid-Afrika) en de internationale meertalige praktijk (VN) worden in aanmerking genomen, maar het hoofdonderwerp is een supranationale regeling:

„In die regeling moet rekening worden gehouden met het feit dat met het optreden van de organisatie wordt beoogd voor alle verdragsluitende staten een nieuw, gemeenschappelijk, „supranationaal” recht voor de kolen- en staalsector te creëren en dat een rechtsnorm in wezen alleen gezag kan hebben als deze in een voor de betrokkenen begrijpelijke vorm, dat wil zeggen in de taal waarin zij gewoonlijk denken en handelen, tot uitdrukking wordt gebracht.”¹⁶

Met zijn „voorstellen voor een regeling van de kolen- en staalunie”¹⁷ heeft deze deskundige de Duitse delegatie een belangrijk argument aan de hand gedaan. Elk van de vier talen

15| PAA AA_B015_135_051.

16| PAA AA_B015_135_01-06.

17| PAA AA_B015_135_01-031-34.

(Duits, Frans, Nederlands en Italiaans) moest bij alle instellingen als proceduretaal toegestaan zijn. Ook bij het Hof van Justitie moesten de officiële talen gelijkwaardig zijn.

„Doorslaggevend moet hier het beginsel zijn dat elke staat en met name elke onderneming die partij is in een geding, wordt gehoord in de taal waarmee deze vertrouwd is, want alleen op die manier kan een werkelijke gelijkheid van rechten worden bereikt voor alle partijen van de kolen- en staalunie.”¹⁸

De twee deskundigenrapporten zijn thans historische getuigenissen waarin de basisgedachte tot uitdrukking komt van een specifieke officiële meertaligheid, die ook nu nog een wezenlijk kenmerk van de Europese Unie is.

5. Ontwerpprotocol voor een taalregeling in de kolen- en staalunie van de interimcommissie, 24 juli 1952: een basis voor verder politiek handelen en verankering in het reglement voor de procesvoering van het Hof van Justitie en het reglement van de Gemeenschappelijke Vergadering

De ondertekenende staten wisten het taalgebruik dus niet verdragsrechtelijk in het EGKS-Verdrag van 18 april 1951 te regelen, maar daarmee was de opgave om voor de toekomst tot een taalregeling te komen nog niet van tafel. Deze opgave werd uitgewerkt in de vorm van het ontwerpprotocol van de nieuw gevormde interimcommissie¹⁹ dat in een aantal fasen tot stand is gekomen en is goedgekeurd op de conferentie van de ministers van Buitenlandse Zaken van 23 tot en met 25 juli 1952 in Parijs. Dit „taalprotocol”, waarvan de tekst nooit officieel is gepubliceerd, kan geen deel zijn gaan uitmaken van het EGKS-Verdrag – dat wil zeggen niet als bepalingen van het Verdrag of de bijlagen daarbij, het bijgevoegde protocol en de Overeenkomst met betrekking tot de overgangsbepalingen, en ook niet als aangelegenheid die nog middels een toekomstig protocol moet worden geregeld (zoals de in artikel 94 van het EGKS-Verdrag genoemde betrekkingen tussen de instellingen van de Gemeenschap en de Raad van Europa). De juridische kwalificatie ervan is dus niet duidelijk. Dit protocol van 24 juli

¹⁸ | Ibidem.

¹⁹ | PA AA_B015_235_038-039.

1952 werd echter in de regeringsdossiers van de afzonderlijke lidstaten opgenomen²⁰ en vormde zo een basis voor verder politiek-juridisch en bestuurlijk handelen.

Volgens artikel 1 van dit protocol moesten de vier officiële talen van de zes lidstaten zowel officiële talen als werktalen van de Gemeenschap worden: „*Les langues officielles et les langues de travail de la Communauté sont: français, allemand, italien et néerlandais*”. Bij individuele besluiten en andere communicatie was de keuze van de officiële taal gebaseerd op die van de betrokken partijen, ook van ondernemingen (artikel 2). Bovendien moesten opstellers van aan de instellingen gerichte correspondentie uit een van de officiële talen kiezen (artikel 3), en dienden de instellingen in diezelfde taal te antwoorden. Volgens artikel 6 moesten handelingen van algemene strekking („*Les règlements, décisions générales et autres délibérations générales des institutions de la Communauté*”) in alle vier de talen in het *Publicatieblad van de Europese Gemeenschappen* worden bekendgemaakt. De facto is het Publicatieblad vanaf zijn eerste editie (1952) in alle vier de officiële talen van de Gemeenschap verschenen. Artikel 7 bepaalde dat bij lidstaten met officiële meertaligheid de taalkeuze zich naar de voorschriften van de wetgever van de betrokken staat moest richten („[...] *l'usage de la langue sera, à la demande de l'Etat intéressé, déterminé suivant les règles générales découlant de la législation de cet État*”). De Gemeenschappelijke Vergadering, de voorgangster van het Europees Parlement, mocht krachtens artikel 4 zelf een regeling opstellen, op voorwaarde dat elke afgevaardigde zich in een officiële taal naar keuze mocht uitdrukken. Dit werd direct omgezet in het reglement van de Gemeenschappelijke Vergadering, dat aldaar tijdens de openingszitting van 10-12 september 1952 werd besproken en vastgesteld. Artikel 15 van het reglement benoemt de vier officiële talen (het Duits, het Frans, het Italiaans en het Nederlands) tot officiële talen van de Vergadering, waarin alle officiële stukken worden opgesteld. Artikel 16 voorzag in simultaanvertolking van en naar de vier officiële talen, waarbij in voorkomend geval eenstemmig voor een kleiner aantal talen kon worden gekozen (artikel 17).²¹ Het protocol bevat in artikel 5, onder a) tot en met e), een gedetailleerde taalregeling voor het Hof van Justitie, waarin met name de keuze van mogelijke proceduretalen uit de vier officiële talen, het schriftelijke en mondelinge gebruik van die talen en de publicatiepraktijk worden geregeld. Deze

20| PA AA_B015_235_038f.

21| Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal: reglement van de Gemeenschappelijke Vergadering van 10 september 1952, geen plaatsvermelding, maart 1953; Hemblenne 1992, blz. 127-128, Gaedke 1954, blz. 289 e.v.

regeling is opgenomen in het Reglement voor de procesvoering van 7 maart 1953 van het in december 1952 opgerichte Hof van Justitie en vormt de grondslag voor de meertaligheid die thans kenmerkend is voor het Hof van Justitie van de Europese Unie.²²

6. Richting officiële meertaligheid als volgende fase van Europese integratie

Na de oprichting van de EGKS wilde men de Europese integratie verder aanjagen, met name op economisch gebied. Op de Conferentie van Messina, die in juni 1955 plaatsvond, werden plannen besproken om tot een gemeenschappelijke markt en een gemeenschap voor atoomenergie te komen. Een commissie kreeg de opdracht om de eerste ontwerpteksten op te stellen voor het Verdrag tot oprichting van de Europese Economische Gemeenschap (EEG) en het Verdrag tot oprichting van de Europese Gemeenschap voor Atoomenergie (EGA of Euratom). Het taalgebruik werd pas vanaf 1956 voorwerp van besprekingen en in de redactiegroepen liepen de standpunten sterk uiteen.²³ Bij het opstellen van de tekst van het Verdrag werd niet uitsluitend aan een Franse tekst gewerkt, maar werd door de verschillende redactiegroepen eerder – gedeeltelijk – een systeem van „coredactie” toegepast²⁴, hetgeen zeker van invloed is geweest op de uiteindelijke vorm van alle vier de taalversies. Anders dan bij het EGKS-Verdrag was bij de verdragen tot oprichting van de EEG en de EGA een gelijke behandeling van alle Verdragstalen het uitgangspunt. Alle officiële talen van de lidstaten – ten minste één bij meerdere officiële talen – kregen deze status ook op het niveau van het gemeenschapsrecht, waarbij de authenticiteit uitdrukkelijk werd geregeld. „Dit Verdrag, opgesteld in één exemplaar, in de Duitse, de Franse, de Italiaanse en de Nederlandse taal, zijnde de vier teksten gelijkelijk authentiek, [...]” (artikel 248 EEG-Verdrag en artikel 225 EGA-Verdrag). Anders dan in het internationale recht gebruikelijk is, is het aantal Verdragstalen niet beperkt. Dit specifieke kenmerk van het Europese supranationale recht heeft geleid tot het huidige aantal van 24 Verdragstalen, die in artikel 55, lid 1, VEU uitdrukkelijk en in artikel 358 VWEU door middel van verwijzing

22| Reglement van het Hof van Justitie van 4 maart 1953, PB 1953, 3, blz. 37 e.v.

23| Hemblenne 1992, blz. 130; Schübel-Pfister 2004, blz. 55 e.v.; Van der Jeught 2015, blz. 60 e.v.

24| Burr 2013, punten 19 en 20.

zijn genoemd. Net als bij de Verdragen van Rome geldt ook hier dat alle Verdragstalen volledig bindend zijn.²⁵

Tijdens de voorbereidende werkzaamheden voor de Verdragen van Rome kon door nationale tegenstellingen geen consensus worden bereikt over een taalregeling voor de officiële talen en de werktalen. Pas kort voor de ondertekening op 23 maart 1957 is bij artikel 217 van het EEG-Verdrag bepaald dat deze kwestie in het secundaire recht moest worden geregeld. Volgens dit artikel moest de regeling van het taalgebruik door de instellingen van de Gemeenschap onverminderd de bepalingen van het Reglement van het Hof van Justitie door de Raad met eenparigheid van stemmen worden vastgesteld. Deze terughoudendheid in het primaire recht is gehandhaafd in het Verdrag van Lissabon, dat in artikel 342 VWEU bepaalt: „De regeling van het taalgebruik door de instellingen van de Unie wordt, onverminderd de bepalingen van het statuut van het Hof van Justitie van de Europese Unie, door de Raad met eenparigheid van stemmen bij verordeningen vastgesteld.”

Ter uitvoering van deze in 1957 vastgestelde basisnorm heeft de Raad op 15 april 1958 zijn eerste verordening²⁶ over de regeling van het taalgebruik vastgesteld. Wezenlijke onderdelen van deze verordening, die ook thans nog van kracht is, zijn geënt op het EGKS-protocol van juli 1952. De kerngedachte blijft het beginsel van de gelijke behandeling van talen. Het op één lijn stellen van officiële talen en werktalen (artikel 1 van verordening nr. 1/1958) heeft een symbolisch karakter, maar biedt wel de mogelijkheid (niet de plicht) om de officiële talen als werktalen te gebruiken.²⁷ Verordeningen en andere stukken van algemene strekking worden gesteld in de officiële talen en gepubliceerd in het Publicatieblad, dat in de officiële talen verschijnt (artikelen 4 en 5 van verordening nr. 1/1958). Anders dan het taalprotocol van het EGKS, dat gedetailleerde voorschriften bevat voor het taalgebruik bij het Hof van Justitie, bevat artikel 7 van verordening nr. 1/1958 slechts een verwijzing naar het Reglement voor de procesvoering van die instelling. Deze

25| Toch valt niet te ontkennen dat dit een gevoelige kwestie blijft. Niet zonder reden stelde de secretaris-generaal van de Europese Conventie over de Grondwet 2002-2003, Sir John Kerr, bij de opening van de besprekingen dat de Verdragstalen niet ter discussie konden worden gesteld (Burr 2013, punt 21).

26| Verordening nr. 1 van de Raad van 15 april 1958 tot regeling van het taalgebruik in de Europese Economische Gemeenschap, PB 1958, 17, blz. 385. Op analoge wijze voor de Europese Gemeenschap voor Atoomenergie (PB 1958, 17, blz. 401).

27| Ringe 2022, blz. 86; Schübel-Pfister 2004, blz. 58 e.v.

verschuiving van taalrechtelijke bevoegdheden bij de instellingen in het algemeen naar het niveau van de reglementen van orde (artikel 6 van verordening nr. 1/1958) wordt in de literatuur een novum ten opzichte van het EGKS-protocol genoemd²⁸, maar in de teksten van de in 1951 in het kader van het Schumanplan samengestelde commissie van juristen (zie hierboven paragraaf 3) is reeds het advies te vinden om taalregelingen „in de reglementen van orde van de verschillende instellingen te regelen en aan te sluiten bij aanvaarde gebruiken”.

Bij het publiek vond het niet-gepubliceerde EGKS-protocol van 1952 nauwelijks weerklank, maar inmiddels wordt het steeds weer gebruikt voor de uitlegging van verordening nr. 1/1958. De summiere constatering dat het EGKS-Verdrag alleen in de Franse versie beschikbaar is, gaat voorbij aan belangrijke argumenten die een rol hebben gespeeld in de discussies en debatten over het EGKS-Verdrag. Het is de moeite waard om het materiaal te raadplegen dat op verschillende manieren het politiek-juridische handelen bij de totstandkoming van een supranationaal verdrag documenteert. Ook anno 2022 geeft dit ons inzicht in de bijzonderheden en het streven van een supranationale organisatie waarvan de betekenis ver boven de economische dimensie uitstijgt.

Bronnen

PA AA (Politisches Archiv des Auswärtigen Amts), PA AA_B 015 Sekretariat für Fragen des Schuman-Plans

Verslag van de 183e vergadering van de eerste Deutsche Bundestag – plenair verslag <https://dip.bundestag.de/plenarprotokoll/protokoll-der-183-sitzung-des-1-deutschen-bundestages/4602?term=Schumanplan&f.wahlperiode=1&f.wahlperiode=20&rows=25&pos=5>

28| Van der Jeught 2015, blz. 62 e.v.

Literatuur

Burr, I., „Article 55 [Languages and Deposit of the Treaty]”, Blanke, H. J., en Mangiameli, S. (red.), *The Treaty on European Union (TEU) A Commentary*, Springer, Berlijn/Heidelberg, 2013.

Gaedke, J., *Das Recht der Europäischen Gemeinschaft für Kohle und Stahl, Textsammlung mit Anmerkungen und Sachverzeichnis*, C. H. Beck, München, 1954.

Hemblenne, B., „*Les problèmes du siège et du régime linguistique des Communautés européennes (1950-1967)*”, Heyen, E. V. (red.), *Die Anfänge der Verwaltung der Europäischen Gemeinschaft*, Nomos, Baden-Baden, 1992, blz. 107-143.

Pfeil, W., „Der Aspekt der Mehrsprachigkeit in der Union und sein Einfluss auf die Rechtsfortbildung des Europäischen Gemeinschaftsrechts”, *Zeitschrift für Rechtsvergleichung* 37, blz. 11-20, 1996a.

Ringe, N., *The Language(s) of Politics: Multilingual Policy-Making in the European Union*, University of Michigan Press, Ann Arbor, Michigan, 2022.

Schübel-Pfister, I., *Sprache und Gemeinschaftsrecht. Die Auslegung der mehrsprachig verbindlichen Rechtstexte durch den Europäischen Gerichtshof*, Duncker & Humblot, Berlijn, 2004.

Van der Jeught, S., *EU Language Law*, Europa Law Publishing, Groningen, 2015.

„Molengue” betekent in het Sango „oogappel”

De rijkdom van talen als instrument in het onderwijs

— **Prof. dr. Eva Vetter**

Eva Vetter is sinds 2011 hoogleraar vakdidactiek/taaldidactiek en taalverwerving aan de Universiteit van Wenen (Zentrum für Lehrer*innenbildung en Institut für Sprachwissenschaft). Van 2013 tot 2018 was ze plaatsvervangend hoofd van het Zentrum für Lehrer*innenbildung, sinds 2012 is ze mederedacteur van de International Journal of Multilingualism. In haar onderzoek houdt ze zich bezig met meertaligheid, onderwijsleerprocessen, discoursanalyse, taaldidactiek en taalverwerving, taalcontact en taalconflict alsmede Franstaligheid.

Ter inleiding: taaleuforie

„Molengue”, ook gespeld als „molengué” of „molenge”, is een zelfstandig naamwoord in het Sango, de nationale taal van de Centraal-Afrikaanse Republiek. In de woordenboeken wordt het vertaald met „kind”, en dat is ook de betekenis waarin sprekers van het Sango het woord in hun conversaties gebruiken. Helmut Buchegger, die lange tijd als missionaris in Centraal-Afrika heeft gewoond, heeft zich verdiept in de onderliggende betekenis van dit woord (Buchegger, 2021). Hij verklaart de betekenis van „molenge”, evenals die van andere samenstellingen, door de bestanddelen van het woord te analyseren: „mo” is de aanspreekvorm in de tweede persoon, „le” betekent oog, maar ook parel, en de betekenis van het derde bestanddeel, „nge”, is „klein”, „mager”. De aanduidingen voor „kind” kunnen niet in alle talen tot deze of soortgelijke componenten worden herleid. Het Franse woord „enfant”, dat zich heeft ontwikkeld uit het Latijnse „infans”, begint met een ontkenning (Brachet, 1874, blz. 205). Ontkend wordt het Latijnse werkwoord „fari”, dat komt van het Griekse „phaô”. Ook al is er in de algemene betekenis „kind” die aan het taalteken „enfant” wordt toegekend geen spoor meer van die ontkenning, de bestanddelen van het Franse woord duiden niettemin nog op iemand die (nog) niet kan praten.

Iedere taal reikt een visie op de wereld aan. Het ordeningssysteem dat aan een taal ten grondslag ligt, kan in aanzienlijke mate verschillen van dat van een andere taal. De manier waarop een taal de wereld codeert, hangt nauw samen met de levensomstandigheden van haar sprekers. Als een bepaald object een belangrijke functie heeft voor een gemeenschap, stelt de taal daar een groter aantal verschillende woorden voor ter beschikking dan voor een object waaraan nauwelijks belang wordt gehecht. Voor rendierhouders in Noord-Europa was het van cruciaal belang om de sneeuwomstandigheden te observeren en te interpreteren. Het overleven van de kudde kon ervan afhangen. Daarom kent het Noord-Samisch meer dan twintig benamingen voor verschillende soorten sneeuw (Haarmann, 2021, blz. 73).

De taal suggereert weliswaar een bepaald beeld van de wereld, maar het is ook weer niet zo dat wij mensen in dat perspectief gevangen zitten. Geen enkele taal is een gesloten, onveranderlijk systeem dat naar buiten altijd duidelijk kan worden afgebakend. Talen zijn voortdurend in ontwikkeling, evenals de behoeften van de mensen die ze spreken. Bovendien heeft eenieder het vermogen om verschillende talen te leren en te gebruiken. Daardoor kunnen we ons vrij snel de complexiteit van een taal eigen maken. Dat begint al bij het tellen. Wie vertrouwd is met het decimale stelsel hoeft vaak helemaal niet ver te zoeken om het daarvan afwijkende vigesimale (twintigtallige) stelsel tegen te

komen. Het Iers is gebaseerd op het vigesimale stelsel, het Bretons op het decimale, terwijl deze twee Keltische talen geografisch gezien niet ver uit elkaar liggen. Naar het ontstaan van het twintigtallige stelsel – is het omdat bij het tellen behalve de vingers om een of andere reden ook steeds de tenen werden meegeteld, of omdat de vingers gewoon werden omgedraaid en zo het getal twintig opleverden – zal het waarschijnlijk nog lang raden blijven (Haarmann, 2021, blz. 99).

Mensen die hun talenkennis steeds verder perfectioneren en erg veel talen op een hoog niveau beheersen, worden polyglotten genoemd. De bekendste polyglot is waarschijnlijk kardinaal Mezzofanti (1774-1849), van wie wordt gezegd dat hij 72 talen kende en 39 daarvan vloeiend sprak (Hudson 2008, blz. 90). Polyglotten delen ongetwijfeld een voorliefde voor talen, maar ook minder buitengewone taalgebruikers kunnen plezier beleven aan taal zodra ze zich verdiepen in de vele mogelijkheden die er zijn om de wereld in taaltekens te vatten.

Getemperde vreugde

Taaldiversiteit, waaronder meertaligheid van zowel individuen als samenlevingen wordt verstaan, wordt niet altijd als uitsluitend positief beoordeeld. Dat geldt ook binnen het onderwijs, waaraan deze bijdrage is gewijd. Als we kijken naar de interpretatie van de PISA-resultaten, zien we dat meertaligheid bij jonge mensen zelfs wordt beschouwd als een factor die tot onderwijsachterstand leidt. Leerlingen die thuis een andere taal spreken dan de onderwijstaal behalen in veel Europese schoolsystemen slechtere resultaten dan zogenoemde monolinguale leerlingen. Daardoor wordt meertaligheid als een nadeel opgevat. Ook in de Verenigde Staten wordt meertaligheid als een belemmering gezien. De naamswijzigingen die de onderwijsdienst in New York heeft ondergaan illustreren dat. Aanvankelijk luidde de officiële naam „Office of Bilingual Education of the New York City Board of Education” (dienst voor tweetalig onderwijs). In 2002 werd de naam veranderd in „Office of English Language Learners of the New York City Department of Education” (dienst voor Engelslerenden) en in 2009 ten slotte in „Chief Achievement Office: Students with Disabilities and English Language Learners” (dienst voor lerenden met een beperking en Engelslerenden) (García, 2011, blz. 140).

In Europa is vooral in de laatste vijftien jaar een toenemende oriëntatie op de onderwijs- en meerderheidstaal waarneembaar. Alle aandacht gaat daarnaar uit en het lijkt er haast op dat het plezier in meertaligheid uit het publieke debat is verdwenen. Een onvolledige

kennis van de onderwijstaal wordt in verband gebracht met nadelen en achterstand in de onderwijsloopbaan. Op verschillende plekken vinden felle discussies plaats over taalverboden en -geboden, waarachter soms zelfs politieke motieven schuilgaan (Netzwerk Sprachenrechte, 2021). Dit kan worden geïnterpreteerd als het voortbestaan van de „monolinguale habitus”, zoals Gogolin deze attitude in 1994 beschreef, ofschoon leerlingen in Europa over het algemeen meertalig zijn.

In zulke discussies wordt vaak vergeten dat meertaligheid een thema is waarmee het onderwijs al lange tijd worstelt. Er zijn zowel in het verleden als in het heden voorbeelden te vinden van modellen die met succes in het onderwijs zijn of worden toegepast. Die zullen hieronder worden besproken. Daarbij is gekozen voor modellen die niet primair afhankelijk zijn van financiële middelen (bijvoorbeeld die van de ouders) of die al worden vermeld in het rapport over innovatieve meertaligheidsmodellen in Europa (Le Pichon-Vorstman e.a., 2020, blz. 42-95). Achtereenvolgens zal worden ingegaan op de meertalige scholen in het Oostenrijks-Hongaarse Rijk, de minderheidsscholen in Europa en de meertalige scholen in stedelijke gebieden.

Een blik op de geschiedenis: utraquistische scholen¹ in het Oostenrijks-Hongaarse Rijk

Ook in het verleden waren geografische gebieden zelden echt eentalig. Een uitzondering vormen geïsoleerde gemeenschappen en gemeenschappen die om verschillende redenen geen contact met de buitenwereld willen. In verreweg de meeste gevallen is het gebruikelijker dat mensen die verschillende talen spreken elkaar ontmoeten en ook samenleven binnen één geografisch en bestuurlijk gebied. Voor het onderwijs in meertalige gebieden ontstonden in Europa de zogenoemde utraquistische scholen. Dat was ook het geval in het multi-etnische Oostenrijks-Hongaarse Rijk. In dit multilinguale gebied waren twee- en meertalige scholen in de negentiende eeuw wijdverbreid, waarbij Duits een van de onderwijstalen was. Veel ouders, ook niet-Duitstalige, prefereerden met het oog op de carrièreperspectieven van hun kinderen zulke scholen boven eentalig onderwijs (Urbanitsch, 1980, blz. 81). Op deze scholen werden sommige vakken in de

1 | De term „utraquistische scholen” heeft in het Oostenrijks-Hongaarse Rijk ingang gevonden ter aanduiding van tweetalige scholen waar de verschillende talen van de kinderen als onderwijstaal werden gebruikt en geleidelijk door de andere nationale taal, bijvoorbeeld Duits of Italiaans, werden vervangen (Stourzh, 1980, blz. 1136).

ene taal en andere vakken in de andere taal onderwezen. Ook waren er scholen waar een en hetzelfde vak in verschillende talen werd aangeboden. De onderwijstaal wisselde dus naargelang het vak (en omstandigheden, zoals de talenkennis van de leerkrachten).

Een goed voorbeeld voor de werking van een dergelijk tweetalig model biedt de stad Plzeň (Pilsen) in het Bohemen van de negentiende eeuw. Deze op een na grootste stad van Bohemen was de hoofdstad van een groot district met veel industrie. In de westelijke helft van het district woonden voornamelijk Duitstaligen, in de oostelijke helft vooral Tsjechischtaligen. De stad vormde daarmee de spil van het taalcontact en fungeerde zowel voor Tsjechisch- als voor Duitssprekenden als een belangrijk centrum voor onderwijs. In de stad zelf werd ook in de negentiende eeuw overwegend Tsjechisch gesproken. Deze gegevens kunnen worden afgeleid uit de officiële statistieken (Newerkla, 2003).

Feitelijk waren de bewoners van de stad in de negentiende eeuw echter tweetalig: voor Tsjechischtaligen waren aan een goede beheersing van het Duits sociale en economische voordelen verbonden. De Duitstaligen waren in het dagelijks contact met de Tsjechischsprekende meerderheid aangewezen op voldoende kennis van het Tsjechisch. Een analyse van de situatie op de oudste gymnasia van de stad laat zien hoe het tweetalige systeem functioneerde. Zo werden op de school die vanaf 1883 werd aangeduid als het Tsjechische gymnasium wiskunde, natuurkunde, scheikunde en werktuigkunde in het Duits en literatuur, geschiedenis, aardrijkskunde en natuurwetenschappen (in de onderbouw ook rekenkunde) in het Tsjechisch onderwezen. De overige vakken werden in beide talen gegeven. Ook de school die vanaf 1890 bekendstond als het Duitse gymnasium, had halverwege de negentiende eeuw een bilinguale afdeling, waarin enkele vakken in de ene en de resterende vakken in de andere taal werden onderwezen. Opvallend is dat deze talenregeling er was gekomen op initiatief van de stad. De burgers wilden namelijk dat de volgende generatie met het oog op een vreedzame co-existentie werd toegerust met de nodige talenkennis. Het opkomende nationalisme (Vetter, 2003) en het „Sprachenzwangsverbot“ (het verbod op het verplicht leren van een tweede landstaal in het onderwijs) dat werd ingevoerd bij artikel 19, lid 3, van het Staatsgrundgesetz uit 1867 (Oostenrijkse grondwet van 1867) leidden tot een scheiding in het onderwijs op grond van taal en nationaliteit (Stourzh, 1980). Het tweetalige systeem raakte in vergetelheid.

Minderheidsscholen als model voor hedendaagse meertaligheid

De Europese staten hebben zoals bekend een probleem met taaldiversiteit. Aanknopend bij de Franse Revolutie beschouwt de nationale staat eentaligheid als deel van zijn

identiteit. De taal van het onderwijs is derhalve de nationale taal. Gebrek aan juridische en financiële steun leidt ertoe dat alle andere talen worden uitgesloten. Dit gebeurt ook in het onderwijs. In de jaren zeventig ontstonden er in verschillende Europese landen grassrootsbewegingen die met elkaar in contact traden en opkwamen voor de talen die uit het onderwijs waren verdrongen. De scholen die daaruit zijn voortgekomen, hebben sindsdien niet alleen steeds meer leerlingen gekregen, maar hebben inmiddels ook een groot prestige verworven. Exemplarisch voor deze ontwikkeling is de geschiedenis van de zogeheten Diwanscholen in Bretagne (Vetter, 2013).

Uit de pionierstijd van Diwan stamt de bekende foto waarop de eerste leerkracht en vijf kinderen te zien zijn. De leraar, een Bretonse muzikant, was juist de dag tevoren aangesteld en begon zijn lessen in een geïmproviseerd klaslokaal. Tegenwoordig gaan ruim vierduizend kinderen naar een Diwanschool (het Office de la langue bretonne registreerde voor het schooljaar 2021/2022 4 030 leerlingen). De vereniging van Diwanscholen beheert 48 basisscholen (écoles), 6 middelbare scholen onderbouw (collèges) en 2 middelbare scholen bovenbouw (lycées). Sinds 1977 wordt er onderwezen volgens het uit Canada geïmporteerde immersie- of onderdompelingsmodel: vanaf de jongste groep bedienen de leerkrachten zich van het Bretons. De kinderen leren lezen en schrijven in het Bretons. Deze vaardigheden worden overgedragen op het Frans. De voertaal op school is Bretons. Met dit „taalbad” wil men het Bretons op gelijke hoogte brengen met het Frans. In de maatschappij is het Frans dominant. Veel ouders zijn zelf het Bretons niet of nog niet machtig wanneer ze hun kinderen bij een Diwanschool inschrijven. Het immersiemodel streeft naar een zo gelijkwaardig mogelijke competentie in beide talen (Osterkorn & Vetter, 2015).

In de meer dan vier decennia van haar bestaan is Diwan een grassrootsbeweging gebleven, maar wel een die voortdurend is geprofessionaliseerd. Er zijn voorzieningen gecreëerd voor het opleiden van leerkrachten, er zijn leermiddelen ontwikkeld en de contacten met andere minderheidsscholen hebben een officiële vorm gekregen. Nieuwe scholen komen echter nog altijd uit de initiatieven van ouders voort.

Het succes van Diwan kan ook kwantitatief worden uitgedrukt: Diwan-leerlingen behalen bij het eindexamen een beter resultaat dan het gemiddelde van de leerlingen, zowel in het Département Finistère als in Frankrijk als geheel. Zowel in 2020 als in enkele voorgaande jaren slaagden alle leerlingen van het lycée in Carhaix voor hun eindexamen (Linternaute). Diwan biedt niet alleen het meest succesvolle model voor het leren van de minderheidstaal Bretons. Het immersiemodel toont ook aan dat kennis van twee talen een goede basis vormt voor het leren van andere vreemde talen, zoals Engels,

en verder Duits en Spaans of, door middel van taalreizen naar gebieden met andere taalminderheden, een andere minderheidstaal.

Superdivers: meertaligheid in grote steden

Het bijzondere van grote steden is dat je binnen een begreemd gebied een hoge mate aan complexiteit en diversiteit aantreft. In Wenen is deze verscheidenheid geworteld in de traditie van de stad als hoofdstad van een veeltalig rijk, waarvan de bewoners eeuwenlang hun taal meebrachten naar de stad. Tegenwoordig is de meertaligheid van de stad vooral een gevolg van de arbeidsmigratie in de jaren zestig. Naast Duits zijn ook Bosnisch, Kroatisch en Servisch, Turks, Albanees, Pools en Roemeens sterk vertegenwoordigd. In 2015 bracht de oorlog in Syrië een vluchtelingenstroom op gang die in toenemende mate talen als Arabisch en Perzisch naar Wenen bracht. Meer dan de helft van de scholieren gebruikt buiten de school een andere taal, vaak in combinatie met Duits. Op school varieert de taaldiversiteit weliswaar volgens het schooltype, maar meertaligheid in algemene zin is een vaststaand en belangrijk kenmerk in het dagelijkse leven van de hedendaagse schooljeugd.

Verschillende scholen hebben speciale strategieën ontwikkeld om aan deze meertaligheid een positieve invulling te geven. Vaak komen die tot uiting in het taallandschap (linguistic landscape) van de school in de vorm van opschriften, borden of posters. Zo staat er bij de ingang van een school het woord „welkom” in alle talen die de leerlingen van huis uit spreken. Een andere school presenteert zich met de slogan „40 Sprachen – eine Schule” (40 talen – één school). Bij weer een andere school loopt het woord „vrede” in allerlei talen als een lint door het hele schoolgebouw. Op meertalige lesposters valt te lezen dat niet alleen Duits een onderwijstaal is (Vetter, 2021).

Sommige scholen gaan verder dan zulke tekenen van erkenning en ontwikkelen strategieën die tot doel hebben meertaligheid te integreren in taalactiviteiten in het onderwijs. Daaronder vallen bijvoorbeeld gedichten in „de taal van het hart”, die per leerling kan verschillen, of het opzoeken van informatie in verschillende talen, wat voor de leerlingen nieuwe perspectieven opent. Het door leerkrachten gevreesde verlies aan controle wordt gecompenseerd door meer zelfgestuurd leren en meer positieve emoties aan de kant van de leerlingen. Bovendien moet de gevonden informatie vanuit verschillende talen in de gemeenschappelijke taal worden overgebracht. Ook dat is een goede oefening.

Meertalige lessen vormen een tegenwicht tegen de eentalige oriëntatie van het onderwijssysteem. Meertaligheid wordt niet alleen zichtbaar gemaakt, maar wordt

ook het uitgangspunt of een onderdeel van leerervaringen. Meertaligheid mag dan vaak nog als een lastige uitdaging worden gezien, de toenemende hoeveelheid materiaal duidt toch op een omslag. Ook het Mercator-Institut für Sprachförderung und Deutsch als Zweitsprache (Mercatorinstituut voor taalbevordering en Duits als tweede taal) heeft een handleiding voor leerkrachten uitgebracht onder de titel „Mehrsprachige Unterrichtselemente“ (meertalige lesonderdelen), en de Europese Unie houdt zich bezig met de toekomst van taalonderwijs vanuit het perspectief van meertaligheid (Le Pichon-Vorstman e.a., 2020).

Slotwoord

In 2021 analyseerde Jim Cummins het onderzoek van de afgelopen decennia naar de onderwijsprestaties van meertalige leerlingen. Hij uit felle kritiek op de interpretatie van de PISA-resultaten. Dat kinderen die thuis een andere taal spreken dan de meerderheidstaal op school slechter presteren, komt volgens die interpretatie doordat ze te weinig gelegenheid hebben om de meerderheidstaal te leren. Cummins benadrukt nog eens dat de PISA-resultaten geen bewijs leveren voor een causaal verband tussen het taalgebruik thuis, de gelegenheid om de meerderheidstaal te leren en de gemiddeld slechtere toetsresultaten (Cummins, 2021, blz. 96). Integendeel, onder verwijzing naar uitgebreide studies laat hij zien dat het teruggrijpen op de bestaande taalvaardigheden van de leerlingen de productieve en receptieve vaardigheden in de te leren taal ondersteunt, de mogelijkheid biedt om reeds aanwezige kennis toe te passen en het bewustzijn van de verschillen tussen de talen stimuleert. Cummins wijst ook op het effect van empowerment-strategieën, waardoor de leerlingen een positief academisch zelfbeeld kunnen ontwikkelen.

In de drie gepresenteerde modellen is op verschillende manieren gestalte gegeven aan het empowerment-effect van onderwijs. Wat de modellen gemeen hebben is dat taal niet alleen wordt gezien als een middel om te leren, maar als een opzichzelfstaande onderwijscomponent. Een ander gemeenschappelijk kenmerk is dat elk model wordt gedragen door geëngageerde mensen. De modellen verschillen in de mate van intensiteit waarmee ze de wereld van de talen verkennen. Wellicht wordt de oogappel ooit aangetroffen op een lesposter, misschien voegen voormalige leerlingen van Diwanscholen aan hun viertalige repertoire nog meer schakeringen toe. Hoe dan ook: in alle modellen staan het plezier in taal en de rijkdom door diversiteit centraal.

Literatuur

Brachet, A., *Dictionnaire Etymologique de la langue Française*, 6e druk, ca. 1874.

Buchegger, H., *Wenn der Fisch im Wasser weint... Begegnungen, Reisen, Abenteuer nach Tagebuchaufzeichnungen*, Bibliothek der Provinz, 2021.

Cummins, J., *Rethinking the Education of Multilingual Learners: A Critical Analysis of Theoretical Concepts*, Multilingual Matters, 2021.

García, O., „Pedagogies and Practices in Multilingual Classrooms: Singularities in Pluralities“, *The Modern Language Journal* 95, 2011, blz. 385-400.

Gogolin, I., *Der monolinguale Habitus der multilingualen Schule*, Waxmann, 1994.

Haarmann, H., *Die seltsamsten Sprachen der Welt. Von Klicklauten und hundert Arten, ich zu sagen*, C. H. Beck, 2021.

Hudson, R., „Word Grammar, Cognitive Linguistics, and Second Language Learning and Teaching“ in Robinson, P., en Ellis, N. (red.), *Handbook of Cognitive Linguistics and Second Language Acquisition*, New York, Routledge, 2008, blz. 89-113.

Le Pichon-Vorstman, E., Siarova, H., en Szőnyi, E., „The future of language education in Europe: case studies of innovative practices“, *NESET report*, Luxemburg, Publications Office of the European Union, doi: 10.2766/81169, 2020.

Linternaute. Lycée Diwan (enseignement breton) (Carhaix-Plouguer): classement 2021 et taux de réussite au bac, <https://www.linternaute.com/ville/lycee/lycee-diwan-enseignement-breton/lycee-0292137R>.

Netzwerk Sprachenrechte, „Wird Sprachen-Unrecht in Oberösterreich Regierungsprogramm?“, OTS 0035 APA-persbericht van 8 november 2021.

Newerkla, S., *Intendierte und tatsächliche Sprachwirklichkeit in Böhmen. Diglossie im Schulwesen der Böhmisches Kronländer 1740-1918*, Wenen, WUV University Press, 1999.

Newerkla, S., „The seamy side of the Habsburgs' liberal language policy: Intended and factual reality of language use in Plzeň's educational system“ in Rindler Schjerve, R. (red.), *Diglossia and Power. Language Policies and Practice in the 19th Century Habsburg Empire*, Mouton De Gruyter, 2003, blz. 167-195.

Office de la langue bretonne, chiffres-clés,
<https://www.fr.brezhoneg.bzh/5-chiffres-cles.htm>.

Osterkorn, P., en Vetter, E., „Le multilinguisme en question ?” – The case of minority language education in Brittany (France), in Kramsch, C., en Jessner, U. (red.), *The multilingual challenge: Cross-disciplinary perspectives*, Berlijn, New York, Mouton de Gruyter, 2015, blz. 115-139.

Stourzh, G., „Die Gleichberechtigung der Volksstämme als Verfassungsprinzip 1848-1918” in Wandruszka, Adam/Urbanitsch, Peter (red.), *Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Band III Die Völker des Reiches*, Wenen, Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1980, blz. 975-1206.

Urbanitsch, P., „Die Deutschen in Österreich” in *Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Band III Die Völker des Reiches, 1. Teil*, Wenen, Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1980, blz. 33-410.

Vetter, E., „Hegemonic discourse in the Habsburg Empire: The case of education. A critical discourse analysis of two mid 19th century government documents” in Rindler Schjerve, R. (red.), *Diglossia and Power. Language Policies and Practice in the 19th Century Habsburg Empire*, Mouton De Gruyter, 2003, blz. 271-307.

Vetter, E., „Teaching languages for a multilingual Europe – minority schools as examples of best practice? The Breton experience of *Diwan*” in *International Journal of the Sociology of Language* 223, 2013, blz. 153-170.

Vetter, E., „Language Education Policy Through a DLC Lens: The Case of Urban Multilingualism” in Aronin, L., en Vetter, E. (red.): *Dominant Language Constellations Approach in Education and Language Acquisition*, Educational Linguistics, deel 51, 2021, blz. 43-59.

De positie van het Ests in de Europese Unie vanuit de optiek van een lid van het Europees Parlement

— **Marina Kaljurand**

Marina Kaljurand is sinds 2019 lid van het Europees Parlement. In de periode 1991–2015 vervulde zij verschillende functies bij het departement van Buitenlandse Zaken van Estland; zij was ambassadeur voor Estland in verschillende landen, onder andere in de Russische Federatie, de Verenigde Staten en Israël. In de jaren 2015–2016 was Marina Kaljurand minister van Buitenlandse Zaken van Estland en in 2019 werd zij gekozen in het Estse parlement. Zij werkte als deskundige mee aan activiteiten van verscheidene internationale organisaties, doceerde diplomatie aan de universiteit van Tartu en de diplomatenopleiding van Estland en publiceerde diverse artikelen over cyberveiligheid, internationaal recht en politiek.

In 2004 trad Estland toe tot de Europese Unie. Daaraan was een lange en intensieve voorlichtingscampagne voorafgegaan, gevolgd door een toetredingsreferendum in 2003. Het was nog maar twaalf jaar geleden dat Estland zijn onafhankelijkheid had herwonnen en een deel van de samenleving stond huiverig tegenover de toetreding tot de „nieuwe unie”. Men was bang dat in plaats van Moskou nu Brussel bevelen zou gaan uitvaardigen en dat de Europese Unie het Ests, dat zich gedurende de hele Sovjetperiode had weten te handhaven, zou onderdrukken. Ik herinner mij dat wij in onze gesprekken met de mensen het voorbeeld van Ierland aanhaalden, dat in 1973 lid was geworden van de Europese Economische Gemeenschap, de voorloper van de Europese Unie. In luttele decennia had Ierland met steun van de Europese Unie niet alleen een economische groei bewerkstelligd, maar ook het bewustzijn met betrekking tot de Ierse cultuur en de kennis van het Iers aanmerkelijk vergroot. Je kunt zonder veel overdrijving stellen dat de Europese Unie mede aan de wieg heeft gestaan van de herleving van de Ierse taal. Destijds wisten we nog niet dat het Iers in 2007 een officiële taal van de Europese Unie zou worden.

De bezorgdheid van de Esten over het behoud van hun taal was maar al te begrijpelijk, want ook sommige deskundigen waren van mening dat een taal die door minder dan een miljoen mensen wordt gesproken, tot uitsterven gedoemd is. Als je daarbij ook nog de ervaring met de sovjetisering ten tijde van de Sovjet-Unie in ogenschouw neemt, dan is het begrijpelijk waarom de Europese Unie als een bedreiging voor de Estse taal en cultuur werd gezien. De positie van het Ests was echter van meet af aan beter dan die van het Iers: zodra Estland toetrad tot de Europese Unie werd het Ests een van de officiële talen van de Unie.

Het is interessant om vast te stellen dat de Esten tegenwoordig inzien welke rol de Europese Unie, waaronder het Europees Parlement, bij de bescherming van de Estse cultuur (en taal) vervult. Volgens een begin 2022 gepubliceerde Eurobarometer-enquête¹ vinden de Esten het erg belangrijk dat het Europees Parlement zowel het vrije verkeer van personen (29 %) als de nationale tradities en culturen (26 %) beschermt. Dat wijkt duidelijk af van het EU-gemiddelde, dat vooral de bescherming van de democratie (32 %), de bescherming van de vrijheid van meningsuiting en gedachte (27 %) en de bescherming van de mensenrechten (25 %) tot de taken van het Europees Parlement rekent. Achttien jaar na de toetreding van Estland is het denken over de Europese Unie

1 | <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2612>.

dus totaal veranderd: Esten zien de instellingen van de Unie niet meer als een bedreiging, maar als een waarborg voor de Estse taal en cultuur.

De diversiteit aan talen wordt als een kostbaar Europees bezit beschouwd en meertaligheid is een bijzonder kenmerk van de instellingen van de Europese Unie. Natuurlijk heeft dat – letterlijk – een prijs.

Degenen die kritisch staan tegenover de meertaligheid wijzen vaak op de financiële implicaties van vertalingen: extreem duur, te veel vertalingen, een zinloze geldverspilling; de Europese Unie zou een stuk goedkoper en efficiënter kunnen functioneren als er een of hoogstens twee of drie officiële talen zouden zijn. Het klopt dat een veeltalige Europese Unie niet goedkoop is. Maar kan en moet alles op een koopje? Er zijn symbolen en waarden die belangrijker zijn dan geld.

Gedurende mijn carrière heb ik deelgenomen aan verschillende soorten vergaderingen van de EU-instellingen, onder meer als minister van Buitenlandse Zaken in de Raad Buitenlandse Zaken en momenteel als lid van het Europees Parlement. Nu eens maakte ik gebruik van tolken, dan weer sprak ik Engels. Ik was zeer te spreken over de kwaliteit van de vertaling, al kon die soms wat wisselend zijn. De mogelijkheid om in de instellingen van de Europese Unie Ests te spreken heb ik echter altijd zeer gewaardeerd. Ik vind dat belangrijker dan de aan de vertaaldienst verbonden kosten en zelfs belangrijker dan de soms wisselende kwaliteit van de vertalingen, en wel om de volgende redenen.

In de eerste plaats is de mogelijkheid om de taal van het eigen land te gebruiken belangrijk voor het zelfbewustzijn, het zelfvertrouwen en de waardigheid van mensen. Het feit dat de Europese Unie aan het Ests dezelfde waarde toekent als aan de talen van de grote lidstaten draagt onmiskenbaar bij aan het prestige van de Estse taal.

In dat opzicht is de Europese Unie een voorbeeld voor het gebruik en de waardering van het Ests. Metaforisch gesproken: als men in Brussel Ests kan spreken, moet dat in Estland ook kunnen: bij elk bedrijf, bij elke overheidsdienst, aan elke universiteit, enzovoort. Natuurlijk is dat niet overal even gemakkelijk te realiseren, zoals bij internationale bedrijven, maar het is wel iets om na te streven.

Op 29 juni 2016 hield ik als minister van Buitenlandse Zaken een toespraak op de conferentie „De Estse taal en cultuur in de wereld”.² Ik zei toen het volgende: „In de wereld bestaan naar verluidt meer dan 6 000 talen, maar slechts ongeveer 200 talen zijn zodanig geëvolueerd dat je in die talen aan de universiteit kunt studeren, onderzoek kunt doen, fictie kunt lezen, computersoftware kunt gebruiken, enzovoort.

Net zoveel talen worden door meer dan een miljoen mensen gesproken. Sinds 2004 is het Ests een van de officiële talen van de Europese Unie. Wat dat betreft bevindt de Estse taal zich in een tamelijk goede positie. Onze taal is zo belangrijk voor ons dat deze is vastgelegd in artikel 6 van de grondwet: „De officiële taal van Estland is het Ests.”

Het is de plicht van de staat om de Estse natie, taal en cultuur in stand te houden. Het voortbestaan van een taal hangt in grote mate af van de houding die de sprekers en gebruikers ten opzichte van hun taal innemen. Het is de verantwoordelijkheid van ons allemaal om de schoonheid en zuiverheid van de Estse taal te bewaren. Die taal maakt overigens niet alleen deel uit van ons erfgoed, maar wordt ook volop gebruikt in het dagelijks leven en moet zich daarom ook verder ontwikkelen. Taal brengt identiteit en denkpatronen tot stand en weerspiegelt onze waarden.”

In het licht van het bovenstaande is het belangrijk voor ogen te houden dat het behoud van het Ests meer behelst dan het gebruik ervan binnen de EU-instellingen. Voor een klein land is het van levensbelang om vanuit de moedertaal een wetenschapstaal te ontwikkelen die nieuwe thema's en vakgebieden kan bijhouden, zodat de taal niet op het niveau van een „huis-, tuin- en keukentaal” blijft staan. Er moet een evenwicht worden gevonden tussen het gebruik van het Ests en het gebruik van vreemde talen aan universiteiten, binnen onderzoeksinstellingen en in de digitale sector. Het gaat dus om het behoud van de moedertaal in een steeds meer geglobaliseerde wereld, waar enerzijds een grote internationaliseringsdruk bestaat, maar waar men anderzijds moet waken voor het risico alles vanuit een „kikkerperspectief” te bezien.

In de tweede plaats maakt de mogelijkheid om in zijn of haar moedertaal met de Europese instellingen te communiceren en in het Europees Parlement te spreken, het voor de mensen gemakkelijker om met deze instellingen in contact te komen: het brengt Brussel (of Straatsburg of Luxemburg) dichterbij de burgers van Estland.

2 | <https://vm.ee/et/uudised/valisminister-marina-kaljuranna-kone-konverentsil-eesti-keel-ja-kultuur-maailmas>.

Voor de gewone burger is de Europese Unie over het algemeen ver weg en bureaucratisch. In dat licht is het een groot pluspunt dat men in de eigen taal kan communiceren en wetgeving in het Ests kan lezen. Dat betekent niet dat juridische teksten in de moedertaal altijd gemakkelijk te begrijpen zijn – verre van dat. Als jurist moet ik toegeven dat sommige in het Ests gestelde wetsteksten moeilijker leesbaar zijn dan Engelstalige wetsteksten. Bijvoorbeeld omdat zich binnen een bepaald domein geen gangbare Estse woordenschat heeft ontwikkeld of omdat de gebezigde terminologie te kunstmatig is. Zo ontstaat er pas sinds een jaar of tien een Ests vocabulaire op het gebied van cyberveiligheid. De Europese Unie speelt zonder twijfel een rol in de ontwikkeling van een Estse taal die actueel en adequaat is. Per slot van rekening moeten alle juridische EU-teksten in het Ests worden vertaald, wat betekent dat er nieuwe Estse woorden en begrippen moeten worden gevormd en geïntroduceerd.

Ik durf te stellen dat het Europees Parlement zich onderscheidt van de andere EU-instellingen door zichzelf de plicht op te leggen de grootst mogelijke mate van meertaligheid te waarborgen. Iedere Europese burger heeft het recht zich verkiesbaar te stellen voor het Europees Parlement. Het zou onredelijk zijn van de leden van het Europees Parlement te verlangen dat zij een meer gangbare taal, zoals het Frans of het Engels, perfect beheersen. In het Reglement van het Europees Parlement staat uitdrukkelijk dat elk lid het recht heeft in zijn of haar eigen taal parlementaire stukken te lezen en te schrijven, debatten te volgen en het woord te voeren.

Het Europees Parlement laat zich leiden door het beginsel dat alle burgers van de Unie wetgeving die op hen betrekking heeft in de taal van hun eigen land moeten kunnen lezen. Het Europees Parlement is als medewetgever verplicht om ervoor te zorgen dat alle door het Parlement goedgekeurde wetten in alle officiële talen taalkundig correct zijn. Europeanen hebben volgens de wetgeving van de Europese Unie het recht om de werkzaamheden van het Parlement te volgen, vragen te stellen en antwoorden te krijgen in hun eigen taal.³

Volgens informatie van de vertaaldienst van het Europees Parlement werken er bij het Parlement zo'n 700 vertalers, aangevuld met nog eens 500 assistenten en andere ondersteunende personeelsleden.⁴ Met 24 officiële talen komt dat neer op 552

3 | https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/lastrules/RULE-167_NL.html?redirect.

4 | <https://www.europarl.europa.eu/translation/nl/translation-at-the-european-parliament/organisation>.

taalcombinaties, aangezien uit elke taal in 23 talen wordt vertaald. Als men bedenkt dat de Europese Unie ongeveer 450 miljoen inwoners heeft, dan vormen 700 vertalers van het Europees Parlement geen exorbitant aantal en evenmin een hoge kostenpost, zeker wanneer de positieve aspecten van meertaligheid in aanmerking worden genomen. Ik denk dat hetzelfde kan worden gezegd van de andere instellingen van de Europese Unie.

De COVID-19-pandemie heeft laten zien hoe het ontbreken van vertaaldiensten verlamkend werkt op de taakuitoefening van het Europees Parlement. Aan het begin van de pandemie vergaderde het Europees Parlement gedurende enkele maanden alleen op afstand en zonder ondersteuning van tolken, dus uitsluitend in het Engels. Het probleem werd veroorzaakt door de technische voorzieningen, of beter gezegd door de afwezigheid daarvan, waardoor er niet steeds in alle talen kon worden getolkt, ook niet tijdens de plenaire vergaderingen. Op een bepaald moment trad er verbetering op in de situatie en werd de tolkdienst ten behoeve van plenaire vergaderingen, commissies en fracties geleidelijk hervat.

Dat doet echter niets af aan het feit dat het Europees Parlement gedurende enkele maanden niet in staat was zijn werk te verrichten zoals dat van het Parlement wordt verwacht en zoals het zou moeten. De situatie was bijzonder problematisch voor leden die geen vreemde talen beheersten en vóór de pandemie alleen in hun eigen taal vergaderden (wat ook hun goed recht was). Het was allereerst triest om te zien dat zij van de debatten waren uitgesloten of daaraan alleen konden deelnemen met een eigen tolk, die niet altijd vakkundig was of vertrouwd was met de onderwerpen die werden besproken. Daarnaast betrof het een zeer principiële probleem, aangezien de leden terecht kwamen in een situatie waarin zij hun werkzaamheden niet naar behoren konden uitvoeren. Natuurlijk begrijpt iedereen dat er sprake was van een crisis waarop geen enkel land en geen enkele instelling was voorbereid. Niettemin is ervan geleerd en zijn er conclusies uit getrokken. Het Europees Parlement zal en moet veeltalig blijven: de leden moeten hun werk in hun eigen taal kunnen doen en de burgers moeten de mogelijkheid hebben om in hun eigen taal met het Europees Parlement te communiceren.

Wat ik persoonlijk ook zeer op prijs stel is dat de plenaire vergaderingen van het Europees Parlement worden geleid in de taal van het land waaruit de voorzitter of ondervoorzitter afkomstig is. Daaruit spreekt respect voor alle officiële talen van de Europese Unie en het is een uitstekend voorbeeld voor de andere EU-instellingen, de lidstaten en de burgers.

De beroemde Europeaan keizer Karel V, die als de grootste Europese staatsman van de eerste helft van de zestiende eeuw geldt, zou ooit hebben gezegd dat hij Spaans (of Latijn?) sprak met God, Italiaans met vrouwen, Frans met mannen en Duits tegen zijn paarden. Je zou schertsenderwijs kunnen zeggen dat dat wellicht Karels opvatting van meertaligheid was. Hij zou waarschijnlijk verbaasd zijn geweest als hij had geweten wat daar vijf eeuwen later uit zou voortkomen en hoe belangrijk juist de rol van Europa zou zijn bij het behoud van de meertaligheid. Vermoedelijk zou hij trots zijn geweest op de meertaligheid van Europa (lees: de Europese Unie).

Meertaligheid door de ogen van de burger

— Nikiforos Diamandouros

Nikiforos Diamandouros (PhD Columbia University, 1972) is emeritus hoogleraar politieke wetenschappen aan de universiteit van Athene en is sinds 2014 lid van de Academie van Athene. Hij was Europese Ombudsman (2003-2013), de eerste nationale ombudsman in Griekenland (1998-2003) en directeur en voorzitter van de raad van bestuur van het nationaal centrum voor sociaal onderzoek (1998-2003). Van 2012 tot 2022 was hij gasthoogleraar aan het Europacollege in Brugge. De Panteion-universiteit (2015) en het American College of Greece (2011) hebben hem eredoctoraten toegekend. Hij is onderscheiden door de presidenten van Frankrijk (Legioen van Eer, 2014), Polen (Gouden Kruis van Verdienste, 2010) en Griekenland (Orde van de Feniks, 2004). Hij publiceert over democratie, de rechtsstaat, het instituut ombudsman, openbaar bestuur en de relatie tussen politiek en cultuur.

Toen ik in april 2003 aan de slag ging als Europese Ombudsman, kreeg ik onmiddellijk te maken met veel van de theoretische en praktische aspecten van meertaligheid¹. Er waren toen twaalf officiële Verdragstalen.² In mijn nieuwe rol was ik dus niet alleen de Europese Ombudsman, maar ook onder meer Médiateur européen, Europäischer Bürgerbeauftragter, Defensor del Pueblo Europeo, Provedor de Justiça Europeu en Europeiska ombudsmannen. Met de uitbreiding van 2004 kwamen er negen talen bij en met die van 2007 nog eens drie, zodat ik, om nog een voorbeeld te geven, ook Europejski Rzecznik Praw Obywatelskich werd. Uit de klachten die burgers bij mij als Ombudsman indienden, bleek duidelijk dat de 24 versies van de naam van deze instelling niet alleen stonden voor een verscheidenheid aan talen, maar ook voor een groot aantal – soms uitvoerig en soms elementair omschreven – manieren om de aard en de taken van het ambt van Ombudsman op te vatten. Om doeltreffend te zijn, moet de Europese Ombudsman in meer dan één taal werken, en wel op een manier die rekening houdt met de culturele en sociale impact van het specifieke geval en met de verwachtingen die klagers hebben over de manier waarop de Ombudsman hen kan helpen.

De ombudsman moet potentiële klagers ook voorlichting kunnen geven over de precieze taken en bevoegdheden die hij heeft. Die verschillen namelijk in meer of mindere mate van de bevoegdheden van nationale instanties die wellicht meer bekendheid genieten bij de burgers.

Gelukkig heeft mijn voorganger, de eerste aangestelde Europese Ombudsman, met medewerking van de begrotingsautoriteit en de Commissie, een werkbare taalregeling voor het bureau van de Ombudsman vastgesteld. De werktalen van de administratieve diensten van het bureau (begroting, personeelszaken, IT enzovoort) waren Frans en Engels. De klachten werden meestal behandeld door juristen die werkten in hun moedertaal of in een taal die zij op een vergelijkbaar niveau beheersten. De taal van de klacht werd gebruikt in alle aan de klager gerichte documenten, waaronder het besluit waarmee de behandeling werd afgesloten. De juristen vatten alle klachten samen en deden voorstellen voor oplossingen, aanbevelingen en besluiten in een taal

1 | Op deze plaats wil de schrijver graag Ian Harden, buitengewoon hoogleraar aan de universiteit van Sheffield, en Lambros Papadias, hoofd van het secretariaat van het Europees Bureau voor fraudebestrijding (OLAF) van de Europese Commissie, bedanken voor hun waardevolle bijdrage aan de opstelling van deze tekst.

2 | Hoewel het Iers toen geen officiële taal was, was het wel een Verdragstaal. Burgers hadden dus het recht bij de Europese Ombudsman een klacht in te dienen in het Iers.

die de Ombudsman beheerste, zodat die hun ontwerpversies kon bijsturen, corrigeren en goedkeuren. Mijn voorganger had het Engels gekozen als werktal en die lijn heb ik om praktische redenen voortgezet. Bovendien hebben andere EU-instellingen en -organen het goede voorbeeld gevolgd van de Commissie, die haar antwoorden aan de Ombudsman in het Engels toezond, vergezeld van een vertaling in de taal van de klacht indien die in een andere taal was opgesteld. Zo hielpen de instellingen, organen en agentschappen mogelijke misverstanden te vermijden die hadden kunnen ontstaan als de diensten van de Ombudsman zelf verantwoordelijk waren geweest voor het vertalen van hun antwoorden in de taal van de klacht.

Naast de behandeling van klachten was het vaak nodig om documenten in een of meer talen te vertalen, bijvoorbeeld tijdens een studiebezoek aan een lidstaat of in het geval van verslagen aan de begrotingsautoriteiten van de EU. Deze vertalingen werden meestal intern opgesteld door mijn medewerkers. Voor hen was het opstellen van het jaarverslag van de Ombudsman in de 24 taalversies echter een te omvangrijke taak. Aanvankelijk schakelden wij de vertaaldienst van het Europees Parlement in en later het Vertaalbureau voor de organen van de Europese Unie. Zowel de interne als externe vertaling leidde vaak tot discussie, waarbij de stijl of zelfs de essentie van de oorspronkelijke tekst werd aangepast. In de geest van de filosoof John Rawls vond ik het mooi om het eindresultaat van zo'n revisie als een „reflexief evenwicht” te beschouwen, waarbij het vertaalproces er niet alleen voor zorgde dat alle taalversies aan de hoogst mogelijke normen voldeden, maar ook leidde tot een kwalitatief betere brontekst.

Sommige klachten die ik als Ombudsman ontving, hielden verband met meningsverschillen over de status die aan regionale of minderheidstalen werd toegekend (of niet). Wanneer die klachten tegen nationale autoriteiten waren gericht, vielen zij buiten mijn bevoegdheid. Indien de klachten feitelijk neerkwamen op een verzoek om optreden van de Europese instellingen en organen of van nationale organen, of om met de klager te corresponderen in een niet-Verdragstaal, waren er mijns inziens geen gronden die een onderzoek rechtvaardigden. De betrokken instelling of het betrokken orgaan moest dan wel de beperkte bevoegdheden en verantwoordelijkheden van de Unie op dat gebied naar behoren hebben toegelicht. Verder heb ik op verzoek van de Spaanse autoriteiten een overeenkomst met hen ondertekend om de werkwijze van mijn bureau af te stemmen op de conclusies van de Raad van de Europese Unie van juni 2005 over het gebruik van het Catalaans/Valenciaans, Galicisch en Baskisch, om zo de communicatie van Spaanse burgers met de EU-instellingen te vergemakkelijken. Op grond van deze overeenkomst hebben de Spaanse autoriteiten een orgaan opgericht en gefinancierd dat belast is

met het vertalen naar die talen van de ingediende klachten en van de besluiten van de Ombudsman naar aanleiding van in het Spaans opgestelde klachten.

Op basis van het hierboven geschetste kader voor de organisatie en de beleidsvorming in mijn bureau heb ik drie onderzoeken verricht naar klachten met betrekking tot verschillende taalregelingen.

De eerste klacht, die in 2006 is ingediend, had betrekking op de Europese Centrale Bank en met name op het beperkte aantal taalversies waarin haar website beschikbaar was.³ De andere klachten, uit 2011 en 2012, hadden betrekking op respectievelijk het aantal talen waarin de Commissie een openbare raadpleging had gehouden en het beperkte aantal taalversies waarin de website van de Europese Bankautoriteit beschikbaar was.⁴

Bij de beoordeling van de argumenten van de klagers en de instellingen in die zaken vond ik het nuttig om stil te staan bij de belangrijkste perioden in de ontwikkeling van het taalbeleid van de Europese Unie.

In de eerste periode – van de gemeenschappelijke markt en de Europese Gemeenschappen, die liep van het Verdrag van Rome van 1957 tot het Verdrag van Maastricht van 1992-1993 – stonden drie punten centraal. Het eerste was het internationale karakter van het Europese project en het beginsel van gelijkheid van de (in het begin zes, na de verschillende uitbreidingen twaalf) lidstaten, waaruit volgde dat iedere staat kon eisen dat zijn taal op Verdragsniveau dezelfde status kreeg als de andere. Het tweede punt was het beginsel van de rechtsstaat. De Verdragen voorzien in juridische maatregelen die niet alleen voor de lidstaten, maar ook voor particulieren bindend zijn. De rechtsstaat vereist dat personen op wie dergelijke maatregelen van toepassing zijn, de gelegenheid hebben om daarover vooraf informatie in te winnen. Dat betekent dat deze maatregelen moeten worden gepubliceerd in een taal die deze personen begrijpen. Het derde punt is de praktische noodzaak om te zorgen dat de Europese instellingen intern efficiënt en doeltreffend werken.

Dat betekent overigens niet dat er op grond van efficiëntie en doeltreffendheid altijd voor een beperking of vermindering van het aantal talen moet worden gekozen.

3 | Onderzoek 1008/2006/MHZ (<https://www.ombudsman.europa.eu/en/decision/en/3135>).

4 | Onderzoeken 640/2011/AN (<https://www.ombudsman.europa.eu/en/decision/nl/12009>) en 1363/2012/BEH (<https://www.ombudsman.europa.eu/en/decision/nl/49358>).

Wanneer de betrokken deelnemers bijvoorbeeld geen gemeenschappelijke taal spreken, kunnen onderhandelingen, besluiten en de uitvoering vertraging oplopen indien er onvoldoende wordt voorzien in vertaling en vertolking. Vertaling en vertolking kosten echter tijd en geld. Er moet dus een evenwicht worden gevonden, en het juiste evenwicht hangt vaak sterk af van de specifieke context waarin de afweging wordt gemaakt. De grondleggers van de Europese instellingen hebben er dan ook goed aan gedaan om geen al te dwingende regels op te nemen in de verordening van 1958 tot regeling van het taalgebruik.⁵

Bij het Hof van Justitie van de Europese Unie is omwille van de efficiëntie slechts één werktal gekozen. Dat is het Frans. Waarschijnlijk om dezelfde redenen van efficiëntie heeft het Hof van Justitie sinds zijn oprichting jaar na jaar besloten intern alleen in het Frans te werken. Aan de andere kant hebben nationale rechters, wanneer zij bij het Hof een verzoek om een prejudiciële beslissing indienen, en personen die een beroep tot nietigverklaring of schadevergoeding indienen, het recht om een van de officiële talen van de EU te gebruiken, die dan de procestaal bij het Hof wordt. Bovendien zijn de arresten van het Hof algemeen beschikbaar in alle talen, zodat het Hof zijn rol als constitutioneel hof van de Unie kan vervullen en de nationale rechters en juristen in alle lidstaten de waarde ervan als „precedenten” voor de rechtspraak in aanmerking kunnen nemen.

In de tweede periode, ruwweg van het Verdrag van Maastricht tot aan het Verdrag van Lissabon (2009), heeft de Europese Unie geleidelijk zowel de juridische als de politieke rechten van natuurlijke personen tegenover de instellingen versterkt. Bij het Verdrag van Maastricht is het burgerschap van de Unie ingesteld en is de Europese Ombudsman opgericht, bij wie de burgers klachten kunnen indienen over wanbestuur door Europese instellingen en organen. De erkenning van natuurlijke personen als burgers heeft een extra dimensie toegevoegd aan het belang van meertaligheid, waarin burgerschap, transparantie en participatie centraal staan. Mijn voorganger in de functie van Ombudsman heeft een belangrijke rol gespeeld bij de verwezenlijking van deze ambities, met name wat betreft de toegang van het publiek tot documenten

5 | Verordening nr. 1 tot regeling van het taalgebruik in de Europese Economische Gemeenschap (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/PDF/?uri=CELEX:01958R0001-19810101&from=EN>).

en de opstelling van het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie, in het bijzonder artikel 41 betreffende behoorlijk bestuur.⁶

Toen ik aan de slag ging als Ombudsman, als hoeder en pleitbezorger van de rechten en belangen van de Europese burgers, vond ik het nodig en nuttig om de instellingen te wijzen op wat ik graag „leven voorbij de wettigheid” noem. In dit verband moeten de Europese instellingen op basis van het beginsel van behoorlijk bestuur niet alleen onwettigheid vermijden, maar ook hun discretionaire bevoegdheden (die uitdrukkelijk zijn verleend bij wet of voortvloeien uit tekortkomingen in de wetgeving) gebruiken op zo’n manier dat zij het nut van meertalige communicatie inzien, zowel voor de burger als voor de Europese Unie. Dat wil niet zeggen dat die aanpak vaak voorbijgaat aan de legitieme overwegingen van efficiëntie en doeltreffendheid. De Unie geeft jaarlijks meer dan een miljard euro uit aan vertaling en vertolking in 24 talen om de meertaligheid in stand te houden.⁷ Bij de afweging die moet worden gemaakt in het onderzoek naar klachten waarin dergelijke vragen worden opgeworpen, moet daarentegen niet alleen worden gekeken naar de kosten van meertaligheid, maar ook naar de voordelen ervan voor een doeltreffende communicatie over de doelstellingen en verplichtingen van de Unie, met name, maar niet uitsluitend, wat betreft de participatie van het publiek en de toegang tot informatie.

Als Ombudsman heb ik – zowel binnen mijn bureau als bij andere instellingen en diensten – steeds benadrukt hoe belangrijk het is om zo duidelijk, precies en beknopt mogelijke taal te gebruiken, soms ook wel „klare taal” genoemd. Blaise Pascal heeft in een beroemde uitspraak opgemerkt dat het tijd kost om zo te schrijven.⁸ Wanneer een tekst in „klare taal” is opgesteld, kost de vertaling ervan minder tijd en geld. Meertaligheid, mits goed georganiseerd, bevordert dan ook het gebruik van klare taal, en levert de burgers een dubbel voordeel op. Bij het onderzoeken van klachten over het taalgebruik op websites en bij openbare raadplegingen door de EU-instellingen, en met name door de Commissie, was ik mij ten volle bewust van de rechtspraak van het Hof van Justitie

6 | Artikel 41, lid 4, luidt als volgt: „Eenieder kan zich in een van de talen van de Verdragen tot de instellingen van de Unie wenden en moet ook in die taal antwoord krijgen.”

7 | Ginsburgh, V., en Moreno-Ternero, J. D., *Brexit and multilingualism in the European Union*, Working Papers ECARES, ULB 2020-16.

8 | „[...] mes Lettres n’avaient pas accoutumé de se suivre de si près, ni d’être si étendues. [...] Je n’ai fait celle-ci plus longue que parce que je n’ai pas eu le loisir de la faire plus courte”.

van de Europese Unie. Hierin wordt verklaard dat de gelijkheid van talen niet als een absoluut beginsel van het Unierecht is verankerd in het Verdrag, en het hoe dan ook niet vereist is dat alles wat de belangen van een betrokkene als burger zou kunnen raken onder alle omstandigheden in zijn eigen taal wordt gesteld.⁹ Tegelijkertijd vond ik als Ombudsman dat de instellingen hun discretionaire bevoegdheid op dit vlak moesten uitoefenen, gelet op het belang van communicatie met de burgers, en ervoor moesten zorgen dat de burgers de activiteiten van de Unie konden begrijpen en er ten volle aan konden deelnemen. Mijn aanpak kan als volgt worden samengevat: „Ik besef terdege dat meertaligheid een zware belasting vormt voor de EU-administratie en haar beperkte middelen. Niettemin, als de Europese instellingen bekend willen staan als instellingen die echt het gesprek aangaan met de burgers en het maatschappelijk middenveld, moeten zij manieren vinden om de burgers in hun eigen taal te bereiken.”¹⁰

Wat betreft de talen waarin de EU-instellingen informatie verstrekken op hun websites zou het volgens mij van behoorlijk bestuur getuigen als de EU-instellingen en -organen vrijwillig – op eigen initiatief – belangrijke informatie over hun activiteiten, wetgeving en belangrijke beleidsdocumenten in alle talen zouden publiceren. Ik heb daarnaast ook duidelijk gemaakt dat meertaligheid niet mag worden aangegrepen om het recht van het publiek op toegang te beperken tot documenten die in slechts één of enkele talen beschikbaar zijn.

In een klacht over een openbare raadpleging die de Commissie slechts in enkele talen hield¹¹, kon ik mij goed vinden in het argument van de klager dat je van burgers niet kunt verwachten dat zij deelnemen aan een „openbare” raadpleging als zij niet kunnen weten wat er van hen wordt gevraagd. Zoals ook door andere analisten is opgemerkt, vereisen sociale samenhang en gemeenschappelijk (Europees) burgerschap geen eentaligheid, maar eerder gemeenschappelijke communicatie en gemeenschappelijk begrip.¹² Ik achtte meertaligheid dan ook noodzakelijk om de burgers in staat te stellen hun recht

9 | Ik verwijs met name naar het arrest van het Hof van Justitie in zaak C-361/01 P, Kik/BHIM, [EU:C:2003:434](#), punt 82.

10 | Mijn toespraak tijdens een conferentie van 24 april 2012 in Brussel, „Europe in crisis: the challenge of winning citizens’ trust”, <https://www.ombudsman.europa.eu/en/speech/en/11504>.

11 | Onderzoek 640/2011/AN, zie voetnoot 5.

12 | Lo Bianco, J., „The importance of language policies and multilingualism for cultural diversity”, *International Social Science Journal*, deel 61, 2010, blz. 37.

op deelname aan het democratische leven in de EU uit te oefenen en was van mening dat het restrictieve taalbeleid van de Commissie neerkwam op wanbestuur. Op basis van deze redenering heb ik de Commissie verzocht om openbare raadplegingsdocumenten in alle officiële talen te publiceren wanneer de raadpleging is bedoeld om standpunten van het publiek over nieuw beleid of mogelijke wetgevingsvoorstellen te verzamelen en te verifiëren, en ten minste vertalingen op verzoek te verstrekken wanneer de openbare raadpleging beperkt blijft tot technische kwesties of vraagstukken die eerder het bedrijfsleven aangaan dan de burgers.

Ik stel met belangstelling vast dat ook mijn opvolgster in de functie van Europese Ombudsman vindt dat meertaligheid van essentieel belang is. In de richtsnoeren uit 2020 wordt benadrukt hoe belangrijk het is dat de burgers de werkzaamheden van de EU-instellingen in hun eigen taal kunnen volgen, maar wordt ook erkend dat rekening moet worden gehouden met praktische moeilijkheden.¹³

Achteraf gezien ben ik ervan overtuigd dat het laatste deel van mijn mandaat als Europese Ombudsman het begin markeerde van de derde periode, die volgt op de twee hierboven beschreven perioden. Nu ik mijn ambt als Europese Ombudsman heb neergelegd, hoef ik niet langer een afweging te maken tussen de verschillende rechten en belangen met betrekking tot taalregelingen en aanverwant overheidsbeleid. Als burger van de Europese Unie en als academicus ben ik echter van mening dat de behoefte aan meertaligheid in de EU in deze derde periode nog groter is geworden.

Sociale, politieke en economische veranderingen vinden zelden plaats op een specifieke datum, hoewel sociale wetenschappers vaak zoeken naar specifieke gebeurtenissen op sleutelmomenten die de overgang van de ene periode naar de andere markeren. Met dit voorbehoud ben ik van mening dat de derde periode in de tijd rond de sluiting van het Verdrag van Lissabon is begonnen. Meertaligheid hangt in deze derde periode overigens niet samen met de inhoud van dat Verdrag, maar met de noodzaak om de democratie op EU-niveau te verdiepen, als reactie op gebeurtenissen die alle lidstaten aangaan: de financiële crisis, de migratiecrisis, de COVID-19-pandemie en, op het moment van schrijven, de terugkeer van oorlog in Europa door de Russische aanval op Oekraïne.

13 | <https://www.ombudsman.europa.eu/en/doc/correspondence/nl/129519>. De richtsnoeren zijn gepubliceerd in het kader van het „strategisch initiatief” (SI/98/2018/DDJ).

Er hebben zich snelle ontwikkelingen voorgedaan op institutioneel en politiek gebied (bijvoorbeeld bij het bankentoezicht, de programma's voor het opkopen van obligaties door de ECB, de omvorming van Frontex en de ontwikkeling van gemeenschappelijke effecten). Van groter belang voor deze analyse is het feit dat de Europese Raad zich actiever is gaan kwijten van zijn taak om de Unie te voorzien van politieke richtsnoeren. Vanuit mijn oogpunt – zoals eerder gezegd, nu als burger en academicus – vormt een sterkere Europese Raad een nieuwe uitdaging voor de meertaligheid. De Europese democratie moet verder worden verdiept, zodat de leden van de Europese Raad niet alleen het gesprek aangaan met de verschillende nationale instanties, maar ook met een pan-Europees publiek. Een dergelijke vorm van betrokkenheid en communicatie moet noodzakelijkerwijs meertalig zijn om doel te treffen.

Dit voorstel valt waarschijnlijk niet in goede aarde bij aanhangers van twee stromingen. In de eerste stroming wordt de relatie tussen de regeringen van de lidstaten en de EU-instellingen in termen van legitimiteit nog steeds beschouwd als een nulsomspel. Er is hier geen ruimte om uitvoerig op dit standpunt in te gaan. Ik houd het bij de opmerking dat een dergelijke opvatting volgens mij geen oog heeft voor de manier waarop de Unie zich in de afgelopen 25 jaar heeft ontwikkeld, noch voor de bijkomende behoeften.

De tweede stroming waarvan de aanhangers wellicht sceptisch op mijn voorstel zullen reageren, ontstond toen de kiezers in 2005 de ontwerpgrondwet voor Europa verwierpen. In een notendop: deze groep vindt dat transparantie, de participatiedemocratie en andere elementen van een Europa van de burgers hebben gefaald omdat deze elementen het vertrouwen in de Unie en haar instellingen niet hebben weten te vergroten. Nogmaals, dit is niet de plaats om uitvoerig in te gaan op een dergelijk standpunt. Ik beperk me ertoe te zeggen dat hierdoor een vicieuze cirkel dreigt te ontstaan waarin de ontgoocheling van de elite over het idee van een Europa van de burgers ertoe leidt dat de burgers nog verder vervreemd raken van het Europese project.

Ik dring er bij de leden van de Europese Raad op aan zich niet te richten op nieuwe of herziene – bij wet voorgeschreven of in het kader van behoorlijk bestuur ontwikkelde – verplichtingen, maar om de structurele politieke keuze te maken om in zo veel mogelijk lidstaten in contact te treden met de burgers en met hen samen te werken. Dat kan bijvoorbeeld via de traditionele media, sociale media en krantenartikelen in de taal van de betrokken lidstaat. Wat nodig is, is de wil om het te proberen. Mocht het experiment uitlopen op een mislukking, dan verdwijnt het vanzelf. Het zou echter wortel kunnen schieten en organisch kunnen groeien, vooral als de nationale leiders clichés vermijden en echte politieke argumenten naar voren brengen.

Tot slot merk ik op dat ik in dit korte essay de nadruk heb gelegd op meertaligheid als uitdrukking van behoorlijk bestuur en, in het bijzonder, als politieke noodzaak voor de toekomstige ontwikkeling van de Europese democratie. De culturele betekenis van meertaligheid en de specifieke wettelijke rechten en plichten die ermee samenhangen, zullen ongetwijfeld ook door andere auteurs in deze bundel worden behandeld. Dit is mijn voornaamste boodschap: in de unieke context van de Europese Unie en in de huidige fase van haar ontwikkeling vormt meertaligheid geen beperking van de doeltreffendheid en de efficiëntie, maar juist een voorwaarde om doeltreffend en efficiënt te kunnen zijn. Anders gezegd: meertaligheid is een van de onderscheidende kenmerken van Europa en moet dat ook blijven in zijn voortdurend veranderende politieke structuur. Er moet dus niet alleen worden gestreefd naar verdediging van meertaligheid daar waar ze al bestaat, maar ook naar uitbreiding ervan tot nieuwe gebieden om zo bij te dragen tot de bestendiging en verdieping van de Europese democratie.

Ik hoop dat dat werkelijkheid wordt.

Lofrede op de meertaligheid

— Christos Artemidis

Christos Artemidis is geboren in Nicosia (Cyprus). Hij studeerde rechten in Londen. Hij werkte ongeveer 5 jaar als jurist op Cyprus en werd vervolgens in 1972 benoemd tot rechter in een arrondissementsrechtbank. Hij werd bevorderd tot voorzitter van de arrondissementsrechtbank voordat hij in 1988 tot lid van het hooggerechtshof werd benoemd. In 2004 werd hij benoemd tot president van het hooggerechtshof, een functie die hij heeft uitgeoefend tot hij in 2008 met pensioen ging, op 68-jarige leeftijd, zoals in de grondwet is bepaald. Sinds zijn pensionering heeft hij geen juridisch beroep of juridische bezigheid meer uitgeoefend. Hij is echter actief op andere gebieden waar hij van jongs af aan van hield en die hem altijd zijn blijven interesseren, zoals poëzie, schilderen en muziek. Hij organiseerde zes schilderijtentoonstellingen en publiceerde twaalf poëziebundels en twee prozaverhalen.

Taal ... die prachtige en unieke schepping van de mens. Van alle levende wezens op aarde heeft alleen de mens dit voorrecht. In den beginne was er het geluid dat de mens voor het eerst met zijn stembanden voortbracht. Het geluid veranderde in klanken, met schommelingen, en uit de samensmelting van die klanken ontstonden geleidelijk aan woorden. Woorden benoemen de dingen, maar zij brengen ook de meest verfijnde gedachten, emoties en intuïties van de mens over.

Niet alle volkeren ter wereld spreken echter dezelfde taal. Elk volk en elke natie heeft een eigen taal. Sommige inheemse volkeren hebben zelfs hun eigen dialect of idioom dat niet onder de gebruikelijke enge definitie van het begrip „taal” valt. De Europese Unie, de centrale pijler van de westerse beschaving – die wordt gekenmerkt door staten met een democratisch bestel – bestaat uit 27 lidstaten, die elk hun eigen taal hebben, behalve Cyprus en Griekenland, die het Grieks als gemeenschappelijke taal hebben, en Duitsland en Oostenrijk, die beide het Duits als taal hebben.

Wij Grieken, durf ik te zeggen, zijn bijzonder trots op onze geschiedenis en onze taal, vooral omdat buiten kijf staat dat de westerse beschaving is ontstaan dankzij de verwezenlijkingen van de oude Grieken, voornamelijk in 5-4 v.C., een periode die bekendstaat als de gouden eeuw van Pericles. De werken van Homerus, de Ilias en de Odyssee, de Dialogen van Plato, de werken van Aristoteles, de tragedies van Aeschylus, Sophocles en Euripides, de prestaties van alle vooraanstaande Grieken op het gebied van kunst, wetenschap, filosofie en de Oudgriekse literatuur in het algemeen vormen ook de intellectuele rijkdom van de volkeren die de ideeën en beginselen hebben overgenomen die in het Oude Griekenland zijn ontstaan.

Ik heb zonet vermeld dat wij Grieken „bijzonder” trots zijn op de verwezenlijkingen van onze voorouders. Sta mij toe deze gedachte te verduidelijken. Elke natie en ieder volk heeft een eigen cultuur en een eigen geschiedenis. Als wij daaruit alleen de positieve elementen en gebeurtenissen meenemen, dan zullen wederzijds respect, co-existentie en wederzijds begrip van alle volkeren bijdragen tot vrede en vooruitgang op onze planeet.

Vergeef me dat ik zo langdradig ben en mogelijk zelfs van het onderwerp ben afgeweken, maar deze nederige gedachten brengen mij hopelijk regelrecht tot de kern van de zaak. De culturele en wetenschappelijke verwezenlijkingen van de Grieken en van alle volkeren en naties zouden ons onbekend zijn, ware het niet voor het titanenwerk van de vertalers. Zonder hen zou een gesproken en geschreven taal slechts bestemd zijn voor mensen die de taal in kwestie zonder meer begrijpen. Voor wie echter volledig

in het duister tast, zou iedere communicatie, iedere uitwisseling van intellectuele of culturele aard, uitgesloten zijn. Communicatie zou überhaupt onmogelijk zijn.

Ik vind dan ook dat het kolossale werk van vertalers naar waarde moet worden geschat. Gewoonlijk spreken we van een „vertaler” alsof het een beroepsspecialiteit is, een job zoals alle andere. Volgens mij moet het werk van vertalers in zijn ware dimensie worden gezien. Vertalers vormen een communicatiebrug tussen verschillende talen, zij brengen spraak over in al zijn vormen, geschreven en gesproken.

Daarom moeten wij Grieken en alle andere volkeren beseffen dat wij zonder vertalers niets van elkaar zouden weten. Mensen zouden pas met elkaar kunnen communiceren als ze meerdere talen zouden leren. Wat vandaag de dag natuurlijk grotendeels het geval is: talenkennis is een basisvereiste geworden.

De dominante taal in mijn land is het Grieks. Het is de taal van de meerderheid van de bevolking, die werd geïntroduceerd door de Grieken die zich rond 1200 v.C. op Cyprus vestigden. Het eiland werd in 1571 veroverd door het Ottomaanse Rijk. Ottomaanse strijders bleven op Cyprus tijdens en na de belegering. In 1878 werd het overgedragen aan het Verenigd Koninkrijk van Groot-Brittannië. Tegelijkertijd werden er tijdens de Turkse bezetting echter ook Turken uit Klein-Azië en andere Ottomaanse territoria overgebracht.

In 1955 namen de Grieken van Cyprus de wapens op tegen Groot-Brittannië, dat er uiteindelijk mee instemde zich uit het land terug te trekken. Het Verenigd Koninkrijk, Griekenland, Turkije en de leiders van de twee Cypriotische gemeenschappen ondertekenden een verdrag dat bekendstaat als de Akkoorden van Zürich en Londen. Deze overeenkomst leidde tot de grondwet van de Republiek Cyprus in 1960. Volgens de grondwet zijn het Grieks en het Turks de officiële talen van de Republiek Cyprus.

Gedurende een korte periode, tot 1963, functioneerden de overheidsinstellingen zoals het hoorde. Met name in de rechtbanken werden het Grieks en het Turks gebruikt naargelang van de nationaliteit van de partijen. Bij stilzwijgende consensus werd echter voornamelijk het Engels, een taal die alle Cyprioten goed kennen, gebruikt om de procedure te vergemakkelijken.

In 1963 gaven de Turks-Cyprioten hun functies in de overheidssector en bij de rechtbanken op. De Republiek Cyprus bleef functioneren en internationale erkenning genieten, ook na de Turkse invasie in 1974. Om de verdeling van het eiland compleet te maken, heeft Turkije alle Turks-Cyprioten die in verschillende delen van Cyprus woonden, overgebracht

naar het bezette noordelijke deel van het eiland. Bovendien werden duizenden Turken uit Turkije overgebracht. Zij vestigden zich in het noordelijke deel van Cyprus, waardoor de demografische samenstelling van het land veranderde.

Vergeef me als ik afdwaal. Ik zal evenwel trachten de bovengenoemde tragische gebeurtenissen in verband te brengen met het onderwerp van de tekst. Als wij willen komen tot wederzijds respect en vreedzame co-existentie, zou meertaligheid in de Europese Unie en in de rest van de wereld mensen moeten aanzetten vreemde talen te leren of te steunen op vertalingen teneinde met elkaar te kunnen communiceren. Dat is wat er aanvankelijk in mijn land gebeurde. Bijna alle Turks-Cyprioten kenden Grieks en veel Grieks-Cyprioten kenden Turks. Ze woonden in gemengde dorpen en in de steden waren zij elkaars burens. In de rechtszaal werd zelden een beroep gedaan op tolken.

Vandaag is alles anders. Na verloop van tijd, vooral na de toetreding van Cyprus tot de Europese Unie, werd Cyprus als een aantrekkelijke bestemming beschouwd. Naast de mensen die zich legaal op het eiland vestigen, komen er echter ook tienduizenden migranten en asielzoekers op Cyprus aan, van wie velen illegaal op het eiland verblijven.

De overheidsdiensten en de gerechtelijke autoriteiten werken strikt binnen de grenzen van het beginsel van gelijkheid en de bescherming van de grondrechten van het individu, die worden gewaarborgd door de grondwet en het Unierecht, waaraan de grondwet zelf voorrang heeft toegekend. Meertaligheid op Cyprus omvat niet alleen de talen van de EU-lidstaten, maar ook andere talen en dialecten afkomstig uit Afrika, het Nabije en Verre Oosten en Azië. De talen die door verschillende volkeren worden gesproken, zijn duidelijk in het nadeel in vergelijking met andere culturele activiteiten en verworvenheden. Taal is het belangrijkste culturele element en het bewijs van de identiteit van een volk. In tegenstelling tot taal, hebben muziek, beeldende en andere kunsten niet de diensten van een vertaler nodig. Vandaar de uitdrukking „muziek is de universele taal”. Westerse muziek, en in het bijzonder klassieke muziek, is immers over de hele wereld te horen. Tegelijkertijd komen er wereldberoemde musici en artiesten uit de hele wereld en is de muziek van Oosterse en Aziatische landen vaak te horen in Europese concertzalen. De schoonheid van de meerstemmige en melodieuze liederen van de Nieuw-Zeelandse Maori-stam ontroert de hele wereld.

Taal is echter een intellectuele schepping. Iemand die een bepaalde taal niet machtig is, kan deze zonder de hulp van een vertaler niet begrijpen. Dat brengt mij terug bij wat ik eerder zei, namelijk dat het nadeel van de taal slechts schijn is. De taal van elk

volk is immers de sleutel tot zijn identiteit, het referentiepunt voor zijn oorsprong en cultuur. Daarom verdient taal absoluut respect.

De Europese Unie in het algemeen en het Hof van Justitie van de Europese Unie in het bijzonder staan open voor meertaligheid en het Hof aanvaardt, met respect voor dat gegeven, rechtsvragen van de nationale rechterlijke instanties van de lidstaten en verzoekschriften in de taal van de betrokken lidstaat. Deze procedure is geen formalistische toepassing van een procedureregulering van het Hof van Justitie. Het is een uitdrukking van de weloverwogen erkenning van de absolute gelijkheid tussen de lidstaten en tussen hun burgers, alsmede van de overtuiging dat eerbiediging van de verschillende talen van de lidstaten van de Europese Unie leidt tot vreedzame co-existentie en het welzijn van de volkeren.

Het is een uitdaging voor onze rechters wanneer bij zaken, met name strafzaken, anderstalige procespartijen of beklaagden uit landen buiten de EU, zoals het Midden-Oosten, het Verre Oosten en Azië, betrokken zijn. In dergelijke zaken zijn namelijk zelden professionele vertalers beschikbaar en de vertaling gebeurt meestal door landgenoten van de betrokken partijen. De rechters willen zich ervan vergewissen dat zij de werkelijke toedracht van de zaak kennen zoals deze door de vertaling is weergegeven, in het bijzonder wanneer getuigenissen worden afgelegd. Hoewel dit een moeizaam en tijdrovend proces is, illustreert het de nobele missie van de rechters om van taal een fundamenteel individueel recht te maken, dat wordt geëerbiedigd door elke staat die toeziet op de naleving van de mensenrechten.

Hoewel alles in het werk wordt gesteld om alle procedures waarbij anderstalige partijen zijn betrokken naar tevredenheid te doen verlopen, bestaan er eenvoudigweg geen professionele vertalers voor al deze talen en idiomen.

Sta mij toe een opmerking te maken. Voor de coöperatieve functie van taal zou het helpen als taal, zowel gesproken als geschreven, bondig en precies zou zijn. Boeken verslinden van grote auteurs en schrijvers, de scheppers van een eloquente, precieze en eenvoudige taal, helpt volgens mij bij het cultiveren van de taal. Dit zou ook het werk van de vertalers ten goede komen en wederzijds begrip en co-existentie mogelijk maken.

Als u nog enigszins het geduld kunt opbrengen, zou ik graag nog een laatste denkbeeld met u delen. Mocht Mozart de liederen van de Maori hebben gehoord, dan zou zijn sublieme talent en genie hem onmiddellijk naar de piano hebben geleid om ze in een partituur om te zetten en een voortreffelijke melodisch-ritmische muziek met volmaakt

contrapunt te componeren. De muziek, abstract als ze is, zou alle naties van de wereld in vervoering brengen, ook al zou niemand de teksten van de liederen begrijpen. Taal is een intellectuele schepping, maar zij kan slechts worden begrepen wanneer zij wordt vertaald. De inheemse Maori zal dus, wanneer hij voor een rechtbank verschijnt die de grondrechten naleeft, de taal van zijn stam kunnen spreken. Zo schittert het idee van rechtvaardigheid dus, net als de muziek van Mozart, zij het op een kleinere geografische en etnische schaal.

Het Hof van Justitie van de Europese Unie, met zijn 24 talen uit de 27 lidstaten van de Europese Unie, is een pionier van dit ultieme idee van meertaligheid als een individueel mensenrecht op communicatie en wederzijds respect tussen culturen. Deze grondgedachte is verwoord in artikel 22 van het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie. Ten slotte beschikt het Hof van Justitie over de grootste afdeling vertalers ter wereld, een waardevol instrument voor het welslagen van de unieke werkzaamheden van het Hof.

Meertaligheid: eenheid uitstralen door verscheiden te zijn

— Roberta Metsola

Roberta Metsola (1979) promoveerde in de rechten aan de universiteit van Malta en behaalde een master aan het Europacollege te Brugge, waar ze zich specialiseerde in Europees recht en Europese politiek. Voordat zij werd verkozen tot lid van het Europees Parlement, was zij werkzaam bij de Permanente Vertegenwoordiging van Malta bij de Europese Unie en als juridisch adviseur van de hoge vertegenwoordiger van de Unie voor buitenlandse zaken en veiligheidsbeleid. In 2013 had zij voor het eerst zitting in het Europees Parlement en sindsdien werd zij steeds herkozen. Als lid van het Europees Parlement was zij rapporteur voor de Europese grens- en kustwachtverordening. Ze schreef tevens mee aan het initiatiefverslag van het Parlement over de noodzaak om journalisten in de Europese Unie te beschermen tegen strategische rechtszaken ter ontmoediging van publieke participatie (SLAPP). In 2020 werd zij verkozen tot eerste vicevoorzitter van het Europees Parlement. Sinds januari 2022 is zij de voorzitter van het Europees Parlement.

Taal is een essentieel communicatiemiddel. Met behulp van taal kunnen wij gedachten, gevoelens, handelingen, verlangens, plannen en allerlei aspecten van het menselijk bestaan overbrengen. Taal slaat een brug tussen mensen en zorgt voor meer samenhang in een samenleving, omdat de mensen een gemeenschappelijk, herkenbaar communicatiemiddel met elkaar delen. Een nationale taal, een regionaal dialect of een plaatselijk idioom zijn herkenningstekens, iets wat mensen gemeen hebben en waardoor de cohesie sterk wordt bevorderd. De ontwikkeling van talen kan zelfs worden beschouwd als een van de grootste prestaties van de mensheid. Daarom blijven talen cruciaal nu de mensheid zich verder ontwikkelt in haar streven naar meer levenskwaliteit en een betere wereld.

De Europese Unie is een gemeenschap van talen. De 24 officiële talen vertegenwoordigen de pluriforme samenstelling van de Europese Unie. Of preciezer nog, zij vertegenwoordigen de miljoenen mensen die er deel van uitmaken. Het valt niet te ontkennen dat taal bevorderlijk is voor inclusiviteit, een bredere kennis en meer herkenning en toenadering tussen volkeren, naties en staten. Daarom is meertaligheid een vanzelfsprekend gegeven bij de taakvervulling, evenementen, activiteiten, mededelingen en werking van de instellingen, agentschappen en organen van de Europese Unie. Het motto van de Europese Unie („in verscheidenheid verenigd”) komt tot uiting in haar meertaligheidsbeleid.

De Europese Unie erkent en benadrukt dat talen een bindende factor zijn voor de samenlevingen waaruit zij bestaat, en vindt het medium taal van essentieel belang voor de toegang tot een cultuur en voor een beter begrip van andere culturen. Het staat buiten kijf dat het leren en spreken van meerdere talen zorgt voor betere kansen op de arbeidsmarkt, meer mogelijkheden voor mobiliteit tussen de lidstaten van de Europese Unie, een veiliger verblijf in verschillende landen en contact met andere samenlevingen. De lidstaten hebben dan ook toegezegd om de samenwerking op het gebied van meertaligheid te versterken, onder meer door het bevorderen van taalonderwijs op scholen. De Europese Unie werkt nauw samen met de nationale regeringen die zich ertoe hebben verbonden alle Europese burgers de mogelijkheid te bieden om vanaf zeer jonge leeftijd op zijn minst twee vreemde talen te leren. Zo wil de Europese Unie de wetgeving doeltreffender maken in sectoren die bijdragen tot een hechte meertalige samenleving.

Wil een multiculturele gemeenschap efficiënt kunnen functioneren, dan moet de uitdrukkelijke erkenning van culturele verscheidenheid ten goede komen aan de gehele bevolking, dat wil zeggen aan iedere burger afzonderlijk. Dat is de enige manier om de vele culturen die de Unie rijk is harmonieus naast elkaar te laten bestaan: eenheid

in verscheidenheid in de praktijk. Meertaligheid is dan ook het middel bij uitstek om samenhangendheid en respect voor iedereen in de praktijk te brengen.

In het Europees Parlement hebben alle officiële talen hetzelfde gewicht en hetzelfde belang. Elk parlementair document kan worden gelezen in elke taal van de Europese Unie en alle leden van het Europees Parlement kunnen spreken en schrijven in één (of meer) van de 24 officiële talen van de Europese Unie. Dankzij die talenrijkdom is het werk van het Europees Parlement breder toegankelijk en kan er beter aan worden deelgenomen. Of talen officieel zijn, staat los van de grootte van de staat of het aantal inwoners. Elke staat heeft een gelijke status, gelijke rechten en dezelfde mogelijkheden. Toen de voorganger van de Europese Unie werd opgericht, werden slechts 4 talen gebruikt. Nu zijn er 24 officiële Unietalen te horen in levendige debatten, discussies en beraadslagingen van het Europees Parlement. Dit bewijst hoe ver wij zijn gekomen.

Uiteraard kan het gelijktijdige gebruik van al die talen uitdagingen van taalkundige aard met zich meebrengen. Om mogelijke barrières uit de weg te ruimen, is er een solide vertaaldienst opgericht die voortdurend wordt uitgebouwd opdat het werk van de Europese Unie vlotter kan verlopen dankzij meertalige schriftelijke en elektronische communicatie. Aangezien de wetgeving van de Europese Unie gevolgen heeft voor meer dan 447 miljoen burgers, hanteert het Europees Parlement veeleisende vertaalnormen die zorgen voor getrouwe en duidelijke vertalingen in alle officiële talen. Daartoe wordt de taalkundige en juridische kwaliteit van wetteksten zorgvuldig gecontroleerd door de juristen-vertalers van het Europees Parlement.

De Europese Unie beschikt tevens over een degelijk tolkenbestand om het hoofd te bieden aan problemen die eventueel voortvloeien uit de meertalige realiteit van het dagelijkse werk van de Europese Unie. Hierdoor verlopen de besprekingen en onderhandelingen in het Europees Parlement en andere organen van de Europese Unie vlotter en kunnen de leden van het Europees Parlement en andere ambtenaren hun taken zonder taalbarrière uitvoeren.

Onze meertalige voorziening zorgt zo voor transparantie en voor echte verbinding tussen alle burgers van de Europese Unie en de verschillende organen van de Europese Unie. Hiermee willen wij een nauwere band tussen het centrum en de periferie stimuleren op alle niveaus van onze Unie.

Wie meertaligheid niet met respect en geduld benadert, ziet er misschien een belemmering voor de communicatie in die een bron van verwarring is en de soepele gang van zaken

verstoort. Indien meertaligheid als een troef wordt beschouwd, is een meertalige omgeving echter aantrekkelijk en vormt zij een positieve uitdaging. Als wij culturen bij elkaar brengen en ze meer respecteren en beter begrijpen, wordt de wereld een betere plek. De mensheid moet zoeken naar manieren om toenadering tot stand te brengen. Wederzijds begrip door middel van taal is de eerste stap in die richting. Een meertalige gemeenschap is als een product met vele onderdelen, die van elkaar verschillen maar elk onmisbaar zijn voor een geslaagd geheel. Zo moeten wij tegen de verscheidenheid van talen aankijken: „verandering van spijs doet eten”, zoals het spreekwoord luidt. De verschillende talen geven smaak, zorgen voor levenslust en brengen kleur. Een meertalige samenleving is als een schilderij met uiteenlopende kleurschakeringen en gevoelens dat uiteindelijk toch één geheel vormt.

„Meer dan één taal”

— Barbara Cassin

Barbara Cassin, onderscheiden met de gouden medaille van het Centre national de la recherche scientifique (Nationaal Centrum voor Wetenschappelijk Onderzoek; CNRS) en lid van de Académie française, is filoloog en filosoof. Als specialist van het oude Griekenland, bestudeert zij de kracht van woorden. Zij heeft onder andere de regie gevoerd over de *Vocabulaire européen des philosophies, Dictionnaire des intraduisibles* (Seuil-Robert, 2004), een boekwerk dat op zijn beurt is vertaald, dat wil zeggen opnieuw is uitgevonden, in een tiental talen. Zij was curator van de tentoonstelling *Après Babel, traduire* (Mucem, 2016-2017), die op haar beurt elders is heruitgevonden (Fondation Bodmer, 2017-2018; Museum van Immigratie, Buenos Aires, 2022), en in 2022 presenteert zij in de Vieille Charité in Marseille de tentoonstelling *Les Objets migrants* (migratievoorwerpen).

Meest recente publicaties

Le bonheur, sa dent douce à la mort, Fayard, 2020

Les Maisons de la sagesse-Traduire, une nouvelle aventure, met Danièle Wozny, Bayard, 2021

Laat me een persoonlijke paradox met u delen. Het gaat over mijn eigen ervaring met meertaligheid binnen een instelling waarvan ik in eerste instantie in mijn eigen land deel uitmaak: de Académie française.

Dit eerbiedwaardige genootschap van „onsterfelijken“ werd in 1635 opgericht door kardinaal de Richelieu en heeft tot taak „om met alle mogelijke zorg en ijver toe te werken naar vaste regels voor onze taal teneinde haar zuiver en rijk te maken, met voldoende expressiviteit om uitdrukking te kunnen geven aan kunsten en wetenschappen“ (artikel 24 van de statuten). Met „onze taal“ wordt dus enkel en alleen het Frans bedoeld, wat van de Académie bij uitstek een instelling van eentaligheid maakt. Deze instelling is een erfenis van de zeer bewuste politieke verhouding tussen macht en taal in ons land, Frankrijk. Het begon allemaal met het Edict van Villers-Cotterêts, dat in augustus 1539 door Frans I werd uitgevaardigd en waarvan artikel 111 bepaalt: „Wij wensen dat voortaan alle arresten, tezamen met alle andere procedures [...], enkel en alleen in de Franse moedertaal worden uitgesproken, geregistreerd en aan de partijen overhandigd.“ Dit is ook terug te vinden in artikel 2 van de Grondwet van de Republiek van 25 juni 1992: „De taal van de Republiek is het Frans.“ Twee sleutelzinnen waartussen bijna vijf eeuwen liggen. Beide verkondigen luid en duidelijk dat de Franse taal de kern vormt van de Franse Staat. Zoals gewoonlijk bewegen we ons op het scherp van de snede als het op taal, en dus op politiek, aankomt. Wanneer Frans I ervoor zorgt dat iedereen kan begrijpen wat er met hem of haar gebeurt, bouwt hij een natie op die ontsnapt aan de greep van het Latijn van de geestelijken en de geleerden. Maar wat gebeurt er vervolgens met al diegenen die geen Latijn spreken, maar „patois“, de dialecten die de Franse Revolutie wil uitroeien? De „wet Toubon“, een uitvloeisel van de Grondwet, legt het gebruik van het Frans op, en maar al te vaak wordt gedacht dat deze wet het exclusieve gebruik van deze taal voorschrijft. Integendeel, zij moedigt terminologische verrijking en vertaling juist aan. Ook al hebben álle natiestaten in werkelijkheid één (of meer) nationale ta(a)l(en), men begrijpt maar al te goed dat de Europese instellingen, die per definitie en in essentie meertalig zijn, wantrouwend kunnen staan tegenover een staat die beweert „met trots eentalig“ te zijn, zoals Arnaldo Momigliano over het oude Griekenland placht te zeggen.

De paradox vandaag

Elk lid van de Académie moet over een zwaard beschikken – de verkiezing van vrouwen binnen dit instituut, iets dat tot de verkiezing van Marguerite Yourcenar in 1980 ondenkbaar was, bemoeilijkte de zaak natuurlijk: Jacqueline de Romilly, bijvoorbeeld,

verkoos de handtas boven het zwaard –, en moet daarop een lijfspreuk laten graveren. Ik heb bewust gekozen voor een zwaard dat niet doodt – het is gemaakt van hars en leer. Het handvat bestaat uit een minicomputer, zoals een smartwatch, die virtueel toegang geeft tot alle teksten wereldwijd. De pommel is een reproductie van een klein beeldje, maar niet zomaar een beeldje: een „barbaars” beeldje uit het derde millennium vóór Christus van een welgevormde vrouw – moeder of godin –, met gouden borsten, oorhangers en laarzen. Het werd gevonden bij de opgraving van een graftombe in Alaca Höyük, precies op de plaats waar Schliemann Troje situeerde: deze vrouw is bij uitstek een barbaar. Laten we niet vergeten dat „barbaar” een onomatopée is, net als „Babel” of „blablabla”, waarmee de Grieken iedereen bedoelden die geen Grieks sprak. Ik heb ervoor gekozen om op mijn zwaard in optische vezels een lichtgevende en duidelijk zichtbare zin van de filosoof Jacques Derrida aan te brengen die als mijn lijfspreuk zal dienen: „Meer dan één taal”.

„Onze taal”, ja, maar „Meer dan één taal”. Eentaligheid *en*, of *niet zonder*, meertaligheid. Dat is nu juist de – o zo gewone – ervaring die mij interesseert. Men noemt deze ervaring „vertaling”. Ik denk dat het belangrijk is om nooit Umberto Eco’s eenvoudige uitspraak te vergeten: „De taal van Europa is de vertaling”.¹

Aan de Académie française wordt Frans gesproken en wordt zelfs gewerkt aan een woordenboek van het Frans, maar ons genootschap telt ook leden uit Georgië, Rusland, Libanon, China, Engeland, Haïti en Italië, naast een aantal „kenners” van het Spaans, het Baskisch, het Corsicaans, het Creools, het literair Arabisch, het Latijn en het Grieks: ieder van ons brengt een aantal „grote” of „kleine” talen uit het heden of het verleden tot leven en we zijn bijna allemaal ook vertaler. Wat betekent dit? Eenvoudigweg dat geen enkele taal op zichzelf bestaat en zichzelf in stand houdt, zonder het samenspel met andere talen. En dat iedereen dat weet, ook die paar Franstaligen wier taak het is het Frans te „verheffen”.

Dat de Académie française zo vriendelijk is geweest mij als lid te onthalen, heb ik waarschijnlijk en althans gedeeltelijk te danken aan de *Vocabulaire européen de philosophies. Dictionnaire des intraduisibles* (Europese filosofiewoordenschat: woordenboek van

1 | Umberto Eco heeft deze zin naar verluidt uitgesproken tijdens zijn lezing op de Assises de la traduction littéraire in Arles op zondag 14 november 1993; hij komt ook voor in zijn inaugurele lezing voor het Collège de France op 2 oktober 1992.

onvertaalbare termen)², een tamelijk krankzinnig werk, dat over een periode van zo'n tien jaar door honderdvijftig auteurs is samengesteld, met lemma's waarin een vijftiental Europese talen – of talen die de fundamenteën hebben gelegd voor het Europa van vandaag – aan bod komen. Ik noem „onvertaalbaar“ een symptoom van taalverschillen, of die nu semantisch of syntactisch zijn: niet wat niet wordt vertaald, maar wat we juist almaar (niet) vertalen. Het gaat niet alleen om gelijkkluidende, onduidelijke of dubbelzinnige termen, die door de context worden opgehelderd, maar ook om wat woorden in talen willen zeggen. Wanneer, waarom en in hoeverre vallen woorden en de systemen waartoe zij behoren niet samen? Wat is de invloed van de manier waarop „waarheid“, „rechtvaardigheid“ of „vrijheid“ wordt gezegd en gedacht op de manier waarop men zich voelt en gedraagt enerzijds, en op communicatieproblemen en, meer in het algemeen, problemen van culturele en politieke interactie anderzijds? Neem bijvoorbeeld het woord „dette“ in het Frans en in de Romaanse talen, *debitum*: men geeft terug wat men schuldig is, en de zaak is geregeld. Het Duitse „Schuld“ verwijst daarentegen zowel naar „dette“, in de zojuist uiteengezette betekenis, als naar „fout“; het is een last die op iemands schouders rust, iets waarop Weber, in navolging van Luther, heeft gewezen. Het is niet ondenkbaar dat het besef van dit verschil van belang is voor Europa. Evenzo is het niet anekdotisch te beseffen dat het onderscheid tussen „law“ en „right“ slechts gedeeltelijk overeenstemt met dat tussen „loi“ en „droit“. Deze discrepanties onderzoeken, betekent in feite misverstanden uit de weg ruimen die, indien ze onopgemerkt blijven, gevaarlijk worden. Het is niet zo makkelijk te begrijpen dat we elkaar niet begrijpen.

Hiertegen zal worden ingebracht dat dit gevaar kan worden afgewend door een wereldtaal. Maar hierdoor trappen we in een andere valkuil, die in mijn ogen niet minder ernstig is. *Globish*³ of *global English* is onlosmakelijk verbonden met het Engels als de taal van het imperium, de taal van de Amerikaanse diplomatie en economie. Maar, of we het nu leuk vinden of niet, het is het pragmatische Esperanto dat vandaag de dag wordt gebruikt om in te schrijven op aanbestedingen, niet alleen in Brussel maar ook in Parijs

2 | Seuil-Le Robert, 2004, 2e druk, aangevuld met nieuwe lemma's uit vertalingen en aanpassingen van het Franse woordenboek, 2019.

3 | De term werd bedacht door Jean-Paul Nerrière, destijds vicepresident van IBM USA, om te verwijzen naar het zeer gebrekkige maar doeltreffende soort Engels dat werd gebruikt door *non-native speakers* in de internationale *business*, waarbij zij aan de onderhandelingsstafel, met name met de Chinezen en de Indiërs, veel meer succes bleken te boeken dan de *native speakers* (zie bv. *Don't speak English, parlez Globish*, Parijs, Eyrolles, 2004-2006).

en voor de Fransen. Wij moeten allemaal *case studies*, *issues* en *deliverables* aanbieden aan deskundigen in onze *knowledge-based society* die vaak geen Oxford Engels verstaan – ongetwijfeld heeft ieder van ons ervaring met dergelijke congressen. Tegenover *Globish* zijn alle cultuurtalen die Europa vormen niet meer dan dialecten, *parochial*, die thuis moeten worden gesproken en als bedreigde diersoorten in stand moeten worden gehouden door middel van een erfgoedbeleid: relikwieën voor de *Digital Humanities*. *Globish*, samen met dialecten: dat is in mijn ogen een van de rampscenario's die Europa bedreigen.

In feite is de *Dictionnaire des intraduisibles* van meet af aan bedoeld als een filosofisch, maar ook als een echt politiek wapen tegen twee potentiële rampscenario's: *Globish* in de eerste plaats, en linguïstisch nationalisme in de tweede plaats. Dit tweede rampscenario, dat het spiegelbeeld van *Globish* is, houdt verband met het lastige probleem van het „taalgenie“, dat de volkstalen – sommige al meer dan andere – heiligt, en deze hiërarchisch indeelt als „kleine“ of „grote“ talen. Filosofen zijn zich terdege bewust van dit gevaar, een nagalm van het Griekse *logos*, een woord dat zo universeel of „universaliserend“ (*ratio et oratio in het Latijn*) was dat het tegelijk de rede, het taalgebruik en de taal bij uitstek, namelijk het Grieks, aanduidde. Zo valt volgens Rivarol het Frans samen met „natuurlijke logica“ en „gezond verstand“: „het is niet langer de Franse taal, het is de menselijke taal”.⁴ Zo ook is voor Heidegger het Duits – Griekser nog dan het Grieks –, een „authentieke taal” in de hoogste graad, een graad die „wordt afgemeten aan de diepte en de kracht van het bestaan van een volk en een ras dat de taal spreekt en in die taal bestaat”.⁵ Hieruit blijkt hoezeer de toe-eigening van het universele, wanneer taal, ras en natie worden vereenzelvigd, de grootste gevaren in zich draagt.

Geen *Globish* dus, en geen linguïstisch – of in Heideggers woorden, „ontologisch” – nationalisme, maar wat dan wel? Juist: de vertaling, in de zin van het respecteren van de diversiteit en de kunst van het omgaan met verschillen. De grote Duitse taalkundige en diplomaat van het einde van de 19e eeuw, Wilhelm von Humboldt, kan ons hierover opheldering verschaffen. Bij hem stuiten we nooit op *de* taal, maar op *talen*: „Taal

4 | „Discours sur l'universalité de la langue française”, in *Pensées diverses*, Desjonquères, 1998, blz. 134.

5 | Heidegger, M., *De l'essence de la liberté humaine. Introduction à la philosophie* [1930], Martineau E. (vert.), Gallimard, 1987, blz. 57s.

manifesteert zich in de werkelijkheid slechts als verscheidenheid”⁶, en talen vormen een pantheon, geen kerk. Hij roept graag het idee op dat er evenveel talen kunnen zijn als er mensen op aarde leven: „Door de verscheidenheid aan talen neemt voor ons de rijkdom van de wereld onmiddellijk toe [...]; tegelijkertijd wordt zo de arena van het menselijk bestaan groter en worden nieuwe manieren van denken en voelen ons concreet en reëel aangereikt.”⁷ Een radicale hyper-Babel, maar gelukkig is daar het pinkstervuur: de vertaling. Het was tijdens de opbouw van de tentoonstelling *Après Babel, traduire* (Na Babel, vertalen)⁸ dat ik, denk ik, de betekenis begreep van die kleine vuurtongen op de vrome afbeeldingen die mij als kind zo intrigeerden. Zij betekenen niet dat de apostelen een talenknobbel hebben en alle talen spreken, maar veeleer dat alle aanwezigen hen verstaan, omdat ieder hen hoort spreken in zijn eigen taal, in welke taal zij zich ook tot hen richten. Met andere woorden: God, of de Heilige Geest, is de eerste vertaler.

Laten we terugkeren naar ons Europa en het Hof van Justitie van de Europese Unie (HvJEU). De bezoeken die ik aan het Hof heb gebracht, hebben een blijvende invloed op mij gehad. Ik denk daarbij in het bijzonder aan een van de taken die mij werden toevertrouwd, namelijk de Académie française vertegenwoordigen in de Wetenschappelijke Commissie van de Cité internationale de la langue française (Internationaal Centrum van de Franse taal) te Villers-Cotterêts, een project dat symbool staat voor het belang dat de Republiek en haar President aan de taal hechten. Bij het HvJEU is meertaligheid kind aan huis, zowel de jure als de facto. Zaken kunnen bij het Hof aanhangig worden gemaakt in elk van de 24 officiële talen van de Unie. De beraadslaging moet echter plaatsvinden achter gesloten deuren, hetgeen door alle gerechtelijke autoriteiten van de democratische landen wordt geëerbiedigd, waardoor de aanwezigheid van tolken niet is toegestaan. Na het einde van de Tweede Wereldoorlog besloten de rechters het Frans te gebruiken, aangezien dat de gemeenschappelijke taal van drie van de zes oprichtende staten was en vanwege de plaats van het Romeinse recht. Maar het arrest zelf wordt gewezen in de procestaal, en het is deze uitspraak die authentiek is. Het arrest wordt daarom vertaald in de andere 23 talen van de Unie, gewoonlijk tegen de dag waarop het wordt

6 | Von Humboldt, W., „Über die Verschiedenheiten des menschlichen Sprachbaues“, in *Gesammelte Schriften*, Leitzmann, A. (red.), Berlijn, Behr, 1907, deel VI, eerste deel, blz. 240.

7 | Von Humboldt, W., geciteerd in Caussat, P., Adamski, D., en Crépon, M., *La langue source de la nation*, Mardaga, 1999, blz. 433.

8 | Musée des Civilisations de l'Europe et de la Méditerranée (MUCEM), en catalogus Actes Sud-Mucem, 2016.

gewezen. De rechtspraak bestaat dus in alle talen van de Unie op dezelfde manier, zodat gelijkheid voor de wet gewaarborgd is. Het lijkt mij dat het Edict van Villers-Cotterêts aldus op de meest consequente wijze is gewaarborgd: eenieder zal in zijn eigen taal worden berecht en telkens is alleen die taal authentiek. Er zal niet zoals bij de VN een Resolutie 242 komen die tussen „le retrait des territoires occupés” en „withdrawal from occupied territories” twee zeer verschillende geografische kaarten laat zien. Op de voor de hand liggende vraag wat het equivalent van Villers-Cotterêts is, vandaag en elders, in Europa of op andere continenten, lijkt een van de antwoorden mij het HvJEU te zijn: een prachtige machine die in het hart van ons leven als Europeanen opereert, voor, als ik mij niet vergis, ongeveer de prijs van één suikerklontje per dag in de koffie van iedere burger. Het gaat om de betekenis van Europa, dat wordt omschreven als „in verscheidenheid verenigd”.

Aangezien het hier om een persoonlijk getuigenis gaat, zou ik willen eindigen met de vermelding van twee projecten in uitvoering.

Het eerste betreft een dagelijkse praktijk. Het gaat over nieuwkomers en het moment waarop zij worden ontvangen. Ik werk voor een vereniging, Maisons de la sagesse-Traduire, die met de steun van het ministerie van Binnenlandse Zaken en het ministerie van Cultuur bezig is met de ontwikkeling van een reeks nieuwe *tweetalige woordenlijsten van de Franse overheid*. Voor mij begon het allemaal met de vaststelling, tijdens de tentoonstelling *Après Babel, traduire*, dat de meest eenvoudige vragen, in de tientallen al dan niet gedigitaliseerde vragenlijsten die nieuwkomers moeten invullen zodra zij voet op onze bodem zetten, het resultaat zijn van een eeuwenlange Franse bestuurlijke praktijk. Naam, voornaam, geboortedatum, aanspreektitel, niets van dit alles is vanzelfsprekend voor een nieuwkomer; de wijze van naamgeving, van aanduiding van familiebanden, de geboortedag en het geboortjaar, dit alles verschilt naargelang van de cultuur, en soms is het nodig om in deze of gene taal nieuwe woorden uit te vinden om de dingen te duiden die wel voor ons maar niet voor iedereen vanzelfsprekend zijn. Nogmaals, het is niet zo gemakkelijk te begrijpen dat wij elkaar niet begrijpen. Vandaar ergernis aan de ene kant, schaamte en stilzwijgen aan de andere kant, en machteloosheid alom.

Onze woordenlijsten zijn bedoeld om dit elementaire wederkerige leerproces te vergemakkelijken. Dit gaat met name met behulp van wat wij onder elkaar „cultuurprikken” noemen, die het moment van rust markeren dat nodig is om te verduidelijken waardoor wederzijds begrip kan worden belemmerd of waardoor verwarring kan ontstaan, als gevolg van een discrepantie tussen de hier en elders geldende praktijken, gewoonten, rechten en regels. Al deze vragenlijsten zijn in kleine lettertjes opgesteld, en staan vol

met alledaagse woorden, maar bevatten plotseling ook termen die soms heel abstract en dan weer juist heel concreet, technisch of gespecialiseerd zijn en die te maken hebben met recht, gezondheid, werk, huisvesting, steunverlening of belastingen en die in de andere taal niet als zodanig bestaan, die nergens naar verwijzen of geen exact equivalent hebben. U zei „gescheiden“, „geregistreerd partnerschap“, maar wat betekent dat? Wat bedoelt u met een „grote familie“ of een „kleine familie“? Wat is een „fiscaal huishouden“ voor een Soninké of een Syriër? Hoe kunnen wij duidelijk maken dat in Rusland „nationaliteit“ en „staatsburgerschap“ niet dezelfde betekenis hebben als in Frankrijk? Natuurlijk worden de vragenlijsten vertaald, meestal ook zeer goed, en natuurlijk zijn er tolken, maar soms is het inhoudelijk, van cultuur tot cultuur en van taal tot taal, moeilijk om elkaar te begrijpen. Indien nodig moeten in die andere talen woorden worden gesmeed, waarbij moet worden vertrouwd op het instinct en het taalkundige talent van degenen die deze talen spreken, net zoals wijzelf in de loop der jaren nooit zijn gestopt met het introduceren en smeden van woorden in het Frans. Vertalen is meer dan een vaardigheid, meer dan een kunst, het is een manier van leven.

Het andere project is zeer ambitieus en bekijkt de dingen van bovenaf. Hoe kunnen we Europa echt taalrijk maken? Hoe kunnen we ervoor zorgen dat de taaldiversiteit, die zo kenmerkend is voor Europa, wordt bevorderd? Ziehier enkele richtingen die het gezamenlijke project dat wij – ere wie ere toekomt – het ECO-project noemen, beoogt te onderzoeken.

Om van iets wat op het eerste gezicht een nadeel lijkt, namelijk onze 24 talen, een voordeel te maken, moeten we eerst profiteren van de mondialisering ervan: Engels, Spaans, Frans en Portugees behoren tot de meest gesproken talen ter wereld – en laten we ook de talen niet vergeten die naast de nationale talen worden gesproken, zoals het Arabisch, de tweede taal van Frankrijk. Talen zijn de meest vreedzame veroveringswapens in het arsenaal van Europa.

Een dergelijk project staat centraal in de meest actuele zorgen en aanbevelingen. Het vereist structurering van digitale geesteswetenschappen die deze naam waardig zijn en draait niet simpelweg om de uitbreiding van het aantal gedigitaliseerde databanken, hoe interessant die ook mogen zijn, maar om de doelgerichte verwerking ervan tot één beschikbaar geheel, om zo een Europese databank met onvertaaltbare gegevens te vormen die is gekoppeld aan een Europese vertaalmachine.

Het is de kern van de communicatie van de toekomst: neurale machinevertaling. De databank, die gebaseerd is op de uitgebreide linguïstische en terminologische

vaardigheden van tolken, vertalers en juristen-vertalers die voor de Europese instellingen werken, wordt gebruikt om het diepgaand leren van zelflerende systemen te voeden. Het is de bedoeling dat de databank gebruikmaakt van de 552 talencombinaties en openstaat voor de bijdragen en ervaringen van burgers. Gaandeweg komen er enkele belangrijke vragen naar voren: Leert een machine op dezelfde manier als een kind? Hoe verhouden kwantiteit en kwaliteit zich tot elkaar? Hoe ontstaan nieuwe verbindingen? Wat is de status van deze invasieve metaforen?

De verwachte vooruitgang is niet alleen afhankelijk van de kwaliteit en de diversiteit van de databanken, maar ook van de opzet van het algoritme. Bij de ontwikkeling van de ECO-databank wordt ernaar gestreefd de aanzienlijke mogelijkheden van de neurale technologie te benutten, waarbij erop wordt toegezien dat het proces zelf geen fouten genereert en dat de getrainde modellen twijfels kunnen uiten zodat de neurale machinevertaling de gebruiker attent kan maken op moeilijkheden en vertekeningen – zo heeft de eindgebruiker de touwtjes in handen en kan het vertrouwen in dit innovatieve vertaalinstrument groeien.

Ik opende met een zin van Jacques Derrida: „Meer dan één taal”.

Deze zin definieert volgens hem de „deconstructie”, zoals hij het zelf noemt, dat wil zeggen de voortdurende heroverweging van de filosofie en haar geschiedenis zoals die door de traditie (van het Latijnse *tradere*, „overbrengen”) wordt overgeleverd – ook al kent het woord een nieuwe, met name op en top vrouwelijke, lotsbestemming. „Als ik mij, God verhoede het, aan één enkele definitie van deconstructie zou moeten wagen, kort, beknopt, pakkend als een slogan, zou ik zonder omhaal zeggen: „meer dan één taal”, schrijft hij in *Mémoires pour Paul de Man*⁹.

Zoals ik de zin begrijp, geeft hij uitdrukking aan de beweging zelf van de Europese opbouw en het Europees burgerschap. Hij beschrijft de energie van het in beweging zetten en van het steeds opnieuw aan de orde stellen, hetgeen noodzakelijk is voor elke duurzame instelling.

9 | Galilée, 1988, blz. 38.

Meertaligheid bij de Luxemburgse rechter

— Jean-Claude Wiwinius

Jean-Claude Wiwinius was president van de Cour supérieure de justice (hoogste rechtscollege) en de Cour constitutionnelle (grondwettelijk hof) in Luxemburg van 2016 tot en met 2021. Tussen 2019 en 2021 was hij voorzitter van het Netwerk van de Presidenten van de Hoogste Rechterlijke Colleges van de Europese Unie. Hij bekleedde verschillende belangrijke ambten bij de Luxemburgse rechterlijke macht, de Cour de Cassation (hof van cassatie), de Cour d'appel (hof van beroep), het openbaar ministerie en de arrondissementsrechtbank van Luxemburg. Hij doceerde gedurende 25 jaar internationaal privaatrecht en burgerlijk procesrecht aan het „Centre universitaire de Luxembourg”. Hij is de auteur van het naslagwerk *Le droit international privé au Grand-Duché de Luxembourg*.

Luxemburg is een **land dat een brede waaier aan culturen en nationaliteiten herbergt**. Het weet dit multiculturalisme te laten gedijen zoals weinig andere samenlevingen dat kunnen.

Meertaligheid en culturele diversiteit zijn onlosmakelijk verbonden met de geschiedenis en de identiteit van vele landen. Luxemburg is hiervan een levend voorbeeld. Het land is meertalig, een groot deel van zijn inwoners is afkomstig uit andere landen, het biedt werkgelegenheid aan grensarbeiders en het grenst aan Duitsland, België en Frankrijk. Het Groothertogdom kent een omvangrijke internationale gemeenschap, met een grote verscheidenheid aan culturen, religies en sociale achtergronden.

Drietaligheid in Luxemburg

De taalregeling in Luxemburg is bij wet van 24 februari 1984 vastgelegd. In deze wet staat onder meer:

„Art. 1. – Nationale taal

De nationale taal van de Luxemburgers is het Luxemburgs.

Art. 2. – Taal van de wetgeving

Wetgevende handelingen en de uitvoeringsregelingen daarvan worden gesteld in het Frans. Wanneer wetgevende handelingen en regelingen vergezeld gaan van een vertaling, is alleen de Franse tekst authentiek.

[...]

Art. 3. – Administratieve en gerechtelijke talen

In contentieuze en niet-contentieuze administratieve procedures en in gerechtelijke procedures kan gebruik worden gemaakt van de Franse taal, de Duitse taal of de Luxemburgse taal, onverminderd bijzondere voorschriften met betrekking tot bepaalde aangelegenheden.

Art. 4. – Tot het bestuur gerichte verzoeken

In het Luxemburgs, het Frans of het Duits gestelde verzoeken dienen door het bestuursorgaan waar mogelijk te worden beantwoord in de door de verzoeker gekozen taal.”

De wet van 1984 heeft dus de „drietaligheid” in Luxemburg verankerd. Waar het Frans en het Duits van oudsher de administratieve talen van Luxemburg zijn, fungeert het Frans tegenwoordig als enige wetgevingstaal. In 1984 is daar de plaatselijke taal, het Luxemburgs, bijgekomen, dat thans de enige nationale taal van het land is. Meertaligheid in het Groothertogdom is een feit, met een bevolking die dagelijks deze drie talen gebruikt, terwijl het Luxemburgs altijd de integratietaal blijft. Onder de bevolking wordt het gebruik van het Luxemburgs deels ook als het cement van de nationale identiteit (*eis Sprooch*, „onze taal”) gezien.

Deze bijzonderheid valt te verklaren door de geringe omvang van het land en de geschiedenis van het Groothertogdom, dat op het kruispunt van het Franstalige en het Duitstalige gebied is gelegen. De talloze contacten tussen Luxemburg en zijn buurlanden en, sinds de zeventiger jaren van de vorige eeuw, ook de arbeidsmigratie naar Luxemburg hebben ertoe geleid dat de twee buurtalen tegenwoordig veel worden gesproken in het land.

In tegenstelling tot andere meertalige landen, zoals Zwitserland, Canada of België, waar de taalverdeling van geografische aard is, kent Luxemburg een functionele taalverdeling, wat betekent dat het gebruik van een bepaalde taal afhangt van de situatie. In het algemeen wordt parallelle drietaligheid geaccepteerd. Iedereen mag zijn eigen taal spreken, maar moet de andere twee talen kunnen begrijpen, zonder dat een vertaling nodig is.

Tijdens de schoolgaande leeftijd is het verplicht om de drie talen te leren. Vanaf de leeftijd van 6 jaar moeten alle leerlingen Duits leren, vanaf de leeftijd van 7 jaar Frans en vanaf de leeftijd van 14 jaar Engels.

Op de lagere **school** worden de lessen in het Duits gegeven. De uitleg wordt vaak in het Luxemburgs gegeven. In het klassieke middelbaar onderwijs wordt in de onderbouw lesgegeven in het Duits, terwijl in de bovenbouw het Frans de voertaal is. In het technisch middelbaar onderwijs worden op lager niveau alle vakken, behalve wiskunde, in het Duits onderwezen, terwijl op hoger niveau de lessen hoofdzakelijk in het Frans worden gegeven, hoewel de uitleg vaak in het Luxemburgs geschiedt.

Meertaligheid in Luxemburg

In Luxemburg worden thans meer dan 200 talen gesproken. Met iets meer dan 55 % staat het Luxemburgs op de eerste plaats, gevolgd door het Portugees (16 %) en het Frans (12 %).

In 2012 beschouwden de Luxemburgers, afgezien van hun moedertaal, het Frans (72 %), het Duits (47 %) en het Engels (40 %) als de talen die het meest van nut waren voor hun persoonlijke

ontwikkeling. Het valt echter niet uit te sluiten dat deze verhouding binnen een niet al te lange tijd zal veranderen. De hiernavolgende anekdote moge ter illustratie dienen. Toen ik met mijn elfjarige kleinzoon de wederkerige werkwoorden wilde oefenen, kreeg ik van hem (in het Luxemburgs) te horen: „Maar opa, dat heeft toch helemaal geen zin? Als ik later ga werken, heb ik het Frans niet meer nodig, want ik zal mij dan prima kunnen redden met het Engels.” Tot zover dus wat de Franstaligheid betreft waar men zich in het Groothertogdom zo vaak op laat voorstaan.

De meertaligheid wordt ook versterkt door de aanwezigheid van veel Franstalige (75 %) en Duitstalige (25 %) **grensarbeiders**. Deze grensarbeiders vertegenwoordigen bijna de helft van de werknemers van het land. Naast de drie officiële talen wordt ook Portugees en Engels gesproken: bijna 18 % van de bevolking is Portugees, waardoor een hechte gemeenschap is ontstaan waar het Portugees de voertaal blijft, ook al spreekt de tweede generatie Luxemburgs. De zeer sterke ontwikkeling van de banksector heeft ertoe geleid dat het Engels thans vaak als werktal wordt gebruikt.

De nationale pers bedient zich hoofdzakelijk van het Duits en deels ook van het Frans, zonder dat artikelen in de andere taal worden vertaald. Er wordt ook in het Luxemburgs gepubliceerd: lezersbrieven, berichten uit de persoonlijke levenssfeer (overlijdensberichten, aankondigingen, enz.). Sinds enkele jaren verschijnen er ook kranten in het Engels en in het Portugees.

In de **Chambre des députés** (het Luxemburgse parlement) is het Luxemburgs de gangbare taal, met dien verstande dat er af en toe Frans wordt gesproken wanneer wetteksten worden aangehaald. Tijdens de voltallige zittingen van de **Conseil d'État** (raad van state) wordt echter Frans gesproken.

Welke impact heeft dit alles nu op **het dagelijkse leven** in het Groothertogdom? Ik geef, in willekeurige volgorde, een paar voorbeelden van meertaligheid die ik in de twee weken net voor het afronden van deze bijdrage ben tegengekomen. De stad Esch-sur-Alzette, culturele hoofdstad van Europa in 2022, waar naast Luxemburgs, Frans en Duits ook Italiaans en Portugees wordt gesproken in de talrijke gezinnen van staalarbeiders met een migratieachtergrond, wijdt een van haar projecten – een „polyglot” toneelstuk waarin de acteurs zich in hun respectieve moedertalen uitdrukken – aan de problemen, maar ook aan de komische situaties waartoe deze hutspot van talen (*linguistic melting pot*) kan leiden. Een flyer van het bestuur van de gemeente waar ik woon, kondigt in zes talen de eerstvolgende inzameling van grofvuil aan. In een brief aan de redactie van een Luxemburgs dagblad klaagt de auteur erover dat aankondigingen in de trams

alleen in het Frans en het Engels worden gedaan en niet in het Duits en het Luxemburgs. De echtgenote die thuiskomt na een koorrepetitie vertelt dat zij vijf verschillende talen moest spreken om met de leden van haar koor te kunnen praten. Nog een ander voorbeeld is dat ik tijdens een wandeling mijn mobiele telefoon verloor en aan drie andere wandelaars in drie verschillende talen moest vragen of zij mijn telefoon hadden gevonden. En zo zou ik eindeloos kunnen doorgaan. Niemand in Luxemburg verbaast zich hierover en, wat vooral van belang is, niemand stoort zich eraan.

Het Luxemburgs

De Luxemburgse taal heeft veel profijt gehad van deze meertalige omgeving.

Ik merk kort op dat het Luxemburgs (*Lëtzebuergesch*), de enige nationale taal van de Luxemburgers, een Indo-Europese taal is die tot de Germaanse taalfamilie (Moezelfrankisch) behoort en hoofdzakelijk in Luxemburg en enkele aangrenzende gemeenten in België, Frankrijk en Duitsland wordt gesproken. Naar schatting spreken wereldwijd zo'n 600 000 mensen deze taal.

Het feit dat het Luxemburgs als **nationale taal** wordt erkend, bewijst dat het Luxemburgs geen dialect is. Luxemburgers spreken onderling alleen Luxemburgs en wel op alle niveaus en in alle situaties. Zij spreken dus „hun taal”.

Sedert een aantal jaren wordt er gewerkt aan een **herziening van de Luxemburgse grondwet**. Onlangs is dit in de laatste fase beland. In hoofdstuk 1, getiteld „De staat, het grondgebied en de inwoners”, en meer concreet in afdeling 1, met het opschrift „De staat, de staatsvorm en de soevereiniteit”, is artikel 4, lid 1, opgenomen, dat als volgt luidt: „De taal van Luxemburg is het Luxemburgs. De wet regelt het gebruik van de Luxemburgse, de Franse en de Duitse taal.”

Volgens de toelichting op artikel 4 vermeldt deze bepaling, in navolging van andere Europese grondwetten, de **staatssymbolen**, te weten de taal, de nationale vlag, het wapenschild en het volkslied. Wat de talenregeling aangaat, is deze bepaling – die zich ook uitstrekt tot het Luxemburgs – zodanig geformuleerd dat er een zekere flexibiliteit blijft bestaan om het gebruik van de Luxemburgse, de Franse en de Duitse taal bij wet te regelen. Tijdens de debatten in het Luxemburgse parlement, zetelend als grondwetgevende vergadering, hebben de sprekers verklaard dat het feit dat niet alleen het Luxemburgs maar ook de meertaligheid in de grondwet is verankerd, getuigt

van de grote waarde die het land hecht aan meertaligheid. Meertaligheid is een troef voor Luxemburg en biedt het land de kans om zijn belang wereldwijd te verdedigen.

Meertaligheid in de gerechtelijke wereld

Rechters

De gewijzigde wet van 7 juni 2012 op de rechterlijke ambtenaren bepaalt in artikel 2 dat rechterlijke ambtenaren worden aangeworven door middel van een vergelijkend examen en dat toelating tot deelname aan een dergelijk examen afhankelijk is van verschillende voorwaarden. Zo moet de kandidaat in het bezit zijn van de Luxemburgse nationaliteit, maar ook – wat in het kader van deze bijdrage vooral van belang is – **een toereikende kennis hebben van de drie administratieve en gerechtelijke talen** als omschreven in artikel 3 van de wet inzake de talenregeling van 24 februari 1984.

De **toetsing van de talenkennis** is geregeld in de artikelen 3 en 4 van een groothertogelijke verordening van 25 juni 2021 betreffende de aanwerving en opleiding van rechterlijke ambtenaren. In principe zijn alle kandidaten die hun middelbare-schoolopleiding hebben voltooid aan een Luxemburgs lyceum waar het Luxemburgse openbaar onderwijsprogramma wordt gevolgd, vrijgesteld van een taaltest. In het tegenovergestelde geval moet een examen worden afgelegd in het Luxemburgs en, zo nodig, in het Duits of het Frans. Hoewel de tekst van artikel 2 rept van „toereikende” kennis, wordt ervan uitgegaan dat de Luxemburgse magistraat de drie talen „perfect” beheerst. In de afgelopen drie jaar heeft de Commissie voor de aanwerving en opleiding van rechterlijke ambtenaren zes kandidaten afgewezen (drie in 2019, één in 2020 en twee in 2021) wegens ontoereikende talenkennis. Het komt voor dat de afgewezen kandidaat het daaropvolgende jaar opnieuw deelneemt, nadat hij met succes een intensieve cursus Luxemburgs of Duits heeft afgerond.

Advocaten

In een aan „het vrije verkeer van advocaten in Luxemburg” gewijde publicatie van een tiental jaren geleden heeft de huidige Luxemburgse rechter in het Hof van Justitie van de Europese Unie, François Biltgen, uitgebreid aandacht besteed aan de problematiek waarmee de twee Luxemburgse balies, die een **zeer groot aantal niet-Luxemburgse advocaten** tellen, in het verleden zijn geconfronteerd met betrekking tot de talenkennis

van deze buitenlandse advocaten en de toetsing van deze talenkennis in het licht van de relevante bepalingen van het Unierecht. De auteur heeft de achtergrond geschetst van de wet van 13 juni 2013 tot wijziging van de wet van 10 augustus 1991 op de advocatuur en gewezen op de inbreukprocedure die de Europese Commissie in 2011 krachtens artikel 258 VWEU heeft ingeleid naar aanleiding van de toelatingsvoorwaarden voor Europese advocaten die staan ingeschreven op lijst IV van het tableau van de Orde van advocaten en die om inschrijving op lijst I van dit tableau verzoeken („assimilatieclausule”).

Momenteel bepaalt **artikel 31-1 van voornoemde wet op de advocatuur** het volgende: „Advocaten die op persoonlijke titel staan ingeschreven, moeten, onverminderd het bepaalde in artikel 6, lid 1, onder d), de wetgevingstaal als bedoeld in de wet inzake de talenregeling van 24 februari 1984 beheersen, alsmede elke andere taal die voor de uitoefening van hun beroepswerkzaamheden noodzakelijk is. Advocaten die staan ingeschreven op lijst II moeten bovendien de administratieve en gerechtelijke talen van het Groothertogdom Luxemburg beheersen die nodig zijn om aan de verplichtingen in het kader van hun gerechtelijke stage te kunnen voldoen. De advocaat die een zaak aanvaardt, moet, op straffe van tuchtrechtelijke sancties, over de daartoe noodzakelijke beroeps- en taalvaardigheden beschikken.”

Inschrijving op lijst II (advocaat-stagiairs) van het tableau van de Orde is alleen mogelijk indien de kandidaat kan aantonen dat hij de Luxemburgse, de Franse en de Duitse taal beheerst. Wat de **overgang van lijst IV naar lijst I** (advocaat bij het hof) betreft, bepaalt een circulaire van de deken (nr. 1 2013/2014) dat de advocaat een verklaring op erewoord moet overleggen dat hij zijn beroep uitsluitend zal beoefenen in de talen die hij beheerst, onder opgave van de desbetreffende talen. De raad van de Orde van advocaten heeft op 8 juni 2016 een verordening vastgesteld waarin diverse aspecten worden verduidelijkt. Om te beginnen kan daar worden gelezen dat de vereiste niveaus van taalbeheersing de wettelijk vastgestelde niveaus zijn. Verder wordt in deze verordening gepreciseerd dat iemand die met succes aanvullende cursussen Luxemburgs recht heeft gevolgd, geacht wordt de Franse taal te beheersen in de zin van de wet. Kandidaten die lager of middelbaar onderwijs hebben genoten in een Luxemburgs of Duits onderwijsstelsel en daar een diploma hebben behaald dat toegang geeft tot het hoger onderwijs, worden geacht de Luxemburgse of Duitse taal te beheersen in de zin van de wet, voor zover het onderwijs dat tot dat diploma heeft geleid in de Luxemburgse of Duitse taal is gegeven. De overige kandidaten moeten een door een erkende beroepsbeoefenaar afgegeven certificaat overleggen waaruit blijkt dat zij het Luxemburgs of het Duits op het wettelijk vereiste niveau beheersen.

Deze – betrekkelijk recente – regels worden in de praktijk echter niet altijd in acht genomen.

Zoals hiervoor uiteengezet heeft de Luxemburgse balie de laatste jaren een zekere gestrengheid aan de dag gelegd bij de toetsing van de talenkennis van haar leden en dit terecht tot een kwestie van beroepsethiek verheven, maar dit was in het verleden wel anders.

Ik herinner mij dat ik als **vrederechter in Esch-sur-Alzette** in de periode van 1984 tot 1989 soms te maken kreeg met situaties die aan het burleske grensden. Voor een particulier is het mogelijk om zonder bijstand van een advocaat te verschijnen voor het vredegerecht, dat, afgezien van huurzaken en arbeidszaken in eerste aanleg, ook zaken met een gering belang (momenteel tot een bedrag van 15 000 EUR) behandelt. Meer dan eens heb ik naast mijn rol als rechter ook de pet van tolk moeten opzetten wanneer ik aan een Luxemburgssprekende partij uitlegde wat de advocaat van de wederpartij, die Frans sprak en zich niet in het Luxemburgs kon uitdrukken, zojuist had bepleit. Nog absurder was de situatie wanneer ik aan de advocaat moest uitleggen wat zijn tegenstander zojuist in het Luxemburgs had betoogd. Dit is natuurlijk niet de rol van de rechter. Maar als „plaatselijke rechter”, die volgens de wet ook, net als mijn collega’s, een bemiddelende taak heeft te vervullen, heb ik aan deze handelwijze de voorkeur gegeven, zodat enerzijds werd voorkomen dat de zaak moest worden uitgesteld om een partij in staat te stellen een advocaat te vinden die het Luxemburgs machtig was en anderzijds werd vermeden dat eventueel nodeloze kosten van vertolking moesten worden gemaakt, die wellicht hoger zouden zijn uitgevallen dan het bedrag van de betalingsvordering. Een andere oplossing zou natuurlijk zijn geweest om tegen de advocaat te zeggen: „Dat is dan jammer voor u – en uw cliënt – dat u niet kunt verstaan wat er in de rechtszaal wordt gezegd.”

Ondanks de nieuwe regels die ik hierboven heb uiteengezet, lijkt de situatie met betrekking tot het taalgebruik – althans bij de vrederechters – niet helemaal te zijn veranderd, want anders hadden de Luxemburgse vrederechters en de Luxemburgse balie niet zeer onlangs nog, op 22 maart 2022, een gezamenlijke circulaire hoeven uit te vaardigen. Daarin kan, na het aangehaalde artikel 31-1 van de gewijzigde wet op de advocatuur, onder het opschrift „Taalgebruik” worden gelezen: „Ter terechtzitting worden de Luxemburgse, de Franse of de Duitse taal [...] verondersteld voldoende bekend te zijn om deze talen te kunnen begrijpen en spreken en daarin pleidooi te kunnen voeren. Het is niet de taak van de vrederechters, de bijzitters of de griffie om voor vertalingen te zorgen. De advocaat moet de taal beheersen die de gesprekspartner spreekt, ongeacht

of dat een advocaat dan wel een particulier is. Zo niet, dan dient hij zich te laten bijstaan door een collega die over de vereiste talenkennis beschikt.”

Terechtingszittingen

Zoals we in de inleiding hebben gezien, wordt het gebruik van het Frans, het Duits en het Luxemburgs in gerechtelijke procedures ruim toegestaan door artikel 3 van voornoemde wet van 24 februari 1984. In principe wordt de drietaligheid volledig gerespecteerd.

Concreet betekent dit dat in alle zaken waarin een **schriftelijke behandeling** plaatsvindt en bijstand van een advocaat vereist is (dat wil zeggen bij het grondwettelijk hof, het hof van cassatie, de hoogste bestuursrechter, de civiele kamer, de handelskamer en de arbeidskamer van het hof van beroep en de arrondissementsrechtbanken in burgerlijke zaken), de schriftelijke stukken **in het Frans** zijn gesteld. Als ter terechtzitting een toelichting nodig is, gebeurt dat (doorgaans) ook in het Frans.

In alle **andere gevallen** (dat wil zeggen bij de strafrechter, de arrondissementsrechtbanken, met uitzondering van burgerlijke zaken, de lagere bestuursrechter en de vrederechter), waar de particulier zonder bijstand van een advocaat mag verschijnen, **mag pleidooi worden gevoerd in een van de drie officiële talen van het land**. In deze zaken pleiten zelfs de advocaten niet altijd in het Frans. En het werkt.

Natuurlijk kunnen (of willen) niet alle particulieren zich in een van deze drie talen uitdrukken. In dat geval hebben zij het recht om zich in de taal van hun keuze uit te drukken en zich te doen bijstaan door een tolk. Op grond van mijn jarenlange ervaring als president van een strafkamer van het hof van beroep schat ik dat **in bijna de helft van alle strafzaken gebruik wordt gemaakt van een tolk**.

In dit verband zij verwezen naar de wet van 8 maart 2017, waarbij de artikelen 3-2 tot en met 3-5 zijn ingevoerd in het wetboek van strafvordering. Deze wet heeft de procedurele waarborgen in strafzaken versterkt. Tevens is hierbij onder meer richtlijn 2010/64/EU van het Europees Parlement en de Raad van 20 oktober 2010 betreffende het **recht op vertolking en vertaling** in strafprocedures omgezet in nationaal recht.

Volgens deze nieuwe artikelen heeft iemand die de proces taal niet spreekt of begrijpt recht op kosteloze bijstand van een tolk wanneer hij wordt ondervraagd (artikel 3-2 van het wetboek van strafvordering). Daarnaast heeft hij recht op een kosteloze vertaling in een taal die hij begrijpt van alle stukken die hem worden betekend (artikel 3-3).

Dit geldt ook voor de slachtoffers en degenen die zich civiele partij hebben gesteld (artikelen 3-4 en 3-5).

Dit noopt mij tot het maken van een aantal opmerkingen. Ten eerste zorgt het grote aantal buitenlandse ingezetenen in het Groothertogdom en de verscheidenheid aan gesproken talen vaak voor **grote problemen bij het vinden van beschikbare tolken of vertalers** in de gewenste taal, aangezien het merendeel van deze mensen een ander hoofdberoep heeft, waardoor zij slechts in beperkte mate beschikbaar zijn. Om deze praktische problemen te verhelpen zou de gerechtelijke administratie een echte „vertaaldienst” moeten hebben. Het komt zelfs voor dat de advocaat om bijstand van een tolk verzoekt om met zijn eigen cliënt te kunnen spreken. Helaas laat de kwaliteit van de vertolking vaak te wensen over. Verzoeken om vertolking, ongeacht of dit al dan niet misbruik van recht oplevert, worden soms heel laat, net vóór de terechtzitting, ingediend, met als gevolg dat de zaak wordt uitgesteld.

Het moge duidelijk zijn dat de **kosten van vertaling en vertolking** buitensporig hoog zijn. In 2021 betaalde de gerechtelijke administratie 577 600 EUR voor politietolken, 300 647,62 EUR voor gerechtstolken en 980 940 EUR voor de vertaling van stukken, wat het totaal op een bedrag van 1 859 187,62 EUR brengt.

Bij wijze van anekdote zou ik ook nog willen wijzen op een **circulaire van het openbaar ministerie** betreffende het gebruik van de Duitse en de Franse taal bij de rechtspleging die van 16 september 1879 dateert en – officieel – nog steeds van kracht is. Volgens deze circulaire vindt „de rechtspleging in burgerlijke en handelszaken, waarin partijen door advocaten worden vertegenwoordigd, plaats in het Frans, terwijl rechters en officieren van de gerechtelijke politie in het kader van de strafrechtspleging het Duits bezigen”. Verder staat er: „De vrederechters dienen de uitspraken die zij als politierechter wijzen, dus altijd in het Duits te redigeren en de griffiers van de vredegerechten dienen deze taal te bezigen in de beknopte nota’s die zij krachtens de wettelijke bepalingen in strafzaken moeten opstellen.”

Dit laatste gebod wordt in de praktijk echter niet meer door de vrederechters in acht genomen. Van de vijf jaar dat ik als politierechter bij het vredegerecht optrad, herinner ik mij slechts één beslissing die ik, op uitdrukkelijk verzoek van de verdachte, in het Duits heb moeten redigeren.

Zowel de gewone rechter als de bestuursrechter heeft interessante rechtspraak ontwikkeld over **de beantwoording van verzoeken die in een andere taal** dan de

drie officiële talen **zijn gesteld** en over **de verplichting om te antwoorden in de door de betrokken burger gekozen taal**.

Zo is beslist dat weliswaar noch de wet van 24 februari 1984 noch enige andere wettelijke bepaling uitdrukkelijk bepaalt dat een verzoekschrift in een andere taal dan de drie officiële talen van het Groothertogdom Luxemburg die in gerechtszaken mogen worden gebezigd, niet-ontvankelijk moet worden verklaard, maar dat dit niet wegneemt dat het opstellen van een inleidend verzoekschrift in een andere taal dan één van de drie officiële talen als bedoeld in artikel 3 van de wet van 1984, zonder dat dit vergezeld gaat van een vertaling in één van de drie officiële talen, niet alleen inbreuk kan maken op de rechten van de verdediging van de verwerende partij en, in voorkomend geval, van de derde-belanghebbende die aan de procedure deelneemt, maar ook belet dat de rechter het dossier goed en volledig begrijpt, aangezien het opstellen van het inleidend verzoekschrift in één van de drie officiële landstalen dient om een goed begrip van het dossier te waarborgen, zodat een dergelijk beroep niet-ontvankelijk is (TA 12 februari 2020, nr. 42194).

Verder is beslist dat „[d]e krachtens de wet inzake de talenregeling van 24 februari 1984 op overheidsinstanties rustende verplichting niet geldt voor rechterlijke instanties; deze zijn vrij om gebruik te maken van de Franse taal, waarin rechterlijke beslissingen van oudsher worden gesteld” (Cass. 30 juni 2011, Pas 2012, blz. 592; TA 23 september 2015, nr. 35036).

De kwestie van de **indiening van stukken in een niet-officiële taal** wordt in de rechtspraak behandeld als een kwestie van eerbiediging van de rechten van de verdediging.

Zo heeft het hof van beroep in herinnering gebracht dat de wet van 1984, die het gebruik van het Frans, het Duits of het Luxemburgs als procestaal voorschrijft, uitsluitend van toepassing is op gerechtelijke handelingen als zodanig, dat wil zeggen rechterlijke beslissingen en de conclusies die procespartijen onderling uitwisselen, met uitzondering van bewijsstukken en documenten die naar hun aard voorafgaan aan de procedure en waarvan het gebruik in de procedure enkel is toegestaan voor zover de deelnemers aan het proces de inhoud ervan begrijpen, en vervolgens het middel afgewezen dat ertoe strekte stukken die in het Engels waren gesteld, buiten beschouwing te laten (Hof 11 december 2019 CAL-2017-71).

In diezelfde zin heeft de arrondissementsrechtbank Luxemburg erop gewezen dat de rechtspleging op voorstel van de Raad van State uitdrukkelijk is opgenomen in

voornoemde wet van 1984, en vervolgens vastgesteld dat het taalgebruik op dit gebied niet vrij is, omdat volgens de wet uitsluitend het Frans, het Duits of het Luxemburgs mag worden gebezigd. Aangezien de aangehaalde stukken in de betrokken procedure geen alledaagse, gemakkelijk te begrijpen documenten waren die in gewoon Engels waren geschreven, maar juridische documenten die waren geschreven in de Engelse rechtstaal, voor meerderlei uitleg vatbaar waren en bovendien van doorslaggevend belang waren voor de rechterlijke beslissing, heeft de rechtbank beslist dat zij als zodanig niet in aanmerking konden worden genomen, omdat zij niet waren gesteld in één van de talen die in gerechtelijke procedures moeten worden gebezigd. De rechtbank heeft partijen derhalve verzocht een gewaarmerkte vertaling van deze documenten over te leggen (zie TAL 14 november 2017, nr. 228/2017).

In **belastingzaken** heeft de bestuursrechter beslist dat „[d]e bijzondere kenmerken van het Luxemburgse belastingrecht, gelet onder meer op het feit dat het deels Duits van oorsprong is – afgezien van de bijzondere kenmerken die verband houden met de identiteit van partijen of een bepaalde zaak – kunnen rechtvaardigen dat ten overstaan van de bevoegde rechterlijke instanties gebruik wordt gemaakt van het Duits, ook al wordt voor deze instanties traditioneel, althans voor het opstellen van processtukken, de Franse taal gebezigd” (vgl. TA 4 februari 1998, nr. 9850).

In het kader van **enquêtes** in civiele en strafzaken ondervraagt de rechter de getuige gewoonlijk in het Luxemburgs, terwijl hij de verklaringen opneemt in het Duits en zijn beslissing redigeert in het Frans.

De **bestuursrechters** die bevoegd zijn op fiscaal gebied zullen gewoonlijk eerst een pleidooi in het Frans aanhoren, waarna zij in hun moedertaal, het Luxemburgs, zullen beraadslagen over een in het Duits geredigeerde tekst, de *Abgabenordnung*, om ten slotte uitspraak te doen in het Frans. Een hele prestatie.

Slotwoord

Vanaf het jaar 2023 zal de open ruimte aan de voet van de derde toren van het Hof van Justitie van de Europese Unie, waar de juristen en juristen-vertalers van het Hof gehuisvest zijn, worden omgevormd tot een tuin die dit dicht verstedelijkte deel van het plateau wat groener moet maken. De toekomstige groene ruimte, die „Tuin van de Meertaligheid” zal worden genoemd wegens onder meer de directe nabijheid van de juristen-vertalers van het Hof, die de uitspraken vertalen naar de 24 officiële talen van de Unie (het Luxemburgs valt daar niet onder), moet volgens de beschrijving van de Franse

landschapsarchitect „een miniatuur van de beboste hellingen en de landbouwgronden van het Luxemburgse landschap” worden.

Volgens de Luxemburgse rechter François Biltgen, voorzitter van de gebouwencommissie van het Hof, is de tuin ook een eerbetoon aan Luxemburg, waar de instelling sinds haar oprichting gevestigd is en waar meertaligheid al meer dan een eeuw de regel is.

Ik wil deze bijdrage besluiten met de woorden die deze zelfde rechter bij aanvang van de werkzaamheden uitsprak: „Meertaligheid is net als een tuin: beide moeten worden onderhouden.”

Bibliografie

François Biltgen, *La libre Circulation des avocats au Luxembourg*, annales du droit luxembourgeois, 2012, blz. 11.

Fernand Fehlen en Andreas Heinz, universiteit van Luxemburg, *Die Luxemburger Mehrsprachigkeit. Ergebnisse einer Volkszählung* (Luxemburg, 2016, ISBN 978-3-8376-3314-6).

Paul Dickes en Guayarmina Berzosa, Les cahiers du CEPS/INSTEAD, *Pays multiculturel, pays multilingue? Un modèle pragmatique pour l'analyse des relations langagières au Luxembourg*, juli 2010.

Paul Dickes en Guayarmina Berzosa, Les cahiers du CEPS/INSTEAD, *Les compétences linguistiques auto-attribuées*, september 2010.

Universiteit van Luxemburg, onderzoek naar meertaligheid.

Parlementaire stukken met betrekking tot de herziening van de grondwet – Ontwerp nr. 7700.

Parlementaire stukken met betrekking tot de wet inzake de talenregeling van 24 februari 1984 – Ontwerp nr. 2535.

Vademecum „Ma vie au barreau de Luxembourg”.

Wikipedia, artikel „Multilinguisme au Luxembourg”.

Wikipedia, artikel „Luxembourgeois”.

Het Iers in Europa

— Michael D. Higgins

Bijdrage van Michael D. Higgins, president van Ierland sinds 2011 (hij werd herkozen in 2018). Voordien was hij (gedurende 25 jaar) senator en (gedurende 9 jaar) Teachta Dála [lid van het Ierse Parlement]. Hij was de eerste minister van Kunst van 1993 tot 1997 en richtte in die periode Teilifís na Gaeilge [Ierstalige televisiezender] op. Als minister droeg hij de directe verantwoordelijkheid voor de bevordering van de Ierse taal en voor de economische en sociale ontwikkeling van de Ierstalige gebieden. Hij was tweemaal burgemeester van Galway en was docent in het hoger onderwijs voordat hij politicus werd. Michael D. Higgins is een dichter, schrijver, academicus, voorvechter van mensenrechten en pleitbezorger voor inclusief burgerschap.

Meertaligheid staat centraal in de Ierse samenleving en ik ben ontzettend trots op de meertalige gemeenschappen die dit eiland bevolken. Het is passend dat het Hof van Justitie van de Europese Unie er voor de viering van zijn zeventigjarige bestaan voor heeft gekozen om op deze bijzondere manier de waarde van meertaligheid te erkennen, niet alleen in zijn eigen werkzaamheden, maar ook in het leven van talloze burgers van de Europese Unie. Het verheugt mij enorm dat mij is verzocht om bij te dragen aan deze publicatie en ik wil mijn lof en dank aan de organisatoren betuigen.

Meertaligheid cultiveren is niet altijd gemakkelijk, maar het is wel een belangrijke opgave die getuigt van de waarde die wij in Europa hechten aan eenheid in verscheidenheid. Het Hof van Justitie verdient heel wat eer voor zijn zeventigjarige bestaan als meertalige instelling. De context waarin het Hof werkt, is ingrijpend veranderd sinds de oprichting ervan in 1952 als onderdeel van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal. Wie had toen kunnen voorspellen dat het Hof in 2022 met succes zijn kerntaak zou vervullen om voor de eenvormige uitlegging en toepassing van het Unierecht in 27 landen en in maar liefst 24 officiële talen te zorgen? Het lijkt geen twijfel dat de hervorming van het gerechtelijke stelsel van de Europese Unie de afgelopen jaren uitdagingen inhield door de inwerkingtreding van opeenvolgende verdragen en meerdere uitbreidingen. De aanzienlijke uitbreiding van een dergelijke unie brengt het risico met zich mee dat burgers zich minder verbonden gaan voelen met de centrale instellingen. Om die verbondenheid in stand te houden, is het van cruciaal belang dat ervoor wordt gezorgd dat alle burgers, ongeacht hun woonplaats of taal, gelijke toegang hebben tot de instellingen. Hoewel er aan het draaiende houden van de Unie in 24 talen uiteraard een stevig prijskaartje hangt, kan het belang van deze investering niet worden overschat.

Wanneer ik nadenk over de waarde van meertaligheid in de hedendaagse Europese Unie, schieten mij vier belangrijke argumenten ter verdediging ervan te binnen. Ten eerste is het – zoals reeds eerder werd vermeld – voor de bloei van een supranationale organisatie sui generis als de Europese Unie van essentieel belang dat de burgers zich betrokken voelen bij de Unie en het gevoel hebben dat ze erbij horen. Daartoe moeten ze kunnen begrijpen waar de Unie zich mee bezighoudt, de vruchten ervan kunnen plukken en kunnen communiceren met de instellingen en agentschappen van de Unie in de taal waar zij zich het prettigst bij voelen. Voor de Ierse taal is op dat vlak de laatste jaren veel vooruitgang geboekt. In Ierland was men bijzonder trots toen het Hof in 2020 zijn eerste zaak in het Iers behandelde („*Uí agus An tAire Talmhaíochta, Bia agus Mara e.a.*”). Dat het Hof zijn arrest in deze zaak in het Iers wees op St. Patrick's Day, onze nationale feestdag, had een symbolische betekenis. Amper een paar weken na de intrekking van de afwijkingsmaatregel voor het Iers in januari van dit jaar (2022)

werd in het Europees Parlement het allereerste amendement in het Iers ingediend. Met deze positieve stappen kunnen Ierstaligen meer betrokken raken bij de Europese Unie en ik hoop dat deze voorbeelden anderen ertoe zullen aanzetten om in de toekomst hetzelfde te doen.

Ten tweede biedt meertaligheid in de Europese Unie het voordeel dat sprekers van verschillende talen het besluitvormingsproces van de Unie kunnen verrijken met uiteenlopende zienswijzen. Meertaligen zeggen vaak dat ze op een bepaalde manier denken wanneer ze een bepaalde taal spreken. Taal is immers de bril waarmee we de wereld om ons heen zien en begrijpen. Net zoals verscheidenheid in al haar vormen besluitvormingsstructuren kan verrijken, kunnen de verschillende taalachtergronden van de besluitvormers in de Europese Unie bescherming bieden tegen groepsdenken en het gemakkelijker maken om een veelvoud aan genuanceerde zienswijzen in overweging te nemen.

Ten derde vertelt een taal het verhaal van de geschiedenis en de toekomst van een volk. In een Europese context kunnen talen helpen ons te herinneren aan de onderlinge verbondenheid van ons continent door de eeuwen en zelfs door de millennia heen. Hoewel het Iers een Keltische taal is en dezelfde wortels heeft als het Schots-Gaelisch, het Welsh, het Bretons, het Manx en het Cornisch, vinden onze vrienden in heel Europa het misschien interessant te vernemen welke invloed hun eigen taal vaak heeft gehad op het Iers. Ierse woorden die bijvoorbeeld betrekking hebben op zeevaart en handel, zijn vaak afkomstig uit Scandinavische talen door het contact met de Vikingen tussen 900-1200 n.Chr. Voorbeelden hiervan zijn „pingin” (penny) en „margadh” (markt). Ook de impact van het Frans op de Ierse taal is duidelijk te zien aan woorden als „seomra” (kamer) en „séipéal” (kapel), waarvan wordt aangenomen dat ze hun oorsprong vinden in de komst van de Noormannen naar Ierland vanaf 1169.

Het verheugt me dat deze onderlinge taalverbondenheid met onze Europese burens er de laatste jaren alleen maar groter op is geworden doordat men nu ook Iers kan studeren aan Franse, Poolse, Tsjechische, Zweedse, Slowaakse, Duitse en Oostenrijkse universiteiten.

Ten vierde en ten slotte is taal – wat niet onbelangrijk is – een wezenlijk bestanddeel van de identiteit van een natie. De erkenning van alle officiële talen van de Europese Unie herinnert ons eraan dat alle landen, of ze nu groot of klein zijn, gelijk zijn in de Unie.

Het Iers in Europa

Net zoals het Hof van Justitie viert Ierland dit jaar een aantal belangrijke mijlpalen. In 2022 is het vijftig jaar geleden dat het Toetredingsverdrag van 1972 werd ondertekend, waarmee Ierland toetrad tot de Europese Gemeenschappen. De verjaardag van de ondertekening van dit verdrag – waarmee Ierland een eerste stap zette op weg naar het volwaardige lidmaatschap van de Europese Unie – viel samen met de intrekking van de afwijkingsmaatregel voor het Iers in de Europese Unie in januari van dit jaar. Wanneer men op deze data terugblijkt, is het gemakkelijk om te denken dat het werk pas begon na deze mijlpalen en dat het eenvoudig was om die eerste grote stappen te zetten. Voor Ierland was dat in geen van beide gevallen waar.

Toen Ierland in 1961 voor het eerst verzocht om toe te treden tot de Europese Economische Gemeenschap, werd de aanvraag doeltreffend tegengehouden door het veto dat generaal de Gaulle uitsprak tegen het lidmaatschap van het Verenigd Koninkrijk. Een tweede aanvraag bij de Europese Gemeenschappen zes jaar later wachtte eenzelfde lot en in december 1967 kondigde de Europese Commissie aan dat zij de behandeling van de toetredingsaanvraag van Ierland zou stopzetten. Het protectionistische economische beleid dat in Ierland na de onafhankelijkheid werd gevoerd, stond haaks op de door de Europese Gemeenschappen nagestreefde doelstelling van vrije handel tussen de lidstaten. De Ierse regering geloofde echter dat de toekomst van Ierland in Brussel lag en werkte hard om de toenmalige leden te overtuigen van een Ierse toetreding. Die werkzaamheden wierpen hun vruchten af in de vorm van het Toetredingsverdrag van 1972, dat in een referendum in mei van dat jaar werd bekrachtigd met 83 procent van de stemmen.

Dat verhaal van volharding en van toewijding aan het Europese project wordt weerspiegeld in de lotgevallen van de Ierse taal tijdens het Ierse lidmaatschap van de Europese Unie. Het Iers was sinds 1973 een Verdragstaal, wat betekent dat alleen de Verdragen van de Europese Unie in het Iers werden vertaald. In 2005 diende de regering een aanvraag in om het Iers te doen erkennen als officiële taal en werktal van de Unie, een status die het verkreeg op 1 januari 2007. Door een tekort aan gekwalificeerde vertalers en technologische middelen viel de taal echter gedurende vijf jaar onder een afwijkingsmaatregel, die tweemaal werd verlengd omdat men moeilijkheden bleef ondervinden met het vinden van mensen die de Ierse taal voldoende machtig waren. Door een verordening van de Raad konden vanaf 2017 geleidelijk aan meer categorieën van wetgeving in het Iers worden vertaald door de Europese instellingen. In die vijf jaar is de vertaalcapaciteit voor het Iers in de Europese Unie namelijk sterk gestegen. Dat is

grotendeels te danken aan de inspanningen van het „Department of Tourism, Culture, Arts, Gaeltacht, Sport and Media” (departement voor toerisme, cultuur, kunst, Gaeltacht¹, sport en media) om het aantal personeelsleden te verhogen via het „Advanced Irish Language Skills Initiative” (initiatief ter bevordering van de verwerving van geavanceerde vaardigheden in de Ierse taal), maar ook aan initiatieven op het vlak van technologie en digitalisering. De resultaten van deze inspanningen werden snel duidelijk: het volume aan materiaal dat beschikbaar is in het Iers, verzesvoudigde bijna tussen 2016 en 2021 en het aantal Ierstalige personeelsleden in de taaldiensten van de Europese instellingen steeg tussen januari 2016 en januari 2022 van 58 tot bijna 200.

Vandaag is het Iers een volwaardige officiële taal naast de overige 23 talen van de Europese Unie, wat betekent dat alle Europese wetgeving die wordt aangenomen, nu ook in het Iers wordt vertaald. Door de intrekking van de afwijkingsmaatregel werden de diensten van de Europese Unie toegankelijker voor Ierstaligen in Ierland en daarbuiten. Dat is een belangrijke stap voorwaarts in zowel Europa als Ierland, aangezien onze landstaal haar plaats op internationaal niveau heeft ingenomen. De vooruitzichten voor de verdere ontwikkeling van de Ierse taal zijn door haar officiële status in de Europese Unie rooskleuriger geworden.

Het Iers in Ierland

Het Iers in de Europese Unie is uiteraard maar een stukje van de ruimere geschiedenis van de Ierse taal op het Ierse eiland. Het verhaal van het Iers is herkenbaar voor veel gekoloniseerde volken overal ter wereld. Eeuwenlang was het de lingua franca van ons eiland, ondanks aanhoudende inspanningen om het Engels te bevorderen. De Ierse hongersnood van 1845-1850 zou uiteindelijk tot het verval van de taal leiden. Toen Ierse moedertaalsprekers massaal uit het westen van Ierland emigreerden, moesten ze wel Engels leren om in de Britse en Noord-Amerikaanse samenleving te integreren. Zelfs velen onder hen die in Ierland bleven, konden op het platteland niet langer in het levensonderhoud van hun gezin voorzien en trokken noodgedwongen naar dorpen en steden waar het Engels steeds meer de taal van de handel werd. Naar schatting werd bijna de helft van de mensen die in de eerste helft van de 19e eeuw in Ierland werd geboren, in het Iers opgevoed. Uit de volkstelling van 1891 bleek echter dat dit maar voor

1 | Gebieden waar het Iers de meest gesproken taal is.

3,5 % van de bevolking meer het geval was. In *On the Study of Celtic Literature* schreef Arnold dat het Iers „tekenend was geworden voor een verslagen volk”.

In de 130 jaar die sindsdien verstreken zijn, werden gezamenlijke inspanningen gedaan om de taal te beschermen. Een van de eerste daarvan was de oprichting van de „Gaelic League” in 1893, een sociale en culturele organisatie die diende om de Ierse taal in Ierland en overal ter wereld te bevorderen. De League boekte enkele vroege successen, waaronder de erkenning van St. Patrick’s Day als een nationale feestdag, en de opname van het Iers in het nationale leerplan. Na verloop van tijd raakte de strijd van de League nauw verweven met de strijd voor een onafhankelijk Ierland: in de ogen van de pioniers van de beweging om het Iers nieuw leven in te blazen moest de taal een onafhankelijke staat krijgen om tot volle wasdom te komen, en zou een onafhankelijke staat op zijn beurt zijn eigen taal nodig hebben om te bloeien. Zoals Patrick Pearse het uitdrukte: „Chan amháin saor ach Gaelach chomh maith. Chan amháin Gaelach ach saor chomh maith” (niet alleen vrij maar ook Gaelisch; niet alleen Gaelisch maar ook vrij).

Het was echter moeilijk voor de ontluikende Ierse Staat om een rol op het wereldtoneel te spelen zonder het Engels te gebruiken, dat als een officiële taal van de Volkenbond in veel opzichten belangrijk was om de oprichting van die staat te bepleiten. Voor een staat die met geweld was ontstaan en nog steeds nauwe banden had met het Britse Rijk, wist Ierland de Engelse taal zeer doeltreffend aan te wenden om te communiceren en betrekkingen aan te gaan met internationale partners. Toen de Ierse economie in de tweede helft van de twintigste eeuw begon te groeien, was het Engels een nuttig instrument om overal handelsrelaties aan te knopen en zich niet zozeer op Ierland als wel op de rest van de wereld te richten. De openstelling van de Ierse economie en samenleving in die periode luidde een nieuw tijdperk in voor het land: de bevolking begon voor het eerst sinds de hongersnood opnieuw te groeien.

Dat wil niet zeggen dat het succes van Ierland ten koste ging van de Ierse taal of dat de Ierse verwezenlijkingen te danken zijn aan het feit dat er Engels werd gesproken. Samen met de vroege inspanningen in het Engels om zich internationaal te ontwikkelen, werden er al lange tijd maatregelen genomen om de Ierse taal in Ierland zelf te bevorderen. Zelf had ik het voorrecht om tussen 1993 en 1997 minister van Kunst, Cultuur en de Gaeltacht te zijn. In die periode richtte ik de nationale Ierstalige televisieomroep „Teilifís na Gaeilge” op, die tegenwoordig TG4 heet. TG4 kan inmiddels bogen op 650 000 kijkers per dag en zendt dagelijks talloze uren nieuwe programma’s uit in het Iers. Ik heb niet alleen de oprichting van Ierstalige media bevorderd, maar onlangs ook de „Official Languages (Amendment) Act” (wijzigingswet betreffende de officiële talen) van

2021 ondertekend, die moet zorgen voor meer openbare dienstverlening in het Iers. Ik twijfel er niet aan dat deze wetgeving, net zoals het toenemende aantal ouders in Ierland dat ervoor kiest hun kinderen in het Iers op te voeden en hun zo het geschenk van tweetaligheid mee te geven, de komende jaren een grote invloed zal hebben op het gebruik van het Iers in ons land.

Ik sluit af met de volgende gedachte: meerdere talen leren en spreken is geen nulsomspel. Wie een extra taal verwerft, heeft daar alleen maar bij te winnen. De eerste president van Ierland, Dubhghlas de hÍde, sprak zeven talen en richtte de taalrechtenvereniging „Conradh na Gaeilge” op. Hij vond niet dat zijn sympathie voor het Iers hem belette Duits te spreken met zijn vrouw, Hebreeuws of Frans te spreken en Latijnse of Griekse teksten te begrijpen. Enzo brengt de intrede van nieuwe officiële talen in de Europese Unie geen schade toe aan de reeds erkende talen. Aangezien we de verscheidenheid van de vele talen en taaltradities van Europa vieren, wil ik iedereen aanmoedigen om gebruik te maken van de vele mogelijkheden die meertaligheid kan bieden om zich te verrijken.

Over het belang van meertaligheid in het recht

— **Marin Mrčela**

Marin Mrčela, rechter in de Vrhovni sud Republike Hrvatske (hoogste rechterlijke instantie in burgerlijke en strafzaken, Kroatië), buitengewoon hoogleraar aan de faculteit der Rechtsgeleerdheid van de universiteit van Osijek en voorzitter van de Groep van Staten tegen Corruptie (GRECO) van de Raad van Europa.

I. Inleiding

1. Taal is in het recht van groot belang. „Taal is het middel waarmee het recht tot uitdrukking wordt gebracht.”¹ Zonder taal is er van recht geen sprake, aangezien de rechtsregels via de taal worden meegedeeld en worden toegepast op een specifiek geval of op het dagelijks leven. Het recht definieert de betrekkingen tussen mensen, de rechten en plichten van de justitiabelen in de maatschappij en vaak ook de menselijke vrijheid. Daarom is het niet enkel van belang hoe de rechtsregels zijn geformuleerd, maar ook hoe zij in een rechterlijke uitspraak worden toegepast. De adressaten horen namelijk te begrijpen wat de rechtsregels inhouden en met name hoe zij in een rechterlijke uitspraak worden toegepast. De partijen in een geding, beroepsbeoefenaren en het grote publiek moeten begrijpen waarom deze en geen andere uitspraak is gedaan. De wijze waarop een uitspraak wordt geformuleerd is dus uiterst belangrijk.
2. Taalgebruik kan worden geanalyseerd vanuit verschillende oogpunten en op verschillende niveaus. Elke professionele en wetenschappelijke discipline heeft haar eigen regels en deze worden dikwijls beschreven met behulp van technische termen die vaak alleen bekend zijn bij degenen die zich bezighouden met het betreffende vakgebied. Dat is ook het geval met het recht, met dit verschil dat het wordt gekenmerkt door een zekere algemeenheid – het recht betreft iedereen, want rechterlijke uitspraken ter beslechting van een geschil tussen partijen kunnen ook relevant zijn voor anderen die zich in eenzelfde of in een soortgelijke rechtspositie bevinden. Wegens de beperkte omvang van deze tekst bespreek ik slechts twee aspecten van de problematiek van het juridische taalgebruik²: taalgebruik in rechterlijke uitspraken en meertaligheid, met inbegrip van de problematiek van buitenlandse juridische terminologie die deel gaat uitmaken van het nationale recht doordat buitenlandse juridische oplossingen en uitspraken van supranationale rechterlijke instanties worden overgenomen.

1 | J. Barbić, „Jezik u propisme”, in: *Okrugli stol „Jezik u pravu”*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Modernizacija prava, knjiga 20, Zagreb 2013, blz. 49.

2 | De problematiek van het taalgebruik in wetten en andere bepalingen is een afzonderlijke kwestie, die weliswaar een bijzonder belangrijk vraagstuk betreft, maar hier niet aan bod kan komen. Daarom verwijs ik naar de in de vorige voetnoot genoemde publicatie, die een uitvoeriger overzicht van deze problematiek bevat.

II. Over taal in rechterlijke uitspraken

3. Het opstellen van rechterlijke uitspraken is een vaardigheid waaraan dikwijls niet voldoende belang wordt gehecht. Aangenomen wordt dat *wat* geschreven wordt van belang is, niet *hoe* het wordt geschreven. Dit is vooral merkbaar in de motiveringen van vonnissen, die wegens onnodige herhalingen vaak te lang zijn. De Sudski poslovník (reglement voor de procesvoering voor de Kroatische rechterlijke instanties; hierna: „SP”) bevat een bepaling die luidt dat „de tekst van rechterlijke uitspraken en andere stukken beknopt en duidelijk moet zijn”³. Beknopt – dat wil zeggen dat een rechterlijke uitspraak alleen hoort te bevatten wat wordt voorgeschreven door de wettelijke bepalingen en, vanuit juridisch oogpunt, alleen wat nodig is in het licht van het aan de orde zijnde juridische vraagstuk. Deze beknoptheid hangt vooral af van de kennis van het recht en dus van wat relevant is voor de juridische dimensie van de betreffende uitspraak. Duidelijk – dat wil zeggen dat de uitspraak begrijpelijk moet zijn, niet alleen voor juristen, maar ook voor de partijen en voor iedereen die de uitspraak leest. De duidelijkheid van de tekst wordt sterk beïnvloed door de stijl, de keuze van de woordenschat en de correcte toepassing van de Kroatische standaardtaal, die regels en normen van verschillende (orthografische, grammaticale, lexicale en stilistische) niveaus kent.
4. Rechterlijke uitspraken vereisen het gebruik van juridische terminologie of, zoals de SP voorschrijft, „het gebruik van wettelijke termen”⁴. Dit is begrijpelijk, want het gaat om de toepassing van het recht, en de juridische terminologie heeft een duidelijke inhoud en betekenis. Daarom is het niet aangewezen om in rechterlijke uitspraken „vještvo” te schrijven, aangezien de wettelijke benaming van een deskundigenverslag „vještačenje” is. Evenzo wordt een autopsie niet „razudba” maar „obdukcija” en een motivering niet „obrazložba” maar „obrazloženje” genoemd, en van een terechtzitting achter gesloten deuren wordt niet gezegd dat zij „dokončana” maar dat zij „zaključena” is.

3 | Artikel 59, lid 1, SP (*Narodne novine*, nrs. 37/2014, 49/2014, 8/2015, 35/2015, 123/2015, 45/2016, 29/2017, 33/2017 – herziening, 34/2017, 57/2017, 101/2018, 119/2018, 81/2019, 128/2019, 39/2020, 47/2020, 138/2020, 147/2020, 70/2021, 99/2021 en 145/2021).

4 | Artikel 59, lid 4, SP.

- 4.1. Naast de juridische terminologie is het voor een goed begrip van rechterlijke uitspraken echter ook van belang om gebruik te maken van de Kroatische standaardtaal. Deze standaard zorgt ervoor dat alle sprekers van het Kroatisch elkaar verstaan. Het gebruik van regionalismen is niet verboden, maar de betekenis daarvan moet in de uitspraken worden toegelicht, zodat alle taalgebruikers dergelijke streekgebonden uitdrukkingen kunnen begrijpen. Een in een rechterlijke uitspraak gehanteerde uitdrukking zoals „baltica je pronađena u ganjku” (er werd een kleine bijl gevonden in de gang) wordt begrepen door sprekers van het Kroatisch in de regio’s Hrvatsko zagorje en Prigorje, maar niet noodzakelijk in de kuststreken of in Dalmatië. Omgekeerd zullen de uitdrukkingen „pucao je iza štekata” (hij schoot van achter een cafétuin) of „droga je bila u buži ispod pitara” (de drugs zaten in een gat onder een bloempot) duidelijk zijn in Dalmatië, maar niet noodzakelijk in de regio’s Zagorje of Slavonië. Daarom is het zo belangrijk om de Kroatische standaardtaal te gebruiken, zodat de daarin voorkomende standaarduitdrukkingen en -regels kunnen bijdragen tot de juiste formulering en uitlegging van de juridische teksten.
5. De regels van de Kroatische standaardtaal moeten worden aangeleerd. „Ničija baba ne govori hrvatski standardni jezik” (Niemand’s grootmoeder spreekt standaard Kroatisch), zoals een prominente Kroatische taalkundige ooit gekscherend heeft gezegd. Helaas bestaan in het Kroatische universitaire onderwijsstelsel geen lessen in het kader waarvan toekomstige juristen kunnen kennismaken met de regels van de Kroatische standaardtaal en met het juridische belang van de wijze waarop een gedachte tot uitdrukking wordt gebracht. De Pravosudna akademija (gerechtelijke academie) verzorgt workshops die gewijd zijn aan het correcte gebruik van de juridische terminologie en de Kroatische standaardtaal. Deze workshops zijn bestemd voor het justitiële personeel (rechters, officieren van justitie en referendarissen).⁵
6. In de Kroatische standaardtaal worden vijf functionele stijlen onderscheiden: de literair-artistieke, de colloquiale, de redactionele, de bestuurlijke en de wetenschappelijke. Juridische teksten worden geschreven in de bestuurlijke functionele stijl, die wordt gekenmerkt door „feitelijkheid, objectiviteit,

5 | <https://www.pak.hr/iz-godisnjeg-kalendara-programa-pa-2/>.

nauwkeurigheid, duidelijkheid, eenvoud, logica, beknoptheid, helderheid, analytische, neutraliteit en conformiteit met de regels van de Kroatische standaardtaal".⁶

7. De kenmerken van de bestuurlijke functionele stijl dienen ook in de rechterlijke uitspraken tot uiting te komen. Dat is echter niet altijd het geval. Vooral de zinsbouw is in rechterlijke uitspraken problematisch. Het is niet ongebruikelijk dat daarin gebruik wordt gemaakt van lange zinnen die voor niet-juristen en zelfs voor juristen moeilijk te volgen, laat staan te begrijpen zijn. Een volzin die een hele bladzijde beslaat, is vrijwel onleesbaar en onbegrijpelijk. Daarom moeten zinnen in juridische teksten, en met name in rechterlijke uitspraken, kort en duidelijk zijn. „Als je hoofd op orde is, is het gemakkelijk je duidelijk uit te drukken.”⁷ Er wordt wel eens gezegd dat een korte en duidelijke uiteenzetting van een juridisch betoog een kunst is. Het houden van een duidelijk en beknopt juridisch betoog is een vaardigheid die moet worden aangeleerd en ontwikkeld.
- 7.1. De feitelijke beschrijving van strafbare feiten en met name van economische delicten vormt een bijzonder probleem. Dergelijke beschrijvingen beslaan vaak verscheidene bladzijden en bevatten dikwijls passages die vanuit juridisch oogpunt onnodig zijn. Het zou raadzaam zijn om af te zien van de traditionele beschrijving van feiten in een enkele volzin en over te stappen op een model waarin de feitelijke omstandigheden in enkele zinnen worden uiteengezet, zodat de beschrijving duidelijker wordt. Dit zou bovendien de procedure en met name de bewijsvoering en de vaststelling van de feiten vergemakkelijken.

6 | M. Mrčela, K. Lewis, „I u pravu treba biti u pravu – o jeziku hrvatskih pravnih tekstova”, *Hrvatski jezik*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb 2017, nr. 3, blz. 32.

7 | Nives Opačić, <https://slobodnadalmacija.hr/vijesti/hrvatska/nives-opacic-poplava-stranah-izraza-lakse-siri-kod-ljudi-koji-pate-od-sindroma-manje-vrijednosti-a-da-je-hrvate-briga-za-pravopis-odavno-bi-ga-naucili-1082177>.

- 7.2. Lange zinnen zijn geen eigenaardigheid van de Kroatische rechtspraak. Ze zijn ook te vinden in de arresten van het Hof van Justitie van de Europese Unie.⁸ Uiteraard zijn er ook voorbeelden van uitspraken waarvan de zinnen overwegend kort zijn en daardoor aan duidelijkheid winnen.⁹
8. Naast lange volzinnen komen in rechterlijke uitspraken vaak uitdrukkingen (syntagma) voor die de aandacht afleiden. Pleonasmen zoals „no međutim” (maar daarentegen), „čak štoviše” (ja zelfs), „kako i na koji način” (hoe en op welke wijze), „zato jer” (daarom aangezien), „javno objaviti” (openbaar publiceren), „vremensko razdoblje” of, erger nog, „vremenski period” (tijdsperiode) hebben misschien geen invloed op het begrip in de juridische zin van het woord maar geven niettemin een bepaald beeld van de persoon die de uitspraak heeft opgesteld.

III. Buitenlandse juridische terminologie en meertaligheid

9. Dit vraagstuk kan op drie niveaus worden geanalyseerd: i) het binnendringen van buitenlandse (juridische) terminologie in de Kroatische rechtsorde, ii) de vertaling van vreemdtalige juridische teksten naar het Kroatisch (en de vertaling van Kroatische juridische teksten naar andere talen), en meertaligheid bij de toepassing van, in hoofdzaak, het Unierecht.
10. De kwestie van het gebruik van buitenlandse juridische terminologie betreft in de eerste plaats woorden uit andere talen die worden opgenomen in Kroatische juridische teksten. Een voorbeeld hiervan is het woord „transparentan” (transparent), dat in het Kroatisch meerdere betekenissen heeft, namelijk „doorzichtig, doorschijnend, gemakkelijk te herkennen, helder en duidelijk”,

8 | Bijvoorbeeld in het dictum van het arrest van 15 oktober 2019, *Dorobantu*, C-128/18, [EU:C:2019:857](#). Dit dictum bestaat uit vier alinea's, en de eerste volzin van de eerste alinea telt 13 regels.

9 | Bijvoorbeeld het vonnis van de Westminster Magistrates' Court van 23 april 2018. Dit vonnis telt 17 bladzijden en is verdeeld in 86 punten. Het langste punt telt 13 regels, maar dit zijn zeven volzinnen. Bovendien is het weliswaar opgesteld in het Engels maar het is op zodanige wijze geschreven dat het gemakkelijk kan worden begrepen door iemand voor wie het Engels niet de moedertaal is maar die wel een gemiddelde kennis van het Engels heeft. Het vonnis bevat één enkele uitdrukking die mogelijk in het woordenboek moet worden opgezocht, namelijk in de zin „That sort of case is a far cry from the fraud alleged in this case” (*a far cry is something notably different*, dat wil zeggen iets heel anders).

en metaforisch gesproken ook „gemakkelijk te begrijpen”. Dit woord komt voor in tal van vertalingen van Unierechtelijke bepalingen.¹⁰ Het is dan ook niet verwonderlijk dat deze vertalingen worden aangetroffen in bijvoorbeeld de Zakon o tržištu kapitala (wet op de kapitaalmarkt), waarin is bepaald dat „op de markt duidelijke en transparante regels bestaan”.¹¹ Deze bepaling heeft tot doel om deze regels openbaar te maken en moet derhalve ook zo worden geformuleerd.

10.1. In zowel spraak als geschrift worden vaak de begrippen „implementacija” (implementatie) en „transponiranje” (transpositie) gebruikt, ook al is niet duidelijk wat er mis is met de Kroatische termen „primajena” (invoering) en „prenošenje” (omzetting). Het gaat namelijk juist om de invoering en omzetting van de Unieregeling in het Kroatische rechtstelsel.

10.2. Een bijzonder probleem dat zich voordoet, is het gebruik van leenwoorden in de titels van Kroatische wetten. Een voorbeeld hiervan is de Zakon o faktoringu (wet inzake factoring), waarin het Engelse woord *factoring* eenvoudigweg in het Kroatisch is overgenomen.¹² Erger nog is het geval van een wet waarin zelfs geen poging is gedaan om een Engels woord in het Kroatisch te vertalen, namelijk de Zakon o leasingu (wet inzake leasing).¹³ Het is juist dat de juridische betekenis van deze Engelse woorden waarschijnlijk niet met een unieke Kroatische uitdrukking kan worden weergegeven, maar het is niet duidelijk

10 | Direktiva 2004/109/EZ Europskog parlamenta i Vijeća od 15. prosinca 2004. o usklađivanju zahtjeva za **transparentnošću** u vezi s informacijama o izdavateljima čiji su vrijednosni papiri uvršteni za trgovanje na uređenom tržištu (richtlijn 2004/109/EG van het Europees Parlement en de Raad van 15 december 2004 betreffende de transparantievereisten die gelden voor informatie over uitgevende instellingen waarvan effecten tot de handel op een gereglementeerde markt zijn toegelaten); Uredba (EU) 2017/2402 Europskog parlamenta i Vijeća od 12. prosinca 2017. o utvrđivanju općeg okvira za sekuritizaciju i o uspostavi specifičnog okvira za jednostavnu, **transparentnu** i standardiziranu sekuritizaciju [verordening (EU) 2017/2402 van het Europees Parlement en de Raad van 12 december 2017 tot vaststelling van een algemeen kader voor securitisatie en tot instelling van een specifiek kader voor eenvoudige, transparante en gestandaardiseerde securitisatie] enzovoort. Ik ga hier niet nader in op het begrip „sekuritizacija” (securitisatie) als omzetting van niet-verhandelbare financiële instrumenten in verhandelbare instrumenten, dat wil zeggen effecten.

11 | Artikel 110, lid 3, punt 2, van de genoemde wet.

12 | Zakon o faktoringu, Narodne novine, nrs. 94/2014, 85/2015 en 41/2016.

13 | Narodne novine, nr. 141/2013.

of er wel een poging is gedaan om geschikte Kroatische woorden voor de titels van deze wetten te vinden. Dat zou passend zijn geweest, mede omdat de Ustav Republike Hrvatske (grondwet van de Republiek Kroatië) bepaalt dat het Kroatisch de officiële taal van de Republiek Kroatië is.¹⁴ De titel van de wet lijkt derhalve in strijd te zijn met de Kroatische grondwet.

11. In het proces van de europeanisering van het Kroatische recht en de aanpassing daarvan aan het Europese acquis, moesten verschillende nationale bepalingen in het Engels worden vertaald. Deze taak is, net zoals de behandeling van de wetten, waarvan vele via een spoedprocedure zijn aangenomen, haastwerk geworden. Dit haastwerk heeft tot enkele amusante vertalingen geleid. Zo is de Supreme Court (hoogste rechterlijke instantie, Verenigd Koninkrijk) in een ontwerpdocument vertaald als „Vrhunsko igralište” (beste sportveld). In de eerste vertaling van de bepaling van de SP betreffende het samenvoegen van de „listovi” (papieren bladen) van rechterlijke uitspraken door het vastnieten of verlijmen daarvan is de term listovi vertaald als *leaves*, zodat het in de wettekst leek alsof een rechterlijke uitspraak bestaat uit bladeren van planten.
- 11.1. In de omgekeerde vertaalrichting hebben zich naast de reeds aangegeven onhandigheid bij de vertaling van de Engelse woorden *transparent*, *implementing* en *transposing* nog ernstiger problemen voorgedaan. Het is bijvoorbeeld niet duidelijk waarom de advocaat-generaal (Engels *Advocate General*, Duits *Generalanwalt* en Frans *avocat général*) is vertaald als „nezavisni odvjetnik” (onafhankelijk advocaat). De rol van de advocaat-generaal bestaat erin het Hof bij te staan.¹⁵ Hij moet dit doen „in volkomen onpartijdigheid en onafhankelijkheid”.¹⁶ Een advocaat-generaal is derhalve iemand die het Hof bijstaat of adviseert, en niet een onafhankelijke advocaat (*Independent Lawyer*, *Unabhängiger Anwalt*, *avocat indépendant*).
- 11.2. De onjuiste vertaling van artikel 267, lid 1, van het Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie (VWEU) heeft tot grote problemen voor de rechterlijke praktijk geleid. Deze bepaling luidt in het Engels: *The Court of*

14 | Artikel 12 van de Ustav Republike Hrvatske, <https://www.usud.hr/hr/ustav-RH>.

15 | Artikel 19, lid 2, VEU, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/HTML/?uri=CELEX:12016M019>.

16 | Artikel 252, lid 2, VWEU.

Justice of the European Union shall have jurisdiction to give preliminary rulings concerning [...]. In het Frans luidt deze bepaling: *La Cour de justice de l'Union européenne est compétente pour statuer, à titre préjudiciel [...].* De Duitse taalversie luidt: *Der Gerichtshof der Europäischen Union entscheidet im Wege der Vorabentscheidung [...].* Derhalve is in deze drie taalversies sprake van de bevoegdheid van het Hof om uitspraak te doen bij wijze van prejudiciële beslissing.¹⁷

- 11.2.1. De Kroatische vertaling van deze bepaling luidt als volgt: *Sud Europske unije nadležan je odlučivati o prethodnim pitanjima koja se tiču [...]* (Het Hof van Justitie van de Europese Unie is bevoegd om uitspraak te doen op prealabele vragen¹⁸ betreffende [...]). Deze onjuiste vertaling heeft tot gevolg gehad dat deze Unierechtelijke bepaling bij de overname ervan in de Zakon o kaznenom postupku (wetboek van strafvordering) ten onrechte is opgenomen in de bepaling betreffende de prealabele rechtsvragen (artikel 18 van de Zakon o kaznenom postupku). Dit heeft geleid tot een onjuiste toepassing van het Unierecht in de rechterlijke praktijk, die is gecorrigeerd door middel van een latere uitlegging en wijziging van het wetboek.¹⁹

12. Ten slotte is het belang van meertaligheid bijzonder duidelijk geworden sinds het arrest van het Hof in de zaak CILFIT II.²⁰ In dit arrest gaat het erom dat een nationale rechterlijke instantie bij het geven van een beslissing over de vraag of om een prejudiciële beslissing moet worden verzocht „rekening moet houden met de verschillen tussen de taalversies” van de bepaling van

17 | Noot van de vertaler: in de Nederlandse taalversie luidt deze bepaling als volgt: „Het Hof van Justitie van de Europese Unie is bevoegd, bij wijze van prejudiciële beslissing, een uitspraak te doen [...].”

18 | Noot van de vertaler: in het Kroatisch duidt een „prethodno pitanje” op een prejudiciële vraag krachtens artikel 267 VWEU, maar ook op een prealabele rechtsvraag waarop wordt beslist overeenkomstig het Kroatische procesrecht.

19 | Meer over dit onderwerp: M. Mrčela, „Utjecaj odluka europskih sudova na odluke hrvatskih sudova u kaznenim predmetima”, in: Okrugli stol *Europska budućnost hrvatskoga kaznenog pravosuđa*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Modernizacija prava, Knjiga 44, Zagreb 2018, blz. 69–77. Met de wetswijziging is het verzoek om een prejudiciële beslissing losgekoppeld van artikel 18, dat betrekking heeft op de prealabele vraag, en verplaatst naar een afzonderlijk artikel 18a (*Narodne novine*, nr. 126/2019).

20 | C-561/19, [EU:C:2021:799](#).

Unierecht waarop het verzoek betrekking heeft. Het valt nog te bezien hoe dit in de praktijk zal worden toegepast, namelijk hoe bijvoorbeeld een Griekse rechter rekening zal houden met de Estse taalversie van een bepaling.

IV. Samenvatting

13. De problematiek van het juridische taalgebruik is een delicate en belangrijke aangelegenheid. In deze uiteenzetting zijn enkele problemen aan de orde gesteld waarvan de oplossing zou kunnen bijdragen tot een betere uitlegging en toepassing van het recht en tot een beter begrip van rechterlijke uitspraken. Het uitgangspunt is het bewustzijn dat er aanpassingen nodig zijn, bijvoorbeeld inzake de correcte uitlegging en toepassing van juridische uitdrukkingen, maar tevens inzake stijlen en taalregels. Ik pleit ervoor om rechterlijke uitspraken duidelijk en beknopt te formuleren. Een eerste stap in de goede richting kan bestaan in het gebruik van korte zinnen volgens het beginsel: „één gedachte – één zin”. Voor een goed gebruik van de taal is evenwel samenwerking tussen juristen en taalkundigen vereist. Het gaat daarbij niet alleen om een louter incidentele samenwerking bij professionele en wetenschappelijke werkzaamheden, maar ook om permanente nascholing van juridische beroepsbeoefenaren. Bovendien lijkt het noodzakelijk om toekomstige juristen aan de faculteiten rechtsgeleerdheid stelselmatig op te leiden in het juiste gebruik van de taal en de juridische terminologie.

Meertaligheid, een leven lang

— Prof. dr. Barbara Pozzo

Barbara Pozzo is sinds 2001 hoogleraar vergelijkend privaatrecht aan de Università degli Studi dell'Insubria (Como, Italië). Van 2015 tot 2021 was zij er hoofd van het departement Recht, Economie en Cultuur. Tegenwoordig is ze afgevaardigde van de rector voor gendergelijkheid en gelijke kansen. Sinds 2016 is zij coördinator van de internationale en interdisciplinaire doctoraatsopleiding Recht en Menswetenschappen. In 2018 is ze benoemd op de Unesco-leerstoel voor Gender Equality and Women's Rights in the Multicultural Society. Zij is vast lid van de International Academy of Comparative Law (IACL), bestuurslid van de Società Italiana di Diritto Comparato (SIRD) en lid van het Italiaanse bestuur van de Association Capitant – Amis de la Culture Juridique Française.

Voorwoord

Ik heb me al vaak afgevraagd of mijn beslissing om me tijdens mijn academische loopbaan als hoogleraar vergelijkend privaatrecht met meertaligheid bezig te houden niet – minstens ten dele – is ingegeven door het feit dat ik in een meertalige omgeving ben opgegroeid, een gegeven dat in de loop der jaren soms een zegen, soms een vloek is geweest, maar me altijd heeft gefascineerd.

Door de professionele omzwervingen van mijn ouders ben ik in Calcutta geboren en in Milaan en Rome opgegroeid. Ik ben ook altijd – van de kleuterklas tot het einde van de middelbare school – naar de „Schweizerschule” gegaan, waar de eerste onderwijstaal het Duits was, gevolgd door het Frans en het Engels. De keuze voor die school had niets te maken met verre Zwitserse voorouders in mijn stamboom, maar met de overtuiging van mijn ouders dat een goede opleiding niet compleet was zonder kennis van vreemde talen.

De mogelijkheden die vreemde talen bieden, werden me al snel duidelijk. Wanneer mijn ouders elkaar thuis iets wilden vertellen dat niet voor onze kinderen was bestemd, spraken ze *Hindi*, maar al snel gebruikten wij kinderen dezelfde tactiek en spraken we – als iets geheim moest blijven – onder elkaar *Duits*, een taal die onze ouders niet begrepen... dit tot grote ergernis van vooral mijn moeder, die moest vaststellen dat haar investering zich tegen haar keerde.

Dat ik als Italiaanse in Italië naar een buitenlandse school ging had – zoals verwacht – voor- en nadelen. Het betekende dat ik vanaf mijn prille kinderjaren een complexe taal als het Duits leerde, spelenderwijs, haast zonder dat ik me ervan bewust was. Maar omdat ik met mijn ouders niet in deze taal kon communiceren, leidde het ook tot een gevoel van ontheemding toen het discours ingewikkelder werd en het niet meer volstond om een liedje uit de kleuterklas van buiten te leren, maar ik me moest verdiepen in teksten van Goethe, Schiller, en later ook Mann, Dürrenmatt en nog vele anderen. En dan heb ik het nog niet over het feit dat we vanaf de tweede klas van de middelbare school Latijn kregen van een leraar met Duits als moedertaal. Alles wel beschouwd was het een school die de lat heel hoog legde, die al onze ochtenden, maar ook enkele middagen per week in beslag nam en die voor velen van ons leerlingen een echte uitdaging was, vooral voor wie uit een gezin kwam waar alleen Italiaans werd gesproken.

Hoewel ik als tiener uiteraard klaagde over deze strenge en veeleisende omgeving, heb ik als volwassene moeten toegeven dat mijn schooltijd heel verrijkend is geweest:

mijn hele jeugd lang heb ik beseft dat elke taal andere klanken, concepten, zegswijzen en metaforen gebruikt en dat er soms ook grote cultuurverschillen zijn. Dat heeft me nieuwsgierig gemaakt en ervoor gezorgd dat ik diversiteit en verschillen ben gaan omarmen. Als je er als kind over moet nadenken waarom je in het Italiaans en het Frans honger hebt als een wolf (*una fame da lupi – faim de loup*), terwijl je in het Duits honger hebt als een beer (*Bärenhunger*), helpt je dat om te begrijpen dat een tekort aan voedsel vanuit verschillende oogpunten kan worden bekeken. Een kind dat voor het eerst een zegswijze hoort, legt in zijn hoofd vaak verbanden tussen beelden om de oorsprong ervan te begrijpen, maar ook om vergelijkingen te maken: zo lijkt „verdwalen in een glas water” (*perdersi in un bicchier d’acqua*, worstelen met onbeduidende problemen) een grappige uitdrukking, maar is het lot van iemand die in een plas verdrinkt (*affogarsi in una pozzanghera – in einer Pfütze ertrinken*) veel tragischer.

Ik denk nog vaak terug aan de tijd dat ik een elfjarige scholiere was en mijn moeder controleerde of ik wel al mijn huiswerk had gemaakt en vooral of ik goed had opgelet in de klas. Eerlijk gezegd was het niet altijd gemakkelijk om in het Italiaans uit te leggen wat we op school in het Duits hadden geleerd, want hoe verder we met de leerstof vorderden, hoe vaker we bij bepaalde vakken te maken kregen met abstracte en ingewikkelde termen die ik in de Italiaanse spreektaal nog nooit had gehoord. Daardoor vond ik soms niet de juiste woorden in het Italiaans, dat in alle opzichten als mijn moedertaal kon worden beschouwd, hoewel ik de technische term in het Duits wel kende. Mijn moeder, die van nature wel iets weg had van een Pruisische *Feldmarschall*, vroeg me gewoonlijk wat ik op school had geleerd en dan kon ik daar maar beter nauwgezet op antwoorden. Het staat me nog helder voor de geest dat de leraar ons op een dag de *Völkerwanderungen* had uitgelegd en ik had heel goed begrepen waarover het ging, alleen wist ik niet onmiddellijk hoe ik het concept kon omzetten in het Italiaans. Daarom vertaalde ik de twee onderdelen van het woord bij benadering en legde in het Italiaans aan mijn moeder uit dat we leerden over de periode waarin volkeren (*Völker*) door Europa wandelden (*wandern*).

„Hoezo wandelen? Welke volkeren?“, vroeg mijn moeder nieuwsgierig.

„Nou gewoon,“ antwoordde ik onmiddellijk, „de Visigoten en de Ostrogoten en de Bourgondiërs en de Franken ,wandelden’ door Europa.“

Nog altijd verbaasd vroeg mijn moeder: „Had de leraar het misschien over de barbaarse invasies?“

„Maar nee! Dat zijn geen invasies en ze waren ook niet barbaars! Die volkeren verhuisden omdat ze wel moesten!”

„Misschien voor hen, maar voor wie die ‚wandelingen’ moest ondergaan, waren het zonder twijfel echte invasies.”

Hoewel mijn moeder me berispte en bovenhaalde wat zij vroeger op haar Italiaanse school had geleerd, lukte het me niet in dat mooie, „neutrale”, haast poëtische woord *Wanderungen* dat aan boswandelingen deed denken, dezelfde vijandigheid en agressiviteit terug te vinden die het woord „invasie” bij mij opriep.

Pas later begreep ik hoe belangrijk het „oogpunt” is, dat woorden diepere betekenissen hebben die in de loop der eeuwen laag voor laag zijn opgebouwd, en dat het met een letterlijke vertaling van de ene naar de andere taal niet altijd mogelijk is om alle waarden over te brengen waarmee termen en begrippen verbonden zijn. Als je nu het trefwoord *Völkerwanderungen* in Wikipedia opzoekt en daarna het overeenkomstige trefwoord in het Italiaans, vind je nog steeds een artikel met als titel *Invasioni barbariche*; voor het Frans is het trefwoord *invasions barbares* en voor het Spaans *invasiones bárbaras*, wat erop wijst dat die „*Wanderungen*” voor de volkeren uit Zuid-Europa een veel groter drama zijn geweest dan voor de Germaanse volkeren.

Wanneer je van kindsbeen af meerdere talen gebruikt, krijg je een goed gevulde rugzak van ervaringen en emoties mee die nieuwe horizonten opent en je hele leven rijker maakt, welk beroep je ook wil uitoefenen, ook dat van jurist – waar ik na de middelbare school voor koos.

Talen, recht, vergelijking

In de traditioneel opgezette opleiding aan de faculteit Rechtsgeleerdheid die ik in de jaren tachtig heb gevolgd, werd niet veel aandacht besteed aan vreemde talen. De meeste studenten hadden een opleiding in de klassieken genoten en waren waarschijnlijk meer bedreven in het Grieks en het Latijn dan in een levende Europese taal. Het Erasmus-programma bestond nog helemaal niet en een deel van je studie in het buitenland doen leek nog een verre droom. De focus lag op de kennis van het nationale recht, en dus op het opleiden van toekomstige magistraten, advocaten en notarissen.

Tijdens de cursussen vergelijkend recht, die in die tijd steeds populairder werden en uiteindelijk een verplicht vak werden voor alle Italiaanse studenten, werd echter al

snel duidelijk dat wie zich wilde wagen aan de analyse en studie van een buitenlands rechtstelsel in de eerste plaats de taal moest beheersen.

Aangemoedigd door enkele vooruitziende professoren konden de geluksvogels onder ons studeren aan de *Faculté Internationale de Droit Comparé* in Straatsburg, waar we Duitse, Engelse, Franse en Belgische professoren en studenten konden ontmoeten, maar ook Poolse, Tsjechoslowaakse en Hongaarse, die nog geen burgers van de (toenmalige) EEG waren. Op die manier konden wij niet alleen kennismaken met andere juridische contexten, maar ook met culturen, talen en politieke omstandigheden die volslagen anders waren dan de onze.

In die tijd, midden jaren tachtig, toen de belangstelling voor vergelijkend recht toenam, was je als je al enkele vreemde talen sprak, zeker in het voordeel als je een academische loopbaan in dat vakgebied nastreefde. Het is ook geen toeval dat de beoefenaars van vergelijkend recht die toen werden opgeleid een grote interesse ontwikkelden voor juridisch vertalen, aangezien bij de studie van *verscheidenheid* en *verschillen* binnen het recht – uiteraard en noodzakelijkerwijs – eerst de horde van de taal moet worden genomen.

Bij het vak juridisch vertalen kwamen het rechtsvergelijkend en het historisch perspectief samen. Ten eerste omdat je met kennis over de evolutie van het juridisch lexicon en over de historische totstandkoming van nationale juridische termen de sleutel in handen had om vertaalproblemen te begrijpen. Ten tweede omdat je dankzij het historisch perspectief kon begrijpen hoe bepaalde woorden een specifieke waarde hadden gekregen of verloren, en beseftte dat je juridische taal slechts ten volle kan begrijpen als je de culturele context erbij betreft.

Toen het Erasmus-programma aan het einde van de jaren tachtig vorm kreeg en dubbele diploma's – dat wil zeggen diploma's van binationale opleidingen georganiseerd door universiteiten in twee verschillende landen – steeds meer ingang vonden, begon het onderwijs van vreemde talen geleidelijk aan belang te winnen, ook aan de faculteit Rechtsgeleerdheid.

Tegelijk is de Europese dimensie van het recht in alle onderdelen van het rechtsonderwijs doorgedrongen, en dat verklaart de aandacht voor de taalkundige aspecten die steeds de kop opsteken wanneer de nationale wetgever het Europees recht in zijn eigen nationale taal moet omzetten. Dat is vooral na 2004 ingewikkelder geworden, met de toetreding

van tien nieuwe landen tot de Europese Unie, de geleidelijke toename van het aantal officiële talen tot 24, en het aflopen van de uitzondering voor het Iers.

Tegenwoordig bevat het curriculum van de universitaire rechtenopleiding in Italië de vakken juridisch taalgebruik en – zij het minder vaak – juridisch vertalen. Hierdoor kunnen studenten kennismaken met de groeiende supranationale dimensie van ons recht en zich daarbij niet alleen bewust worden van de moeilijkheden, maar ook van het onbetwistbare intellectuele belang van dialoog tussen verschillende rechtsculturen. Op postuniversitair niveau worden cursussen juridische vertaling aangeboden voor specifieke domeinen van het recht, terwijl de interdisciplinaire aanpak in doctoraalopleidingen bevorderlijk is voor de dialoog tussen rechtsgeleerden en taalkundigen. Vergeleken met enkele decennia geleden is de opleiding van Italiaanse juristen nu veel meer Europees gericht en daar hoort onvermijdelijk kennis van meerdere talen bij.

Toekomstige juristen onderrichten in meertaligheid

Bij deze nieuwe dimensie in de rechtenopleiding die de nationale grenzen overstijgt, is het belangrijk dat opleiders van jonge juristen duidelijk wijzen op de valkuilen en mogelijkheden van Europese meertaligheid.

Aan de ene kant is het noodzakelijk dat studenten de plus- en minpunten van juridische vertaling inzien en dat hun duidelijk wordt hoe complex het is om technische termen die door de eeuwen heen zijn geëvolueerd, van de ene taal naar de andere te vertalen. Ze moeten worden gewaarschuwd voor valse vrienden en worden gewezen op de weerbarstigheid en de charme van bepaalde termen die eigenlijk onvertaalbaar zijn en blijven. Hoe zou bijvoorbeeld het begrip *interessi legittimi*, dat voor ons Italianen de scheidslijn aangeeft tussen de bevoegdheid van bestuurlijke en gewone rechters, in een andere Europese taal kunnen worden weergegeven?

Aan de andere kant is het ook belangrijk te wijzen op de politieke rol van taal bij het harmoniseren van het recht in Europa. Vertaling in een meertalige context kan immers niet worden herleid tot een som van vertalingen tussen verschillende Europese talen, maar moet dezelfde doelen nastreven die de meertalige wetgeving wil bereiken, in het bijzonder het doel om het recht te harmoniseren.

Het huidige denkkader gaat dus verder dan de binaire logica van iemand die van de ene naar de andere taal vertaalt: een activiteit die weliswaar complex is, maar waarin al duizenden jaren ervaring is opgebouwd. De uitdaging die meertaligheid voor de nieuwe generaties inhoudt, is anders van aard en vloeit voort uit het idee dat de Europese

normen, nadat ze in de 24 officiële talen zijn opgesteld en door de 28 (na de Brexit helaas 27) lidstaten zijn omgezet, overal hetzelfde resultaat moeten bereiken en aan alle Europese burgers dezelfde rechten moeten verlenen.

De meertalige context van ons Europese huis is rijk en complex. Hij berust op solide grondslagen, eerst en vooral op het beginsel van „officiële meertaligheid” of gelijkheid der talen, dat duidelijk voortvloeit uit het beginsel dat elke officiële taal gelijkwaardig is aan de andere, ongeacht het aantal mensen dat de taal in kwestie spreekt, wat niet alleen impliceert dat de regelgeving in alle officiële talen moet worden vastgesteld, maar ook dat de verschillende taalversies van de regelgeving gelijkelijk authentiek zijn. Volgens vaste rechtspraak van het Hof van Justitie komt aan een taalversie van gemeenschapsbepalingen op zichzelf niet meer gewicht toe dan aan alle andere taalversies, aangezien het vereiste van een uniforme toepassing van het gemeenschapsrecht meebrengt dat het mede moet worden uitgelegd in het licht van de tekst in de andere talen (zie arresten van 12 november 1969, Stauder, 29/69, [EU:C:1969:57](#), punt 3, en 17 juli 1997, Ferriere Nord/ Commissie, C-219/95 P, [EU:C:1997:375](#), punt 15).

Daarnaast mogen we niet vergeten dat officiële meertaligheid in de meeste gevallen op een juridische fictie is gebaseerd, en in het bijzonder op de veronderstelling dat alle taalversies tegelijk worden opgesteld en identiek zijn, wat in werkelijkheid zo goed als nooit het geval is. Aangezien de opstelling in meerdere talen zou moeten leiden tot een tekst die de betekenis weergeeft en de gevolgen heeft die de Uniewetgever wenst, en aangezien de betrouwbaarheid van een authentieke tekst afhangt van de concrete uitlegging en toepassing ervan, moet de opstelling van regelgeving in meerdere talen tot doel hebben teksten te produceren die door rechters in alle nationale contexten op een uniforme manier worden uitgelegd en toegepast. De kans dat aan verschillende taalversies van een wettekst dezelfde betekenis wordt gegeven, is echter kleiner wanneer de verschillende teksten, nog afgezien van de taal, geen referentiesysteem delen. En een gemeenschappelijk referentiesysteem is er in Europa nog niet: dat zijn we nog aan het opbouwen.

Europese meertaligheid is een uniek avontuur. Uniek omdat een rechtsstelsel nog nooit eerder met 24 officiële talen heeft gewerkt, waarbij 552 talencombinaties mogelijk zijn, aangezien elke taal in de 23 andere kan en moet worden vertaald. Uniek, maar niet onmogelijk. Niet onmogelijk omdat wij Europeanen, verenigd in verscheidenheid, erin geloven.

De Letse taal en meertaligheid in Letland

— **Prof. dr. iur. Sanita Osipova**

Sanita Osipova is rechter, doctor in de rechten en hoogleraar. Van augustus 2011 tot februari 2022 was ze respectievelijk rechter, vicepresident en president (oktober 2020 - februari 2022) van de Latvijas Republikas Satversmes tiesas (grondwettelijk hof van de Republiek Letland). In 2006 werd Sanita Osipova benoemd tot hoogleraar aan de rechtenfaculteit van de universiteit van Letland, waar ze de leerstoel Theorie en geschiedenis van het recht bekleedt. Haar wetenschappelijke activiteit omvat presentaties op nationale en internationale wetenschappelijke congressen en ze heeft meer dan honderd publicaties over de theorie en de geschiedenis van het recht, en over constitutioneel recht, rechtssociologie en juridische ethiek op haar naam staan. In 2020 werd ze bekroond met de titel „Europese persoonlijkheid van het jaar 2020 in Letland”. Op 19 januari 2021 ontving ze van de Letse academie van wetenschappen de Arveds Švābe-prijs voor Letse geschiedenis voor haar reeks artikelen „Natie, taal, rechtsstaat: op weg naar morgen”. Sinds 2021 is ze corresponderend lid van de academie.

*„... een van de grootste wonderen: HET GELUK VAN HET SCHRIJVEN.
De hand krabbelt allerlei tekens, trekt verticale en horizontale lijnen,
en bouwt daarmee complexe gebouwen van gedachten,
die toegankelijk zijn voor miljarden mensen.”*

Zenta Mauriņa ¹

De Letten zeggen: „Vaderland en moedertaal”. Daarmee geven we uitdrukking aan onze overtuiging dat de fundamenteën van de persoonlijkheid van een individu worden gevormd door het land, dat hij van zijn voorouders erft, en door de taal, die hem of haar in staat stelt te integreren in zijn of haar volk. Deze twee bestanddelen – land en taal – staan garant voor de continuïteit en de duurzaamheid van de natie. Ze slaan namelijk een brug tussen het verleden en de toekomst en verbinden dat wat een mens van zijn ouders ontvangt met wat hij of zij zelf in de loop van zijn of haar leven voortbrengt om het weer door te geven aan zijn of haar kinderen.

Het belang van taal voor de individuele en maatschappelijke vorming van een persoon kan moeilijk worden overschat. Het is de taal die een biologisch wezen transformeert tot een sociaal wezen: ze configureert zijn persoonlijkheid, legt de basis voor zijn denken, stelt het in staat om met andere mensen te communiceren, opent een wereld waarin veel kan worden benoemd en beschreven. Taal, waarin het denken gestalte krijgt en waarin mensen een subtiel patroon van relaties en samenwerkingsverbanden weven, is een van de voorwaarden voor de totstandbrenging en het bestaan van een georganiseerde samenleving, waaronder ook de natie. De taal brengt een verscheidenheid aan individuen bijeen in één geheel en stelt hen in staat om met elkaar te delen, samen te werken, te sympathiseren, zich te verheugen en te rouwen en op die manier een collectief bewustzijn te vormen waarin plaats is voor zowel grote gedachten als intense gevoelens, maar ook voor de bittere ervaringen die een cultuur tekenen. Elke taal verschilt van een andere, niet alleen door haar klank, haar structuur en andere kenmerkende eigenschappen, maar ook door het gebruik van begrippen die alleen een bepaalde samenleving kent, aangezien de taal een spiegel is van de cultuur van een samenleving. De taal scheidt een samenleving van de rest van de wereld, verenigt haar tot een volk en maakt haar tot een natie. Sommige woorden zijn moeilijk te vertalen in andere talen. Een voorbeeld van

¹ | Zenta Mauriņa. „Sirds mozaika” *Atbalsis*, Riga, Jumava, 2019, blz. 50. Schrijfster en vertaalster Zenta Mauriņa (1897-1978) is de grondlegger van de Letse literaire en filosofische essayistiek en samensteller van Letse essaybundels.

zo'n woord in de Letse taal is „talka”, dat verwijst naar de traditie om burenen te helpen bij het uitvoeren van belangrijke taken – zoals hooien of aardappels rooien – zonder daarvoor een tegenprestatie te vragen. De taal stelt een natie in staat om haar eigen magie van eenheid te creëren, die alleen zij begrijpt en die kan worden doorgegeven aan toekomstige generaties.

„De bruggen die zijn gebouwd door de ouders van de ouders,
worden overgestoken door de kinderen van de kinderen;
kinderen, steek ze zó over
dat ze een leven lang meegaan.”

Lets folkloristisch lied²

De taal is de sleutel tot de ziel van een natie. Elke nieuwe taal die we leren opent de deur naar een unieke, kleurrijke wereld, de wereld van een andere cultuur.

Niklas Luhmann schreef dat „de samenleving de grenzen die in de taal zijn getrokken niet kan overschrijden”.³ Tegelijkertijd vult de samenleving de taal voortdurend aan en blijft ze die grenzen verleggen. De moedertaal moet gedurende het hele leven worden geleerd, omdat elke nieuwe ervaring die we hebben nieuwe woorden toevoegt aan de taal en nieuwe grenzen opent. Elke nieuwe taal die we leren opent ook nieuwe, bredere horizons voor onze geest.

De taal is duidelijk een essentieel kenmerk, een factor die verenigt en een waarde van de samenleving die de instandhouding ervan mogelijk maakt. Het verlies van een taal brengt met zich mee dat ook een groot deel van de identiteit en het cultureel erfgoed van de betrokken samenleving verloren gaat. Een belangrijk deel van elke cultuur is gebaseerd op verbale expressie: folklore, literatuur, films, liedteksten. Daar hoort ook het gehele rechtsdomein bij: rechtsregels, rechtspraak en rechtsleer, die worden

2 | De uitdrukking „folkloristisch lied” (afgeleid van het Duitse „Volkslied”) is in de internationale culturele stroming geïntroduceerd door de geschriften van de Verlichtingsfilosoof en -schrijver Johann Gottfried Herder; de eerste vermelding ervan dateert uit 1773. In ruimere zin behoren Letse folkloristische liederen allemaal tot de zangfolklore die mondeling wordt doorgegeven in dorpen, maar het begrip wordt vaak gebruikt voor het oudste deel van de zangfolklore: de zogenoemde klassieke volksliedjes, waarvan het synoniem *dainas* is [van het Litouwse „dainà” (lied)].

3 | Luhmann, N., *Общество как система*, Moskou, Logos, 2004, blz. 45.

geformuleerd in woorden. Met het verlies van de eigen taal gaat ook een deel van het collectieve geheugen teloor.

Voor de Letse natie is de taal van bijzonder belang, omdat eeuwenlang alleen de taal ons heeft verenigd in ons Lets-zijn. De verklaring daarvoor is gelegen in de geschiedenis. De historische wortels van de Letten gaan weliswaar meer dan duizend jaar terug, maar de Staat Letland, die heden ten dage de natie verenigt en beschermt, heeft onlangs pas zijn honderdste verjaardag gevierd. En gedurende de helft van die honderd jaar is Letland bezet geweest. In de loop der geschiedenis zijn de Letse en Lijflandse gebieden onderdeel geweest van Lijfland, Polen-Litouwen, Zweden en het Russische Rijk, en werd Letland bezet door de Unie van Socialistische Sovjetrepublieken, terwijl de steden van Lijfland in de Middeleeuwen lid waren van het Hanzeverbond. Sinds de dertiende eeuw, toen de eerste staatsvorming plaatsvond in wat nu Letland is, hebben de autoriteiten met de bevolking gesproken in een vreemde taal. In het kielzog van de veroveraars werden achtereenvolgens het Latijn, het Duits, het Zweeds, het Pools en het Russisch in de Letse en Lijflandse gebieden geïntroduceerd. Bovendien is er een periode geweest dat onze voorouders niet allemaal aan een en dezelfde overheid onderworpen waren omdat ze in verschillende landen woonden. Zo spraken de staatslieden van onze voorouderlijke landen in de zeventiende eeuw deels Pools en deels Zweeds, en respecteerden de veroveraars de privileges van de lokale adel, waaronder het gebruik van het Duits in het lokale bestuur. Ook in de achttiende eeuw, toen onze voorouders ingelijfd waren bij het Russische Rijk, leefden ze verdeeld over verschillende regio's. In de Baltische gebieden was tot de tweede helft van de negentiende eeuw, als blijk van erkenning van de lokale tradities, Duits de officiële taal, terwijl voor de Oost-Letten – de Letgallen, die waren ingedeeld bij de regio Vitebsk – Russisch de officiële taal was. De Katholieke Kerk, van haar zijde, richtte zich in de middeleeuwen in het Latijn tot de gelovigen. De Letse taal deed pas in de zestiende eeuw haar intrede in de kerk, toen na de Reformatie Letse gemeenten werden gevormd binnen de Lutherse Kerk en de eerste vertalingen van de Heilige Schrift in het Lets werden gepubliceerd.

De historische ervaring van de Letten is gevarieerd, multicultureel en meertalig, aangezien we ons eeuwenlang hebben ingespannen om in vreemde talen te spreken. Alleen de Letse taal en het cultureel erfgoed dat in die taal is opgebouwd, vooral de dainas (of volksliedjes), hebben ons geholpen om de idee van eenheid door de eeuwen heen met ons mee te dragen, om onze eigen identiteit te voeden en te behouden zonder op te lossen in grote nationale groepen, om van Baltische stammen uit te groeien tot een natie, om eindelijk (misschien te laat) het recht van het Fins-Oegrische volk – de Lijflanders – te erkennen op hun eigen identiteit, om de vele minderheden die zich

altijd staande hebben gehouden te accepteren, en ten slotte om de droom van een eigen staat te concipiëren en te realiseren. De Letse taal als constitutionele waarde en fundament van de Letse constitutionele identiteit is vastgelegd in de grondwet van de Republiek Letland.⁴ „De identiteit van Letland binnen de Europese cultuur wordt sinds de oudheid gevormd door Letse en Lijflandse tradities, de Letse manier van leven, de Letse taal en universele menselijke en christelijke waarden”, zo wordt in de preambule van de grondwet verklaard.

Tegelijkertijd heeft het Letse volk zich historisch ontwikkeld en altijd geleefd in een meertalige ruimte, waar zeer velen meerdere talen spreken. Traditioneel, tot de tweede helft van de twintigste eeuw, waren die talen het Lets, het Duits en het Russisch, maar tegenwoordig, als gevolg van de globalisering, verliest het Duits terrein aan het Engels. Waarom deze talen? Het Lets omdat dit sinds de oprichting van de Republiek Letland in 1918 is aangewezen als de officiële staatstaal waarin zowel Letten als leden van de verschillende minderheden communiceren. Het Duits omdat het bijna zevenhonderd jaar lang op het grootste deel van het Letse grondgebied de taal van het openbaar bestuur is geweest, de taal waarin gerechtelijke procedures werden gevoerd en mensen hun opleiding genoten. Bovendien kende Letland tot 1939 een niet onaanzienlijke Duits-Baltische nationale minderheid. Het Russisch omdat dat vanaf het einde van de negentiende eeuw tot de oprichting van de Letse Staat als staatstaal heeft gefungeerd. Daarnaast hebben Russen historisch gezien altijd een noemenswaardige minderheid gevormd, samen met Esten, Litouwers, Polen, Joden en Roma.

Historisch gezien hebben Letten en leden van andere volkeren in Letland altijd zij aan zij geleefd. De Letse nationale cultuur, die zich al vóór de oprichting van de Letse Staat had ontwikkeld, werd het culturele fundament van de onafhankelijke staat. De Letse minderheidsculturen zijn hun eigen ontwikkelingsweg ingeslagen na 18 november 1918, toen etnisch-culturele groepen de status van officiële nationale minderheid kregen en hun leden Letse burgers werden. Sinds de oprichting van de Letse Staat worden de rechten van nationale minderheden in de Republiek Letland geëerbiedigd.

4 | Op 15 februari 1922 heeft de grondwetgevende vergadering van Letland haar goedkeuring gehecht aan de grondwet van de Republiek Letland, waarin de constitutionele grondslagen van de Letse Staat, de organisatie van de Staat en de verhouding van het individu tot de Staat zijn vastgelegd.

Op 17 november 1918 werd het politieke programma van de volksraad⁵ aangenomen, waarin werd bepaald: „De culturele en nationale rechten van nationale minderheden zullen worden gewaarborgd in de fundamentele wetten.”

Na de oprichting van de Republiek Letland was het Lets weliswaar de officiële taal, maar de Staat communiceerde in drie talen met zijn burgers: het Lets, het Duits en het Russisch. Deze drie talen weerklonken ook in de wetgevingsarena, omdat de nationale minderheden waren vertegenwoordigd in de grondwetgevende vergadering⁶ en later ook in de *Saeima*⁷. De meeste Letse juristen hadden in het Duits gestudeerd in Tartu of in het Russisch aan een universiteit in Moskou, Sint-Petersburg of een andere Russische stad, of in het Frans buiten het Russische Rijk, bijvoorbeeld in Parijs, terwijl de Duits-Balten doorgaans aan Duitse universiteiten studeerden. De Letse juridische terminologie bevond zich nog in een prille beginfase en juridische literatuur in het Lets ontbrak. Bovendien vroeg de juridische praktijk om goed opgeleide advocaten die alle drie de talen beheersten, aangezien de clientèle bestond uit leden van verschillende nationaliteiten. Al tijdens het eerste congres van juristen van Letland, in 1932, dat Letse juristen van alle nationaliteiten samenbracht, werd een resolutie over de juridische opleiding aangenomen: “Gezien de specifieke behoeften van de studie van de juridische literatuur, en gelet op de specifieke omstandigheden van Letland, drukt de sectie juridische opleiding en beroepsstatus van juristen de wens uit dat afgestudeerden aan de faculteit der rechtsgeleerdheid van de L.U. (Universiteit van Letland) over een goede kennis van het Duits en het Russisch beschikken.”⁸ De meertaligheid in het openbaar bestuur en het onderwijs in Letland bleef bestaan tot 1934, toen een staatsgreep⁹ door

5 | Het eerste en hoogste tijdelijke wetgevende orgaan van de Republiek Letland in 1918-1920 (tot de grondwetgevende vergadering van Letland werd bijeengeroepen).

6 | Het eerste gekozen parlement, dat functioneerde van 1 mei 1920 tot 7 november 1922, luidde een periode van parlementaire democratie in de Republiek Letland in.

7 | Vertegenwoordigend lichaam (parlement) van het Letse volk, dat wetgevende functies uitoefent en bestaat uit honderd volksvertegenwoordigers (leden van de *Saeima*).

8 | Jurovska, O., *Pirmais juristu kongress. Atreferējums. Jurists*, 1932, nr. 1 (35), blz. 10.

9 | In de nacht van 15 op 16 mei 1934 pleegde een groep samenzweerders onder leiding van premier Kārlis Ulmanis een staatsgreep. Als gevolg daarvan werd de grondwet opgeschort, de *Saeima* ontbonden, de regering herschikt en de staat van beleg afgekondigd. Zo werd in de Republiek Letland een autoritair regime gevestigd.

Kārlis Ulmanis leidde tot de consolidatie van een nationale staat die alleen de Letse taal gebruikte.

Tijdens de Sovjetbezetting werd het grondgebied van Letland onderworpen aan gedwongen meertaligheid. De Sovjet-Unie zette het beleid van russificatie dat al in de tweede helft van de negentiende eeuw door het Russische Rijk was geïnitieerd voort en de bevolking van alle bezette gebieden was verplicht om Russisch te leren, maar de mogelijkheid voor de bevolking van de verenigde republieken om de moedertaal te gebruiken, ook in wetgeving en in gerechtelijke procedures, werd niettemin gehandhaafd. Kinderen in de Letse Socialistische Sovjetrepubliek leerden op school Russisch en Lets, plus een vreemde taal: vaker Duits of Engels, minder vaak Frans.

Na het herstel van zijn onafhankelijkheid versterkte Letland het gebruik van het Lets als officiële taal, en bevorderde het tegelijk de ontwikkeling van minderheidsculturen en meertaligheid. Zoals het grondwettelijk hof heeft onderstreept: „Artikel 114 van de grondwet vormt de materiële weerslag van het beginsel van de waardigheid van nationale minderheden dat is vastgelegd in de preambule van de grondwet. Bijgevolg wordt, samen met de Letse waarden, ook de eigenheid van nationale minderheden beschermd.”¹⁰ Letland erkent dat de Staat kinderen die tot een nationale minderheid behoren het recht moet garanderen om in een vroeg stadium van hun ontwikkeling hun moedertaal te leren. Dat betekent dat de Staat ervoor moet zorgen dat kinderen in hun moedertaal met elkaar kunnen communiceren. Dit kan worden gewaarborgd door hun de mogelijkheid te geven om in het voorschoolse en basisonderwijs hun moedertaal te leren of in hun moedertaal les te krijgen.¹¹

Met de toetreding van Letland tot de Europese Unie werd het Lets een van de officiële talen van de Europese Unie. Letland blijft de traditie van meertaligheid cultiveren, maar nu in het kader van de fundamentele vrijheden van de Europese Unie en een democratische rechtsstaat. Met name de interactie van Letse burgers met de andere burgers van de Unie en het vrije verkeer op het grondgebied van de Europese Unie vormen een stimulans voor Letse burgers om de lange Letse traditie van het leren van veel talen voort te zetten.

10 | Arrest van het grondwettelijk hof van Letland van 23 april 2019 in zaak nr. 2018-12-01, punt 23.

11 | Arrest van het grondwettelijk hof van Letland van 19 juni 2020 in zaak nr. 2019-20-03, punt 18.1.

Heel de geschiedenis door hebben de Letten hun nationale identiteit weten te behouden, zijn ze Lets blijven spreken en hebben ze tegelijkertijd vreemde talen geleerd, zowel onder dwang, onderworpen aan het gezag van buitenlandse overheersers, als vrijwillig, om hun kennis te verbreden, zaken te doen, vrij over de wereld te reizen, samen te werken in wetenschap of cultuur of gewoon om burens die tot een nationale minderheid behoren beter te begrijpen. Meertaligheid is de enige manier om in een multiculturele samenleving een dialoog op voet van gelijkheid te voeren waarin de identiteit van elke deelnemer niet alleen behouden blijft, maar ook wordt versterkt, omdat we met de kennis van vreemde talen ook onze taalhorizonten verbreden.

De officiële taal en de uitlegging van de grondwettelijke waarborgen met betrekking tot de status ervan in de rechtspraak van het grondwettelijk hof van de Republiek Litouwen

— **Prof. dr. Danutė Jočienė**

President van het grondwettelijk hof van de Republiek Litouwen, hoogleraar aan de universiteit Mykolas Romeris, rechter in het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (2004-2013), auteur van verschillende boeken en talrijke artikelen over de mensenrechten.

Inleiding

De Europese Unie (EU), die wordt gekenmerkt door taalkundige verscheidenheid¹, berust onder meer op de grondwettelijke tradities van haar lidstaten. Een van die tradities behelst de rechtsbescherming van de nationale of officiële taal in de lidstaten.

Tegelijkertijd mag de bescherming van de nationale of officiële taal in de rechtsstelsels van de EU-lidstaten, ook op grondwettelijk niveau, geen afbreuk doen aan het algemene beginsel van non-discriminatie en gelijkheid van personen, dat zowel in het Unierecht als in de nationale rechtsstelsels van de lidstaten van toepassing is en dat de gelijke behandeling van personen op taalkundig gebied waarborgt, alsook de waarden van een democratische samenleving zoals verdraagzaamheid, rechtvaardigheid en eerbiediging van de menselijke waardigheid.

In dit verband moet worden opgemerkt dat artikel 2 van het Verdrag betreffende de Europese Unie (VEU) bepaalt dat de Europese Unie berust op de volgende waarden: eerbied voor de menselijke waardigheid, vrijheid, democratie, gelijkheid, de rechtsstaat en eerbiediging van de mensenrechten. Deze waarden hebben de lidstaten gemeen in een samenleving die gekenmerkt wordt door non-discriminatie, verdraagzaamheid, rechtvaardigheid, solidariteit en gelijkheid van vrouwen en mannen.

Bovendien wordt in artikel 3, lid 3, VEU onder meer benadrukt dat de Europese Unie haar rijke verscheidenheid van cultuur en taal eerbiedigt en toeziet op de instandhouding en de ontwikkeling van het Europese culturele erfgoed. De eerbiediging van onder meer de taalkundige verscheidenheid in de Europese Unie is dus een van de grondbeginselen waarmee ook de lidstaten rekening moeten houden door in hun grondwettelijke stelsels bepaalde maatregelen ter bescherming van de nationale of officiële taal op te nemen (onder meer in de grondwet).

Zo moeten de EU-lidstaten bij het beschermen en bevorderen van hun nationale of officiële taal de fundamentele waarden waarop de EU is gegrondvest verdedigen en tevens de eerbiediging van onder meer taalkundige verscheidenheid in de Europese Unie bevorderen.

1 | *Kalby įvairovės svarba* („het belang van taalkundige verscheidenheid”), https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/file_import/lt_lithuanian_24.pdf.

In de EU-lidstaten worden de grondwettelijke bepalingen inzake de nationale of officiële taal en/of specifieke mensenrechten en vrijheden in verband met het gebruik van taal en de waarborgen daarvoor uitgelegd door grondwettelijke rechterlijke instanties. De Republiek Litouwen vormt hierop geen uitzondering en het grondwettelijk hof van de Republiek Litouwen („het grondwettelijk hof” of „het hof”) is herhaaldelijk verzocht de waarborgen met betrekking tot de grondwettelijke status van de nationale taal in Litouwen uit te leggen.

De grondwet van de Republiek Litouwen („de grondwet”) biedt waarborgen voor de bescherming van de nationale taal. Op basis van de grondwet heeft het grondwettelijk hof al verschillende grondwettelijke rechtszaken behandeld waarin het die waarborgen heeft uitgelegd en geleidelijk de officiële grondwettelijke rechtspositie heeft ontwikkeld inzake de bescherming van de nationale taal en de waarborgen daarvoor.

In dit artikel zal ik daarom ten eerste de uitlegging van de status van het Litouws als officiële taal in de grondwettelijke rechtspraak van het grondwettelijk hof onder de loep nemen. Die rechtspraak biedt ook meer duidelijkheid over twee andere grondwettelijke waarborgen in verband met de grondwettelijke status van de nationale taal: ten eerste de algemene garantie van non-discriminatie tussen personen op grond van taal (ofwel het verbod van discriminatie op grond van taal) en ten tweede de specifieke procedurele garantie van het recht op een tolk.

Die grondwettelijke waarborgen waren en zijn nog steeds bijzonder belangrijk voor het waarborgen van de rechten van nationale minderheden² in Litouwen, ook in het licht van het toenemende aantal vreemdelingen dat in Litouwen verblijft (zowel legaal

2 | Volgens de algemene volkstelling van 2011 maakten Litouwers toen 84,2 % van de bevolking van Litouwen uit, Polen 6,6 %, Russen 5,8 %, en Wit-Russen, Oekraïners en mensen met een andere nationaliteit 2,3 %. Onder meer 77,1 % van de Polen en 87,2 % van de Russen gaven aan dat de nationale taal hun moedertaal was. Gegevens van het Litouwse bureau voor de statistiek, https://osp.stat.gov.lt/documents/10180/217110/Gyv_kalba_tikyba.pdf/1d9dac9a-3d45-4798-93f5-941fed00503f. Volgens de volks- en woningtelling van 2021 is 84,6 % van de bevolking etnisch Litouws (in 2011 84,2 %); Polen vormen met 6,5 % de grootste nationale minderheid in het land, gevolgd door Russen (5 %) en Wit-Russen (1 %). Zie <https://osp.stat.gov.lt/informaciniai-pranesimai?eventId=288049>. Vanuit historisch oogpunt, en in overeenstemming met de indeling van nationale minderheden door N. Girasoli in nationale minderheden met historische wortels en etnische nationale minderheden, behoren volgens G. Potašenko bijvoorbeeld de Poolse en Russische minderheden in Litouwen tot de eerste categorie. S. Katuoka e.a., *Tautinių mažumų apsauga: tarptautinės teisės aspektai*, Bescherming van minderheden: volkenrechtelijke aspecten, Vilnius, universiteit Mykolas Romeris, 2013, blz. 14.

aanwezige vreemdelingen als onderdanen van derde landen die op irreguliere wijze de Litouwse grens zijn overgestoken³) en dus van het toenemende belang van het gebruik van andere talen dan het Litouws (vreemde talen) in de samenleving en in het openbare leven. Deze waarborgen kunnen ook worden beschouwd als garantie voor de meertaligheid⁴ van personen, waarmee tevens de eerbiediging van onder meer taalkundige verscheidenheid in de Europese Unie wordt bevorderd.

I. Interpretatie van de status van het Litouws als officiële taal in de grondwettelijke rechtspraak

Het grondwettelijk hof is grondwettelijk rechter en waarborgt de voorrang van de grondwet in het rechtsbestel en het rechtsstaatsbeginsel. Daarnaast is het hoeder en pleitbezorger van de grondwettelijke waarden. Het ziet erop toe dat deze waarden in specifieke grondwettelijke geschillen in evenwicht blijven. Een van de constitutionele waarden waarop de grondwet is gebaseerd die de burgers van de Republiek Litouwen bij het referendum van 25 oktober 1992 hebben goedgekeurd en waarvan de feitelijke consolidatie, verdediging en bescherming de bestaansredenen⁵ van de Staat vormen, is de officiële taal die is verankerd in artikel 14 ervan.

Nadat in de preambule van de grondwet is benadrukt dat de Litouwse natie bij deze grondwet onder meer haar taal en schrift in stand houdt, wordt de status van het Litouws als officiële taal expliciet verduidelijkt in hoofdstuk I van de grondwet, getiteld

3 | De meerderheid van de (in totaal 4 309) irreguliere migranten die sinds 1 januari 2021 in Litouwen zijn geregistreerd is volgens eigen opgave staatsburger van Irak (2 858), Congo (203), Syrië (170), Kameroen (135), Wit-Rusland (102) of Afghanistan (101). Gegevens van het Litouwse bureau voor de statistiek, 13 december 2021, <https://ls-osp-sdg.maps.arcgis.com/apps/dashboards/9b0a008b1fff41a88c5efcc61a876be2>.

4 | De Raad van Europa maakt een onderscheid tussen meertaligheid, dat wil zeggen het gebruik van verschillende talen in een bepaald geografisch gebied, en veeltaligheid (of individuele meertaligheid), dat wil zeggen het geheel van talen (of varianten daarvan) die een spreker gebruikt. De Europese Unie duidt beide begrippen aan met de term „meertaligheid” (waarbij soms de nadruk wordt gelegd op „meertaligheid van het individu”). Language Rich Europe: Trends in policies and practices for multilingualism in Europe (G. Extra en K. Yağmu, eds.), 2012, https://www.teachingenglish.org.uk/sites/teacheng/files/pub_LRE_English_version_final_01.pdf.

5 | Uitspraken van het grondwettelijk hof van 19 augustus 2006 [Žin. (staatsblad *Valstybės žinios*), 2006, nr. 90-3529]; 24 september 2009 (*ibid.*, 2009, nr. 115-4888), en 24 januari 2014 [TAR (register van rechtsbeslissingen), 2014-01-24, nr. 478].

„De Staat Litouwen”. De bepalingen van dat hoofdstuk bieden een hogere mate van grondwettelijke bescherming omdat hierbij bijzondere, fundamentele constitutionele waarden worden vastgesteld (die bepalingen kunnen alleen via een referendum worden gewijzigd – artikel 148, tweede alinea, van de grondwet).

Artikel 14 in hoofdstuk I van de grondwet bepaalt dat „het Litouws de officiële taal is”.⁶ In de juridische literatuur wordt deze bepaling, gelet op de totstandkoming en betekenis ervan, ook als een primair grondwettelijk beginsel beschouwd.⁷

Bij de uitlegging van artikel 14 van de grondwet heeft het grondwettelijk hof bij herhaling opgemerkt dat de Litouwse taal een bijzondere constitutionele waarde is die ten grondslag ligt aan het specifieke etnische en culturele karakter van de Litouwse natie en de garantie vormt voor de identiteit en het voortbestaan daarvan; de officiële taal – de Litouwse standaardtaal – is een middel om de soevereiniteit van de natie te legitimeren en waardig te communiceren met de wereld.⁸

De eerste uitspraak waarin het grondwettelijk hof een uitlegging geeft van de status van het Litouws als officiële taal dateert van 21 oktober 1999.⁹ De zaak betrof de wijze waarop de persoonsnamen van burgers die tot een bepaalde etnische groep behoren in een Litouws paspoort worden geschreven.

In een civiele procedure bij een specifieke rechterlijke instantie heeft de verzoeker in deze grondwettelijke zaak verzocht om het politiebureau te gelasten zijn voor- en achternaam in zijn moedertaal (het Pools) te vermelden in een nieuw paspoort voor Litouwse burgers dat aan hem was afgegeven. De rechter die de zaak behandelde, betwistte of de bepaling in het besluit van de toenmalige opperste raad¹⁰ van 31 januari

6 | Grondwet van de Republiek Litouwen (Žin., 1992, nr. 33-1014; 1996, nr. 64-1501, 122-2863; 2002, nr. 65-2629; 2003, nr. 14-540, 32-1315, 32-1316; 2004, nr. 111-1423, 111-4124; 2006, nr. 48-1701; TAR, 2019-04-02, nr. 5330).

7 | Het beginsel van de officiële taal is verankerd in één enkele bepaling van de grondwet. „Een verwijzing naar deze bepaling volstaat om het bestaan ervan vast te stellen.” E. Kūris. *Konstituciniai principai ir Konstitucijos tekstas* („grondwettelijke beginselen en tekst van de grondwet”) (2). *Jurisprudencija*, 2002, v. 24 (16), blz. 59.

8 | Arrest van het grondwettelijk hof van 5 mei 2007 (Žin., 2007, nr. 52-2025) en beschikking van 27 februari 2014 (TAR, 2014-02-28, nr. 2336).

9 | Žin., 1999, nr. 90-2662.

10 | Tevens bekend als de heropgerichte Seimas (1990-1992); thans Seimas van de Republiek Litouwen.

1991 betreffende de vermelding van voor- en achternamen in paspoorten van burgers van de Republiek Litouwen¹¹, volgens welke de voor- en achternamen van burgers van de Republiek Litouwen die niet de Litouwse nationaliteit bezitten ook in Litouwse tekens moeten worden geschreven, verenigbaar is met onder meer artikel 22 van de grondwet, waarin het recht van het individu op privacy is neergelegd; artikel 29, waarin het grondwettelijk beginsel van gelijkheid van personen is neergelegd, en artikel 37, waarbij het recht wordt gewaarborgd van burgers die tot etnische gemeenschappen behoren om onder meer hun taal te bevorderen.

Bij de toetsing van de grondwettigheid van die bepaling heeft het grondwettelijk hof gewezen op de betekenis die de officiële taal ontleent aan het feit dat deze in de grondwet is aangeduid als officiële taal, namelijk dat de officiële taal de identiteit van de natie in stand houdt, bijdraagt tot de eenheid van een burgerlijke natie, uitdrukking geeft aan de nationale soevereiniteit, de integriteit en ondeelbaarheid van de Staat, en de goede werking van de staatsorganen en gemeentelijke organen waarborgt, en daarbij belangrijke waarborgen biedt voor de gelijkheid van de burgers, waardoor alle burgers op voet van gelijkheid met de staatsorganen en gemeentelijke organen in contact kunnen treden en hun rechten en legitieme belangen kunnen uitoefenen.

In die grondwettelijke zaak heeft het grondwettelijk hof er ook op gewezen dat de wetgever, vanwege het feit dat de officiële taal die status heeft, bij wet moet vaststellen hoe het gebruik van die taal in het openbare leven moet worden gewaarborgd, en maatregelen moet vaststellen om die taal te beschermen.

Uit deze uitspraak van het grondwettelijk hof volgt dus dat de grondwettelijke status van de officiële taal inhoudt dat het gebruik van het Litouws alleen verplicht is in het openbare leven van Litouwen. Volgens het grondwettelijk hof is de Litouwse taal verplicht in de volgende publieke domeinen: in alle staatsinstellingen en gemeentelijke instellingen en in alle organen, ondernemingen en organisaties die in Litouwen gevestigd zijn, ook in onderlinge communicatie; wetten en andere reglementen moeten in de officiële taal worden gepubliceerd, en bureauwerk en boekhoudkundige stukken,

11 | Dat besluit is ingetrokken bij de op 18 januari 2022 door de Seimas aangenomen wet nr. XIV-903 van de Republiek Litouwen betreffende de vermelding van de voor- en achternaam van een persoon in documenten, die op 1 mei 2022 in werking treedt (behoudens een uitzondering met betrekking tot de opstelling van uitvoeringswetgeving voor die wet). Een groep leden van de Seimas heeft op 20 januari 2022 bij het grondwettelijk hof een verzoekschrift ingediend waarin de verenigbaarheid van specifieke bepalingen van dat besluit met de grondwet (met name de artikelen 14 en 29) aan de orde wordt gesteld.

verslagen en financiële documenten moeten in het Litouws worden verwerkt. In de andere domeinen van het leven staat het burgers daarentegen vrij iedere voor hen aanvaardbare taal te gebruiken.

In de bovengenoemde uitspraak van 21 oktober 1999 heeft het grondwettelijk hof verklaard dat het feit dat de vermeldingen in het paspoort van een Litouwse burger in de officiële taal zijn gesteld, niet betekent dat burgers die tot een andere etnische groep behoren het recht wordt ontzegd hun voor- en achternaam in een andere taal te schrijven, voor zover dit gebeurt buiten de gebruikssfeer van de bij de grondwet vastgestelde officiële taal. Het hof merkt in die uitspraak ook op dat het paspoort van een burger van de Republiek Litouwen een officieel document is dat een permanente rechtsbetrekking tussen een natuurlijke persoon en de Staat bevestigt, dat wil zeggen het staatsburgerschap van een persoon, en dat burgerschapsbetrekkingen onder het openbare leven van de staat vallen. Daarom moeten de voor- en de achternaam van een persoon volgens het grondwettelijk hof in de officiële taal worden vermeld in diens paspoort. Als dat niet gebeurt, wordt de grondwettelijke status van de officiële taal niet in acht genomen.

De vermelding van persoonsnamen van burgers die tot nationale minderheden (groepen) behoren in Litouwse paspoorten is evenwel al lange tijd een gevoelig onderwerp van discussie in de samenleving. Het grondwettelijk hof heeft zich hierover meermaals gebogen door de overwegingen in de uitspraak van 21 oktober 1999 uit te leggen en/of deze verder te verduidelijken.

Bij de uitlegging van de overwegingen van deze uitspraak, en met name van de overweging dat in het paspoort van een burger de voor- en achternaam van een persoon in de officiële taal moeten worden vermeld, is het grondwettelijk hof – naar aanleiding van de vraag of het mogelijk is om in het paspoort van een Litouwse burger aanvullende vermeldingen op te nemen, namelijk om persoonsnamen van personen die tot etnische groepen behoren in niet-Litouwse tekens en zonder verbuigingen te vermelden – in zijn beslissing van 6 november 2009 tot een bijzonder belangrijke conclusie gekomen, namelijk dat de voor- en achternaam van een persoon in een Litouws paspoort, wanneer deze in de officiële taal zijn vermeld, op diens verzoek in andere, niet-Litouwse tekens en zonder verbuigingen mogen worden vermeld in de rubriek „Overige vermeldingen” van het paspoort. In dergelijke gevallen zou er volgens het Hof geen grond zijn om te stellen dat de uit de grondwet voortvloeiende vereisten dat „de voor- en achternaam van een persoon in de officiële taal in het paspoort van een burger moeten worden vermeld”

en dat de officiële taal in het openbare leven van de Staat moet worden gebruikt, niet in acht worden genomen.

Daarom is de beslissing van het grondwettelijk hof van 6 november 2009 van bijzonder belang voor de bevordering van meertaligheid in de Europese Unie en voor het stimuleren van taaldiversiteit. Die beslissing verduidelijkt namelijk dat in het paspoort van een Litouwse burger andere vermeldingen mogen worden opgenomen waarbij persoonsnamen van mensen die tot een etnische groep behoren in niet-Litouwse tekens en zonder verbuiging worden geschreven. Deze beslissing bevordert dus niet alleen meertaligheid ten aanzien van deze groepen mensen, maar creëert ook (zij het enigszins beperkte) voorwaarden voor het gebruik van hun moedertaal in het openbare leven van Litouwen.

Een dergelijke stimulans zou ook de mogelijkheid kunnen inhouden om (naar inzicht van de wetgever of namens een door hem gemachtigde speciale staatsinstelling) andere regels vast te stellen voor de vermelding van de voor- en achternaam in het paspoort van een Litouwse burger dan de regel dat persoonsnamen in Litouwse lettertekens en volgens de Litouwse uitspraak moeten worden geschreven (dat wil zeggen dat niet-Litouwse voor- en achternamen niet alleen met de letters van het Litouwse alfabet worden geschreven, maar dat daarbij ook andere tekens van het Latijnse schrift mogen worden gebruikt)¹²; daarbij moet echter rekening worden gehouden met de grondwettelijke verplichting om de officiële Litouwse taal te beschermen.

Het grondwettelijk hof heeft zich over deze mogelijkheid gebogen in zijn beslissing van 27 februari 2014, waarin het ook de overwegingen van de uitspraak van 21 oktober 1999 over de vermelding van persoonsnamen in het paspoort van een Litouwse burger heeft uitgelegd en verder is ingegaan op de kwestie van de Litouwse tekens en op bepaalde aspecten die verband houden met het gebruik ervan.

In de uitspraak van het grondwettelijk hof van 10 mei 2006 kwam het gebruik van minderheidstalen in een andere context aan bod. Het ging daarbij om het gebruik van deze talen door bepaalde groepen burgers van de Republiek Litouwen bij de uitoefening van hun grondwettelijk recht om te stemmen bij een referendum. Het hof

12 | Deze schrijfwijze geeft nog altijd aanleiding tot heftige discussies onder politici, wetenschappers, taalspecialisten, beoefenaars van juridische beroepen en in de samenleving in het algemeen. Voorts is er onenigheid over de schrijfwijze van bijvoorbeeld plaatsnamen.

heeft uitspraak gedaan over de vraag of de door verzoeker betwiste bepaling van de wet van de Republiek Litouwen betreffende de centrale kiescommissie, die bepaalt dat stembiljetten voor referenda worden gedrukt in de officiële taal en ook worden vertaald in de taal van een nationale minderheid die van oudsher in aanzienlijke aantallen op het grondgebied van de gemeente woont, in overeenstemming is met de artikelen 14 en 29 van de grondwet.¹³ Zoals de groep van leden van de Seimas van de Republiek Litouwen ter ondersteuning van hun verzoek in die grondwettelijke zaak heeft aangevoerd, telt Litouwen van oudsher een groot aantal personen die behoren tot nationale minderheden die zich bedienen van het Pools of het Russisch.¹⁴

Het grondwettelijk hof heeft in bovengenoemde uitspraak om te beginnen benadrukt dat het gebruik van de officiële taal een noodzakelijke voorwaarde is voor een volwaardige deelname van burgers aan het bestuur van de Staat (en voor de uitoefening van hun grondwettelijke recht om te stemmen bij referenda). Vervolgens heeft het zijn eerder ingenomen standpunt herhaald dat burgers buiten het openbare leven van Litouwen iedere taal van hun keuze kunnen gebruiken, en opgemerkt dat „het feit dat officiële documenten in de officiële taal zijn opgesteld, geen afbreuk doet aan de rechten van burgers die tot nationale minderheden behoren om in welke andere taal dan ook te schrijven, te lezen en te communiceren, voor zover dit niet gebeurt binnen de gebruikssfeer van de bij de grondwet vastgestelde officiële taal”.

Bijgevolg heeft het grondwettelijk hof in deze uitspraak uitdrukkelijk onderstreept dat stembiljetten voor referenda alleen in de officiële Litouwse taal mogen worden gedrukt. Volgens het grondwettelijk hof zou anders het grondwettelijke concept van de officiële

13 | Artikel 3, lid 6, van de wet betreffende de centrale kiescommissie (versie van 10 april 2003; Žin., 2003, nr. 38-1737) betreffende het drukken van stembiljetten voor referenda in de officiële taal en de vertaling ervan in de taal van een nationale minderheid die van oudsher in aanzienlijke aantallen op het grondgebied van de gemeente verblijft, luidt: „Bij het organiseren van referenda [...] drukt de centrale kiescommissie [...] (5) extra stembiljetten voor een referendum over de deelname van de Republiek Litouwen aan internationale organisaties. Deze stembiljetten bevatten, naast de tekst die is vermeld op het referendumstembiljet in de taal van de staat, de vertaling van die tekst in de taal van een nationale minderheid die van oudsher in aanzienlijke aantallen op het grondgebied van de gemeente verblijft. Deze stembiljetten worden gebruikt voor het stemmen in de referendumdistricten waar van oudsher een aanzienlijke nationale minderheid woont, alsook voor het stemmen in de stads- en districtspostkantoren.”

14 | Volgens het Litouwse bureau voor de statistiek zijn de etnische gemeenschappen vooral geconcentreerd in bepaalde gebieden in het zuidoosten van Litouwen: de districten Vilnius, Švenčionys, Švenčionėliai, Visaginas, Trakai en Klaipėda.

taal, dat duidelijk veronderstelt dat de officiële taal wordt gebruikt bij het nemen van beslissingen van nationaal belang, niet in acht worden genomen, wat een inbreuk op artikel 14 van de grondwet zou vormen.

Het grondwettelijk hof heeft echter niet geoordeeld dat de betrokken bepaling van de wet betreffende de centrale kiescommissie in strijd is met artikel 29 van de grondwet. Het was met name van oordeel dat de verankering van de officiële taal in de grondwet en de verplichting om rekening te houden met het grondwettelijke belang van de officiële taal, onder meer bij het nemen van beslissingen van nationaal belang, niet kunnen worden uitgelegd als een inbreuk op de rechten van nationale minderheden. Zoals reeds gezegd, wordt de gelijkheid van alle staatsburgers juist gewaarborgd door de kennis van de officiële taal.

In de rechtspraak van het grondwettelijk hof komen dus twee tendensen naar boven: enerzijds verdedigt het hof de grondwettelijke status van het Litouws als officiële taal door te wijzen op de universele verplichting voor alle burgers van de Republiek Litouwen (ongeacht hun etnische afkomst, het feit dat zij tot een bepaalde nationale minderheid behoren enzovoort) om het Litouws te gebruiken in het openbare leven van de Litouwse Staat; anderzijds staat het hof niet toe dat het grondwettelijke belang van de officiële taal wordt uitgelegd als een inbreuk op de rechten van nationale minderheden. Die tendens blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat de voor- en achternaam op verzoek van een persoon ook in andere, niet-Litouwse tekens en zonder verbuigingen in de rubriek „Overige vermeldingen” in het paspoort van een Litouwse burger mogen worden vermeld, mits diens voor- en achternaam in dat paspoort eveneens in de officiële taal zijn vermeld.

Er kan dus worden geconcludeerd dat het grondwettelijk hof niet alleen het gebruik van de officiële taal op verschillende gebieden van het openbare leven in Litouwen heeft verzekerd (zoals bij de vermelding van de persoonsnamen van burgers van de Republiek Litouwen in hun paspoort en bij de uitoefening door die personen van het grondwettelijke recht om te stemmen bij een referendum) en de grondwettelijke status van de officiële taal heeft beschermd en gewaarborgd, maar ook de gelijkheid van alle burgers van de Republiek Litouwen heeft gewaarborgd door te benadrukken dat de eis inzake kennis van de officiële taal in het openbare leven van de Staat zonder onderscheid geldt voor alle burgers, ongeacht of zij bijvoorbeeld tot een bepaalde nationale minderheid behoren. Het hof tracht dus een evenwicht te vinden tussen het openbare leven en andere domeinen, zoals het privéleven van bepaalde nationale minderheden, teneinde een juiste afweging te maken tussen tegenstrijdige belangen, zodat onder meer de rechten van nationale minderheden, met inbegrip van de mogelijkheid om hun moedertaal

te gebruiken op andere terreinen dan het openbare leven van de Staat (en ook in het openbare leven van de Staat voor zover de grondwettelijke rechtspraak dat toestaat), niet worden ondermijnd. Deze waarborgen moeten worden onderworpen aan een gedetailleerdere analyse.

II. Grondwettelijke garanties die van belang zijn voor het waarborgen van het gebruik van andere talen dan de officiële taal

Andere grondwettelijke waarborgen die rechtstreeks verband houden met het gebruik van minderheidstalen en vreemde talen zijn eveneens van belang voor de bescherming van de rechten van nationale minderheden en van het toenemende aantal buitenlandse staatsburgers in Litouwen.

Zo zijn in hoofdstuk II van de grondwet, getiteld „Personen en de staat”, de mensenrechten neergelegd die voor alle individuen moeten worden gewaarborgd binnen de jurisdictie van de Republiek Litouwen (met bepaalde uitzonderingen, zoals artikel 32, dat burgers onder meer het recht geeft Litouwen vrijelijk te verlaten en verbiedt dat een burger wordt belet naar Litouwen terug te keren, of de artikelen 33 en 34, die burgers bepaalde politieke rechten verlenen, waaronder het recht om deel te nemen aan het bestuur van hun staat en het stemrecht). Artikel 37, dat in dat hoofdstuk is opgenomen, bevat een bijzonder belangrijke bepaling over de bescherming en eerbiediging van de rechten van nationale minderheden: „Burgers die tot etnische gemeenschappen behoren hebben het recht hun taal, cultuur en gewoonten in ere te houden.”

Het grondwettelijk hof heeft al in zijn arrest van 21 oktober 1999 bij de uitlegging van deze bepaling verklaard dat deze grondwettelijke norm het behoud van de etnische identiteit, de culturele continuïteit en de nationale zelfexpressie garandeert voor alle op het grondgebied van Litouwen woonachtige etnische gemeenschappen.

Bovengenoemd artikel 37 van de grondwet waarborgt zonder twijfel een uitlegging van de grondwettelijke rechten en vrijheden van de mens waarin de rechten en vrijheden van de ene persoon naast de rechten en vrijheden van anderen bestaan¹⁵, aangezien de in de grondwet verankerde rechten en vrijheden van de mens één samenhangend stelsel

15 | Arrest van het grondwettelijk hof van 29 december 2004 (Žin., 2005, nr. 1-7).

vormen.¹⁶ De rechten van personen die tot nationale minderheden behoren, maken dan ook integraal deel uit van het bij de grondwet gewaarborgde mensenrechtenkader.

Hoewel in de preambule van de grondwet wordt benadrukt dat de Litouwse natie die grondwet aanneemt en afkondigt ter bevordering van de nationale harmonie in Litouwen, moet ook worden opgemerkt dat het grondwettelijk hof er eerder op heeft gewezen dat het bevorderen van de nationale harmonie in Litouwen, en dus van de harmonie met de nationale minderheden, een historische traditie van de Staat Litouwen is.

Al in zijn uitspraak van 13 november 2006 over het staatsburgerschap van de Republiek Litouwen heeft het grondwettelijk hof het vredig samenleven van de Litouwse natie en andere etnische gemeenschappen die op het grondgebied van Litouwen wonen, benadrukt, alsook de wederzijdse verdraagzaamheid en tolerantie jegens mensen van verschillende nationaliteiten: „[...] al sinds de oudheid wonen er niet-Litouwers – mensen met een andere etnische achtergrond – op het grondgebied van Litouwen. Samen met de Litouwers hebben zij de Staat Litouwen geschapen en verdedigd en zijn zij opgetreden als rentmeesters voor de toekomst. De Litouwse samenleving stoelt dus sinds lange tijd op het vredig samenleven van de Litouwse natie en andere etnische gemeenschappen die op het grondgebied van Litouwen wonen, en op de verdraagzaamheid en tolerantie van mensen van verschillende naties ten opzichte van elkaar [...]”.

Een voorwaarde voor die tolerantie, die ook vanuit het oogpunt van het taalgebruik van belang is, is het in artikel 29 van de grondwet gewaarborgde gelijkheidsbeginsel, dat non-discriminatie tussen personen waarborgt. Hoewel de lijst van gronden waarop niet mag worden gediscrimineerd in artikel 29, tweede alinea, van de grondwet (zie ook de non-discriminatieregelgeving van de Unie¹⁷) niet uitputtend is¹⁸, heeft het grondwettelijk hof in zijn rechtspraak duidelijk gemaakt dat de grondwet in wezen geen discriminatie

16 | *Ibid.*

17 | Handboek over het Europese non-discriminatierecht, editie 2018, <https://op.europa.eu/nl/publication-detail/-/publication/494aec98-2803-11e8-ac73-01aa75ed71a1/language-nl/format-PDF/source-253758570>.

18 | Artikel 29, lid 2, van de grondwet bepaalt: „De rechten van een persoon mogen niet worden beperkt noch mogen er voorrechten worden verleend op grond van geslacht, ras, nationaliteit, taal, afkomst, maatschappelijke positie, geloof, levensovertuiging of mening.”

op welke grond dan ook toestaat. Artikel 29, tweede alinea, van de grondwet verbiedt uitdrukkelijk discriminatie op grond van taal.¹⁹

Voorts heeft het grondwettelijk hof in zijn uitspraak van 13 december 2004 bepaald dat burgers noch mogen worden gediscrimineerd noch mogen worden bevoorrecht op basis van de in artikel 29, tweede alinea, van de grondwet uitdrukkelijk genoemde gronden of op enige andere grond die door de grondwet niet wordt gerechtvaardigd.

Ook artikel 21 van het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie verbiedt iedere discriminatie, met name op grond van geslacht, ras, kleur, etnische of sociale afkomst, genetische kenmerken, taal, godsdienst of overtuiging, politieke of andere denkbeelden, het behoren tot een nationale minderheid, vermogen, geboorte, een handicap, leeftijd of seksuele gerichtheid. Discriminatie op grond van onder meer taal is ook verboden bij het in 1966 door de Verenigde Naties aangenomen Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten, waarvan artikel 26 bepaalt dat allen gelijk zijn voor de wet en aanspraak hebben op gelijke bescherming door de wet zonder discriminatie op welke grond ook, zoals ras, huidskleur, geslacht, taal, godsdienst, politieke of andere overtuiging, nationale of maatschappelijke afkomst, eigendom, geboorte of andere status. De Republiek Litouwen is partij bij dit universele internationale verdrag en is derhalve gebonden aan de bepalingen ervan.

Om gelijkheid en non-discriminatie tussen personen te waarborgen en te zorgen voor een evenwicht tussen het beginsel van de officiële taal en de bescherming van de rechten van minderheden en het gebruik van vreemde talen, zijn bepaalde in de grondwet vastgelegde procedurele waarborgen van bijzonder belang.

Zo heeft hoofdstuk IX van de grondwet, getiteld „De rechter”, betrekking op de constitutionele grondslagen van het gerechtelijke stelsel. Artikel 117, tweede alinea, van dat hoofdstuk bepaalt dat „gerechtelijke procedures in de Republiek Litouwen in de officiële taal worden gevoerd”, terwijl de derde alinea van dat artikel bepaalt dat

19 | Conclusie van het grondwettelijk hof van 24 januari 1995 (Žin., 1995, nr. 9-199). Bovendien stelt het grondwettelijk hof in zijn uitspraak van 19 december 2017 het volgende vast: „Het verbod van discriminatie van personen op grond van geslacht, ras, nationaliteit, taal, afkomst, maatschappelijke positie, geloof, levensovertuiging of mening dat voortvloeit uit artikel 29 van de grondwet, waarin het beginsel van gelijkheid van personen is neergelegd, moet ook worden beschouwd als een onderdeel van de grondwettelijke bescherming van de menselijke waardigheid.”

„personen die de Litouwse taal niet machtig zijn, het recht wordt gegarandeerd om met behulp van een tolk aan onderzoeken en gerechtelijke procedures deel te nemen”.

Hoewel de inhoud van dat recht op bijstand door een tolk wanneer een persoon de in gerechtelijke vooronderzoeken of procedures gebruikte officiële taal – het Litouws – niet verstaat of spreekt, nog niet is verduidelijkt in de rechtspraak van het grondwettelijk hof, lijkt het geen twijfel dat deze grondwettelijke bepaling in Litouwen de mogelijkheid garandeert om minderheidstalen en vreemde talen op de genoemde gebieden te gebruiken, onder meer via het gewaarborgde recht op vertolking in de officiële taal tijdens gerechtelijke vooronderzoeken of procedures.

Concluderend kan worden gesteld dat het grondwettelijk hof, door het evenwicht tussen de in de grondwet verankerde waarden te bewaren en door de grondwet als één samenhangende handeling uit te leggen (artikel 6 van de grondwet) – niet alleen op basis van een taalkundige interpretatie, maar ook en vooral op basis van een systematische interpretatie ervan – in specifieke constitutionele gevallen niet alleen de status van het Litouws als officiële taal en de daaruit voortvloeiende waarborgen beschermt, maar ook de rechten van individuen bevordert, waaronder die van nationale minderheden of van in Litouwen verblijvende buitenlanders. De bevordering van meertaligheid en de eerbiediging van taalkundige verscheidenheid zijn bijzonder belangrijke waarden, die noodzakelijk zijn om zowel de grondwettelijke gelijkheid tussen personen te waarborgen als de verdraagzaamheid in de samenleving en een vredig samenleven van alle personen in Litouwen te bevorderen.

Conclusies

De speciale bescherming van het Litouws als officiële taal wordt ontleend aan en gewaarborgd door artikel 14 van de grondwet en de desbetreffende grondwettelijke rechtspraak. Het grondwettelijk hof beschermt en waarborgt de status die het Litouws krachtens de grondwet als officiële taal heeft, en zorgt er tevens voor dat het recht van in Litouwen woonachtige nationale minderheden om hun taal, cultuur en gebruiken in ere te houden (artikel 37 van de grondwet) niet wordt ondermijnd. Dat doet het hof door de grondwettelijke waarborgen te verduidelijken die van belang zijn om het gebruik van die andere talen in Litouwen te verzekeren. In zijn grondwettelijke rechtspraak heeft het hof duidelijk gesteld dat deze grondwettelijke norm het behoud van de etnische identiteit, de culturele continuïteit en de nationale zelfexpressie garandeert voor alle op het grondgebied van Litouwen woonachtige etnische gemeenschappen.

Tegelijkertijd heeft het hof het vredig samenleven van de Litouwse natie en andere etnische gemeenschappen op het grondgebied van Litouwen benadrukt, alsook de wederzijdse verdraagzaamheid en tolerantie jegens mensen met andere nationaliteiten.

De in dit artikel besproken grondwettelijke waarborgen voor het gebruik van minderheidstalen en vreemde talen in samenhang met de status van officiële taal omvatten met name de waarborg van non-discriminatie van personen op grond van taal, zoals neergelegd in artikel 29 van de grondwet, en het gewaarborgde recht van een persoon zonder kennis van de Litouwse taal om deel te nemen aan onderzoeken en gerechtelijke procedures met behulp van een tolk, zoals neergelegd in artikel 117, derde alinea.

Wat betreft de vermelding in Litouwse paspoorten van de persoonsnamen van burgers die tot een etnische groep behoren, moet worden benadrukt dat er weliswaar een significant onderscheid bestaat tussen het gebruik van de officiële taal in het openbare leven van Litouwen en in het privéleven van personen, zoals uiteengezet in de rechtspraak van het grondwettelijk hof, maar dat de vermelding in het paspoort in de officiële taal kan worden aangevuld met de vermelding van de voor- en achternaam van een persoon in diens moedertaal in de rubriek „Overige vermeldingen”. Deze grondwettelijke waarborg is van groot belang voor personen die tot nationale minderheden behoren, aangezien hun voor- en achternaam desgewenst in andere, niet-Litouwse tekens en zonder verbuigingen mag worden vermeld in officiële documenten. Het grondwettelijk hof heeft ook herhaaldelijk verklaard dat „het feit dat officiële documenten in de officiële taal zijn opgesteld, geen afbreuk doet aan de rechten van burgers die tot nationale minderheden behoren om in welke andere taal dan ook te schrijven, te lezen en te communiceren, voor zover dit niet gebeurt binnen de gebruikssfeer van de bij de grondwet vastgestelde officiële taal”.

De verankering van de officiële taal in de grondwet en de eis om rekening te houden met het grondwettelijke belang van de officiële taal, onder meer bij het nemen van beslissingen van nationaal belang, kunnen derhalve niet worden uitgelegd als een inbreuk op de rechten van de nationale minderheden in Litouwen. Volgens het grondwettelijk hof waarborgt de eenvormige toepassing van de eis inzake kennis van de officiële taal en van het gebruik ervan in het openbare leven op alle Litouwse burgers juist dat alle staatsburgers gelijk zijn.

Aangezien het beginsel van de officiële taal geen verbod inhoudt om buiten het openbare leven van Litouwen een andere taal te gebruiken, en dat gebruik ook in andere bepalingen

van de grondwet is vastgelegd (bijvoorbeeld in artikel 21, waarvan de tweede alinea onder meer de bescherming van de menselijke waardigheid waarborgt, en in artikel 22, waarin het recht op privacy van het individu is neergelegd), is er veel ruimte voor verdere uitlegging van de grondwettelijke status van de officiële taal in de rechtspraak van het grondwettelijk hof en tegelijkertijd voor bevordering van meertaligheid en eerbiediging van taalkundige verscheidenheid in de staat, aangezien de Litouwse samenleving als pluralistische democratie zowel het Unierecht erkent als de arresten van het Europees Hof van Justitie waarin dit recht wordt uitgelegd.¹

1 | Zie onder meer de uitspraken van het grondwettelijk hof van 11 januari en 8 november 2019.

Meertalig Unierecht in de Hongaarse rechtspraak

— Réka Somssich

Réka Somssich is hoogleraar aan de faculteit Rechtsgeleerdheid en Politieke Wetenschappen van de Eötvös Loránd Universiteit (ELTE, Boedapest), waar zij sinds 2001 Europees recht en internationaal privaatrecht doceert. Voordien werkte zij gedurende 13 jaar als middenmanager bij het Hongaarse ministerie van Justitie. In deze periode coördineerde zij in het kader van de toetreding van Hongarije tot de Europese Unie met name de Hongaarse vertaling van het Unierecht. Tussen 2004 en 2010 vertegenwoordigde zij de Hongaarse regering voor het Hof van Justitie van de Europese Unie (hierna: „Hof”). Haar voornaamste onderzoeksgebieden zijn meertalige wetgeving en harmonisatie van rechtsvoorschriften.

Moeten nationale rechters in laatste aanleg werkelijk (alle) taalversies van het Unierecht, die gelijkelijk authentiek zijn, met elkaar vergelijken wanneer ze beoordelen of de betekenis van een Unierechtelijke bepaling zo evident is dat er redelijkerwijs geen ruimte voor twijfel kan bestaan? Deze vraag stelt advocaat-generaal Michal Bobek in een van zijn laatste conclusies, waarin hij het Hof in overweging geeft de Cilfit-criteria, die hij met slapende honden vergelijkt, te heroverwegen.² De advocaat-generaal heeft de draagwijdte van dat vereiste, waaraan steeds moeilijker kan worden voldaan naarmate het aantal talen in de rechtsorde van de Unie toeneemt, reeds lang vóór zijn benoeming duidelijk benadrukt in een artikel uit 2008. Volgens Bobek rijst van de nationale rechter, gelet op alle verplichtingen die op hem rusten, het beeld van een soort Europese Hercules in dworkiniaanse zin, die niet alleen het relevante nationale recht, maar ook het Unierecht tot in de puntjes kent en ambtshalve toepast, regelgeving in verschillende talen leest, bij de uitlegging ervan met gemak de comparatieve methode toepast en bovendien de bedoelingen van de Uniewetgever kent.³

Het behoeft geen betoog dat de nationale instanties die het recht toepassen onmogelijk over al deze vaardigheden kunnen beschikken en ook om objectieve redenen niet alle officiële taalversies kunnen vergelijken wanneer ze bepalingen uitleggen. Zelfs de grootste polyglot onder de rechters kan immers naast zijn moedertaal onmogelijk 23 andere talen beheersen op een niveau dat hem in staat stelt om ingewikkelde juridische teksten in al deze talen te lezen. Het zou een illusie zijn te denken dat dit wél kan. Toch mogen we het meertalige karakter van de Unierechtelijke regels en de mogelijkheid om die te bestuderen niet zien als iets dat in wezen een last is. Het is eerder een soort voorwaarde voor de uitlegging van het Unierecht, omdat de rechtspraak van het Hof niet alleen verlangt dat de hoogste rechterlijke instanties er bij hun uitlegging rekening mee houden dat er meerdere taalversies van de betrokken bepalingen bestaan, maar ook als principe stelt dat „de in een van de taalversies van een Unierechtelijke bepaling gebruikte formulering niet als enige grondslag voor de uitlegging van die bepaling kan dienen of voorrang kan hebben boven de andere taalversies”⁴. Het is voor elke nationale rechter dus een soort algemeen vereiste om de verschillende taalversies

2 | Zie zijn conclusie in de zaak *Consorzio Italian Management en Catania Multiservizi* (C-561/19, [EU:C:2021:291](#), punt 1).

3 | Bobek, Michal: „On the Application of European Law in (Not Only) the Courts of the New Member States: „Don't Do as I Say'?", *Cambridge Yearbook of European Legal Studies*, 2007-2008, blz. 1.

4 | Zie arrest van 9 april 2014, *GSV* (C-74/13, [EU:C:2014:243](#), punt 27; hierna: „arrest GSV”).

te raadplegen, aangezien alleen zo onbedoelde redactionele of vertaalfouten kunnen worden achterhaald.

Tegelijk is het duidelijk dat de analyse van teksten in vreemde talen een taak is waarvan de omvang verschilt afhankelijk van de taalachtergrond van de rechters in de verschillende lidstaten en de taalomgeving waarin ze werken. Een rechter die is opgeleid in een lidstaat die meerdere officiële talen telt, of die is opgegroeid en werkt in een land waar een goede kennis van vreemde talen gebruikelijk is, zal het makkelijker hebben om deze taak aan te gaan. Heel anders is de situatie in lidstaten met een relatief laag niveau van talenkennis.

Hongarije is een eentalig land, dat bovendien in taalkundig opzicht geïsoleerd is. Het feit dat er geen verwante talen zijn of dat deze slechts op een heel grote afstand worden aangetroffen, is niet bevorderlijk voor het leren van vreemde talen. Uit een in 2019 uitgevoerde enquête blijkt weliswaar dat bijna 70 % van de leerlingen in de hogere klassen van het voortgezet onderwijs in Hongarije ten minste twee vreemde talen leert, wat meer is dan het gemiddelde in de Unie⁵, maar uit een onderzoek dat in 2016 werd uitgevoerd onder 25- tot 64-jarigen komt een aanzienlijk somberder beeld naar voren. Volgens dit onderzoek staat Hongarije op de zesentwintigste plaats wat het vermogen betreft om te communiceren in ten minste één andere taal dan de moedertaal.⁶

Het voorgaande moet in gedachten worden gehouden bij de beantwoording van de vraag in hoeverre de Hongaarse rechters sinds de toetreding van Hongarije tot de Unie de comparatieve methode hebben toegepast, dat wil zeggen verschillende taalversies van Unierecht hebben vergeleken om een bepaald Unierechtelijk voorschrift uit te leggen. De zoektocht naar dergelijke uitspraken in de algemeen toegankelijke gerechtelijke databanken mag dan een bescheiden aantal van slechts zes beslissingen opleveren, het belang van deze uitspraken mag niet worden onderschat, aangezien ze betrekking hebben op bijzonder belangrijke kwesties. In drie daarvan heeft de Kúria, de hoogste rechterlijke instantie van Hongarije, in laatste aanleg met toepassing van de comparatieve methode een beslissing gewezen over kwesties zoals de vaststelling van de precieze inhoud van een bepaling van een richtlijn bij toepassing van de verticale rechtstreekse werking van deze laatste, de ondubbelzinnige vaststelling van een tegenstrijdigheid

5 | Zie het onderzoek van Eurostat: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Foreign_language_learning_statistics.

6 | https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Foreign_language_skills_statistics.

tussen het nationale recht en het Unierecht, en de beantwoording van de vraag of een handelaar in een douaneprocedure in staat had moeten zijn om de verschillen tussen de diverse taalversies op te merken, en dus ook om de juiste uitlegging te kennen.

Hierna volgt een korte uiteenzetting van deze drie zaken. Daaruit zal blijken dat uitlegging op basis van vergelijking van de verschillende taalversies van Uniewetgeving een actuele methode is, die wel degelijk in de Hongaarse gerechtelijke procedures wordt toegepast.

I. Vergelijking van de verschillende taalversies om de rechtstreekse werking van een richtlijn vast te stellen

Het waarborgen van de rechtstreekse werking van een richtlijn legt een zware verantwoordelijkheid op de schouders van de nationale instantie die het recht moet toepassen, aangezien zij daarbij niet alleen buiten haar nationale rechtsorde moet treden, maar ook elke nationale bepaling die strijdig is met de richtlijn terzijde moet schuiven, waarmee zij in feite toezicht uitoefent op de nationale wetgever. In dergelijke situaties kan de bestudering van andere taalversies een belangrijke rol spelen bij de vaststelling van de precieze inhoud van een richtlijn. Dit was het geval in een door de Kúria behandelde zaak uit 2015 (hierna: „arrest van 2015”), waarnaar sindsdien vaak wordt verwezen. In het arrest van 2015, dat tevens als beginseluitspraak is gepubliceerd⁷, moest de Kúria de vraag beantwoorden hoe de onverenigbaarheid tussen § 77 van de Hongaarse btw-wet⁸ en artikel 90, lid 1, van de btw-richtlijn⁹ kan worden opgeheven. De eerstgenoemde bepaling voorziet namelijk enkel in de mogelijkheid om de maatstaf van heffing achteraf te verlagen in geval van ongeldigheid (*érvénytelenség*) of gebrekkige uitvoering (*hibás teljesítés*) van de overeenkomst, terwijl die laatste bepaling, waaraan de nationale bepaling juist uitvoering beoogt te geven, in de Hongaarse taalversie ervan ontbinding met terugwerkende kracht wegens niet-uitvoering (*elállás*) en onmogelijkheid van uitvoering (*teljesítés meghiúsulása*) als gevallen noemt waarin de maatstaf van heffing moet worden verlaagd. Aan de beslissing van de Kúria is een door deze rechterlijke instantie ingeleide prejudiciële procedure voorafgegaan,

7 | EBH 2015. K11.

8 | 2007. évi CXXVII. törvény az általános forgalmi adóról (wet nr. CXXVII van 2007 op de belasting over de toegevoegde waarde).

9 | Richtlijn 2006/112/EG van de Raad van 28 november 2006 betreffende het gemeenschappelijke stelsel van belasting over de toegevoegde waarde (PB 2006, L 347, blz. 1).

waarin het Hof heeft vastgesteld dat de betrokken richtlijnbe­paling aldus moet worden uitgelegd dat deze alle gevallen omvat waarin de belastingplichtige na de sluiting van een overeenkomst de tegenprestatie geheel of gedeeltelijk niet ontvangt. Tegelijkertijd heeft het Hof erop gewezen dat het aan de nationale rechter staat om dit na te gaan.¹⁰ Volgens de Kúria was het duidelijk dat ongeldigheid een veel engere categorie is dan die welke in artikel 90, lid 1, van de richtlijn wordt bedoeld. Om de precieze betekenis van deze laatste bepaling te verduidelijken is de Kúria te rade gegaan bij de andere taalversies van de richtlijn. Dit was ook nodig omdat de Hongaarse taalversie met de uitdrukking *elállás*, zoals die in het Hongaarse recht wordt gebruikt, een engere inhoud heeft dan die welke uit het arrest van het Hof volgt. De Hongaarse rechter moest derhalve onderzoeken of artikel 90 niet alleen betrekking heeft op gevallen waarin de beëindiging van de overeenkomst met terugwerkende kracht slechts door een van de partijen wordt beoogd (*elállás*), maar ook op gevallen waarin de wil van beide partijen daarop is gericht (*felbontás*). Daartoe heeft de Kúria een onderzoek in twee stappen verricht. Eerst heeft deze rechterlijke instantie een gedetailleerde terminologische analyse¹¹ uitgevoerd, waarbij zij de „grote talen” (Frans, Duits en Engels – in deze volgorde) heeft betrokken, en vervolgens de conclusies van die analyse heeft onderbouwd met de oplossingen in andere taalversies (Pools, Spaans, Fins, Italiaans en Kroatisch).¹² Het kan geen toeval zijn dat het arrest van 2015 niet opent met de bespreking van de Engelse taalversie, aangezien zowel in de Franse als in de Duitse tekst duidelijk veel meer is getracht om de diverse uitdrukkingen voor beëindiging van een overeenkomst die het nationale recht kent, adequaat te gebruiken; beide taalversies gebruiken overigens niet twee, maar drie termen.¹³ Daarentegen creëert de Engelse taalversie, die ongetwijfeld als grondslag heeft gediend voor de Hongaarse tekst, waarin ook slechts twee uitdrukkingen worden gebruikt, met de aanzienlijk algemenere uitdrukkingen *cancellation* en *refusal* een veel onzekerder interpretatieruimte voor de jurist die denkt in termen van het continentale recht. De Kúria is, onder verwijzing ook naar de overige vijf taalversies, tot de conclusie gekomen dat de bepaling in kwestie betrekking heeft op zowel eenzijdige beëindiging van de overeenkomst als beëindiging van de overeenkomst op basis van de wil van

10 | Arrest van 15 mei 2014, *Almos Agrárkölkereskedelmi* (C-337/13, [EU:C:2014:328](#)).

11 | Zie punt 26 van het arrest van 2015.

12 | Zie punt 27 van het arrest van 2015.

13 | In het Frans *annulation*, *résiliation* en *résolution*; in het Duits *Annullierung*, *Rückgängigmachung* en *Auflösung*.

beide partijen, en heeft de bepaling van de richtlijn in die zin toegepast tegen de belastingdienst, zonder rekening te houden met de Hongaarse regeling.

Bovengenoemd arrest van 2015 is om meerdere redenen van bepalend belang. Niet alleen omdat de vergelijking van de verschillende taalversies kennelijk een belangrijke rol heeft gespeeld bij de vaststelling van de precieze betekenis van de bepaling van een richtlijn, maar ook omdat de Kúria daarbij, naast de Hongaarse taalversie, een groot aantal (acht) andere taalversies inhoudelijk heeft onderzocht, wat op zich al een indrukwekkende prestatie is. Bovendien heeft deze rechter onderkend dat de onderliggende betekenis in dit geval beslist niet aan de hand van de Engelse tekst kon worden verduidelijkt, maar dat die verduidelijking veeleer kon worden gevonden met behulp van de taalversies die zich bedienen van de terminologie van de continentale rechtssystemen.

II. Onmogelijkheid voor de instantie die het recht toepast om taalkundige discrepanties op te heffen

Verschillen tussen de diverse taalversies kunnen echter niet altijd worden opgelost door de nationale instanties die het recht moeten toepassen. In sommige gevallen verzetten de beginselen van het Unierecht zelf zich daartegen. Zo heeft de Kúria in een arrest van 2019¹⁴ – terecht – vastgesteld dat het verbod van omgekeerde verticale rechtstreekse werking eraan in de weg staat om op basis van de betrokken richtlijn te kiezen voor een ruimere uitlegging van het in de nationale omzettingwetgeving gebruikte engere begrip. In de zaak in kwestie had de Hongaarse autoriteit bij een grenscontrole een boete opgelegd omdat de technische documenten van een aanhangwagen niet meer geldig waren. De verzoeker betwistte de rechtsgrondslag van de boete met het betoog dat de relevante Hongaarse regeling¹⁵ voorziet in de mogelijkheid om een boete op te leggen wegens ongeldige technische documenten indien het om een motorvoertuig gaat, maar dat een aanhangwagen geen motorvoertuig is, doch een afzonderlijk

14 | Kfv. 37.271/2019/4.

15 | A közúti árufuvarozáshoz, személyszállításhoz és a közúti közlekedéshez kapcsoló egyes rendelkezések megsértése esetén kiszabható bírságok összegéről, valamint a bírságolással összefüggő hatósági feladatokról szóló 156/2009. (VII. 29.) Korm. Rendelet (regeringsbesluit nr. 156/2009 van 20 juli 2009 betreffende de hoogte van de boetes die in geval van overtreding van sommige bepalingen in verband met het vervoer van goederen en personen over de weg en het wegverkeer kunnen worden opgelegd en de taken van de autoriteiten in verband met de oplegging van boetes).

soort voertuig naast het motorvoertuig. De hogere autoriteit heeft de door de eerste autoriteit opgelegde boete bevestigd met de motivering dat de Hongaarse taalversie van de Unierechtelijke verordening waaraan de nationale regeling uitvoering beoogt te geven weliswaar eveneens de term motorvoertuig (*gépjármű*) bezigt, maar uit de term die in de Engelse taalversie van de verordening wordt gebruikt (*vehicle*) duidelijk blijkt dat de Uniewetgever alle voertuigen, waaronder aanhangwagens, bedoelde. De hogere autoriteit heeft er ook op gewezen dat in de Hongaarse taalversie van de richtlijn¹⁶ die het kader voor de verordening vormt, eveneens de term voertuig (*jármű*) wordt gebruikt en dat deze richtlijn er geen twijfel over laat bestaan dat daaronder zowel motorvoertuigen als aanhangwagens vallen. De verzoeker heeft zich daarop tot de Szegedi Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság (bestuurs- en arbeidsrechter Szeged) gewend, die het bestreden besluit nietig heeft verklaard op grond van de overweging dat de concrete wettelijke voorwaarden voor het opleggen van een administratieve boete niet ruim kunnen worden uitgelegd in het licht van het Unierecht en dat een nationale autoriteit een burger niet op goede gronden kan tegenwerpen dat de nationale wetgever de bepalingen van een richtlijn niet juist heeft omgezet. Het verbod van omgekeerde verticale rechtstreekse werking staat er namelijk aan in de weg dat een autoriteit zich jegens een burger rechtstreeks op het Unierecht beroept.¹⁷ In de cassatieprocedure die hierop volgde heeft de Kúria, om uitspraak te kunnen doen, onder meer de inhoud van andere taalversies onderzocht en vastgesteld dat zowel de Hongaarse regeling tot uitvoering van de betrokken Unierechtelijke verordening als de Hongaarse taalversie van de verordening zelf de engere term motorvoertuig gebruikt, terwijl in andere taalversies van de verordening hetzij de precisering wordt weggelaten, hetzij de ruimere term voertuig wordt gebruikt. De Kúria heeft naast de Engelse ook de Franse taalversie geraadpleegd. Ten slotte achtte deze rechterlijke instantie het van doorslaggevend belang om te kijken naar de definities van de richtlijn teneinde invulling te geven aan de termen van de verordening, en die definities verwijzen zowel in de Engelse als in de Franse en de Hongaarse taalversie duidelijk naar de ruimere categorie „voertuigen”. De Kúria heeft erop gewezen dat het verschil in de gebruikte terminologie van belang is uit het oogpunt van de omzetting van het Unierecht in het Hongaarse recht¹⁸,

16 | Richtlijn 2014/47/EU van het Europees Parlement en de Raad van 3 april 2014 betreffende de technische controle langs de weg van bedrijfsvoertuigen die in de Unie aan het verkeer deelnemen en tot intrekking van richtlijn 2000/30/EG (PB 2014, L 127, blz. 134).

17 | 11.K.27.735/2018/9.

18 | Zie punten 26 en 27 van het arrest van 2019.

en heeft, hoewel de juiste uitlegging impliceerde dat geldboetes ook voor aanhangwagens kunnen worden opgelegd, de beslissing van de lagere rechter bevestigd met de motivering dat nationale autoriteiten zich niet ten nadele van burgers kunnen beroepen op een niet naar behoren omgezette bepaling van een richtlijn.

Het arrest van de hoogste Hongaarse rechter heeft daarmee de vinger gelegd op een inhoudelijke tegenstrijdigheid tussen het nationale en het Unierecht, die het gevolg was van een taalkundige discrepantie en niet meer door de rechter, maar enkel voor de toekomst door de wetgever kon worden verholpen. Om uitspraak te doen moest de Kúria twee uitgangspunten bij de uitlegging van het Unierecht combineren, eigenlijk tegenover elkaar plaatsen, namelijk het vereiste om de juiste inhoud van bepalingen met behulp van verschillende taalversies vast te stellen en het verbod van omgekeerde verticale rechtstreekse werking van richtlijnen.

III. Verplichting om verschillende taalversies te bestuderen in de douaneprocedure

De Hongaarse rechters hebben ook hun steentje bijgedragen aan de Europese jurisprudentie over verschillen tussen de officiële taalversies van Unierechtelijke regelingen. Een arrest van het Hof heeft in Hongarije zelfs geleid tot een reeks procedures tot bij de Kúria. In de zaak die tot het arrest GSV heeft geleid, had de Hongaarse autoriteit, in afwijking van wat de importerende onderneming had aangegeven, een glasvezelweefsel ingedeeld onder een andere tariefcode – waardoor er een antidumpingrecht over verschuldigd was –, omdat de eigenschappen ervan beantwoordden aan de omschrijving in deze tariefcode (*hálós szövet*, oftewel open weefsel). Het betrokken glasvezelweefsel kwam echter niet overeen met de in het Hongaars gebruikte benaming (*szítaszövet*, oftewel builgaas). Dit verschil bestond alleen in de Hongaarse versie van het douanetarief. In andere taalversies, waaronder de Engelse, verwees zowel de omschrijving als de benaming van de code naar open weefsel. In de Hongaarse taalversie – waarop de importerende onderneming haar aangifte baseerde – was de tariefcode voor open weefsel niet aan antidumpingrechten gekoppeld. In zijn antwoord op de prejudiciële vraag van de Debreceni Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság (bestuurs- en arbeidsrechter Debrecen) heeft het Hof vastgesteld dat het taalkundige verschil dat in de zaak aan de orde was niet kon leiden tot ongedaanmaking van de tariefindeling van het betrokken product onder een bepaalde code, waartoe de douaneautoriteiten waren overgegaan op basis van alle andere taalversies van die code en de toepasselijke verordeningen. Tegelijkertijd biedt het arrest GSV een zekere uitweg, in die zin dat het aldus geïnde antidumpingrecht kan worden terugbetaald of kwijtgescholden overeenkomstig de

procedure van artikel 239 van het communautair douanewetboek, mits is voldaan aan de daarin gestelde voorwaarden.¹⁹ De importerende onderneming heeft nadien, wegens het arrest GSV, haar beroep ingetrokken en een nieuw verzoek ingediend, dat strekte tot terugbetaling van antidumpingrechten. Na twee administratieve besluiten en een eerste rechterlijke beslissing is de zaak uiteindelijk aan de Kúria voorgelegd. In deze tweede procedure hoefden de autoriteiten en later de gerechten zich niet meer te buigen over het probleem van de duidelijk aanwezige taalkundige verschillen, aangezien het Hof dat al had opgelost, maar dienden ze te beoordelen of er sprake was van bijzondere omstandigheden die terugbetaling konden rechtvaardigen, meer bepaald of de importerende onderneming niet frauduleus of nalatig had gehandeld. De verzoekster heeft tijdens de procedure onder meer aangevoerd dat de onjuiste Hongaarse term (die niet van toepassing was op het door haar ingevoerde product) niet alleen in de betrokken tariefcode was vermeld, maar ook in de verordening waarbij de antidumpingrechten zijn vastgesteld, en dat er voor haar geen redenen waren om te veronderstellen dat het om een vertaalfout ging, aangezien de term in verschillende rechtsbronnen consequent werd gebruikt. In navolging van de lagere autoriteit heeft ook de hogere autoriteit haar verzoek afgewezen. Ze namen het standpunt in dat de discrepantie tussen de verschillende taalversies een bijzondere, aan de Unie toe te rekenen omstandigheid was en stelden vast dat de verzoekster geen frauduleuze bedoelingen kon worden verweten, maar nalatig was geweest. Deze conclusie was gebaseerd op het feit dat de gebrekkige regeling niet ingewikkeld was en de fout had kunnen worden ontdekt door simpelweg de in het *Publicatieblad van de Europese Unie* bekendgemaakte teksten te raadplegen. Bovendien achtten ze het van belang dat de verzoekster een ervaren importeur was die regelmatig goederen uit derde landen invoerde, haar transacties en contracten in het Engels afsloot en dat de benaming op de door haar ingediende Engelstalige facturen overeenkwam met de Engelstalige tariefindeling van het aan antidumpingrechten onderworpen product. Daarom is de hogere administratieve autoriteit tot de conclusie gekomen dat de verzoekster de juiste vreemdtalige benaming van het geïmporteerde product kende of had moeten kennen, mits zij de nodige zorgvuldigheid had betracht, en had moeten beseffen dat de Hongaarse taalversie van de verordening tot instelling van antidumpingrechten onjuist was, zodat zij, rekening houdend met de in het *Publicatieblad van de Europese Unie* gepubliceerde teksten, in staat was geweest om het product onder de juiste tariefcode in te delen. De Debreceni Törvényszék (rechter in eerste aanleg Debrecen), die kennisnam van het beroep

19 | Zie punt 52 van het arrest GSV.

tegen dit laatste besluit, deelde het standpunt van de administratieve autoriteiten niet en verbond een geheel ander gevolg aan het feit dat in de officiële Hongaarse taalversie van de verordening met het oog op de toepassing van antidumpingrechten een benaming werd gebruikt die helemaal niet paste bij het door de verzoekster geïmporteerde product. Die rechter kwam op basis van de Hongaarse grondwet tot het besluit dat de beschikbaarheid in Hongarije van regelgevingsteksten in de officiële taal van het land, te weten Hongaars, een grondrecht is dat een fundamentele pijler van de rechtsstaat vormt en een essentiële waarborg biedt, die ook geldt voor rechtspersonen die zijn opgericht krachtens de wet en waarvan de leidinggevend en het kaderpersoneel Hongaars als moedertaal hebben. In het geval van Unierechtelijke regelgeving, die wordt bekendgemaakt in verschillende taalversies die alle even authentiek zijn, betekent dit dat een verschil tussen de taalversies niet tot gevolg kan hebben dat de taalversie in kwestie, die naar behoren is bekendgemaakt, helemaal geen rechtsgevolgen sorteert. Anders zouden de uit de grondwet voortvloeiende basisvereisten hun betekenis immers verliezen. Wat de zorgvuldigheid van de verzoekster betreft heeft de rechter in eerste aanleg geoordeeld dat de Hongaarstalige tekst duidelijk was en dat de verzoekster geen reden had om daaraan te twijfelen.

In cassatie was de Kúria het juist op het punt van de zorgvuldigheid van de verzoekster en de complexiteit van de betrokken regelgeving oneens met de conclusies van de rechter in eerste aanleg.²⁰ De hoogste rechter benadrukte dat van de verzoekster, die ruime ervaring had met douaneprocedures, een hoge mate van zorgvuldigheid mocht worden verwacht. Hij heeft erop gewezen dat vertaling en communicatie in een vreemde taal, met het oog op een nauwkeurige formulering van de beoogde transactie, in de internationale handel tot de dagelijkse routine behoren. De verzoekster moest de benaming van het product noodzakelijkerwijs uit het Engels naar het Hongaars vertalen om deze in de Hongaarstalige douaneaangifte te kunnen vermelden. Bij de vermelding van het Hongaarse equivalent heeft de verzoekster juist de uitdrukking *hálós* (in het Engels: *mesh*), waarin het wezenlijke kenmerk van het betrokken product besloten ligt, weggelaten, terwijl deze Engelse uitdrukking zowel op de over het product opgestelde facturen als in de Engelse versie van de betreffende tariefcode wordt vermeld. Om de betekenis van deze uitdrukking te verduidelijken, is de Kúria onder meer te rade gegaan met het bekendste woordenboek Engels-Hongaars²¹, dat een gemakkelijk toegankelijk

20 | Kfv. 35.294/2015/3.

21 | Országgh László, Magay Tamás: *Angol-magyar nagyszótár*, Akadémiai Kiadó, Boedapest, 1999.

en niet-vakterminologisch naslagwerk is, waaruit de basisbetekenis van het woord eveneens eenvoudig kan worden afgeleid. Hieruit heeft de Kúria geconcludeerd dat de vertaling voor een Hongaarse importeur, die actief deelneemt aan de internationale handel, geen moeilijke opgave kan zijn. Volgens de Kúria had de verzoekster derhalve duidelijk nalatig gehandeld, zodat zij geen aanspraak kon maken op terugbetaling.

De Kúria heeft zich daarnaast uitgesproken over de overwegingen van de rechter in eerste aanleg inzake de uit de grondwet voortvloeiende essentiële waarborgen. De hoogste rechter benadrukte dat het conflict tussen de grondwet en de meertaligheid die is vastgelegd in verordening nr. 1 van de Raad van 15 april 1958 tot regeling van het taalgebruik in de Europese Economische Gemeenschap (PB 1958, 17, blz. 385), reeds is opgelost in de rechtspraak van het Hof, die uitsluit dat één enkele taalversie als grondslag voor uitlegging kan dienen. Zo wordt voorkomen dat rechtssubjecten aan hun eigen taal voorrang geven boven alle andere officiële talen van de Unie. Met andere woorden, de door de rechtsstaat en de rechtszekerheid gestelde grenzen worden hier doorbroken door het vereiste van uniformiteit van het Unierecht, aangezien de voorkeur voor één bepaalde taalversie in geval van vertaalfouten in schril contrast zou staan met het vereiste van een uniforme uitlegging van het Unierecht. Het Hof heeft de grens van de rechtszekerheid in dit verband elders getrokken: enkel het ontbreken van bekendmaking kan leiden tot een inbreuk op de rechtszekerheid, „onjuiste” bekendmaking in een bepaalde taal daarentegen niet.

IV. Tot slot

Zoals Tony Weir reeds opmerkte in 1995, net na de uitbreiding van de Unie naar vijftien lidstaten en elf officiële talen, is een van de grote vragen van het Europees recht of het mogelijk is om landen met verschillende talen er door middel van harmonisatie van het recht toe te brengen om op dezelfde manier te handelen.²² Of het geharmoniseerde recht daadwerkelijk uniform is, zal uiteindelijk blijken bij de instanties die het recht toepassen, die, om die uniformiteit te waarborgen, zich geconfronteerd zullen zien met een reeks nieuwe uitdagingen, waaronder het vereiste om rekening te houden met het meertalige karakter van het uniforme recht en de eigen taalversie niet als enige bron te beschouwen. Hiermee zullen de uitleggingsinstrumenten die al in het nationale recht beschikbaar zijn, worden verrijkt met nog een nieuwe methode die een juiste uitlegging bevordert.

22 | Tony Weir: „Die Sprachen des europäischen Rechts – eine skeptische Betrachtung”, *Zeitschrift für Europäisches Privatrecht*, 3, 1995, blz. 368–374.

Meertaligheid en kleine landen

— Tonio Borg

Tonio Borg LL.D. Ph.D. K.O.M. was van 2012 tot 2014 Europees commissaris voor Gezondheid. Van 1992 tot 2012 was hij lid van het Maltese parlement alsook vicepremier (2004-2012), minister van Binnenlandse Zaken (1995-1996 en 1998-2008) en minister van Buitenlandse Zaken (2008-2012). Nu is hij hoofddocent publiekrecht aan de universiteit van Malta. Hij is ook lid van de raad van bestuur van het Europees Geneesmiddelenbureau (EMA). Hij heeft meerdere boeken geschreven over juridische onderwerpen en politieke geschiedenis.

Het bestaan van meerdere officiële talen binnen de Europese Unie getuigt van de grote waarde die de Europese Unie hecht aan de soevereiniteit en de identiteit van elke lidstaat. Het spreekt dus vanzelf dat kleine landen zoals Malta dit even sterk, of zelfs nog meer waarderen dan andere landen.

Ik herinner me nog levendig dat we er in de jaren vóór onze toetreding tot de Europese Unie in 2004 onder ministers over discussieerden hoe belangrijk het wel was dat het Maltees als officiële taal van de Unie zou worden erkend. De Commissie, met Romano Prodi als voorzitter, stemde er tijdens de onderhandelingen uiteindelijk mee in om het die status te geven. Dat was een belangrijk moment in de Maltese geschiedenis.

Malta kent twee officiële talen, het Maltees en het Engels, maar volgens onze grondwet is er maar één nationale taal en dat is het Maltees. Bovendien is het Maltees de officiële taal in onze rechtbanken. Samen met godsdienst en andere factoren en tradities was taal het instrument waarmee een klein land, dat altijd al soeverein en onafhankelijk wilde zijn, zijn identiteit kon behouden. Dit was allerm minst een eenvoudige opgave. Een blik op de kaart van de Middellandse Zee maakt al snel duidelijk dat er in die zee slechts twee soevereine eilanden zijn: Malta en Cyprus. Met zijn oppervlakte van 318 vierkante kilometer (km²) en een bevolking van nooit meer dan een half miljoen mensen, is Malta de kleinste lidstaat van de Europese Unie en een van de kleinste soevereine landen ter wereld. Bovendien heeft het een heel hoge bevolkingsdichtheid van ongeveer 1 200 inwoners/km².

Historisch gezien betekent de status van het Maltees als officiële taal van de Europese Unie veel meer dan louter de erkenning dat zelfs de kleinste lidstaat recht heeft op een eigen identiteit binnen de Unie.

Het Maltees is in de Europese Unie namelijk de enige officiële taal van Semitische oorsprong. Het is de enige echte, door en door mediterrane taal, met invloeden uit zowel het noorden als het zuiden. Een nadere analyse van het Maltees maakt duidelijk dat het Arabisch eraan ten grondslag ligt. Een groot deel van de woordenschat stamt namelijk uit het Arabisch: cijfers, begrippen die verband houden met de natuur, lichaamsdelen, basiswerktuigen voor onder meer de landbouw, spreekwoorden, de dagen van de week – dit is allemaal afgeleid van nagenoeg identieke Arabische woorden. Deze lexicale erfenis blijft overeind, hoewel de meeste Maltezen katholieken zijn, die tot „Alla” (God) bidden.

Doordat Malta vanaf 1090 uitsluitend door Europese mogendheden is gekoloniseerd en het eiland op minder dan 100 kilometer van Sicilië ligt, is deze Semitische basis in

de loop der jaren echter wel verrijkt met woorden uit de Romaanse talen, vooral het Italiaans. Uit die taal komen bijvoorbeeld woorden die verband houden met een meer verfijnde levensstijl, zoals *furketta* (vork), *tvalja* (tafellaken), *požati* (bestek), *gwardarobba* (kleerkast), *testiera* (hoofdeinde) en *gradenza* (ladekast).

Dit taalkenmerk zorgt voor sterkere politieke, economische en culturele banden tussen Malta en landen in Noord-Afrika en de Arabische wereld. Toen Malta tot de Europese Unie toetrad, werd gevreesd dat de traditionele banden met de Arabische landen zouden verzwakken. Niets is minder waar gebleken. Doordat de Europese Unie er rekening mee houdt dat sommige lidstaten hun neutraliteit willen behouden, kunnen lidstaten die speciale betrekkingen onderhouden met buurlanden of regio's buiten de Europese Unie bijdragen aan een beter wederzijds begrip van de behoeften en belangen van Europa en van andere regio's en landen.

Ik herinner me dat tijdens mijn ambtstermijn als Eurocommissaris voor Gezondheid het Italiaanse voorzitterschap, en in het bijzonder Beatrice Lorenzin, de toenmalige minister van Volksgezondheid, in Rome een conferentie organiseerde voor alle ministers van Volksgezondheid van het Middellandse Zeegebied. Dat was in oktober 2014, kort vóór het einde van mijn ambtstermijn als commissaris. Ik besloot om de eerste minuten van mijn spreektijd te gebruiken om een directe boodschap in het Maltees aan de Arabische landen te richten. Ik weet nog hoe de Libanese minister tijdens mijn speech duidelijk hoorbaar uitriep: „*fhimt kollox, fhimt kollox*” („Ik heb alles begrepen, ik heb alles begrepen”). Het feit dat een Eurocommissaris zich uitdrukte in een officiële taal van de Europese Unie die voldoende Arabische woorden bevatte zodat een Libanese minister de speech kon volgen, maakte het mogelijk om op dat concrete beleidsterrein bruggen voor samenwerking te slaan tussen de Unie en de Arabische wereld.

Dat ik mijn taal, de taal van een klein land, hoor als een van de 24 talen die worden gesproken in de hoogste instellingen van de Europese Unie, zoals de Raad van ministers en het Europees Parlement, het belangrijkste democratische forum van de Europese Unie, is iets waar ik als Maltezer enorm trots op ben. Ook tot het Hof van Justitie kan men zich in het Maltees wenden. De interne beraadslagingen tussen de rechters die tot de beslissingen van het Hof van Justitie leiden, verlopen echter uitsluitend in het Frans. Ik vermoed dat deze interne regel, die niet in de Verdragen is opgenomen, uiteindelijk zal veranderen. Het was een logische regel in de begindagen, toen het Frans de nationale taal van drie van de zes oprichtende landen was. Nu de Unie twee voormalige Britse kolonies en diverse Oost-Europese landen onder haar leden telt, waar het Engels couranter is (met uitzondering van Roemenië), is het nodig geworden om minstens drie „werktalen”

te gebruiken, zoals reeds het geval is in de Europese Commissie (namelijk Frans, Engels en Duits). Als dit systeem werkt voor de beraadslagingen binnen de uitvoerende macht van de Unie, tussen de 27 leden van de Commissie, waarom zou het dan niet werken tussen de 27 rechters van het Hof van Justitie in Luxemburg?

Het Europees Parlement is het toonbeeld van meertaligheid. Elke Europese burger heeft het recht zich kandidaat te stellen voor een zetel in het Europees Parlement. Het zou onredelijk zijn om van Europarlementsleden te verwachten dat ze een of meer van de meest gebruikte talen, zoals het Engels en het Frans, volledig beheersen. Het recht van elk parlamentslid om in zijn of haar eigen taal parlementaire documenten te lezen en op te stellen, beraadslagingen te volgen en het woord te voeren, is uitdrukkelijk erkend in het Reglement van het Europees Parlement. Alle burgers van de Unie moeten de wetten die hen aangaan, kunnen lezen in de taal van hun land. Als medewetgever heeft het Europees Parlement ook de verplichting om te waarborgen dat alle wetteksten die het aanneemt van een onberispelijke taalkundige kwaliteit zijn en dat gebreken en fouten in alle officiële talen worden voorkomen. Europese burgers hebben het recht de werkzaamheden van het Parlement te volgen, vragen te stellen en antwoorden te ontvangen in hun eigen taal.

Het gebruik van meerdere officiële talen brengt ongetwijfeld hoge vertaal- en tolkkosten met zich mee en misschien kan er een mechanisme of een methode voor rationalisering in deze sector worden gevonden. Aangezien de lidstaten tot op heden vasthouden aan het beginsel van één Eurocommissaris per lidstaat, ben ik echter ook van mening dat de officiële taal van elke lidstaat minstens bij de belangrijkste gelegenheden en binnen de belangrijkste wetgevende instellingen haar huidige status moet behouden. Dat is precies de schoonheid van de Europese Unie: in verscheidenheid verenigd.

Het staat buiten kijf dat elke toekomstige uitbreiding van de Europese Unie dit systeem onder druk zal zetten. Kan de Commissie functioneren met meer dan 27 leden? Kunnen de instellingen, en in het bijzonder de vertaal- en tolkdiensten, verdere uitbreidingen aan? Ten eerste denk ik dat er in de huidige politieke toestand in Europa nog tijd is om over dit vraagstuk na te denken. Ten tweede mag de Europese Unie bij zo fundamentele kwesties als taal niet de indruk wekken dat het aanvaardbaar is om andere regels toe te passen op de huidige lidstaten dan op nieuwe lidstaten, die zodoende een soort tweederangslidstaten worden. Er doen zich nu al problemen voor omdat sommige oprichtende lidstaten privileges genieten die andere lidstaten niet hebben.

Ik geef toe dat ik hier zelf belang bij heb. Ik ben altijd al voorstander van uitbreiding geweest op voorwaarde dat die binnen de grenzen van het redelijke blijft. Als een kandidaat-lidstaat slaagt in alle tests en voldoet aan alle voorwaarden, waarom zou dat land dan niet tot de Europese Unie mogen toetreden? Een grotere unie is een sterkere unie. Wanneer bijvoorbeeld de Balkanlanden voldoende hervormingen doorvoeren om lid te worden van de Europese Unie en alle tests doorstaan, waarom zouden ze dan niet mogen toetreden? Wat heeft het voor zin een land als „kandidaat-lidstaat” te erkennen en het vervolgens, als het aan alle voorwaarden heeft voldaan, alsnog het lidmaatschap te weigeren? Verdere uitbreiding zal ook een garantie bieden voor vrede in regio's zoals de Balkan, waar in recente jaren nog oorlogen hebben gewoed en ernstige misdaden tegen de menselijkheid zijn gepleegd. Verdere uitbreiding maakt de Europese Unie rijker, niet alleen op politiek en economisch gebied, maar ook op cultureel vlak, wanneer nieuwe culturen, talen en tradities vervlochten raken met die welke al tot de Europese Unie behoren. Na de terugtrekking van het Verenigd Koninkrijk uit de Unie is het bovendien nodig een boodschap uit te sturen: deze terugtrekking mag dan aan weerskanten schade hebben berokkend, er zijn veel landen die juist tot de Unie willen *toetreden* in plaats van haar te verlaten. Die boodschap, namelijk dat de Europese Unie meer vertrouwen moet hebben in zichzelf en haar toekomst, kan tot uitdrukking worden gebracht in een gematigde, redelijke en weloverwogen verdere uitbreiding van de Unie.

Het gebruik van meerdere officiële talen zorgt niet voor een Babylonische spraakverwarring. Met de huidige officiële talen zijn de politici, parlementsleden, bureaucraten en ambtenaren van de Unie er altijd in geslaagd elkaar te begrijpen. Europa is de bakermat van het begrip „natiestaat”. Lange tijd veroorzaakte dit onrust en oorlogen. Zo zijn de twee wereldoorlogen van de vorige eeuw in Europa begonnen. Tegenwoordig is nationale identiteit geen bron van spanning meer. Dat komt doordat de Unie zich heeft kunnen aanpassen aan de evoluerende tijden en diversiteit omarmt in plaats van onderdrukt, op voorwaarde dat iedereen zich aan de algemene en de bijzondere regels houdt. Diversiteit betekent niet dat iedereen zomaar mag doen waar hij zin in heeft. Dat begrip betekent wél dat er in deze „federatie van soevereine staten”, zoals voorzitter Barroso de Unie graag noemde, plaats is voor eenieder, met zijn eigen tradities, taal en cultuur, maar dat elkeen die moet beleven binnen een kader van normen en regels. Ik ben ervan overtuigd dat niemand zich minder Maltees, minder Frans of minder Pools voelt omdat hij of zij deel uitmaakt van de Europese Unie. Om ervoor te zorgen dat dit zo blijft, moet de meertaligheid in de Unie behouden blijven.

Meertaligheid betekent ook dat de Europese Unie haar burgers zo veel mogelijk aanmoedigt om naast hun eigen taal ook andere talen te leren. Omdat ons land zo

klein is en het Maltees alleen door Maltezen wordt gesproken, moeten wij Maltezen wel andere talen leren, met het Engels voorop, gevolgd door het Italiaans (tot 1934 was het Italiaans een officiële taal in Malta) en het Frans. Het feit dat Europeanen worden gestimuleerd om andere talen te leren, bevordert de onderlinge betrekkingen en samenwerking. Het helpt ons om elkaar beter te begrijpen wanneer we communiceren, en om concepten en ideeën te doorgronden. In die zin heeft de Europese Raad in zijn conclusies van 2017 zelfs de ambitie uitgesproken om „het leren van talen te stimuleren, opdat meer jongeren ten minste twee Europese talen spreken naast hun moedertaal”.

Een belangrijk beginsel van de Europese Unie is dat iedereen binnen de Unie vanuit juridisch oogpunt gelijk is. Het is begrijpelijk en terecht dat de grotere landen wegens hun omvang over een zekere macht beschikken. Niemand verwacht dat een land met een half miljoen inwoners evenveel vertegenwoordigers in het Europees Parlement heeft als een land met 80 miljoen inwoners. Niettemin is Malta daar in verhouding tot zijn aantal inwoners beter vertegenwoordigd dan bijvoorbeeld Duitsland. Hetzelfde geldt met betrekking tot de Raad van ministers. Volgens het Unierecht hebben landen met een grotere bevolking en een groter grondgebied weliswaar – terecht – meer stemmen in het besluitvormingsproces, maar in de praktijk wordt de voorkeur gegeven aan consensus boven een formele stemming. In de Commissie benoemen zowel de grote als de kleine lidstaten elk één commissaris. Ook al vertegenwoordigt een commissaris niet de regering die hem of haar heeft voorgedragen, hij of zij treedt binnen de Commissie niettemin op als deskundige inzake kwesties die betrekking hebben op „het land dat ik het best ken” – een uitdrukking die we in de Commissie gebruikten om ons eigen land niet bij naam te hoeven noemen en zo te benadrukken dat we het niet vertegenwoordigden. Het is daarom belangrijk het gebruik van meerdere officiële talen te stimuleren in plaats van af te bouwen. Op die manier zal iedereen zich welkom voelen in de Europese Unie en zal iedereen zich ook gelijkwaardig voelen.

Europees recht in de polder: Nederlands als connector

— **Prof. dr. J. W. van de Gronden**

Hoogleraar Europees recht bij het Onderzoekscentrum voor Staat & Recht, Radboud Universiteit in Nijmegen, en staatsraad in buitengewone dienst bij de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State.

Inleiding

Iedereen heeft weleens de volgende ervaring gehad: men probeert een apparaat op een ander apparaat aan te sluiten (bijvoorbeeld een computer op een beeldscherm) en komt dan tot de conclusie dat beide apparaten verschillende aansluitingen kennen. Een connector biedt dan uitkomst. Door dit verbindingsstukje te gebruiken, kunnen de beide apparaten alsnog samen functioneren.

Naar mijn mening heeft het gebruik van de taal Nederlands een functie die vergelijkbaar is met die van een connector. Het is algemeen bekend dat het Europees recht een grote invloed uitoefent op de nationale rechtsordes van de lidstaten, inclusief die van Nederland. Bij de ontwikkeling van het Europees recht speelt zowel het Engels als het Frans een zeer grote rol. Toch moet dit recht ook in landen als Nederland worden toegepast. Dit proces, dat aanleiding geeft tot ingewikkelde vraagstukken, wordt gefaciliteerd door het beschikbaar zijn van belangrijke juridische teksten, zoals de wetgeving en de rechtspraak van de Unie, in de officiële talen van de lidstaten, waaronder het Nederlands. Hierdoor verbindt de Nederlandse taal het Europees en nationaal recht met elkaar in de Nederlandse rechtsorde.

De rol van het Nederlands wil ik hieronder verder toelichten. In de eerste plaats komt de alsmaar groeiende invloed van het Europees recht op het Nederlands recht aan de orde. Dan wil ik kort stilstaan bij de problematiek van termen en begrippen. Verder wil ik als hoogleraar Europees recht mijn ervaringen in het onderwijs, waarin een nieuwe generatie studenten wordt getraind om jurist te worden, delen.

Invloed van het Europees recht op de Nederlandse rechtsorde

De alsmaar uitdijende invloed van het Europees recht is spectaculair te noemen. Uiteraard is dit proces begonnen met de opkomst van klassieke doctrines, zoals die van de voorrang van het Europees recht¹, rechtstreekse werking en het vrije verkeer. Een van de basisarresten betrof een prejudiciële verwijzing uit Nederland: het arrest

1 | Zie bijvoorbeeld zaak 6/64, Costa, 15 juli 1964, [EU:C:1964:66](#), en recentelijk zaak C-824/18, A.B. e.a. (Benoeming van de rechters bij de Sąd Najwyższy – Beroep), 2 maart 2021, [EU:C:2021:153](#).

Van Gend & Loos.² Al snel werd duidelijk dat het Nederlands recht niet beoefend kon worden zonder kennis te hebben van het Europees recht.

Van groot belang is verder geweest dat het nationaal procesrecht ook beïnvloed werd en nog steeds wordt door het Europees recht. In de bekende arresten van Rewe³ en Comet⁴ bleek dat het nationale procesrecht het invoeren van rechten ontleend aan Europese regels niet (nagenoeg) onmogelijk mag maken en deze rechten niet ongunstiger mag behandelen dan rechten ontleend aan nationale regelgeving. Deze rechtspraak bleek een startschot te zijn voor de ontwikkeling van meer specifieke benaderingen voor traditioneel nationaalrechtelijke concepten, zoals ambtshalve toetsing door de rechter.⁵ Het procesrecht speelt een essentiële rol voor rechtzoekenden die hun aanspraken ontleend aan rechtsregels willen verzilveren. Niet voor niets is het recht op een doeltreffende voorziening in rechte vastgelegd in artikel 47 van het Handvest van de grondrechten van de EU. Doordat het Unierecht het procesrecht niet onberoerd heeft gelaten, is er een juridische infrastructuur gecreëerd voor de doorwerking van de Europese regelgeving.

Het procesrecht kanaliseert de rechtsstrijd en is bepalend voor de gang naar de rechter. Verder is dit recht nauw verbonden met de soevereiniteit van een land. Hierbij speelt de taal uiteraard een belangrijke rol. Voor het Nederlands procesrecht is vanzelfsprekend het Nederlands cruciaal. Niet uit het oog mag worden verloren dat het Nederlands een rechtstaal is en dat deze taal wordt gebruikt ter beslechting van geschillen die onder meer aan de rechter in Nederland worden voorgelegd. De invloed van het Unierecht op het nationale procesrecht heeft dan ook geleid tot een intrigerende wisselwerking tussen Nederlandse en Unierechtelijke concepten.⁶

2 | Zaak 26/62, Van Gend & Loos, 5 februari 1963, [EU:C:1963:1](#).

3 | Zaak 33/76, Rewe-Zentralfinanz en Rewe-Zentral, 16 december 1976, [EU:C:1976:188](#).

4 | Zaak 45/76, Comet, 16 december 1976, [EU:C:1976:191](#).

5 | Zie hierover bijvoorbeeld S. Prechal en R.J.G.M. Widdershoven, *Inleiding tot het Europees bestuursrecht*, Nijmegen, 2017, blz. 410 e.v.

6 | Deze ontwikkeling wordt onder meer beschreven in S. Prechal en R.J.G.M. Widdershoven, *Inleiding tot het Europees bestuursrecht*, Nijmegen, 2017; B. Hessel, *Het recht van de EU voor decentrale overheden*, Nijmegen, 2016, en A. Hartkamp, *Vermogensrecht algemeen – Europees recht en Nederlands vermogensrecht*, Deventer, 2019.

Een andere belangrijke ontwikkeling houdt verband met de steeds omvangrijker wordende Europese harmonisatie. De ontwikkeling van beleid op Unieniveau leidt tot de totstandkoming van EU-regelgeving. De hoeveelheid regelgeving die in de loop van de jaren is aangenomen is zeer groot. Veel verordeningen en richtlijnen van de Unie zijn van toepassing op allerlei beleidsterreinen. Zoals bekend, dient een richtlijn te worden omgezet in nationale regelgeving.⁷ Voor verordeningen bestaat er daarentegen een verbod op omzetting.⁸ Dit wil echter niet zeggen dat er geen nationale wetgevingsactie vereist is om een verordening te kunnen toepassen en handhaven. Het tegendeel is waar: zowel bij een richtlijn als bij een verordening dienen nationale bevoegde instanties (onder andere voor de handhaving) te worden aangewezen, nationale regels (bijvoorbeeld van procesrecht) te worden aangepast en algemene Unierechtelijke concepten te worden uitgewerkt.⁹ Hieruit blijkt dat voor de implementatie, inclusief toepassing en handhaving, het Unierecht in grote mate afhankelijk is van het nationale rechtssysteem van de lidstaten. Zonder het nationale rechtskader is het Unierecht tandeloos. Kortom, de Europese normen en regels dienen hun plek te krijgen in dit nationale kader. Op grond van artikel 4, lid 3, EU-Verdrag dienen de lidstaten ervoor te zorgen dat zij hun Unierechtelijke verplichtingen nakomen. Voor Nederland betekent dit uiteraard dat de Nederlandse versie van de Europese normen en regels haar weg moet vinden in de Nederlandse wetgeving. Het Nederlands leidt ertoe dat het in Brussel, Straatsburg en Luxemburg ontwikkelde recht ook door de Nederlandse autoriteiten gehanteerd kan worden. Nu heeft, zoals gezegd, de Europese harmonisatie – dat wil zeggen richtlijnen, verordeningen en andere maatregelen – een grote vlucht genomen. Hierdoor moet steeds meer Europese regelgeving worden geïmplementeerd in de nationale rechtsorde. Voor de implementatie zet Nederland vaak zijn reeds bestaande nationale wetgevingscomplexen in, zoals het Burgerlijk Wetboek, bepaalde bestuurlijke wetten (Wet milieubeheer, Mededingingswet etc.) en strafwetgeving. Dit betekent dat vele Europese regels en normen zich nestelen naast bepalingen van Nederlands recht. In zekere zin vindt er een „osmose” plaats tussen regels en normen van Europese of Nederlandse oorsprong. Dankzij de Nederlandse taal is dit samengaan mogelijk.

7 | Zie artikel 288, derde alinea, VWEU.

8 | In onder meer zaak 94/77, Zerbone, 31 januari 1978, [EU:C:1978:17](#), leidde het Hof dit af uit artikel 288, tweede alinea, VWEU.

9 | Zie bijvoorbeeld punt 17 van zaak 205/82–215/82, Deutsche Milchkontor e.a., 21 september 1983, [EU:C:1983:233](#), en punt 33 van zaak C-367/09, SGS Belgium e.a., 28 oktober 2010, [EU:C:2010:648](#).

De officiële Nederlandse versie van Unieregelingen stelt de Nederlandse autoriteiten in staat om het Europees recht in nauwe samenhang met het nationale recht toe te passen.

Deze „synchrone” toepassing vindt door de toenemende Europese harmonisatie steeds vaker plaats en is voor vele beoefenaars van het recht onderdeel van de dagelijkse praktijk geworden. Het Europese beleid wordt op deze wijze naar mijn mening ook dichterbij de burger gebracht. De garantie waarop een Nederlandse consument bij aankoop recht heeft, wordt in grote mate beheerst door regels van Europese oorsprong. Er is mijns inziens wel een aandachtspunt. Door de Europese regels naadloos te laten opgaan in nationale wetgevingssystemen hebben vele burgers en zelfs ook juridische professionals niet meer door dat deze regels uit Europa komen: op het eerste gezicht lijken zij afkomstig te zijn van Hollandse bodem. Het kan daarom zeker geen kwaad als hier een bewustwordingsproces in gang wordt gezet, waardoor men meer kennis krijgt van dit mooie „duet tussen het Europese en Nederlandse recht”.

Termen en begrippen

De Nederlandse taal speelt een cruciale rol bij de doorwerking van het Europees recht naar de rechtsorde in de Hollandse polder. In het recht wordt uiteraard veel aandacht besteed aan termen en begrippen. Bepaalde begrippen uit het Nederlandse recht kunnen dankzij het Europees recht een andere inhoud krijgen. Doordat er een officiële Nederlandse term bestaat voor bepaalde Unierechtelijke begrippen kunnen wijzigingen op relatief eenvoudige wijze doorwerken naar de Nederlandse rechtsorde. Een voorbeeld uit het verleden is het begrip afval.¹⁰ Aanvankelijk werd onder dit begrip in het Nederlands recht verstaan alleen voorwerpen die definitief verwijderd worden. Uit de rechtspraak van het Hof van Justitie van de EU volgde echter dat deze benadering te beperkt was. Ook stoffen die kunnen worden hergebruikt, dienen als afval te worden gezien.¹¹ Het gaat hier niet om een semantische kwestie maar om de vraag of wetgeving die in het leven is geroepen om het milieu en de mens te beschermen, van toepassing is. Dankzij het bestaan van de officiële Nederlandse versie voor de Unierechtelijke term afval, die

10 | Zie hierover J.W. van de Gronden, *De Implementatie van het EG-milieurecht door Nederlandse decentrale overheden*, Deventer, 1998, blz. 260-266.

11 | Zie bijvoorbeeld punt 31 van zaak C-129/96, *Inter-Environnement Wallonie*, 18 december 1997, [EU:C:1997:628](#).

was opgenomen in de Nederlandse wetgeving, vond de interpretatie gegeven door het Hof van Justitie van de EU snel zijn weg naar de rechtspraak.

Een ander voorbeeld houdt verband met het begrip vergunning(stelsel). In de Dienstenrichtlijn¹² wordt ingegaan op de vergunningstelsels die lidstaten in het leven hebben geroepen. Dergelijke stelsels kunnen onder bepaalde voorwaarden tot ongerechtvaardigde beperkingen van de vrijheid om diensten aan te bieden leiden. In het Engels wordt de term „authorisation” gebruikt, terwijl dit in het Frans „autorisation” is. De Nederlandse versie van de Dienstenrichtlijn maakt gebruik van het Nederlandse woord „vergunning”. Hierdoor was het mogelijk dat de Nederlandse wetgever bij de implementatie van deze richtlijn kon aansluiten bij de reeds in het Nederlands bestuursrecht bestaande term vergunning. Dit heeft het implementatieproces vereenvoudigd. Voor de bevoegde autoriteiten is duidelijk dat nationale besluiten die in het Nederlands als vergunningen worden omschreven aan de Dienstenrichtlijn dienen te worden getoetst. Daarbij is het wel van groot belang dat de definitie voor het begrip vergunning uit de Europese Dienstenrichtlijn nauwgezet wordt gevolgd, hetgeen kan leiden tot aanpassingen van het traditionele begrip vergunning uit het Nederlands recht. In artikel 4 van deze richtlijn is een definitie opgenomen van het begrip vergunningstelsel, ook in de Nederlandse taalversie¹³, zodat deze definitie ook zijn weg kan vinden naar de Nederlandse rechtspraak. Het wekt dan ook geen verwondering dat de Dienstenwet een definitie van vergunningstelsel geënt op de richtlijn bevat.¹⁴

Door de grote vlucht die het streven naar Europese harmonisatie heeft genomen, zijn veel termen uit het Europees recht opgenomen in het Nederlands recht. Vanuit juridisch perspectief is dit een uitdagende operatie. Een zeer gunstige factor is daarbij zonder twijfel de beschikbaarheid van belangrijke juridische bronnen in de Nederlandse taal. In Nederland zijn zelfs voorbeelden te vinden van spontane harmonisatie. In dat geval zoekt de nationale wetgever vrijwillig aansluiting bij het Europees recht zonder dat dit verplicht is krachtens dit recht. Het bekendste voorbeeld in dit verband is de

12 | Richtlijn 2006/123 betreffende diensten op de interne markt, PB 2006, L 376, blz. 36.

13 | Deze definitie luidt als volgt: „elke procedure die voor een dienstverrichter of afnemer de verplichting inhoudt bij een bevoegde instantie stappen te ondernemen ter verkrijging van een formele of stilzwijgende beslissing over de toegang tot of de uitoefening van een dienstenactiviteit”.

14 | In artikel 1 van de Dienstenwet wordt vergunningstelsel als volgt omschreven: „procedure die voor een dienstverrichter of afnemer de verplichting inhoudt bij een bevoegde instantie stappen te ondernemen ter verkrijging van een vergunning”.

Nederlandse Mededingingswet.¹⁵ De materiële normen van deze wet zijn afgeleid uit de artikelen 101 en 102 VWEU en de Europese Concentratieverordening¹⁶, hoewel het Unierecht dit niet vereist.¹⁷ Dat er een officiële Nederlandstalige versie van het Verdrag en de Concentratieverordening bestaat, heeft dit proces in grote mate gefaciliteerd. De correcte termen en begrippen waren reeds beschikbaar in het Nederlands. De wetgever heeft daarom kunnen aansluiten bij deze mededingingsrechtelijke begrippen die van essentieel belang zijn, zoals onderneming, overeenkomst, economische machtspositie en concentratie. Bij bepaalde termen wordt zelfs rechtstreeks verwezen naar de corresponderende begrippen uit het EU-recht: bepaald wordt namelijk dat een onderneming en een overeenkomst in de zin van de Mededingingswet hetzelfde inhouden als de equivalente begrippen uit artikel 101 VWEU. De consequentie hiervan is dat de uitleg gegeven in de rechtspraak van de Unierechters over termen, zoals overeenkomst en onderneming, ook automatisch de interpretatie van de vergelijkbare begrippen uit de Nederlandse Mededingingswet vormt.¹⁸

Unierechtelijk onderwijs in het Nederlands

De toenemende Europeanisering van het recht heeft ertoe geleid dat het onderwijs in het Europees recht een vaste plaats heeft gekregen in het curriculum in de rechtenstudie aan de Nederlandse universiteiten. Daarnaast is door de globalisering ook de internationalisering van het rechtenonderwijs op de agenda geplaatst. De vraag is daarbij gerezen of de vakken op het terrein van het EU-recht volledig in het Engels dienen te worden gegeven. Naar mijn overtuiging verdient het antwoord op deze vraag een genuanceerde benadering. Aan de ene kant is het van groot belang dat juristen in staat zijn om met vakgenoten uit andere landen te discussiëren over belangrijke kwesties en vraagstukken. Aan de andere kant is hun opdracht ook om het Europees recht te hanteren in de nationale arena. Dit heeft als consequentie dat het de voorkeur

15 | Zie Kamerstukken II, 24 707, nr. 3, blz. 10.

16 | Verordening 139/2004 betreffende de controle op concentraties van ondernemingen, PB 2004, L 24, blz. 1.

17 | Een aantal handavingsaangelegenheden in het mededingingsrecht is overigens wel voorwerp van verplichte harmonisatie. Zie Richtlijn 2019/1 tot toekenning van bevoegdheden aan mededingingsautoriteiten van de lidstaten voor een doeltreffende handhaving en ter waarborging van de goede werking van de interne markt, PB 2019, L 11, blz. 3.

18 | Voor de verschillende methoden, waarop de Mededingingswet aansluiting heeft gezocht bij het Europees recht, zie M.R. Mok, *Kartelrecht I – Nederland: de Mededingingswet*, Deventer, 2004, blz. 69-72.

verdient dat Europees recht zowel in het Engels als Nederlands wordt gedoceerd op universiteiten in Nederland. In het eerste jaar kunnen studenten in hun eigen taal kennis maken met het Europees recht en dit rechtsgebied ook in verband brengen met het nationale recht, waarmee zij uiteraard ook voor het eerst worden geconfronteerd in deze fase van hun studie. In een later stadium kunnen studenten vertrouwd worden gemaakt met Unierechtelijke vraagstukken en onderwerpen in het Engels. Mijn ervaring met het onderwijs aan de Radboud Universiteit in Nijmegen, waar ik zelf Europees recht mag doceren, is dat deze meertaligheid een verrijking is. De studenten krijgen zo een goede kijk op de meertalige dimensie van het Europees recht. Verder wordt hun duidelijk dat de beoefening van het Europees recht tot volle bloei komt, indien daarbij aandacht wordt besteed aan het nationaalrechtelijk kader. Zelfs de studenten van de European Law School in Nijmegen worden daarom de kernonderdelen van het Nederlands recht onderwezen, naast het Europese en internationale recht. Zoals reeds is opgemerkt, is Nederlands een rechtstaal, omdat deze taal wordt gebruikt in de procedures voor de Nederlandse rechter. Het is van groot belang dat de toekomstige specialist Europees recht een goed begrip heeft van het nationaalrechtelijk kader waarin zij of hij zijn specialisme gaat toepassen en van de taal die in dit kader wordt gehanteerd. Het is bijvoorbeeld van belang om te weten wat een onrechtmatige daad naar Nederlands recht is, als men nagaat of een Nederlands overheidslichaam op grond van de Francovich-rechtspraak¹⁹ van het Hof van Justitie van de EU aansprakelijk is voor schade veroorzaakt door een schending van het Unierecht. Een ander voorbeeld heeft te maken met de toekenning van een subsidie. Indien men deze toekenning wil aanvechten omdat er sprake zou zijn van met EU-recht strijdige staatssteun, is het van belang om na te gaan of deze subsidie is verleend in de vorm van een besluit dat appellabel is bij de Nederlandse bestuursrechter.

Meertaligheid betekent in Nijmegen dat niet alleen aan het Engels en het Nederlands maar ook aan het Frans aandacht besteed wordt. In het bachelor-programma *European Law School* kunnen studenten de track „Juridisch Vertalen” volgen. Deze track is erop gericht om studenten kennis te laten maken met het vertalen van juridische teksten uit het Frans naar het Nederlands. Uiteraard speelt het Frans van oudsher een centrale rol in het Europees recht. Zoals bekend, is deze taal bij het Hof van Justitie van de EU en het Gerecht de voertaal. Dankzij de track „Juridisch Vertalen” wordt het studenten

19 | Zie onder meer gevoegde zaken C-6/90 en C-9/90, Francovich e.a., 19 november 1991, [EU:C:1991:428](#), en gevoegde zaken C-46/93 en C-48/93, Brasserie du Pêcheur en Factortame, 5 maart 1996, [EU:C:1996:79](#).

duidelijk op welke wijze bij de Unierechters het Europees recht beoefend wordt. De studenten krijgen zowel colleges over het vertalen en over belangrijke aspecten van het Europees recht als concrete instructies over hoe juridische teksten vanuit het Frans naar het Nederlands vertaald dienen te worden. De betrokken docenten hebben veel praktijkervaring. Koen Wolfs, hoofd van de Nederlandstalige vertaaleenheid bij het Hof, draagt ook bij aan de cursus, zowel als docent als inspirator. Naar mijn mening is de toevoeging van de Franse taal aan het curriculum een zeer mooie verrijking van het programma van de *European Law School* in Nijmegen. De track „Juridische Vertalen” doet recht aan de vertaalslag die vanuit Unieniveau naar het nationale domein moet worden gemaakt.

Verder laat de track „Juridisch Vertalen” de studenten ruiken aan het vertalersvak. Degenen die verantwoordelijk zijn voor het vertalen van bijvoorbeeld een arrest uit het Frans naar het Nederlands leveren een niet te onderschatten bijdrage aan de implementatie van het Europees recht in de nationale rechtsorde. De Unie is gebaseerd op meertaligheid en daarom vervullen vertalers een scharnierfunctie.

Naar mijn mening kan de opgedane kennis zeer zeker ook van pas komen in allerlei soorten functies (naast de betrekking van vertaler). Studenten zijn immers vertrouwd geraakt met de meertaligheid van het Europees recht. Indien zij bijvoorbeeld later een baan in de rechterlijke macht krijgen, dan kan de kennis van het Frans ze helpen bij de interpretatie van bepaalde arresten en bepalingen van EU-recht. Ook kan het zo zijn dat zij, in hun functie bij de rechterlijke macht, dienen bij te dragen aan de formulering van prejudiciële vragen voor een zaak waarin Unierechtelijke kwesties spelen. Bij het formuleren kunnen zij er dan rekening mee houden dat deze vragen onder andere naar het Frans dienen te worden vertaald. Als zij als ambtenaar bij een ministerie komen te werken en geconfronteerd worden met een Unierechtelijk probleem, kunnen zij bijdragen aan de oplossing hiervan door mede de relevante rechtsbronnen in het Frans en uiteraard het Engels te raadplegen.

Slot

Voor de beoefening van het Europees recht is het Nederlands van groot belang. De EU-regels dienen te worden geïmplementeerd in de nationale rechtsorde en deze implementatie is daarom voor een groot deel afhankelijk van het nationale recht. De officiële Nederlandse versie van Uniemaatregelen faciliteert de overname van het EU-recht in de Nederlandse rechtsorde in grote mate en daarmee ook de effectieve implementatie van deze maatregelen. Hiermee is de Nederlandse taal de connector tussen het EU-recht en de nationale rechtsorde in Nederland. De meertaligheid is een belangrijke dimensie van het Unierecht. De beschikbaarheid van belangrijke bronnen van Unierecht in meerdere talen brengt de EU en haar recht dat gebaseerd is op de verschillende rechtstradities van de lidstaten dichterbij de burger en de rechtzoekende.

Het belang van meertaligheid voor de Europese universiteit van de toekomst

— Prof. dr. Jan Wouters

Jan Wouters is gewoon hoogleraar internationaal recht en internationale organisaties en Jean Monnet-leerstoelhouder *ad personam* aan de KU Leuven, waar hij tevens directeur is van het Instituut voor Internationaal Recht en het Leuven Centre for Global Governance Studies, alsmede voorzitter van de Raad voor Internationaal Beleid. Hij is lid van de Koninklijke Vlaamse Academie van België, gasthoogleraar aan Columbia University, het Europacollege te Brugge, Paris 2 Panthéon-Assas, Sciences Po en LUISS, en advocaat aan de balie van Brussel.

Inleiding

In deze bijdrage wil ik reflecteren over het belang van meertaligheid voor de Europese universiteit van de toekomst. Het is een persoonlijk getuigenis van een hoogleraar die gedurende heel zijn carrière begeistert is geweest door de Europese eenmaking en door de rijke culturele diversiteit van Europa. Ik heb altijd een passie gehad voor het Europese Unierecht als werktuig van integratie, maar zie het ook als een uitgelezen instrument van dialoog met de nationale en regionale culturen en rechtsstelsels van de lidstaten, en met het internationale recht, waaruit de Europese rechtsorde is voortgesproten.¹

Toen ik afstudeerde aan de Universiteit Antwerpen, in juli 1987, was de Europese Akte juist in werking getreden. Velen weten het niet meer, maar dit verdrag betekende een belangrijke herlancering van de Europese eenmaking, niet alleen met het oog op het „1992-project” voor de interne markt, maar ook voor de Europese Politieke Samenwerking (de voorloper van het Gemeenschappelijk Buitenlands en Veiligheidsbeleid, het GBVB), het Europese milieubeleid, de toenemende rol van het Europees Parlement, en nog veel meer. Mijn eerste publicatie in 1988 ging over de vrijmaking van het Europese kapitaalverkeer, dat gedurende vele jaren in het EEG-Verdrag het zwakkere broertje van de fundamentele vrijheden was geweest. Vooral het Verdrag van Maastricht van 1992 vormde een historische doorbraak in de eenmaking van het Europese continent en bracht zowel een sterke verdieping (de economische en monetaire unie als „dak” op het gebouw van de douane-unie en de interne markt) als verbreding (een politieke unie, met een burgerschap van de Unie, GBVB, samenwerking in justitie en binnenlandse zaken enzovoorts) van de integratie.

Het was ook het Verdrag van Maastricht dat het EG-Verdrag verrijkte met een „cultuurhoofdstuk”. Hier ligt de oorsprong van de mooie formule dat de Gemeenschap, en later de Unie, dient bij te dragen „tot de ontplooiing van de culturen van de lidstaten onder eerbiediging van de nationale en regionale verscheidenheid van die culturen, maar tegelijk ook de nadruk leggend op het gemeenschappelijk cultureel erfgoed”²: kortom, eenheid in verscheidenheid! Bij het schrijven van een boek over het Verdrag van

1 | Helaas zijn er wel wat spanningspunten tussen het internationaal recht en het EU-recht de dag van vandaag. Zie een eerdere bijdrage: J. Wouters, „The Tormented Relationship between International Law and EU Law”, in P.H.F. Bekker, R. Dolzer en M. Waibel (eds.), *Making Transnational Law Work in the Global Economy. Essays in Honour of Detlev Vagts*, Cambridge, Cambridge University Press, 2010, 198-221.

2 | Thans neergelegd in artikel 167, lid 1, Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie (VWEU).

Maastricht³ in de jaren 1994-1996 gebruikte ik alle toenmalige taalversies van het Verdrag. Het maakte me sterk bewust van de enorme kracht die van juridische meertaligheid uitgaat. En het heeft mijn bewondering voor de vertalers van de EU enkel versterkt: probeer bijvoorbeeld de weerbarstige definitie van het subsidiariteitsbeginsel⁴ maar eens eensluidend te vertalen in alle officiële EU-talen! Mijn grote respect voor de vertalers en tolken van de EU dateert al van de periode dat ik als referendaris werkte bij het Hof van Justitie in 1991-1994, toen de vertaaldiensten beefden onder de soms omvangrijke ontwerpconclusies (met inbegrip van de vele voetnoten) die we met advocaat-generaal Walter van Gerven naar hen toestuurdten.⁵

Sinds eind 2017 ben ik ook sterk geëngageerd in de dynamiek inzake „Europese universitaire allianties” en heb ik mede de grondslagen gelegd voor één van die allianties, Una Europa⁶. In dat kader hebben we de laatste jaren niet alleen hard gewerkt aan het leggen van de funderingen voor de universiteit van de toekomst, waarin meertaligheid een centrale rol speelt, maar ook om een gezamenlijke interdisciplinaire bachelor in Europese studies tot stand te brengen, waarin meertaligheid één van de belangrijke aandachtspunten is. Op een en ander ga ik nu graag wat dieper in.

3 | Zie W. Devroe en J. Wouters, *De Europese Unie. Het Verdrag van Maastricht en zijn uitvoering: analyse en perspectieven*, Leuven, Peeters, 1996, bekroond met de Stibbe Prijs.

4 | Thans vervat in artikel 5, lid 3, Verdrag betreffende de Europese Unie (VEU); in zijn oorspronkelijke versie artikel 3 B van het EG-Verdrag.

5 | Ooit was er enig protest vanuit de vertaaldiensten, en besprak de administratieve vergadering van het Hof een nota, m.b.t. het uitbundig gebruik van voetnoten in de conclusies van bepaalde advocaten-generaal. Advocaat-generaal Walter van Gerven stuurde vervolgens zelf een nota rond met een citaat uit het toneelstuk *Amadeus* van Peter Shaffer. Het betreft het antwoord van Mozart op de opmerking van Keizer Jozef II dat zijn opera *Die Entführung aus dem Serail* „too many notes” had. Mozart repliceerde: „There are just as many notes, Majesty, as are required. Neither more nor less.”

6 | Zie <https://www.una-europa.eu/>.

Iets over het Initiatief Europese Universiteiten en Una Europa

In de befaamde toespraak die hij hield in de Sorbonne op 26 september 2017 deed de Franse president Emmanuel Macron een warme oproep voor Europese universiteiten:

„Je propose la création d’universités européennes qui seront un réseau d’universités de plusieurs pays d’Europe, mettant en place un parcours où chacun de leurs étudiants étudiera à l’étranger et suivra des cours dans deux langues au moins. Des universités européennes qui seront aussi des lieux d’innovation pédagogique, de recherche d’excellence. Nous devons nous fixer, d’ici à 2024, en construire au moins une vingtaine. Mais nous devons, dès la prochaine rentrée universitaire, structurer les premières, avec de véritables semestres européens et de véritables diplômes européens.”⁷

Het voorstel van de Franse president kreeg steun op de Europese topvergaderingen van Göteborg en Brussel in het najaar van 2017 en is bekend geworden als het „Initiatief Europese Universiteiten”. De conclusies van de Europese Raad van 14 december 2017 vermelden trouwens, onmiddellijk na de passage over de Europese universiteiten, als doelstelling eveneens „het stimuleren van het leren van talen, opdat meer jongeren ten minste twee Europese talen spreken naast hun moedertaal”.⁸

Dit initiatief heeft ons aan de KU Leuven meteen begeistert. In het voorjaar van 2018 hebben we de grondslagen gelegd voor een universitaire alliantie met vergaderingen in Parijs en Bologna, gevolgd door diepgaande besprekingen in Madrid en Berlijn in de zomer van dat jaar. Zo werd Una Europa geboren, inmiddels een alliantie van negen prominente Europese universiteiten: Freie Universität Berlin, Alma Mater Studiorum Università di Bologna, University of Edinburgh, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Helsingin yliopisto/Helsingfors universitet, KU Leuven, Universidad Complutense de Madrid, Université Paris 1 Panthéon-Sorbonne, en Universiteit Leiden.⁹ Men ziet al meteen de meertaligheid in de namen van de universiteiten!

7 | <https://www.elysee.fr/emmanuel-macron/2017/09/26/initiative-pour-l-europe-discours-d-emmanuel-macron-pour-une-europe-souveraine-unie-democratique>.

8 | <https://www.consilium.europa.eu/media/32430/14-final-conclusions-rev1-nl.pdf>.

9 | Binnenkort komen hier een tiende en elfde partner bij, maar daarover dien ik nog de nodige discretie te bewaren.

Una Europa is niet zomaar een zoveelste „consortium” of „project” tussen een aantal Europese universiteiten. Zelfs de term „alliantie” doet tekort aan zijn talrijke dynamieken. Het gaat in wezen om een grensverleggende, unieke, steeds hechtere lotsverbondenheid en integratie van ons werk in een groeiend aantal domeinen van onderzoek, onderwijs en maatschappelijke dienstverlening, een echte Europese universiteit van de toekomst. Waar we gestart zijn met Europese studies, cultureel erfgoed, duurzaamheid, datawetenschappen en artificiële intelligentie, zijn daar inmiddels domeinen als gezondheid en toekomstige materialen aan toegevoegd. We zijn ook geen debutanten: de meeste partneruniversiteiten hebben honderden jaren – soms bijna 1 000 jaar – intellectuele geschiedenis op de teller, en samen onderwijzen we een 450 000-tal studenten, om de digitale leergroepen (die in de miljoenen gaan) niet te noemen.

Van bij het begin heeft Una Europa resoluut gekozen voor meertaligheid; wij gebruiken immers maar liefst negen talen in de partnerinstellingen: het Duits, Engels, Fins, Frans, Italiaans, Nederlands, Pools, Spaans en Zweeds. Het loont de moeite het *Manifest over de universiteit van de toekomst* te lezen waarin Una Europa in zijn ziel laat kijken. Dit *manifest benadrukt onder meer dat* Una Europa „geen plek is, maar een verzamelplaats voor kennis, ideeën en waarden, die vrij evolueert over de grenzen, uitingsvormen en tijdperken heen” en „een spiegel [...] van de mensheid in al haar verscheidenheid, en die culturen en talen, conventies en ontwirchtingen reflecteert”.¹⁰ Meertaligheid figureert centraal tussen andere kerndoelstellingen, zoals interdisciplinariteit, inclusie, innovatie, interactiviteit, impact en internationale openheid.

Zijn engagement voor meertaligheid indachtig, plant Una Europa voor de toekomst het openstellen van de taalvakken van alle universiteiten voor elkaars studenten, het creëren van taaltandems¹¹, het mogelijk maken dat studenten vakken volgen in andere talen dan deze van hun thuisuniversiteit middels virtuele mobiliteit en de mobiliteit

10 | Zie <https://www.una-europa.eu/about>.

11 | Taaltandem of conversatie-uitwisseling gaat om het leren van een taal door een wederzijdse taaluitwisseling tussen twee personen die elk met elkaar converseren in hun (verschillende) eerste taal als taal die de andere persoon wenst te leren.

van onderwijsstaf, en het aanmaken van MOOCs¹² om het aanleren van talen op beginnersniveau te stimuleren. Op de meertaligheid in de nieuwe gezamenlijke bachelor Europese Studies ga ik zo dadelijk in.

De visie van Una Europa spoort met de zienswijze van de Raad van de EU, die op 22 mei 2019 een aanbeveling aannam „inzake een alomvattende benadering van het onderwijzen en leren van talen”¹³, al gaat die aanbeveling vooral over primair en secundair onderwijs en beroepsopleidingen. Toch zou men *mutatis mutandis* wat de Raad stelt over talenbewustzijn in scholen ook kunnen toepassen op het universitaire onderwijs:

„Talenbewustzijn in scholen kan onder meer betekenen dat de school zich bewust is van en inzicht heeft in de geletterdheid en de competentie in meerdere talen van alle leerlingen, alsook van kennis van talen die niet op school worden onderwezen. Scholen kunnen een onderscheid maken tussen verschillende niveaus van competentie in meerdere talen, naargelang de context en het doel waarvoor zij nodig zijn en in overeenstemming met de omstandigheden, behoeften, capaciteiten en interesse van de leerders.”¹⁴

Toch is het enigszins verwonderlijk dat, ondanks alle aandacht die Europese beleidsmakers voor het Initiatief Europese Universiteiten hebben, er vooralsnog geen enkel beleidsdocument lijkt te bestaan dat op universitair niveau de problematiek van (het gebrek aan) meertaligheid aankaart. In haar mededeling *De Europese onderwijsruimte tegen 2025 tot stand brengen* van 30 september 2020 acht de Europese Commissie weliswaar „het bevorderen van talenonderwijs en meertaligheid” een onderdeel van de kwaliteitsdoelstelling voor de Europese onderwijsruimte; immers, „[o]m in het buitenland te kunnen studeren en te werken en de culturele diversiteit van Europa ten volle te kunnen ontdekken is het zaak meerdere talen te spreken. Dankzij talenkennis

12 | Een MOOC, wat staat voor „massive open online course”, is een cursus die werd geconcipeerd met het oog op massale deelname en waarbij het cursusmateriaal (dat geschreven maar ook audiovisueel materiaal kan omvatten) wordt verspreid over het internet, zodat deelnemers niet aan een bepaalde locatie zijn gebonden.

13 | *Publicatieblad van de Europese Unie*, 5 juni 2019, C 189, blz. 15.

14 | 16e considerans van de preambule van de aanbeveling.

kunnen lerenden en leerkrachten profiteren van een echte Europese leerruimte.”¹⁵ Maar de Commissie ontwikkelt hier geen nieuwe voorstellen voor, en verwijst in essentie naar de hogergenoemde aanbeveling van de Raad van 2019, die niet op het universitaire onderwijs is gericht.

Ook de Erasmus+ 2022-oproep voor voorstellen voor Europese universiteiten is op dit vlak niet bijzonder specifiek.¹⁶ Europese universiteiten worden weliswaar gevraagd om zich te engageren voor de beleidsdoelstellingen van de Europese onderwijsruimte, waaronder meertaligheid, maar die verwijzing is niet anders ten opzichte van de eerste oproep, in 2018, voor voorstellen van Europese universiteiten. Het lijkt erop dat de visie van de Europese Commissie op meertaligheid de laatste jaren niet sterk geëvolueerd is. Zo bevat haar mededeling *Een Europese strategie voor universiteiten* van 18 januari 2022 zelfs geen enkele verwijzing naar meertaligheid of naar specifieke initiatieven of activiteiten in dit verband.¹⁷

Over de gezamenlijke bachelor Europese Studies

Vanaf academiejaar 2022-2023 bieden de Una Europa-universiteiten een gezamenlijke interdisciplinaire „Joint Bachelor of Arts in European Studies” (BAES) aan.¹⁸ Zij hebben hiertoe een veeleisend accreditatieproces ondergaan, zowel via de zgn. Europese Aanpak voor Kwaliteitsborging voor Gezamenlijke Programma's („European Approach for Quality Assurance of Joint Programmes”)¹⁹ voor de Nederlands-Vlaamse Accreditatieorganisatie (NVAO) in 2021, als onder verscheidene nationale procedures.

15 | Europese Commissie, *De Europese onderwijsruimte tegen 2025 tot stand brengen*, mededeling aan het Europees Parlement, de Raad, het Europees Economisch en Sociaal Comité en het Comité van de Regio's, 30 september 2020, COM(2020) 625 final, blz. 7.

16 | Zie <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/news/2022-erasmus-european-universities-call>.

17 | Europese Commissie, *Een Europese strategie voor universiteiten*, mededeling aan het Europees Parlement, de Raad, het Europees Economisch en Sociaal Comité en het Comité van de Regio's, 18 januari 2022, COM(2022) 16 final.

18 | Voor nadere informatie, zie <https://www.una-europa.eu/stories/introducing-the-una-europa-joint-bachelor-in-european-studies>, <https://baes.una-europa.eu/overview>, en www.jointbaes.eu.

19 | https://www.eqar.eu/assets/uploads/2018/04/02_European_Approach_QA_of_Joint_Programmes_v1_0.pdf.

Met BAES willen we studenten uit Europa en de hele wereld vormen in waar „Europa” voor staat: zijn fundamentele waarden, geschiedenis, beleid, instellingen, economie, maatschappij, recht, ..., maar ook zijn culturele identiteit en verscheidenheid. Bij de leerdoelen van dit nieuwe programma is uitdrukkelijk meertaligheid opgenomen: aan het einde van het programma – dat een driejarige opleiding omhelst voor in totaal 180 ECTS onder het Europese systeem voor het overdragen en verzamelen van studiepunten – moeten studenten zich kunnen uitdrukken in minstens één Europese taal naast hun eerste taal en het Engels zodat zij zich kunnen engageren in de meertalige Europese realiteit. Hoe willen we dat realiseren?

In de allereerste plaats gaat er veel aandacht naar meertaligheid in het verplichte onderdeel van deze bacheloropleiding, de zogenaamde *truncus communis*. Deze *truncus communis* wordt momenteel door vier van de Una Europa-universiteiten (Bologna, Krakau, Leuven en Madrid) aangeboden. Het gaat om een krachtige bundeling van, enerzijds, introducties tot kerndisciplines van de humane en sociale wetenschappen, alle gedoceerd in een Europees perspectief (economie, filosofie, geschiedenis, politieke wetenschappen, recht, met verdere verdiepvakken inzake de Europese economie, internationale relaties en het Europees en internationaal recht), en, anderzijds, sterk multidisciplinaire vakken, waaronder in het bijzonder twee grote opleidingsonderdelen over, respectievelijk, Europese culturen en maatschappijen, en over de Europese integratie. Veel aandacht gaat tevens uit naar het aanleren van onderzoeksvaardigheden en -methodologieën, want naar het einde van hun opleiding toe dienen studenten een multidisciplinaire bachelorscriptie te redigeren. In het kader van de *truncus communis* wordt een gezamenlijke taalcursus aangeboden die moet garanderen dat studenten zich kunnen uitdrukken in minstens één Europese taal naast hun eerste taal en het Engels, en die tevens hun bekwaamheid moet aanscherpen om te werken en onderzoek te verrichten in een meertalige context.

Maar ook na de *truncus communis* blijft meertaligheid centraal staan, want dan komt de fase van de intra-Europese mobiliteit. Studenten zullen vanaf het tweede academiejaar moeten kiezen voor verder studeren aan één, en mogelijks zelfs twee andere Una Europa-universiteiten. Dit zal hun kennis van Europese talen en culturen eveneens ten goede komen, aangezien aan al deze partneruniversiteiten tevens vakken in de eigen taal van deze instellingen worden aangeboden.

Ten slotte wordt in het kader van de specialisatie in de jaren 2 en 3 van de BAES – studenten kunnen kiezen uit een twintigtal *majores* en een dertigtal *minores* – ook het studiegebied „talen en cultuur” aangeboden.

Enkele kritische beschouwingen

Ondanks het bijzonder harde werk aan de toekomststrategie van Una Europa en in het bijzonder de uitwerking en operationalisering van de BAES – men moet zich er rekenschap van geven dat dit programma verenigbaar diende te zijn met de nationale en/of regionale regelgeving van alle Una Europa-landen, wat een gigantische uitdaging vormde – is het belangrijk om kritisch te blijven omgaan met de bereikte resultaten en de verdere planning, met name ook vanuit het perspectief van meertaligheid.

Men mag er geen doekjes om winden: het Engels is, zelfs na het vertrek van het Verenigd Koninkrijk uit de Europese Unie, de *lingua franca* voor de universiteiten in Europa. Het is de werktaal binnen Una Europa en zijn organen. Dit is natuurlijk een keuze om efficiëntieredenen, al moet men zich realiseren dat niet ieders Engels even goed is en dat voor heel wat leden van de universitaire gemeenschap binnen Una Europa het denken, spreken en schrijven in het Engels een enorme opgave vormt. Een Europese universitaire alliantie heeft echter niet de middelen om voortdurend met tolken en vertalers te werken.

De dominantie van het Engels drukt natuurlijk ook zijn stempel op het onderwijsaanbod. Teneinde zo veel mogelijk studenten onderwijs aan te bieden zijn de meeste door Una Europa opgezette opleidingen – of het nu gaat om de BAES, doctorale opleidingen of MOOCs – overwegend in het Engels. Om aantrekkelijk te zijn voor de toekomstige studentengeneraties die een BAES of andere opleiding zullen komen volgen, van waar ze ook in Europa of in de wereld mogen komen, zal er ongetwijfeld sterk verder geïnvesteerd worden in het Engelstalige onderwijsaanbod van de Una Europa-universiteiten.

We moeten op dit vlak waakzaam blijven dat het onderwijs in onze eigen taal, en meer algemeen onze rijke culturele diversiteit, hier niet onder lijdt. Zo zou het geen goede ontwikkeling zijn om vakken te „verengelsen”, louter en alleen om een interessanter aanbod voor gezamenlijke opleidingen, bijvoorbeeld in het kader van een Europese universitaire alliantie, te kunnen genereren.

Het lijkt evident, maar is dat in de praktijk vaak niet, dat studenten die minstens één semester, of zelfs twee of drie semesters aan dezelfde universiteit studeren (wat met de *truncus communis* van de BAES het geval zal zijn), zich de eerste taal van deze universiteit en haar leefomgeving minstens op elementair niveau eigen maken. Mijn persoonlijke ervaring met Erasmus-uitwisselingsstudenten in Leuven wijst evenwel uit dat dit, althans in Vlaanderen, nauwelijks het geval is. Het komt mij voor dat we dit

kritisch moeten durven bekijken en dienen te zoeken naar positieve aansporingen en instrumenten om buitenlandse studenten ook basisbegrippen in het Nederlands bij te brengen. Hetzelfde geldt voor elke andere Una Europa-universiteit die een *truncus communis* dan wel mobiliteit in de latere jaren van de BAES aanbiedt. Het gaat niet enkel om het curriculum, maar ook om het culturele aanbod en het sociale leven in de ontvangende universiteit en de leefwereld eromheen. Een studentengemeenschap, ook indien deze bijzonder internationaal is samengesteld, mag geen opzichzelfstaand gegeven worden. Zoiets kan leiden tot een gevaarlijk isolement en tot zeer kunstmatig van elkaar gescheiden leefwerelden, waar vaak nauwelijks enige interactie plaatsvindt met de lokale studenten en leefomgeving. Lokale gemeenschappen mogen verwachten dat buitenlandse studenten een inspanning verrichten om met hen in de eerste taal van deze gemeenschappen een elementaire conversatie te voeren. Als we hier niet op inzetten, dreigt „Europa” altijd een eliteproject te blijven. Dan blijven we in gebreke om de fundamenteën te leggen voor een duurzaam en hecht Europa, zowel intern als in de wereld.

Zoveel talen, zoveel werelden

— Katarzyna Kłosińska

Katarzyna Kłosińska – hoogleraar aan de Universiteit van Warschau en taalkundige die zich specialiseert in het hedendaagse Pools. Sinds 2019 is zij voorzitter van de Poolse taalraad, die is opgericht door het Presidium van de Poolse academie van wetenschappen (waarvan zij in de jaren 1999-2019 wetenschappelijk secretaris was). Naast haar wetenschappelijke activiteiten houdt zij zich bezig met de vulgarisatie van de taalkunde – het bredere publiek kent haar van de periodieke radio-uitzendingen die zij sinds 2004 onafgebroken presenteert. Sinds 2018 leidt zij de werkzaamheden van het taalobservatorium van de Universiteit van Warschau, waar wordt gewerkt aan een woordenboek van Poolse neologismen.

Taal is de wereld, de wereld om ons heen, de wereld die ons omringt en de wereld in ons (de wereld van onze gedachten, ervaringen en verbeeldingen). Taal is de wereld die tussen ons mensen bestaat, de wereld die vorm krijgt door onze relaties met anderen en de wereld die ontstaat uit onze gesprekken met elkaar en onze interactie met teksten.

Taal geeft ons een blik op de buitenwereld, waardoor we dingen, verschijnselen, situaties en gebeurtenissen rondom ons zien. Zij onderscheidt de verschillende aspecten van de werkelijkheid en benoemt, beschrijft en classificeert ze. Zij kijkt met een kritisch oog naar deze aspecten en geeft de relaties ertussen aan. Zo geeft zij structuur aan de werkelijkheid waardoor wij in staat zijn om ons in de werkelijkheid voort te bewegen en haar te begrijpen. In de wereld die wij observeren doet iets altijd wel aan iets anders denken; gelijkenissen die we ontdekken dankzij woorden en grammaticale vormen. Zo kunnen wij ons voorstellen wat een zichzelf replicerend schadelijk computerprogramma is omdat het dezelfde naam heeft gekregen als het besmettelijke micro-organisme dat ons lichaam aantast: een *virus*.

Moedertaalsprekers zijn zich er doorgaans nauwelijks van bewust hoezeer hun denken wordt beïnvloed door hun taal. Alvorens de meervoudsvorm van een werkwoord te gebruiken, moet een Pool bijvoorbeeld weten of het aldus vervoegde werkwoord zal worden gecombineerd (al was het maar in gedachten) met een zelfstandig naamwoord dat naar mannen verwijst of een zelfstandig naamwoord dat naar vrouwen, dieren, kinderen of zaken verwijst. In het eerste geval zal de spreker het mannelijke geslacht gebruiken en in het tweede geval het niet-mannelijke. Deze grammaticale categorie heeft de wereld dus „opgedeeld” in twee groepen: mannen en de rest (wat de reden is waarom het Pools door vrouwelijke sprekers soms als een misogynie taal wordt beschouwd, al kan een dergelijke simplistische interpretatie eigenlijk niet door de beugel). Wanneer een Sloveen het over meer dan één zaak heeft, moet hij preciseren hoeveel „meer dan één” is: twee of meer dan twee. Dat komt omdat het Sloveens naast het enkelvoud en het meervoud, die ook in andere talen bekend zijn, een tweevoud kent (het Pools tot de 16e eeuw overigens ook). Zelfstandige naamwoorden die naar twee voorwerpen verwijzen, hebben een andere vorm dan zelfstandige naamwoorden die slechts één voorwerp aanduiden en die welke naar drie, vier, vijf of meer zaken verwijzen. Wanneer een Hongaar het over een handeling heeft, moet hij uitmaken of zijn gesprekspartner bekend is met het voorwerp waarop deze handeling betrekking heeft. Afhankelijk daarvan wordt hetzelfde werkwoord vervoegd volgens de bepaalde of de onbepaalde vervoeging. Voor sprekers van het Pools is het niet van belang of de gesprekspartner bekend is met het voorwerp van gesprek of met de persoon over wie het gesprek gaat [behalve misschien wanneer we een beschrijvend zelfstandig naamwoord willen

combineren met het telwoord twee; in dat geval, en enkel wanneer we weten over wie of wat het gaat, gebruiken we *obydwa* (beide) in plaats van *dwa* (twee)]. Dat is echter het basisidee dat opkomt bij een Duitser, Fransman of Engelsman – en waarschijnlijk zo snel dat hij het niet eens beseft – wanneer hij een zelfstandig naamwoord gebruikt en daarbij het juiste, dat wil zeggen het bepaalde of het onbepaalde lidwoord moet kiezen.

Elke taal spreidt haar eigen net van begrippen uit over de werkelijkheid, iets wat je meestal pas ontdekt wanneer je een vreemde taal leert en op het denken in die taal moet „overschakelen”. Zo moet een Pool die een verleden handeling wil beschrijven in het Engels, telkens de voorstelling „opwekken” of de gevolgen van die handeling nog merkbaar zijn of niet (afhankelijk daarvan zal hij, zoals bekend, de Present Perfect of de Past Simple gebruiken). Zoals een Pool het enigszins moeilijk zal vinden (niet grammaticaal, maar mentaal) om de vormen *I have bought (something)* en *I bought (something)* van elkaar te onderscheiden, zal een Engelstalige persoon het moeilijk vinden om de volgende Poolse zin te begrijpen (en in zijn eigen taal om te zetten): *Pisałam wczoraj artykuł, ale go nie napisałam* [ik heb gisteren (aan) een artikel geschreven, maar heb het niet (ten einde) geschreven]. Daarin komen namelijk twee verschillende werkwoorden voor, een voltooid en een onvoltooid werkwoord, die beide overeenkomen met het Engelse to write (en dit probleem doet zich telkens voor wanneer een Brit, een Amerikaan of een spreker van een andere taal waarin geen onderscheid wordt gemaakt tussen voltooid en onvoltooid werkwoorden zijn voorstelling van de tijdsverhoudingen, die worden gevormd onder invloed van de eigen taal en het daarin heersende tijdsysteem, wil toepassen op het Pools).

Begrippen worden uiteraard weergegeven in de vorm van woorden. Het is bekend dat woorden uit verschillende talen die over het algemeen als equivalenten worden beschouwd, niettemin qua toepassingsgebied verschillen. Zo komen het Engelse to go of het Franse aller overeen met twee Poolse werkwoorden van beweging: *iść* (zich op eigen kracht voortbewegen) en *jechać* (een voortbewegingsmiddel gebruiken). Het Pools maakt dus een onderscheid tussen verplaatsingen te voet en verplaatsingen met een vervoermiddel, maar maakt geen onderscheid tussen verschillende vervoermiddelen. In het Engels zijn *iść* en *jechać* een en hetzelfde werkwoord, namelijk to go, maar dit komt niet overeen met elk gebruik van *jechać* in het Pools, want met zelfstandige naamwoorden als *bike* of *horse* wordt weer een ander werkwoord gebruikt, namelijk to ride. De scheidslijn die het gebruik van woorden met betrekking tot verplaatsing aangeeft, ligt in het Engels dus op een heel andere plaats dan in het Pools. De verschillen tussen talen bij het conceptualiseren van de verschillende dimensies van de wereld zijn echter vooral duidelijk wanneer het gaat om mentale begrippen. Zo maakt het Pools

– in tegenstelling tot sommige andere talen – een onderscheid tussen twee soorten ongemak die verband houden met het niet hebben van wat een ander wel heeft. Als dit gevoel niet gepaard gaat met boze gedachten jegens die ander, dan is het alleen maar *zazdrość* (jaloerie), maar als we die persoon bovendien het ergste toewensen, dan is het *zawiść* (nijd). Het Hongaars kent twee bijvoeglijke naamwoorden voor de kleur rood: *piros* en *vörös*, waarvan het toepassingsgebied niet wordt bepaald door een objectief aanwijsbaar kenmerk (bijvoorbeeld de kleurschakering), maar uitsluitend door de associaties die rood bij ons kan oproepen. Soms is het een „emotioneel neutrale” kleur (*piros*) en soms een kleur die sterke emoties oproept (*vörös*).

Naarmate we ons een vreemde taal eigen maken, „versmelten” we met de wereld van de gemeenschap die deze taal spreekt. Een taal accumuleert de ervaringen van de opeenvolgende generaties van haar gebruikers en is dus een symbolische cultuurgids. De namen van feestdagen, rituelen, gebruiken of specifieke gerechten [Poolse *pierogi*, *bigos* of *gołąbki* (gevulde koolrolletjes), Tsjechische *knedlik* en Slowaakse *knedla*, Italiaanse *spaghetti* of Hongaarse *pörkölt*], die gewoonlijk in het beginstadium van het onderwijs worden aangeleerd, zijn een soort toegangspoort tot de geestelijke cultuur en traditie. De fraseologie van een taal laat zien hoe mensen leefden, waarmee zij zich bezighielden en welke waarden zij aanhingen. Het Pools kent bijvoorbeeld veel meer uitdrukkingen of zegswijzen die verwijzen naar de landbouwcultuur dan naar de burgerlijke cultuur – wat geen wonder mag heten, want die eerste cultuur was eeuwenlang dominant. Het Pools kent maar weinig verwijzingen naar de scheepvaart maar veel verwijzingen naar paardrijden. Voor de inwoners van een land met een beperkte toegang tot de zee (in vergelijking met bijvoorbeeld Frankrijk, Spanje of Griekenland) was varen namelijk geen belangrijk onderdeel van het leven, terwijl paardrijden dat wel was. Op basis van de fraseologie kan het typische landschap worden „gereconstrueerd” van de plaats waar taalgebruikers leefden of leven. Uit Poolse uitdrukkingen en zinnen zoals *sprać kogoś na kwaśne jabłko* [„iemand tot een zure appel slaan” (iemand tot moes slaan)], *obiecować gruszek na wierzbie* [„peren aan de wilg beloven” (gouden bergen beloven)], *wpuścić kogoś w maliny* [„iemand in de frambozen laten vallen” (iemand het bos insturen)], *dziewczyna jak malina* [„een meisje als een framboos” (een mooi meisje)], *wpaść jak śliwka w kompot* [„als een pruim in de compote vallen” (als een rat in de val zitten)] blijkt dat op het Poolse platteland appel-, peren- en pruimenbomen groeiden, in tegenstelling tot bijvoorbeeld olijfbomen of dadelpalmen.

Ten slotte is taal een gids voor de wereld van de waarden, wat heel duidelijk tot uitdrukking komt in spreekwoorden. Daarin zijn de morele normen vastgelegd die al eeuwenlang de overhand hebben. Uit Poolse spreekwoorden leer je bijvoorbeeld dat je loyaal moet

zijn ten aanzien van je naasten [*Zły to ptak, co własne kala gniazdo* ('t is een kwade vogel die zijn eigen nest bevuilt)] of dat je je ouders moet gehoorzamen [*Kto nie słucha ojca, matki, będzie słuchał psiej skóry* (wie niet luistert naar vader of moeder, zal de huid van de hond ervaren)]. Allerlei woorden, zegswijzen en spreekwoorden in het Pools (maar waarschijnlijk ook in andere talen) geven een specifiek beeld van de mens als moreel onberispelijk wezen: *To jest człowiek przez duże „c”* [„dat is een mens met een grote M” (dat is een waardevol, nobel mens)], *zrobić z kogoś człowieka* [„van iemand een mens maken” (ervoor zorgen dat iemand waardevol of nobel wordt)], *zachowuj się jak człowiek* [„gedraag je als een mens” (handel volgens de heersende normen)], enzovoort. Aan dieren wordt dan weer een gebrek aan moraliteit toegeschreven. Zij worden vereenzelvigd met onethische gedragsaspecten: *świnia* [„een varken” (iemand die zich immoreel gedraagt)], *bydlak* [„een rund” (een rotzak)], *małpia złośliwość* [„boosaardigheid als van een aap” (bijzonder kwaadaardig en berekenend, achterbaks gedrag)], *zejść na psy* [„naar de honden gaan” (naar de bliksem gaan)], *łgać jak pies* [„liegen als een hond” (liegen of het gedrukt staat)], *żyć na kocią łapę* [„op kattenpoten leven” (ongehuwd samenleven als man en vrouw, in zonde dus)], enzovoort. Deze voorbeelden (die in deze tekst om voor de hand liggende redenen niet al te talrijk zijn) verschaffen ons zeer waardevolle kennis over het feit dat de mens zichzelf beschouwt als het middelpunt van de wereld (niet voor niets wordt gezegd dat het alledaagse taalgebruik antropocentrisch van aard is): hij past „menselijke” categorieën toe op alle aspecten van de werkelijkheid, ook wanneer deze in werkelijkheid geen verband houden met de betreffende aspecten. Een varken of hond kan immers geen onethisch gedrag worden aangewreven, omdat dieren nu eenmaal niet volgens menselijke normen handelen. Wij interpreteren hun gedrag en meten het af aan onze menselijke, in dit geval morele maatstaven (die overigens vaak hun oorsprong vinden in de allerbelangrijkste tekst van de Europese cultuur, de Bijbel). De mens neemt zichzelf ook als referentiepunt wanneer hij verwijst naar afstanden, zowel in concrete als in abstracte zin. De omgangstaal maakt gebruik van „meeteenheden” zoals de stap (ik woon twee stappen hiervandaan), de hand (ik heb het bij de hand), de neus (de bus reed voor mijn neus weg) of het haar (dat was een haarbreed verwijderd van een tragedie).

In onze inleiding gaven we aan dat taal de wereld om ons heen en de wereld in ons is: de wereld van de dingen en werkelijkheden en de wereld van de waarden, overtuigingen en belevenissen. Voor moedertaalsprekers is taal een manier om uiting te geven aan de ervaringen van de opeenvolgende generaties (iets waarvan zij zich over het algemeen trouwens niet bewust zijn). En ook al zijn zij in de loop der eeuwen over allerlei onderwerpen van mening veranderd, zij hebben de overgeleverde manieren

om daarover te spreken meestal nog niet opgegeven (in het Pools wordt bijvoorbeeld nog steeds gezegd dat iets „naar de honden” is gegaan, hoewel honden al lang niet meer als onreine dieren worden beschouwd). Voor buitenstaanders die een vreemde taal leren, is deze bijgevolg een sleutel tot de geestelijke en de materiële cultuur van een ander volk.

Taal is ook de wereld die tussen ons mensen bestaat. Zij is het voornaamste communicatiemiddel en wordt gebruikt om uiting te geven aan gedachten en gevoelens, om relaties aan te knopen en te onderhouden. Het scheppen van een wereld tussen mensen met behulp van taal kan echter ook anders worden opgevat, namelijk in die zin dat taal een beeld geeft van de sociale orde en dat zij dit beeld bestendigt, zodat ieder van ons in deze wereld de rol op zich neemt die hem door de taal wordt toebedeeld. Zo worden mensen die als geestelijk gestoord worden beschouwd, al eeuwenlang beschreven door middel van woorden met een komische ondertoon (*kierewiet*, van *lotje getikt*, *krankjorum*¹), hetgeen een denkwijze heeft gecreëerd waarin dergelijke mensen als vreemde devianten worden weggezet (wat over het algemeen te wijten was aan onze angst voor hen). Zo is een orde in het leven geroepen waarin iemand die van de norm afwijkt (in welke zin dan ook) belachelijk of op zijn best beklagenswaardig is. Door de inspanningen van allerlei mensen en tal van instellingen die maatschappelijke campagnes organiseren, wordt tegenwoordig getracht om deze orde te veranderen. Daarbij worden wij aangemoedigd om – althans in de publieke sfeer – niet langer gebruik te maken van de woorden die deze orde in het leven hebben geroepen en om neurodiversiteit zichtbaar te maken als een van de vele volkomen natuurlijke verschillen die in de wereld bestaan. Daarbij gaat het er niet eens om dat we geesteszieken niet langer als *gekken*, *mafkezen* of *krankzinnigen* bestempelen (dat lesje hebben journalisten en politici al lang geleerd), maar om het feit dat we in de plaats van zelfstandige naamwoorden die een bepaald kenmerk in zich „bergen” (waardoor dit het hoofdbestanddeel van iemands karakter wordt) uitdrukkingen gaan gebruiken waarin dat kenmerk uit het zelfstandig naamwoord is „verwijderd”. Dit geldt overigens niet alleen voor namen voor mensen met geestesstoornissen, maar ook voor andere groepen die door de taal als het ware op systematische wijze zijn gediscrimineerd. Het doel hiervan is om niet-normativiteit als een bijkomstig kenmerk en niet als iemands basiskenmerk voor

1 | Noot van de vertaler: in dit geval zijn de oorspronkelijke Poolse uitdrukkingen achterwege gelaten. Volledigheidshalve worden deze hier alsnog weergegeven: *ma kuku na muniu* (hij of zij is knettergek), *dostał fiksum-dyr dum* (hij of zij is doorgedraaid over iets), *szurnięty* (abnormaal), *ma szmery pod czaszką* (hij of zij heeft „ruis onder de schedel”).

te stellen. Daarom wordt afgezien van het gebruik van woorden als *schizofreen*, *autist*, *homoseksueel*, *dakloze*, *kreupele* (gehandicapte), *zwaarlijvige*, *ondervoede* of *linkspotige* en wordt de voorkeur gegeven aan termen als *persoon met schizofrenie*, *persoon met een autismespectrumstoornis*, *niet-heteroseksueel*, *persoon met een dakloosheidsproblematiek*, *persoon met een handicap*, *persoon met obesitas*, *anorexiapatiënte* of *linkshandige*. Zo gaan we langzamerhand van een wereld waarin iemands status wordt bepaald door het al dan niet voldoen aan de gangbare opvattingen (lees: de opvattingen van de meerderheid) over wat „normaal” is, naar een wereld waarin iedereen in de eerste plaats mens is en daarnaast eventueel kan worden gekarakteriseerd aan de hand van een of ander kenmerk (handicap, dakloosheid of linkshandigheid), maar waarin de menselijke persoonlijkheid niet wordt gereduceerd tot seksuele geaardheid, intellectuele aanleg of uiterlijkheden. De maatregelen die door allerlei instellingen worden getroffen ter verbetering van de situatie van mensen die „anders” zijn en die al decennialang maatschappelijk worden gediscrimineerd, zouden vergeefs zijn indien die maatregelen – die over het algemeen worden genomen op wetgevend gebied – niet gepaard zouden gaan met een verandering van onze taalgewoonten. Intermenselijke relaties worden namelijk hoofdzakelijk door de taal tot stand gebracht.

Precies om die reden zijn de laatste jaren inspanningen geleverd om de taal vrouwvriendelijker te maken. In het Pools worden steeds vaker vrouwelijke namen voor allerlei functies en beroepen (*dyrektorka*, *architektka*, *profesorka*) gebruikt. Daardoor komt er verandering in de gevestigde gewoonte om prestigieuze posities, zelfs wanneer die door vrouwen worden bekleed, met de mannelijke vorm te benoemen. Wij zijn er al lang van afgestapt om vrouwen met de functie van hun echtgenoot aan te duiden (mevrouw de hoofdonderwijzer, mevrouw de dokter) en dat is vanzelf gebeurd, in de lijn van de maatschappelijke veranderingen die zich hebben voltrokken. Tegenwoordig komt het haast niet meer voor dat een vrouw bijvoorbeeld zou worden voorgesteld als de vrouw van mijnheer de professor. De meeste politici en journalisten (de mensen die onze taalgewoonten in hoge mate bepalen) zien al langer af (althans in het openbaar) van het gebruik van minachtende uitdrukkingen en zegswijzen die het beeld bestendigen dat vrouwen dommer zijn dan mannen (vrouwenlogica – „gebrek aan logica”, vrouwenpraatjes – „onbelangrijke praatjes”) of van uitdrukkingen en zegswijzen die mannen in een bevoorrechte intellectuele positie plaatsen (een mannelijk besluit – „een terechte beslissing”, een mannelijk gesprek – „een gesprek waarvoor moed nodig is”).

Ook non-binaire mensen eisen hun taalrechten op en verklaren terecht dat zij niet worden erkend door het Pools (en ook andere talen). Noch het een noch het ander mag verbazing wekken. Non-binariteit blijft in de taal onzichtbaar omdat dit concept

een wereldbeeld handhaaft dat het resultaat is van waarnemingen die niet zozeer zijn gedaan in de kantoren van specialisten als wel in ons dagelijks leven, met de instrumenten waarover gewone mensen beschikken, namelijk hun zintuigen. Volgens dat beeld is iemand ofwel vrouw ofwel man – mensen met een andere genderidentiteit worden gewoonweg niet waargenomen. Derhalve is het geenszins verwonderlijk dat ook de taal hen niet ziet. Het spreekt echter voor zich dat dit gedeelte van de samenleving eveneens recht heeft op taalkundige zelfbeschikking. Non-binariteit begint te „bestaan” in de taal, wat voorlopig hoofdzakelijk tot uiting komt in het gebruik van namen die niet verwijzen naar het geslacht (dit is een belangrijke nieuwigheid, aangezien Poolse benamingen de geslachtsidentificatie altijd mogelijk hebben gemaakt). Er worden ook (min of meer geslaagde) pogingen ondernomen om nieuwe grammaticale vormen te creëren. Daarvan kan evenwel niet meteen resultaat worden verwacht, omdat de grammatica nu eenmaal veel langzamer evolueert dan de woordenschat en niet vatbaar is voor een dergelijke „top-down”-benadering.

Zoveel talen, zoveel werelden – deze titel kan op twee manieren worden opgevat. In de eerste plaats beginnen we door het aanleren van een nieuwe taal aan een fascinerende reis naar een nieuwe wereld. In de tweede plaats kan de titel ook terugslaan op de keuze van de wereld waarin we willen leven door binnen één taal een manier te kiezen om over bepaalde verschijnselen, met name mensen, te spreken. Respectvolle taal brengt een respectvolle wereld voort, terwijl minachtende taal enkel kan leiden tot een wereld van minachting.

Meertaligheid: een academica en rechter in de getuigenbank

— **Ana Maria Guerra Martins**

Rechter in het Europees Hof voor de Rechten van de Mens sinds 1 april 2020. Rechter in het grondwettelijk hof van Portugal, 2007-2016. Hoogleraar aan de rechtenfaculteit van de universiteit van Lissabon. Gastonderzoeker bij het Max Planck Instituut voor vergelijkend publiekrecht en internationaal recht te Heidelberg, Duitsland, 1997-1999. Hoogleraar internationale mensenrechtenwetgeving, 1999-2020. Gasthoogleraar, rechtenfaculteit Jean Monnet, universiteit Parijs XI, 2004. Gasthoogleraar, universiteit Eduardo Mondlane de Maputada, Mozambique, 2004-2005. Lid van het Europees netwerk van juridische deskundigen op het gebied van gendergelijkheid en non-discriminatie, Europese Commissie, 2016-2020. Gasthoogleraar aan het Iredies (Institut de recherche en droit international et européen de la Sorbonne), École de Droit, universiteit Parijs I Panthéon-Sorbonne, 2019.

Schrijven over meertaligheid is geen gemakkelijke opgave, zeker voor iemand die, zoals ikzelf, geen taalkundige van beroep is. Het leek me daarom het meest geschikt om mijn standpunt over dit onderwerp te verwoorden aan de hand van mijn persoonlijke ervaring met het leren en aanwenden van de taal – of beter gezegd, de talen – die ik in het kader van mijn werk gebruik.

Laat mij echter eerst mijn uitgangspunt verduidelijken. Meertaligheid betekent weliswaar dat een persoon of volk zich in verschillende talen kan uitdrukken, maar dit neemt niet weg dat taal de uitdrukking is van de cultuur van een volk. Telkens wanneer een taal verdwijnt of minder en minder gesproken wordt, houdt dit dus een culturele verarming voor ons allen in.

Ik ben geboren in een land dat gebukt ging onder een dictatoriaal bewind waarbij het grootste deel van de financiële middelen werd besteed aan een koloniale oorlog, terwijl alle andere landen het zelfbeschikkingsrecht van volkeren al hadden erkend en dus tot dekolonisatie waren overgegaan. Het spreekt dus vanzelf dat de groeiende armoede en politieke isolatie niet echt bevorderlijk waren voor het leren van vreemde talen.

In het secundair onderwijs – waartoe slechts een minderheid toegang had – werd lesgegeven in de Portugese taal en literatuur overeenkomstig de aanwijzingen van het regime. Vreemde talen stonden op het tweede plan. Bovendien werd het onderwijzen van vreemde talen toevertrouwd aan leraren die vaak niet eens de landen hadden bezocht waar die talen werden gesproken. Zoals te verwachten valt, was het resultaat niet erg positief.

We mogen echter niet uit het oog verliezen dat de politieke situatie, de koloniale oorlog en de wijdverbreide armoede in Portugal tijdens de dictatuur miljoenen Portugezen ertoe hebben gebracht te emigreren naar landen als Frankrijk, Zwitserland, Luxemburg en Duitsland, op zoek naar de vrijheid die ze in Portugal niet hadden of naar betere sociaaleconomische leefomstandigheden, of simpelweg om aan de koloniale oorlog te ontsnappen. In al deze gevallen moesten ze de taal leren van het land waar ze zich vestigden, vaak zonder enige pedagogische ondersteuning, wat meestal ertoe leidde dat ze de taal niet goed onder de knie kregen.

Na de val van de dictatuur op 25 april 1974 vergde de opbouw van het democratische regime veel energie en inspanningen van alle sectoren, met als gevolg dat Portugal begrijpelijkerwijs nog steeds geen prioriteit gaf aan het leren van vreemde talen.

De impuls voor het leren van vreemde talen kwam er toen Portugal zich na 25 april 1974 openstelde voor de wereld, met de toetreding tot diverse internationale organisaties, zoals de Raad van Europa in 1976 en met name de toenmalige Europese Gemeenschappen in 1986. Het vrije verkeer van personen dat met de Europese integratie zijn intrede deed, had tot gevolg dat steeds meer Portugezen naar het buitenland gingen om te werken, te studeren of op vakantie te gaan en dat er steeds meer buitenlanders naar Portugal kwamen. Hierdoor ontstond voor de Portugezen een nieuwe behoefte om te communiceren in andere talen, zowel in hun eigen land als daarbuiten.

Gelet op de schaarse kennis van vreemde talen die we in het secundair onderwijs hadden vergaard, schreven velen van ons zich in bij een taleninstituut (in mijn geval de *Alliance Française*, het *British Institute* en het *Goethe Institut*) om onze vaardigheden op dit gebied aan te scherpen. Dit zou later heel nuttig blijken.

Als onderzoeker op het gebied van internationaal en Europees recht is de studie van de buitenlandse rechtsleer en rechtspraak, net als het contact met academici uit andere landen, namelijk van groot belang geweest voor mijn loopbaan. Mondelinge en schriftelijke communicatie in het Engels, het Frans en het Duits is dus essentieel geweest om mijn academische doelen te bereiken. Ik heb mijn proefschrift geschreven in Duitsland, waar ik tweeënhalf jaar heb doorgebracht als gastonderzoeker aan het *Max Planck Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht* te Heidelberg, een volledig internationale omgeving. Daar had ik niet alleen toegang tot een van de beste Europese bibliotheken voor publiekrecht, maar ook tot wekelijkse debatten over actuele wereldwijde thema's op het gebied van publiekrecht, waardoor ik geleidelijk een kosmopolitische visie op het recht heb ontwikkeld die ik vandaag de dag nog steeds koester. Bovendien heb ik in die periode onderzoekers uit de hele wereld ontmoet, die net als ik aan het begin van hun carrière stonden en in de loop der jaren vooraanstaande functies hebben bekleed op nationaal en internationaal niveau. Dankzij het netwerk van contacten dat ik toen heb opgebouwd, heb ik kunnen deelnemen – en neem ik nog altijd deel – aan internationale werkgroepen.

Uiteraard heeft mijn talenkennis mij geholpen om gemakkelijker te integreren in de verschillende internationale omgevingen waarin ik tijdens mijn beroepsleven vertoefde.

Het zal dan ook niet als een verrassing komen dat kennis van vreemde talen in de huidige geglobaliseerde wereld van fundamenteel belang is, zoals ik altijd heb proberen duidelijk te maken aan mijn studenten.

Daarbij moeten we wel voor de geest houden dat het bijna onmogelijk is om een vreemde taal net zo goed te beheersen als de moedertaal.

Als rechter in het Europees Hof voor de Rechten van de Mens word ik hier dagelijks mee geconfronteerd. Aangezien deze rechterlijke instantie alleen het Frans en het Engels als officiële talen hanteert en de juridische terminologie zeer specifiek is, spreekt het voor zich dat collega's uit staten waar een van de twee officiële talen wordt gesproken zich in een bevoorrechte positie bevinden ten opzichte van collega's uit staten waar andere talen worden gesproken.

Idealiter zou iedereen zich dus in zijn eigen taal moeten kunnen uitdrukken in internationale fora. We weten echter dat dit uit economisch oogpunt onhoudbaar is, vooral wanneer er sprake is van een groot aantal staten en talen, bijvoorbeeld in de context van de Verenigde Naties. In dergelijke gevallen is het noodzakelijk om een beperkt aantal officiële talen te aanvaarden.

Wanneer het gaat om een klein aantal staten, verdient het bijgevolg de voorkeur dat iedereen zich in zijn moedertaal kan uitdrukken, omdat anders zou worden aanvaard dat sommige talen ondergeschikt zijn aan andere. Zoals ik reeds heb gezegd, is taal de uitdrukking van de cultuur van een volk. Als we aanvaarden dat een of meer talen prevaleren boven andere, aanvaarden we ook dat er een hiërarchie bestaat tussen culturen, hetgeen indruist tegen de meest elementaire beginselen van internationaal recht. Daarnaast zou een verschillende behandeling van bepaalde talen inhouden dat burgers die de officiële talen spreken bevoorrecht worden ten opzichte van anderen. Daarom moet worden benadrukt dat bij meertaligheid het Portugees, de vijfde meest gesproken taal ter wereld, niet mag worden uitgesloten.

Kortom, het is van wezenlijk belang om zich in het Portugees te kunnen uitdrukken in de internationale fora waar het Portugees een officiële taal is, zoals de Europese Unie.

De mogelijkheid om zich in de eigen taal uit te drukken draagt in feite niet alleen bij tot de bevestiging van de gelijkheid van alle staten, maar ook tot de bevestiging van de gelijkheid van alle burgers, aangezien een burger van een bepaalde staat die geen toegang heeft tot documenten in zijn eigen taal vanzelfsprekend in het nadeel is ten opzichte van burgers van staten die wel toegang hebben tot documenten in hun moedertaal.

In de praktijk zien we dat er met de achtereenvolgende uitbreidingen een soort „verengelsing” van de Europese Unie is opgetreden: hoewel de definitieve en belangrijkste

documenten – zoals verordeningen en richtlijnen – naar alle talen worden vertaald, zijn de voorbereidende en niet-bindende documenten vaak alleen in het Engels beschikbaar.

Deze situatie heeft ertoe geleid dat burgers verder zijn vervreemd van Europese aangelegenheden. Indien een grotere deelname van de burger bij de Unie wordt nagestreefd, dient het investeren in talen te worden beschouwd als een middel om die deelname te waarborgen.

Samengevat ben ik van mening dat er, zoals bij alles in het leven, een evenwicht moet worden gevonden tussen meertaligheid, enerzijds, en het behoud en de verdediging van de verschillende talen, anderzijds.

Interpretare humanum est

— Radu Paraschivescu

Radu Paraschivescu (Boekarest, 1960) is schrijver en vertaler. Hij heeft 30 boeken geschreven en er ongeveer 120 vertaald. Hij schrijft romans (*Fluturele negru, Cu inima smulsă din piept, Acul de aur și ochii Glorianei, Astăzi este mâinele de care te-ai temut ieri*), korte verhalen (*Bazar bizar, Aștept să crăpi, Omul care mută norii*) en boeken over Roemenië (*Ghidul nesimțitului, Două mături stau de vorbă, În lume nu-s mai multe Români*) (geen van alle beschikbaar in het Nederlands). Hij heeft boeken vertaald van onder meer Julian Barnes, Salman Rushdie, Jonathan Coe, Martin Amis, Kazuo Ishiguro, Stephen Fry, William Burroughs en John Steinbeck. Hij is vaste medewerker van de radiozenders Digi FM en Rock FM en van de televisiezender Digi Sport.

Toen de Roemeense vertaling van *The Greek Interpreter*¹ voor het eerst verscheen, stond ik aan het einde van een loopbaan die nauwelijks denkbaar was onder het communisme. *The Greek Interpreter* is een roman van Max Davidson en vertelt het verhaal van een conferentietolk. Een man die al zwetend in een claustrofobisch hokje woorden verplaatst van de ene taal naar de andere. De hoofdpersoon heet Stavros de Battista, een man met een potpourri van identiteiten: half Duits, half Grieks, een Italiaanse stiefvader en een Ierse echtgenote die in Zwitserland woont. Gratis meertaligheid dus. Met zo'n stamboom en in zo'n omgeving kon onze man niets anders worden dan een bemiddelaar van ideeën over de taalgrenzen heen. In Roemenië is de roman in 2005 gepubliceerd door Humanitas, in een reeks die nu vergeten is: *Râsul lumii* (de lokvogel). Die reeks heb ik verzorgd nadat ik zelf bijna vijftien jaar als tolk had gewerkt – niet alleen als conferentietolk trouwens. De vertaling is van Cornelia Bucur, een voormalige conferentietolk en ex-collega met wie ik heb samengewerkt in de cabine in Praag, Sibiu, Bușteni en Timișoara. Ook al is de aarde lang², de wereld blijft klein.

Beste collega's, *Dear colleagues*, *Chers collègues*,

Zo begint het.

Dat zijn de woorden waarmee het avontuur begint. Een avontuur waarin jij, de tolk, als een stuntman in een film bent. Niemand vraagt je om van een brandend huis of op een rijdende trein te springen, zoals stand-ins van acteurs in actiescènes. Dat woord „actie” lijkt een komische overdrijving van wat jij doet. „Tolken en schaakspelen zijn twee van de belangrijkste oorzaken van aambeien”, volgens een Schotse komiek. En hij had geen ongelijk. In het avontuur in de cabine ben je gedwongen op je stoel te blijven zitten, een koptelefoon op te zetten en bij de microfoon te blijven. Je hebt een paar rechten die zijn verankerd in een ongeschreven constitutie: het recht op een droge mond vanwege de emoties, het recht om water te drinken op zo'n manier dat het niet te horen is in de koptelefoon van de luisteraars, het recht op een waaier als het warm is (bijna altijd), het recht om stoïcijns vol te houden als je plotseling nodig moet. En dan hangt er ook nog een enorm zwaard van Damocles boven je hoofd. Wanneer de politiemann in een film de boef vangt, moet hij volgens het scenariocliché zeggen dat *Anything you say*

1 | Noot van de vertaler: niet beschikbaar in het Nederlands.

2 | Noot van de vertaler: „E lung pământul” (De aarde is lang): begin van een bekend gedicht van de Roemeense dichter George Coșbuc.

may be used against you. Zo gaat het ook bij conferenties. Soms is de tolk de zondebok van de spreker die een flater slaat en om een diplomatiek incident te vermijden, zijn schouders ophaalt als hij de verbaasde, ongelovige gezichten van het publiek ziet en naar de cabine wijst: „Dat heb ik niet gezegd, die idioot in zijn kooi heeft het verkeerd vertaald.” Ook al weet je dat je hebt gezegd wat je moest zeggen, zonder het af te zwakken of er iets aan te veranderen, toch ben jij de boef uit de film: wat je hebt gezegd, kan tegen je worden gebruikt. Als een voetbalteam slechte resultaten boekt, wordt de trainer de laan uit gestuurd. Als de spanning stijgt bij een conferentie, is de tolk het slachtoffer. Het zijn niet alleen Stallone, Lundgren, Statham en Jet Li die een hoofdrol kunnen spelen in *The Expendables*. Elke tolk kan die rol krijgen als hij onverhoopt in de verkeerde cabine belandt.

We kunnen genuanceerde discussies voeren over de betekenis en het belang van meertaligheid. We kunnen er de noodzaak van onderstrepen, de voordelen ervan opsommen. Maar gezien de temperatuur van het evenement en de cabine weet iedereen die ooit wel eens die koptelefoon heeft opgezet dat het een zaak van *here and now* is. Conferentietolken is een soort vermageringskuur die niet wordt aangeraden door voedingsdeskundigen. Waarom niet? Omdat het niet bij hen opkomt dat het gewicht van een conferentietolk aan het einde van de werkdag – als het even tegenzit, in een cabine met een verstrooide collega en met warrige sprekers – lager is dan aan het begin ervan. Ook wanneer je een voedzame lunch hebt verorberd – tenminste *als je dat al gelukt is*. (Er zijn zoals bekend deelnemers die tijdens de lunchpauze graag verder praten over de thema's van de plenaire zitting en daarvoor de hulp zoeken van een tolk, die woorden uitspuugt met een stukje vlees op zijn vork, in afwachting van het moment dat hij die hap in zijn mond kan steken en snel kan doorslikken terwijl de deelnemer water drinkt, een toetje bestelt of de telefoon opneemt).

Maar nu even serieus: als conferentietolk word je volkomen uitgeperst. Je gaat de cabine in als sinaasappel en je komt eruit als sap en schil. Als je de cabine ingaat, weeg je 75 kilo en als je er weer uitkomt 73,5. Zelfs een sauna is niet zo efficiënt. Afgezien daarvan hoeft je in de sauna alleen maar te liggen en te zweten, terwijl de radertjes van je hersenen in de cabine op volle toeren draaien. Door een seconde concentratieverlies kan meer dan alleen de betekenis van een zin in het nauw komen. Niezen verpest hoe dan ook de feng shui van het verhaal. Tolken wisselen elkaar om de twintig minuten af, maar ook daar schuilen onverwachte valkuilen. Er zijn bijvoorbeeld tolken die wel voor honderden uren kunnen praten, maar zich niet op hun gemak voelen als er een collega bij is. Anders dan de deelnemers aan de conferentie heeft die collega namelijk wel in de gaten hoe gespannen ze zijn, ruikt hij je zweet, ziet hij wat voor tics je hebt en hoe

je handen trillen, en wordt hij verblind door de glinstering op je voorhoofd. Vandaar de spanning. Vandaar de angst om een fout te maken. Vandaar – *of course* – de fout. En je kunt niet tegen die collega zeggen: „Kom over twintig minuten maar terug.” Dan schendt je de regels van het spel en riskeer je geen werk meer te krijgen.

Meertaligheid, onder meer zichtbaar gemaakt door conferentietolken, is niet alleen maar een kwestie van beleefdheid en gelijke kansen. Ja, Malta en Duitsland hebben recht op gelijke voorwaarden, maar het gaat niet alleen daarom. Er is een tijd geweest – die nu wordt gezien als de conferentieprehistorie – waarin alles in het Engels ging. Als je de taal kende, deed je mee. Als je die niet kende, stuurde je iemand anders. Zo was het ook in Roemenië aan het begin van de jaren negentig, toen het er wemelde van de buitenlandse leermeesters die kwamen praten over privatisering, het uitgeverijwezen, betrekkingen tussen vakbonden en werkgevers, bedrijfsgeneeskunde, de bestrijding van drugshandel en wat al niet meer. Alles was in het Engels, ook de bijdrage van de Roemeense cursisten. Dat heeft goed genoeg gewerkt totdat een geëmotioneerde heer voor een overwegend vrouwelijk publiek (sommigen beeldschoon) zei *I want to undress you* in plaats van *I want to address you*. De reacties liepen uiteen, dat spreekt. De eregast (de zogeheten *key-note speaker*) probeerde de geëmotioneerde heer uit zijn benarde positie te redden en vertelde dat hij op weg naar het ontbijt in zijn hotel de volgende reclame voor buitenlandse bezoekers had gezien: *Take a tour of Bucharest by carriage. We guarantee no miscarriages*. Iedereen lachte, maar de organisatoren besloten dat het zo niet verder kon en dat er tolken nodig waren.

Afgezien van de mysteries van de bron- en de doeltaal, afgezien van het rigide protocol van vergaderingen en de formele opstelling van sommige congres- of conferentiedeelnemers die maar niet willen ontspannen, moet de tolk één ding goed weten: dat de gast die een koptelefoon opzet, alleen *zijn* stem hoort, de stem van de tolk. Hij is dus niet alleen verplicht getrouw te tolken, maar ook een samenhangend verhaal te vertellen. De boodschap die de deelnemers ontvangen, moet overeenkomen met het origineel en logisch zijn. Je kunt niet alleen maar losse fragmenten, stukjes van het begin of het einde van een zin bieden. De zin moet een geheel vormen. Dat lijkt eenvoudig, maar ik garandeer je dat dat niet zo is. De tolk kan het slecht treffen met een wijdlopijge spreker die een verhaal zonder kop of staart houdt en zich niets aantrekt van de schriftelijke versie die hij aan de tolk heeft verstrekt. Daarnaast zijn er sprekers die dol zijn op woordspelingen; dan moet je als tolk niet alleen opletten, maar ook op commando een briljante inval hebben. De Engelsen, die Europa ondertussen in zekere zin vaarwel hebben gezegd, hebben de reputatie graag met woorden te spelen. Eentje maakte

tijdens een conferentie een frivole grap en zei in een context die te plechtig was voor zo'n krasse vraag: *What happened when Jesus went to Mount Olive? Popeye got pissed.*

Nu kijken we naar de tolken.

Eerst krijgen we medelijden met ze en daarna hebben we niets dan bewondering voor ze. Ze verdienen het. Want ze zijn de personen die als verbindingsstreepje fungeren. Personen die ideeën, culturen, richtingen en invloeden met elkaar verbinden. Personen die een zeer gecompliceerde pendeldienst in stand houden (en dat zegt een ex-forens in een vijandige omgeving) tussen twee verschillende talen en twee verschillende structuren. Personen met een buitensporig flexibele geest en uitdrukkingsvermogen. Personen die geen kurkdroge boodschap afleveren, maar er met volle overgave authenticiteit aan toevoegen, die een toneelspel opvoeren, meestal zonder dat de toehoorders het merken.

Want uiteindelijk is de tolk een toneelspeler. Hij krijgt een rol die hij vertolkt zonder dat hij veel heeft kunnen repeteren. Die rol gaat vandaag over *rolling assets* (rollend materieel, voor wie het niet wist), morgen over *mixed feeds* (mengvoeder, voor wie het interesseert), en overmorgen over *shop stewards* (personeelsvertegenwoordigers, voor het geval iemand het vraagt). En hij moet alles geven voor die rol, zonder zich te sparen. Een tolk op de spaarstand is geen tolk. Hoe zeldzaam is ook de tolk die nooit op het punt heeft gestaan om zijn microfoon en koptelefoon in te slikken.

De tolk is ook een persoon die soms niet wordt bedankt. Alleen ervaringsdeskundigen weten hoe belangrijk een vriendelijk woord van de organisatoren en de sprekers is. Niet om je ego te strelen, maar omdat het de status van verbindend element bevestigt. Zoals de aan- of afwezigheid van een verbindingsstreepje een probleem oplost of juist schept, zo kan de aan- of afwezigheid van een tolk een impasse verhelpen of juist creëren. Misschien is dat inderdaad een van de voordelen van meertaligheid: de spreker drukt zich uit in zijn eigen taal, met het zelfvertrouwen dat daarbij hoort. Hij kan nuances aangeven, gebruikmaken van stijlfiguren of beeldspraak. En hij weet dat ergens achter hem, in een glazen kooi, een attente, bezwete magiër wacht die de onmogelijke taak klaarspeelt om zijn gedachten met dezelfde nuances en dezelfde stijlfiguren in een andere taal uit te drukken.

Zo werken de schakels van de meertaligheid in het echt. Ook in boeken ziet dat er zo uit:

„De echte beraadslagingen zijn twintig minuten later begonnen. Een officieel compromis is bereikt dankzij de goede diensten van monseigneur de Sainte Croix, de blozende pauselijke nuntius in Singapore, die deelnam aan de conferentie. De assemblée zou

sowieso een lunchpauze inlassen, maar van niet meer dan een uur in plaats van de gebruikelijke drie; om de verloren tijd in te halen zou de spreektijd worden teruggebracht van achtereenhalve minuut per gast tot zeveneneenhalve minuut per gast. Iedereen was ingenomen met deze ingenieuze oplossing, behalve de tolken, die kreunend protesteerden. Ze wisten wat er zou gebeuren: de afgevaardigden zouden hun toespraak niet inkorten, maar gewoon sneller spreken. Ze herinnerden zich nog Straatsburg in 1986, toen een Turk die in het Spaans sprak, een twintig minuten lange toespraak over Cyprus in vijf minuten perste, zodat de beste tolken van Europa niet meer konden doen dan onmachtig stotteren” (Max Davidson, *The Greek Interpreter*, Hodder and Stoughton Ltd, 1990, blz. 90-91).

Klinkt bekend zeker?

Meertaligheid

— Stanislav Vallo

Stanislav Vallo (1951), vertaler en voormalig diplomaat, studeerde Franse en Italiaanse taal- en letterkunde aan de universiteit van Bratislava. Na 14 jaar bij de uitgeverij Slovenský spisovateľ trad hij toe tot de Tsjechoslowaakse diplomatieke dienst. Vanaf 1 januari 1993 was hij werkzaam bij de diplomatieke dienst van de pas opgerichte Slowaakse Republiek. Hij was plaatsvervanger van de ambassadeur in Rome en Parijs en vervolgens ambassadeur in Rome en in Brussel. Hij is nog steeds actief als vertaler van Italiaanse literatuur.

„De bescherming van meertaligheid is een onmisbaar instrument om te zorgen dat burgers op een democratische manier deel kunnen nemen aan de opbouw van het Europa van vandaag en morgen.” Dit citaat (en ook andere, net zo interessante overwegingen) komt uit een uitgebreide en inspirerende bespreking van het boek *Multilinguismo e sistemi di accesso all'informazione giuridica* van Ginevra Peruginelli (Giuffrè, 2009). De recensent is de Italiaanse bibliotheekwetenschapper Antonella De Robbio (universiteit van Padua). Peruginelli heeft dat citaat zelf weer ontleend aan David Mellinkoff (*The Language of the Law*). Antonella De Robbio citeert ook de auteur van het voorwoord, Nicola Palazzola, die onderstreept dat „recht taal is en taal recht, want het recht kan niet bestaan zonder taal; taal is de drager ervan”, om vervolgens opnieuw Mellinkoff aan te halen. Volgens hem kan recht niet zonder taal, want „taal- en rechtswetenschap zijn altijd nauw met elkaar verbonden geweest; de een heeft zich door middel van en met behulp van de ander ontwikkeld”.

Het grote aantal citaten in het gerecenseerde boek, alsmede de overgenomen citaten van deze en andere auteurs in de recensie onderstrepen de waarde en het belang van meertaligheid, vooral in een Europese en juridische context. Tegelijkertijd laat de auteur de risico's waaraan meertaligheid is blootgesteld niet onvermeld, integendeel. Ik wil erop wijzen dat het boek is geschreven en gepubliceerd in 2009. De risico's bestaan nu nog steeds. De aanhoudende, steeds groeiende noodzaak om de overheidsuitgaven te optimaliseren leidt tot pseudo-oplossingen die erop neerkomen dat het gebruik van de officiële talen van de Europese Unie wordt beperkt. Daardoor wordt de hoeksteen waarop zij gebouwd is, onderuitgehaald: de beginselen van gelijke toegang tot regelgeving, rechtspraak en informatie in het algemeen.

Met taal valt echter niet te spotten. Taal dient niet alleen als communicatiemiddel binnen een bepaalde groep mensen, bijvoorbeeld een volk, maar is ook een van de basiskenmerken waaruit blijkt dat iemand tot die groep behoort. Bovendien wordt door doeltreffend en gelijktijdig gebruik van meerdere talen volwaardige communicatie binnen een groter geheel mogelijk, wat eindeloze mogelijkheden schept voor het delen van ideeën, meningen of menselijke behoeften. Is dat niet de kern van een democratische samenleving als de Europese Unie, waarvan de burgers actief de toekomst meebepalen? De eigen taal is een recht, meertaligheid is een voorrecht. Deze woorden betekenen veel meer dan we misschien denken.

Allereerst wil ik mijn persoonlijke ervaringen met taalgebruik delen. Ik behoor tot een klein volk waarvan de taal – het Slowaaks – volgens een tabel in het boek van Ginevra Peruginelli door 5 600 000 mensen wordt gesproken. Je kunt je er ook in Tsjechië en in Hongarije nog verstaanbaar mee maken. Ik kan daar uitgestrekte gebieden in Servië,

Roemenië en misschien een deel van de Argentijnse provincie Chaco aan toevoegen. Ik was altijd gefascineerd als bij officiële gelegenheden waaraan ik deelnam, een buitenlandse gast (diplomaat, president, ambtenaar, kunstenaar) zijn toespraak in het Slowaaks begon: „*Dobry deň, vážené dámy, vážení páni, dobrý deň, priatelía*” (goedemorgen, geachte dames en heren; goedemorgen, vrienden). Het effect van zo’n kleine en op het eerste gezicht onbetekenende handeling is moeilijk te beschrijven: gaat het om een mengeling van trots, dankbaarheid, erkenning, stille blijdschap? Om alles bij elkaar. En het publiek reageerde altijd met applaus, zonder uitzondering. En niet alleen hier, in Slowakije. Ik heb het overal meegemaakt waar ik de eer en het genoegen had mijn land als diplomaat te vertegenwoordigen. Het spreekt voor zich dat ik vaak aan de andere kant stond, op het podium. In Italië, in Frankrijk en in België. In Italië en Frankrijk kon ik ook de rest van mijn toespraak in het Italiaans of Frans houden. Na mijn toespraak was ik dan degene die voor het applaus van het enigszins verbaasde publiek bedankte (vooral in kleine steden). Ik was altijd in de verleiding om de taal te gebruiken op een ongewone, pakkende manier, ten minste een beetje buiten de kaders die het publiek meestal verwacht van een diplomaat. Ik probeerde dus mijn publiek te bereiken met iets dat hen blij zou maken, zou verrassen of een glimlach op hun gezicht zou toveren. Al was het maar met behulp van een grapje. In België vond ik de taalkundige situatie ongemakkelijk, omdat ik daar (in tegenstelling tot in Rome en Parijs) een van de twee officiële talen, het Nederlands, niet sprak. Maar ook daar heb ik, dankzij een gelukkig toeval, iets kunnen bedenken wat ik zou willen omschrijven als een *captatio benevolentiae* van het Vlaamse publiek. Aan het begin van elke toespraak zei ik in het Nederlands: „Goedenavond, dames en heren, ik ben de Slowaakse ambassadeur, ik spreek geen Nederlands, ik studeer het ijverig, maar de weg is nog heel erg lang”. Daarna vertelde ik in het Frans hoe Geert Bourgeois, de toenmalige minister-president van Vlaanderen, mij een sjaal met letters erop had geschonken toen ik hem een beleefdheidsbezoek had gebracht na mijn aankomst in België. Toen ik had begrepen waar de letters voor stonden, was ik werkelijk verrukt: het ging om de oudste geschreven tekst in het Oudnederlands uit de elfde eeuw. Die tekst is in de jaren dertig van de vorige eeuw ontdekt in een codex die zich in Engeland bevond. Het zijn twee korte zinnen die een monnik die het manuscript kopieerde, in plaats van de gebruikelijke Latijnse formule (*Probatio pennae si bona sit*) neerpande toen hij een nieuwe ganzenvaar uitprobeerde. De monnik in kwestie, waarschijnlijk afkomstig uit West-Vlaanderen, schreef het volgende: „Hebban olla vogala nestas hagunnan hinase hic enda thu, wat unbidan we nu?” (Alle vogels hebben een nestje gebouwd, behalve jij en ik – waar wachten we op?). En de *benevolentia* van het publiek was verzekerd, omdat ik een verhaal vertelde dat zij allen kenden uit hun schooltijd en dat deel uitmaakte van hun identiteit en ook van hun nationale trots. De meeste volkeren bewaren zulke taalkundige monumenten als kostbare schatten.

Als diplomaat heb ik altijd geprobeerd de taal van mijn partner te respecteren. Aan de reacties merkte ik dat ik in elk geval niet de etiquette schond, integendeel: mijn partner was altijd verrast, maar op een positieve manier. Toen ik in mei 2006 mijn geloofsbrieven overhandigde aan de toenmalige president van Malta, Fenech Adami, heb ik de gebruikelijke formule niet in het Engels gezegd, maar in het Maltees voorgelezen. Zoals ik later vernam, werd dit door de aanwezigen opgevat als een verrassende en welkome vorm van eerbetoon aan de moedertaal van de Maltezen.

Toen ik als ambassadeur van de Slowaakse Republiek in het Koninkrijk België ter gelegenheid van het Slowaakse voorzitterschap van de Raad van de Europese Unie de traditionele gemeenschapslunch organiseerde voor de collega-ambassadeurs uit de lidstaten van de Europese Unie, heb ik de laatste woorden van mijn toespraak, „Welkom en smakelijk eten”, in 23 talen uitgesproken.

Ik ben er dan ook van overtuigd dat meertaligheid een onmisbare en onbetwistbare rol speelt bij de opbouw en de werking van het grotere geheel dat de Europese Unie is, alsook bij de totstandbrenging van haar gemeenschappelijke bewustzijn en de versterking van haar samenhang en solidariteit. Het is ook een uiting van respect voor de eeuwenlange ontwikkeling van de talen van de Europese burgers en een blijk van waardering voor hun cultureel erfgoed. Juist omdat meertaligheid zo fragiel en kwetsbaar is, is het des te belangrijker om haar te beschermen naarmate ze door economisch profijtdenken meer en meer dreigt te worden verbannen naar een rariteitenkabinet van nutteloze snuisterijen en te worden opgeofferd voor één enkele universele en gemeenschappelijke taal.

Een van de eminentste geesten van onze tijd, de Italiaanse schrijver Umberto Eco, nam hierover een duidelijk en resoluut standpunt in door te stellen dat de gemeenschappelijke taal van Europa vertaling is. Als een van zijn vele vertalers denk ik graag terug aan de uitgebreide, zeer gedetailleerde instructies en toelichtingen die hij ons vertalers van zijn werken stuurde. Uit deze instructies en richtlijnen kwam naar voren hoeveel plezier hij had bij het spelen met taal, de nuances ervan, de verborgen hoeken en gaten.

Eco's landgenote Ginevra Peruginelli noemt in haar boek de bescherming van taalkundige verscheidenheid een symbool van het beleid dat gericht is op het behoud van de nationale eigenheid in de Europese Unie. Deze boodschap is duidelijk en begrijpelijk in alle talen. Zij wordt steeds prangender naarmate de druk van het economische rendementsdenken toeneemt.

Ervaringen met en beschouwingen over institutionele meertaligheid op EU-niveau

— **Prof. dr. Rajko Knez**

Professor Dr. Rajko Knez is rechter in het grondwettelijk hof van de Republiek Slovenië en docent aan de rechtsfaculteit van de Universiteit van Maribor. Hij was de initiatiefnemer van het Jean Monnet Centre of Excellence en werd bekroond met de titel “Jean Monnet” Professor. Tussen 2015 en 2017 was hij senior juridisch adviseur bij de administratieve afdeling van het hooggerechtshof van de Republiek Slovenië, waar hij voornamelijk werkte op het gebied van het recht van de Europese Unie. Hij is de auteur van talrijke wetenschappelijke en academische artikelen, monografieën en commentaren op wetten. In 2017 werd hij rechter in het grondwettelijk hof, en van 2018 tot 2021 was hij er voorzitter van. Zijn ambtstermijn als rechter in het grondwettelijk hof verstrijkt in april 2026.

I. Inleiding

Ik ben met het allergrootste genoegen ingegaan op de uitnodiging om mijn ervaringen en gedachten over het belang van meertaligheid in de Europese Unie te delen. Ik ben namelijk altijd al gefascineerd geweest door de rol die taal speelt binnen een bepaalde gemeenschap en bij interpersoonlijke relaties, en dan meer bepaald door het vermogen van taal om enerzijds vertrouwen te scheppen en anderzijds een gevoel van uitsluiting tot stand te brengen. In deze kwestie komen verschillende aspecten aan bod die mij weten te boeien: hoe taal (op een wijze die de nationaliteit overstijgt) een bepaalde visie kan geven op en een sterke band kan smeden met een specifiek land, hoe taal ook aan minderheden een rechtsgeldige stem kan geven, hoe taal een onterechte basis voor discriminatie kan vormen, en hoe taal ons van elkaar onderscheidt maar ons tegelijkertijd toch ook allemaal verbindt. Het is dit laatste, schijnbaar tegenstrijdige aspect dat mij nog het meest van allemaal aanspreekt en dat ook typerend is voor de eigenheid van de Europese Unie. Ik zou dan ook graag mijn gedachten en ervaringen in verband met dit paradoxale aspect met u willen delen. Alvorens hier dieper op in te gaan, wil ik duidelijk maken dat mijn interesse in deze kwesties ook door zuiver persoonlijke omstandigheden is beïnvloed. Die zal ik dan ook als eerste bespreken.

II. Ervaring uit de kindertijd

Ik bracht mijn kindertijd en jeugd door in wat toen een vrij jonge, geïndustrialiseerde en snelgroeierende stad was. Dit schepte veel werkgelegenheid waardoor de stad veel immigranten aantrok uit de republieken van het voormalige Joegoslavië. De talen die deze immigranten en hun gezinnen spraken, verschilden nogal van de mijne. Het was echter niet ongewoon dat ik met mijn klasgenoten, of later met mijn collega's, communiceerde in een taal die niet de plaatselijke moedertaal was. Op de lagere school hebben wij Servo-Kroatisch geleerd, dat tegenwoordig geen officiële taal meer is, en ook het cyrillische alfabet. Mijn eerste ervaringen met dit alles dateren van mijn lagereschooltijd en waren zeer aangenaam. De immigranten brachten namelijk ook hun gezinsleden mee, die soms ook pas later afreisden, wanneer de vader of de moeder van het gezin een baan en een vrij stabiele bron van inkomsten had gevonden. Kinderen uit dergelijke gezinnen moesten vaak in de loop van het schooljaar van sociale omgeving veranderen. Gemakkelijk kan dat zeker niet zijn geweest. Toen zij voor het eerst op de lagere school bij mij in de klas terechtkwamen, namen de leerkrachten hen met veel behoedzaamheid onder hun vleugel, waarbij zij onder ons het meest behulpzame klasgenootje of het klasgenootje waarmee ze het gemakkelijkst konden opschieten,

probeerden te vinden. Vaak kwam dit neer op een „beurtrol”: nieuwe klasgenootjes kregen een vaste plaats en wij gingen om de beurt naast hen zitten. Onder het toezien oog van de leerkrachten bracht ieder van ons wat tijd met hen door, een paar dagen of een paar weken, afhankelijk van hoe goed we het met elkaar konden vinden. Op die manier trachtten wij heel wat barrières, waaronder de taalbarrière, te overwinnen. Als ik vandaag aan die momenten terugdenk, besef ik hoe bepalend zij waren voor de integratie. Destijds zag ik – als kind – het belang ervan niet in, omdat het voor mij de normale gang van zaken was. Wel overheerste bij mij het gevoel dat het ging om een uitgereikte hand naar immigrantenkinderen en, bij uitbreiding, naar hun ouders en hun gezin. Dit kwam ook tot uiting in andere aspecten van ons leven. Respectvol met elkaar omgaan en samenleven was vanzelfsprekend en op die manier werd de integratie van nieuwkomers in een nieuwe schoolomgeving een groot succes. Ik geloof dat deze ervaringen mij onbewust in positieve zin hebben beïnvloed. Daarom is de rol die taal in de EU speelt naar mijn mening die van drijvende kracht achter integratie. Op deze gedachte kom ik later in mijn bijdrage nog eens terug.

III. Juridische aspecten in Slovenië en de EU

Mijn relaas van hierboven is niet het enige positieve aspect van de rol die taal en integratie spelen. De regels die dit alles bevorderen, schetsen ook een omgeving waarin de rol van taal naar behoren wordt erkend. Het voornaamste rechtsinstrument van Slovenië, de grondwet van de Republiek Slovenië (hierna: „grondwet”) kent nationale gemeenschappen en minderheden, met name de Italiaanse en de Hongaarse gemeenschap, het recht toe op het gebruik van hun taal.¹ In gemeenten waar Italiaanse of Hongaarse gemeenschappen wonen, is ook de taal van die gemeenschappen een officiële taal (artikel 11 van de grondwet). Bovendien, en dit is volgens mij belangrijk, verbiedt de grondwet elke vorm van discriminatie op grond van het behoren tot een taalgroep (artikel 14, lid 2, van de grondwet) en moedigt zij de uitdrukking van nationale identiteit door middel van taal aan. Zo heeft volgens artikel 61 van de grondwet eenieder het recht om vrijelijk uitdrukking

1 | De Italiaanse en Hongaarse autochtone gemeenschappen genieten ook bijzondere bescherming wat betreft het gebruik van nationale symbolen, onderwijs en opleiding, vereniging en behoud van culturele identiteit, enz. Beide gemeenschappen, die ook financiële steun van de staat ontvangen, hebben ook recht op vertegenwoordiging in de vertegenwoordigende organen van de gemeenten en het parlement. Beide gemeenschappen, die ook financiële steun van de staat ontvangen, hebben ook het recht om vertegenwoordigd te zijn in de vertegenwoordigende organen van de gemeenten en in het parlement.

te geven aan het behoren tot een natie of nationale gemeenschap, zijn cultuur ten volle te beleven en tot uitdrukking te brengen, en zijn eigen taal en geschrift te gebruiken. Onlangs (in 2021) werd het recht op taal voor blinden in de grondwet opgenomen. Artikel 62a van de grondwet bepaalt dat het vrije gebruik en de ontwikkeling van de Sloveense gebarentaal worden gewaarborgd. Voorts wordt het vrije gebruik van de Italiaanse en de Hongaarse gebarentaal gewaarborgd in gemeenten waar het Italiaans of het Hongaars eveneens officiële talen zijn.

Ik ben van mening dat de Sloveense grondwet de persoonlijke, antropologische, historische, culturele, nationale en sociologische waarde van taal heeft erkend. Dit zijn allemaal belangrijke aspecten. Bij taal gaat het niet alleen om het recht op taal als zodanig, maar ook om een aantal aspecten die, afhankelijk van de benadering van de overheid, een positieve of negatieve invloed kunnen hebben op tal van maatschappelijke gebieden. Ik vind dit besef ook terug in de Europese Unie en, voordien, in het beleid van de Europese Economische Gemeenschap en de instellingen van de Europese Gemeenschap. Ik herinner mij een van de eerste rechtszaken die bij mij vragen deed rijzen over de verschillende aspecten van de invloed van taal in de samenleving. Ik kan een parallel trekken tussen de bepalingen van de Sloveense grondwet en mijn interpretatie van het arrest van het Hof van Justitie in de zaak van de bekende Nederlandse kunstenares Anita Groener, die in Ierland kunst wilde gaan onderwijzen.² Deze zaak was, voor zover ik weet, een van de eerste waarin de rol van de taal van een lidstaat in het integratieproces en bij de totstandbrenging van de interne markt van wat toen nog de Europese Economische Gemeenschap was, aan de orde werd gesteld.

Bij die gelegenheid erkende het Hof de waarde van de nationale taal (het Iers) in die tijd en de wens van de Ierse autoriteiten om een taal in stand te houden die steeds meer door het Engels werd overschaduwd. De periode waarin de zaak Groener werd onderzocht (meer dan 30 jaar geleden) was ook een periode waarin meer geloof werd

2 | Zaak C-379/87, Anita Groener/Minister for Education and the City of Dublin Vocational Educational Committee. De kunstenares spande een rechtszaak aan tegen het Ierse Ministerie van Onderwijs en de Dublin City Vocational Education Board op grond dat de minister haar een vaste full-timebetrekking als docent kunst had geweigerd. Als reden werd opgegeven dat zij was gezakt voor een examen dat was bedoeld om haar kennis van het Iers te toetsen. Volgens de Ierse wet was een vaste full-timebetrekking als docent aan een openbare instelling voor beroepsonderwijs van dien aard dat het vereiste van talenkennis hiervoor gerechtvaardigd was. Het Hof van Justitie oordeelde dat het vereiste van talenkennis verenigbaar was met het Unierecht, mits het deel uitmaakte van een beleid tot bevordering van de nationale taal die tegelijkertijd de eerste officiële taal is, en het vereiste op evenredige en niet-discriminerende wijze werd gehanteerd.

gehecht aan het motto van de Europese (Economische) Gemeenschap en daarna van de Europese Unie, namelijk *dat we in verscheidenheid verenigd zijn*. Dit motto heeft vaak een zeer positieve, integrerende rol gespeeld. Vandaag de dag is het echter in de vergetelheid geraakt en het lijkt erop dat we nu in minder verenigende tijden leven. Eén land heeft de Europese Unie verlaten, er heersen veel verschillende opvattingen over de nationale identiteit, die wordt gebruikt als reden om te differentiëren en uitzonderingen te maken, in sommige lidstaten trekken de autoriteiten de voorrang van het Unierecht in twijfel, we zien conflicten en oorlogsdreigingen aan de poorten van de Europese Unie, een aantal aspecten van het EU-beleid verdelen de lidstaten, hun autoriteiten en hun bevolking (bijv. het migratiebeleid), enzovoort. Daarom ben ik van mening dat de kwestie van de meertaligheid op de voorgrond moet worden geplaatst. Samen met het streven van de Europese Unie naar integratie. Wij komen uit een tijdperk waarin verscheidenheid – die ik, zoals eerder gezegd, tot op zekere hoogte zelf heb ervaren – een echte drijvende kracht was achter een gemeenschappelijk of verenigend optreden, hoe tegenstrijdig dit ook mag klinken. Met dit in het achterhoofd zal ik hieronder enkele aspecten van meertaligheid in de Europese Unie bespreken.

IV. De institutionele meertaligheid van de Europese Unie

Taal en het gevoel erbij te horen

Ik zie taal als een essentieel middel om verbondenheid te creëren, niet alleen om zich een bepaalde nationaliteit aan te meten, maar ook om tot een gemeenschap te behoren. Een gemeenschap is een groep mensen, in theorie althans, die zelfs tot in de miljoenen kan oplopen, allen met dezelfde waarden, doelstellingen of zienswijze (ook al zijn deze moeilijk vast te stellen of te verwezenlijken) en met de neuzen in dezelfde richting en een gezamenlijke blik op de toekomst. Maar zelfs binnen een gemeenschap kan taal een barrière zijn. Als taal een barrière wordt, ontstaat er een gevoel van beperking. Taal kan dan verlamdend werken en zo het gevoel erbij te horen doen afnemen. En omgekeerd, hoe meer je de taal/talen kent, hoe groter het gevoel van inclusiviteit. Hetzelfde geldt wanneer je de taal van een land niet machtig bent, maar evengoed je eigen taal kan gebruiken: hoe meer je in een ander land je taal op gelijke voet met andere talen kan gebruiken, hoe groter het gevoel dat je er thuishoort.

Ik herinner mij een college internationaal privaatrecht dat ik lang geleden volgde, waarin een docent het idee opperde dat zelfs nationaliteit, als aanknopingscriterium (vaak het

belangrijkste) voor de toepassing van het recht (op de rechtspositie van een individu, zoals zijn handelingsbekwaamheid) op het gebied van internationale betrekkingen, het gevoel van verbondenheid met een bepaald land niet zo fel kan aanwakken als taal dat kan. Ik herinner me ook dat ik vasthield aan deze gedachte om ze te gebruiken als vergelijkingsbasis voor de situatie van mensen, vrienden en kennissen die naar Slovenië waren verhuisd en het staatsburgerschap hadden aangevraagd. Zij moesten ook blijk geven van een basiskennis van de Sloveense taal. Het is me altijd bijgebleven hoe zij straalden van geluk wanneer zij dit deel van hun plicht hadden volbracht. Zij waren blij om uiting te kunnen geven aan hun verbondenheid met het nieuwe land in hun leven. Zij waren zelfs gelukkiger dan toen zij vernamen dat zij staatsburger waren geworden. Burgerschap is een kunstmatige juridische constructie, terwijl taal een echt dagelijks contact met de sociale omgeving inhoudt. Ik kom zelf uit een gemengd gezin, mijn moeder is Kroatisch en mijn vader Sloveens. Ik heb met eigen ogen gezien hoe bloed- en sociale banden sterker zijn dan juridische banden. Het gevoel erbij te horen heeft meestal weinig te maken met wetten, regels of rechtshandelingen. De nadruk ligt eerder op de gevoelens van het individu – de mate waarin iemand zich als mens aanvaard voelt door een bepaalde gemeenschap of in een bepaalde sociale omgeving. Het feit dat men een document van een of ander land op zak heeft dat zijn juridische band bewijst, is belangrijk, maar niet zo belangrijk als het gevoel om deel uit te maken van een samenleving – het subjectieve aspect van integratie. Erbij horen is een van de aspecten die een individu definiëren. En aangezien, zoals ik probeer uit te leggen, inclusiviteit nauw verbonden is met taal, is het ook nauw verbonden met de werking van de EU.

De rol van meertaligheid en de instellingen van de Europese Unie

Voor het bestaan en de ontwikkeling van de Europese Unie is het nodig dat de inwoners van het continent zich verbonden voelen met dit idee van internationale integratie. Het gevoel erbij te horen is dus uiterst belangrijk. Daarom geldt wat ik hierboven heb gezegd over de dynamiek van inclusie en erbij horen tussen individuen ook voor de relatie tussen instellingen en individuen. Op welke manier maakt de Europese Unie dan gebruik van taal om elk individu te benaderen? Als de Europese Unie niet met meertaligheid – de gelijke behandeling van talen – toenadering zou zoeken tot de inwoners van elke afzonderlijke lidstaat, zou dit leiden tot een onoverbrugbare kloof of tot verdeeldheid tussen de instellingen van de Europese Unie enerzijds en de inwoners van dit continent anderzijds. Deze toenadering en de gelijke behandeling van de verschillende talen van de inwoners van de Europese Unie is een van de essentiële elementen voor de werking

van de gemeenschap. Dit leidt tot een gevoel van saamhorigheid en gelijkheid. En alleen een functionerende gemeenschap kan vertrouwen wekken. Dit geldt des te meer als deze gemeenschap kunstmatig wordt gecreëerd, en vooral als het een unie is („unie” betekent in ons geval, eenvoudig gezegd, het afstaan van meer nationale soevereiniteit aan de EU-instellingen). Dit brengt ons tot het inzicht dat het vertrouwen, dat essentieel is voor de werking en het bestaan van de Europese Unie, zou ontbreken wanneer de instellingen niet dicht bij het individu zouden staan, onder meer door middel van taal.

Communautaire actie vermindert ook het individualisme, in die zin dat naarmate de individualiteit toeneemt, de mogelijkheden voor vooruitgang van de gemeenschap afnemen, en vice versa. De verhouding tussen beide is er een van omgekeerde evenredigheid. Taal is een element dat, bij gebrek aan een passend beleid, individualiteit in de hand kan werken op het niveau van het individu en dus ook op het niveau van de individuele lidstaten. Dit kan op zijn beurt leiden tot de bevordering van nationale belangen. Ik beperk mij hier tot het noemen van enkele economische belangen, bijvoorbeeld op het gebied van de interne markt, die een voorwaarde is voor de werking van de Europese Unie op institutioneel niveau. Een dergelijk individualisme zou tot uiting kunnen komen in het voortrekken van nationale producenten, handelaren, dienstverleners, arbeidskrachten, enz. Individualisme in politieke aangelegenheden vormt een nog groter gevaar: het brengt ons verder weg van integratie. Integratie is niet het product van individuele rationaliteit, maar van het vermogen om in grote groepen te denken. Alleen de mens bezit dit vermogen en het is de reden waarom we als soort zo succesvol zijn. Integratie tot stand brengen en handhaven is niet altijd gemakkelijk. Meertaligheid in zo’n diverse gemeenschap als de Europese Unie is dan ook een van de basisvoorwaarden.³

De Europese Unie heeft er altijd naar gestreefd de gevolgen van taalbarrières te voorkomen. Haar respect voor nationale talen en de gelijke behandeling van die talen is uniek in deze wereld. Europa is een continent met vele landen, sommige al wat

3 | Taal mag dus geen barrière vormen. Om slechts een klein voorbeeld te geven van de gevolgen die zich voordoen wanneer taal een barrière wordt, zou ik de – min of meer van de buitenwereld afgesloten – wijken willen noemen die typisch zijn voor grote steden met veel (economische en andere) immigranten. Natuurlijk spelen in die wijken niet alleen taalbarrières, maar ook culturele en sociologische omstandigheden een rol. Taal blijft echter een van de grootste barrières. Die barrières kunnen worden overwonnen door ten minste de meest elementaire diensten (zoals het verstrekken van basisvoedingsmiddelen) aan te bieden in de taal van de bewoners van het gebied. Na verloop van tijd kan dit echter ook leiden tot isolement en individualisme.

kleiner dan andere, die elk hun eigen historische, religieuze en culturele kenmerken en verschillen hebben. Taal is er daar één van. Er is immers geen continent ter wereld waar op zo'n beperkt grondgebied zoveel verscheidenheid bestaat. De Europese Unie is erin geslaagd dit alles te integreren, samen te brengen. Haar pioniers waren echte visionairs en helden in mijn ogen. Helden zonder wapens uiteraard. Met het economische idee van intensievere handel (die uitmondde in een interne markt) hebben *Robert Schuman, Konrad Adenauer, Jean Monnet, Walter Hallstein, Paul-Henri Spaak* en anderen zich ingezet voor de eenwording van Europa tijdens de Koude Oorlog die volgde op de Tweede Wereldoorlog. Dit waren beslissende jaren; dankzij hun ideeën en alle inspanningen om deze uit te voeren, werden de eerste stappen (die nu tot de geschiedenisboeken behoren) in de juiste richting naar de ontwikkeling van Europa als continent gezet. Als kind van de babyboomgeneratie kan ik niet anders dan mij gelukkig en tevreden voelen dat ik in het huidige tijdperk leef, waarin ik mezelf heb kunnen ontwikkelen tot de persoon die ik nu ben. Ik weet niet of wij ons daar allen van bewust zijn, gezien de huidige tendens tot desintegratie.

V. Conclusie

Toen het verreikende idee en de verlossende visie van de Europese integratie vaste vorm begonnen te krijgen, was taal geen barrière. Dit was echter niet vanzelfsprekend. Het wegnemen van de taalbarrières maakte deel uit van het Europese integratieproject en was, zoals ik hierboven heb trachten uit te leggen, een aspect, of liever een noodzakelijk onderdeel van die integratie. Het wordt tijd dat wij deze inspanningen uit het verleden erkennen en de Europese Unie dankbaar zijn voor de aanpak die zij heeft gekozen.

Ik ben me ervan bewust dat dit veel moeite kost. In dit verband vervullen de vertalers in de verschillende diensten van de EU-instellingen een zeer belangrijke taak. Zij worden vaak over het hoofd gezien en als vanzelfsprekend beschouwd, maar de basisgedachten die ik in dit artikel heb verwoord, zijn ten volle op hen van toepassing. Zij zijn een uiterst belangrijke schakel in dit grote project om de integriteit van de Europese Unie – in verscheidenheid verenigd – te bewaren. De bewaring van die integriteit leidt niet alleen tot de handhaving van de vrede op dit historisch onrustige continent, maar vormt tevens een belangrijk onderdeel in het mozaïek dat Europa heet, zowel in termen van economische welvaart als van co-existentie van de verschillende volkeren en culturen.⁴

4 | Zie in dit verband Harari, Y. N., *21 nasvetov za 21. stoletje* (21 lessen voor de 21e eeuw), Mladinska knjiga, 2020, blz. 139.

Ik zie veel gelijkenissen tussen de aanpak van integratie van de multiculturele stad van mijn jeugd, die ik in het begin van deze uiteenzetting beschreef, en het multiculturele Europa. We kunnen de rode draad die door elk van deze verhalen loopt, aan elkaar knopen: beide verhalen beschrijven een integratieproces (dat misschien traag verloopt, maar desalniettemin een belangrijk doel nastreeft) waarin taal geen barrière is, maar een verrijkende en verenigende verscheidenheid vormt. We kunnen alleen maar hopen dat deze visie van de voormalige Europese Economische Gemeenschap – later de Europese Gemeenschap en nu dus de Europese Unie – zich verder zal ontwikkelen. Het hoeft niet snel te gaan. Het is een pad dat ik persoonlijk met veel plezier traag maar gestaag bewandel. De historisch gegroeide benadering van taal is zeker zeer geschikt gebleken. In die benadering kunnen we een belangrijk element ontwaren van het Europa dat we door de jaren heen hebben opgebouwd en dat, zelfs vandaag de dag, dringend vraagt om verdere integratieprocessen.

Meertaligheid en juridische samenwerking in de noordse regio

— **Heikki E. S. Mattila**

Heikki Eero Sakari Mattila is doctor in de rechtsgeleerdheid, universitair docent rechtsvergelijking en emeritus hoogleraar juridische taalkunde. Zijn onderzoek op het gebied van juridische taalkunde had vooral betrekking op de Finse rechtstaal, maar strekte zich daarnaast ook uit tot andere talen. Hij heeft hierover talrijke boeken en artikelen gepubliceerd in het Fins en het Zweeds, alsook in het Engels, het Spaans en het Frans. Afgezien van de moderne talen heeft hij zich ook beziggehouden met het juridisch Latijn, waarbij zijn aandacht vooral uitging naar de vraag in hoeverre de Europese rechtstalen nog Latijnse uitdrukkingen bevatten.

1. Een overzicht van de taalkundige situatie in de noordse landen¹

In de noordse landen zijn op nationaal niveau sommige talen (IJslands, Fins, Noors, Zweeds en Deens) dominant, terwijl andere talen minderheidstalen zijn.²

De IJslandse, de Noorse, de Zweedse en de Deense taal zijn aan elkaar verwant: het zijn de belangrijkste Scandinavische (Noord-Germaanse) talen.³ Met uitzondering van het IJslands (een taal die dicht bij het Oudnoors staat) zijn deze talen onderling gemakkelijk te begrijpen, vooral in de geschreven vorm. Begrijpend lezen gaat grotendeels bijna vanzelf of vergt slechts een korte opleiding. Dit geldt ook voor juridische teksten.⁴ Niettemin mag er niet klakkeloos van worden uitgegaan dat deze talen volledig transparant zijn. De woordenschat van het Noors, het Deens en het Zweeds loopt soms uiteen en bevat ook valse vrienden (het Noors kent bovendien twee varianten, zie punt 3.1 hieronder). De mondelinge communicatie levert veel meer moeilijkheden op, vooral in het Deens, waarvan de uitspraak aanzienlijk verschilt van die van het Zweeds en het Noors.

De belangrijkste taal van Finland, het Fins, behoort tot een andere taalfamilie. De verhouding tussen de Scandinavische talen en het Fins is vergelijkbaar met die tussen het Duits en het Hongaars: ze verschillen volkomen van elkaar. In de kuststreken van Finland leeft echter een Zweedstalige minderheid (iets meer dan 5 % van de totale bevolking van het land). Ondanks de geringe omvang van deze minderheid heeft het Zweeds om historische redenen de status van (tweede) officiële taal van Finland; het

1 | Dr. Timo Esko, oud-president van het Finse hooggerechtshof, die decennialang betrokken was bij de noordse samenwerking, was zo vriendelijk het manuscript van dit artikel te lezen en van commentaar te voorzien. Zijn talrijke relevante opmerkingen hebben tot een aanzienlijke verbetering van de kwaliteit van het manuscript geleid. De voorlopige tekst van het artikel, dat door de auteur in het Frans is geredigeerd, is grondig nagekeken door Frédéric Nozais, hoogleraar aan het talencentrum van de universiteit van Helsinki. De auteur is deze twee specialisten hiervoor hoogst erkentelijk. Uiteraard is alleen de auteur zelf verantwoordelijk voor eventuele fouten en omissies in de uiteindelijk gepubliceerde versie.

2 | Deze minderheidstalen (zoals de Samische talen) kunnen een officiële status hebben.

3 | Laten we ook het Faeröers niet vergeten. Een zeer interessante samenvatting van de taalkundige situatie en de -ontwikkeling ervan in de noordse landen is te vinden in een recent artikel van Karl Erland Gadelli, „Écologie des langues dans le Norden”, *Nordiques*, nr. 35, 2018, blz. 77-93, beschikbaar op <https://journals.openedition.org/nordiques/1570#tocto1n1>.

4 | Bijvoorbeeld het woord „recht” is in het Deens ret, in het Noors rett en in het Zweeds rätt (in dit laatste woord wordt de letter „ä” uitgesproken als „[e]”), terwijl het woord „verzekering” zowel in het Deens als in het Noors *forsikring* is en in het Zweeds *försäkring* (ook in dit woord wordt de letter „ä” uitgesproken als „[e]”).

wordt op school in de hogere klassen onderwezen aan Finstaligen.⁵ De Finse wetgeving is tevens beschikbaar in het Zweeds, waarbij de Finse en de Zweedse taalversie volkomen gelijkwaardig zijn. Ook vele andere officiële teksten bestaan tevens in het Zweeds. Bovendien verschijnt een deel van de Finse rechtsliteratuur rechtstreeks in het Zweeds (zoals vermeld in voetnoot 15).

De rechtscultuur in de verschillende noordse landen is in grote lijnen identiek. Dit is het gevolg van gemeenschappelijke waarden, historische interactie⁶ en samenwerking op het gebied van wetgeving, vooral in de 20e eeuw.⁷ Vanaf het einde van de 19e eeuw tot de tweede helft van de 20e eeuw is een aanzienlijk deel van de wetten van de noordse landen geharmoniseerd. Tegenwoordig vertonen deze wetten een grote mate – en soms zelfs een zeer grote mate – van gelijkenis, in het bijzonder op het gebied van het privaatrecht. Daarnaast bestaan er ook verdragen en overeenkomsten tussen de noordse landen, onder meer op het gebied van de internationale rechtspleging (wederzijdse rechtshulp, tenuitvoerlegging van rechterlijke beslissingen, enz.). Als gevolg van de juridische samenwerking op pan-Europees en mondiaal niveau heeft dit stelsel van noordse verdragen en overeenkomsten echter aan belang ingeboet.⁸

5 | Zowel de kennis als het gebruik van het Zweeds lijkt in Finland echter terug te lopen, ook bij de overheid, hetgeen duidelijk naar voren komt uit tal van officiële rapporten die de afgelopen decennia zijn uitgebracht. Onder meer de Raad van Europa heeft herhaaldelijk aandacht besteed aan de positie van de Zweedse taal in Finland, waarbij niet alleen de kennis van deze taal in Finstalige kringen centraal stond, maar ook het behoud ervan in het openbare leven en het gebruik van deze taal in de onderwijs- en overheidsinstellingen van het land en uiteindelijk ook in de maatschappij als geheel.

6 | Zweden en Finland vormden eeuwenlang een staatseenheid, terwijl Denemarken en Noorwegen samen eerst een personele unie en vervolgens een echte unie hebben gevormd.

7 | Het recente, in het Frans geredigeerde artikel van Marie-Louise Holle („Le projet d’Ole Lando sur les contrats: le code sur le droit nordique des contrats”, *Revue internationale de droit comparé*, deel 69, nr. 4, 2017, blz. 779-805) bevat niet alleen een uitputtende bespreking van het verbintenissenrecht maar biedt ook een relevant overzicht van de noordse rechtsstelsels en de noordse juridische samenwerking in het algemeen. Tevens vermeldt het een groot aantal bronnen op dit gebied. Daarnaast zijn er diverse bundels met artikelen van noordse auteurs over dit onderwerp, waaronder Letto-Vanamo, P., Tamm, D., en Mortensen, B. O. G. (red.), *Nordic Law in European Context*, Springer, 2019, en Husa, J., Nuotio, K., en Pihlajamäki, H. (red.), *Nordic Law: between Tradition and Dynamism*, Antwerpen, Intersentia, 2007.

8 | Om tegenstrijdigheden met het recht van de Unie te voorkomen hebben de noordse verdragen en overeenkomsten vaak inhoudelijke wijzigingen moeten ondergaan, waardoor het stelsel ervan tegenwoordig globaal vrij ingewikkeld is en deels zelfs wat geforceerd aandoet.

Om de hierboven genoemde redenen vindt er een uitvoerige juridische communicatie plaats tussen de noordse landen. Hierbij worden Deens, Noors en Zweeds van oudsher vrijelijk door elkaar en, afhankelijk van het geval, in verschillende combinaties gebezigd. Het gaat hier om meertaligheid in een context van drie nauw met elkaar verwante talen. We kunnen dus spreken van een noordse gemeenschap van rechtstalen.

2. Het taalgebruik in de juridische communicatie tussen de noordse landen

De noordse samenwerking bestrijkt als geheel verschillende sectoren (cultuur, recht, milieu, energie, economie, volksgezondheid, enz.). De talen waarvan in het kader van deze samenwerking gebruik wordt gemaakt, zijn de drie hierboven genoemde Scandinavische talen, die zowel in een officiële context als informeel worden gebezigd. Er zijn echter ook samenwerkingsgebieden waar het tegenwoordig gangbaar is om zich in het Engels uit te drukken.⁹ Hoewel de juridische samenwerking niet geheel aan deze ontwikkeling ontkomt, is het gebruik van de Scandinavische talen hier nog steeds stevig verankerd (zie hieronder).

Concreter gezegd verloopt de noordse samenwerking in taalkundig opzicht als volgt. De Nooren gebruiken, volgens hun eigen voorkeur, een van de twee varianten van het Noors (zie punt 3.1 hieronder), de Zweden en de Finnen maken gebruik van het Zweeds (zie punt 3.2 hieronder), terwijl de Denen en – gewoonlijk – ook de IJslanders het Deens bezigen (dat op IJslandse scholen wordt onderwezen). Voor de mondelinge communicatie kan ook worden teruggegrepen naar een mengtaal (*skandinaviska*), die elementen van twee of meer Scandinavische talen bevat en waarin een al te Deens aandoende uitspraak wordt vermeden.

Op het specifieke gebied van het recht betekent dit dat de noordse rechterlijke en administratieve autoriteiten in de regel samenwerken met behulp van de Scandinavische talen. De ministeries van Justitie (met name in wetgevingsaangelegenheden) en de rechterlijke instanties spelen hier een centrale rol: de regelmatige bijeenkomsten van de

9 | Zie officiële website <https://www.norden.org/en/language>.

presidenten van de hooggerechtshoven en de hoogste administratieve rechtscolleges¹⁰ van alle noordse landen zijn hier een goed voorbeeld van. Ook in andere sectoren van juridische bedrijvigheid, bijvoorbeeld de advocatuur, wordt in het kader van de noordse samenwerking veelvuldig gebruikgemaakt van de Scandinavische talen. Wanneer advocatenkantoren uit twee of meer noordse landen samen een zaak behandelen, wordt de taalkeuze bepaald door de aard van de zaak en de taal van de cliënt. Zo worden de Scandinavische talen vaak door noordse advocaten gebruikt bij de voorbereiding van processen, met name op het gebied van het familierecht.¹¹

Een belangrijke sector van de noordse officiële samenwerking is de internationale rechtshulp. Op grond van de inter-noordse verdragen en overeenkomsten dient de communicatie tussen de autoriteiten van de noordse landen te geschieden in het Deens, het Noors en het Zweeds. Dit geldt onder meer voor de betekening van documenten (dagvaardingen, enz.), de bewijsverkrijging en de tenuitvoerlegging van rechterlijke beslissingen.¹² Deze drie talen zijn strikt gelijkwaardig. Dit betekent dat Finnen in hun contacten met Denen en Noren ook in het Zweeds mogen communiceren. Een Fins gerecht kan bijvoorbeeld een in Denemarken of Noorwegen woonachtige persoon als getuige in een Finse rechtszaak oproepen bij wege van een in het Zweeds opgestelde kennisgeving. Naar analogie daarvan wordt er in de noordse verdragen en overeenkomsten van uitgegaan dat de Finse autoriteiten behalve in het Zweeds opgestelde documenten ook

10 | Wat de rechtsmacht betreft, wordt in Finland en Zweden recht gesproken door zowel gewone rechters als bestuursrechters. Verder zij nog vermeld dat ook de presidenten van de noordse hoven van beroep regelmatig bijeenkomen.

11 | Op het gebied van de handel, waar internationale overeenkomsten gewoonlijk in het Engels worden opgesteld, ligt de situatie anders. De besprekingen voorafgaand aan het sluiten van een Engelstalige overeenkomst worden soms echter wél in de Scandinavische talen gevoerd. Om misverstanden te voorkomen worden bij deze besprekingen ook wel twee talen naast elkaar (Engels en een Scandinavische taal) gebruikt.

12 | Bijvoorbeeld de Overeenkomst van 1974 tussen Finland, IJsland, Noorwegen, Zweden en Denemarken betreffende wederzijdse rechtshulp inzake de kennisgeving en betekening van stukken en de bewijsverkrijging (artikel 2) en de Overeenkomst van 1962 tussen Finland, IJsland, Noorwegen, Zweden en Denemarken betreffende de gedwongen invordering van alimentatie (artikel 2). Volgens deze overeenkomsten moeten de in het kader hiervan toegezonden stukken vergezeld gaan van een vertaling in het Noors, het Zweeds of het Deens, indien ze niet in een van deze drie talen zijn opgesteld (d.w.z. indien ze in het Fins of het IJslands zijn opgesteld). Elk van deze drie talen is geldig in de door deze overeenkomsten geregelde gevallen.

in staat zijn om documenten te begrijpen die in het Deens of het Noors zijn geredigeerd.¹³ Zo kunnen in Helsinki verzoeken in het Deens of het Noors worden ingediend om alimentatie in te vorderen ten behoeve van een in Kopenhagen of Oslo woonachtig kind.

Wat de rechtsliteratuur aangaat, kan worden vastgesteld dat academische publicaties in de 21e eeuw in alle noordse landen steeds meer in het Engels verschijnen, ten koste van de nationale talen.¹⁴ In het verlengde hiervan zijn ook jonge juristen uit Finland – en uit andere noordse landen – die op Noord-Europese congressen of seminars hun presentaties in het Engels houden, niet langer een zeldzaam fenomeen. Als we naar de juridische literatuur in haar geheel kijken, ziet het beeld er echter anders uit. Ten eerste verschijnen alle publicaties die bedoeld zijn voor de rechtspraktijk en tal van academische publicaties van theoretische aard in de nationale talen. Publicaties in het Deens, het Noors of het Zweeds kunnen dus overal in de noordse landen worden gelezen en hetzelfde geldt voor Finse publicaties, omdat een – zij het beperkt – deel van de literatuur in het Zweeds verschijnt.¹⁵ Daarnaast publiceren inter-noordse juridische tijdschriften artikelen in het Deens, het Noors en het Zweeds¹⁶, en nemen nationale tijdschriften ook teksten op in de talen van hun noordse burens (ook al komt dit niet zo vaak voor). Insgelijks worden de Scandinavische talen vaak gebezigd op congressen en

13 | Aangezien deze veronderstelling niet altijd strookt met de werkelijkheid, bepaalt het Finse decreet inzake de tenuitvoerlegging van noordse rechterlijke beslissingen met betrekking tot privaatrechtelijke aanspraken van 1977 (artikel 5) dat een gerecht van eerste aanleg stukken die in het Noors of het Deens zijn geredigeerd, mag laten vertalen in het Fins of het Zweeds.

14 | Dit blijkt onder meer uit het feit dat het Fins in Finland reeds door het Engels is ingehaald als taal waarin het wetenschappelijk werk van docenten aan juridische faculteiten wordt gepubliceerd (mijn berekening is gebaseerd op statistische gegevens van deze faculteiten).

15 | Aan het begin van de 21e eeuw werd in Finland ongeveer 5 % van de juridische handboeken en 10 % van de juridische artikelen in het Zweeds gepubliceerd (berekend met medewerking van het personeel van de Finse parlementaire bibliotheek). Vermeldenswaard is in dit verband dat het in Finland mogelijk is om een studie rechtsgelerdheid in het Zweeds te volgen, teneinde daar officieel als jurist te kunnen werken. Gedurende lange tijd kon alleen aan de Universiteit van Helsinki, een tweetalige onderwijsinstelling, een juridische opleiding in het Zweeds worden gevolgd, maar zeer recentelijk (januari 2022) is besloten om deze opleiding ook aan te bieden in de *Åbo Akademi*, een Zweedstalige universiteit in Turku.

16 | Tegenwoordig publiceren deze tijdschriften ook artikelen in het Engels, onder meer van de hand van Finse juristen.

seminars van juristen uit noordse landen.¹⁷ Bijzonder vermeldenswaard is in dit verband het congres van noordse juristen, waar vele juridische academici en juristen die werkzaam zijn in de verschillende sectoren van de rechtspraktijk elkaar ontmoeten.¹⁸ Het kan dan ook niet worden gezegd dat de traditionele meertaligheid totaal niet meer van belang is in het kader van de samenwerking tussen noordse juristen aan universiteiten of in het onderwijs – integendeel.

3. Problemen bij de communicatie tussen de noordse landen

De communicatie tussen de noordse landen met behulp van de Scandinavische talen loopt niet altijd van een leien dakje, zelfs wanneer de deelnemers Deens, Noors of Zweeds als moedertaal hebben. Afgezien van de reeds genoemde problemen (verschillen in de gemeenschappelijke woordenschat, alsook in grammatica en uitspraak, met name van het Deens) wordt de juridische communicatie tussen de noordse landen vooral bemoeilijkt door taalspecifieke rechtstermen, die ook voor buitenlanders die een verwante taal spreken niet te herkennen zijn. Deze onherkenbare termen vloeien soms voort uit het feit dat rechtsinstituten van elkaar verschillen¹⁹, maar soms is er ook sprake van identieke instituten met verschillende benamingen. Daarnaast worden de problemen verergerd doordat Noorwegen twee gelijkwaardige varianten van de geschreven taal kent, waardoor de spelling van woorden – met inbegrip van rechtstermen – in meer of mindere mate kan verschillen. Deze rechtsbegrippen kunnen in die twee Noorse varianten soms totaal verschillend zijn. In dezelfde trant kan ook het juridisch Zweeds dat in Finland wordt gebezigd, afwijken van het juridisch Zweeds dat in Zweden wordt gebruikt, maar dit

17 | Zie bijvoorbeeld het symposium over de noordse stelsels van vermogensrecht (*Nya trender och bärande principer i den nordiska förmögenhetsrätten*), dat in 2019 door de Universiteit van Helsinki werd georganiseerd.

18 | Laatstelijk in 2017 te Helsinki. Het congres van noordse juristen (*De nordiska juristmötena*) is een bijzonder belangrijk instituut. Deze bijeenkomst vindt al meer dan 150 jaar plaats en trekt vandaag de dag meer dan duizend deelnemers uit alle noordse landen. De deelnemers houden lezingen, presenteren rapporten, wisselen ideeën uit over de ontwikkeling van het noordse recht en creëren nieuwe samenwerkingsverbanden, vaak in de avonduren.

19 | Een heel duidelijk voorbeeld hiervan biedt het Noorse stelsel van agrarisch erfrecht (*åsetesrett*), waarvan de bijzondere kenmerken kunnen worden verklaard door het feit dat de wetgever bij de regeling hiervan rekening moest houden met het van oudsher in dat land geldende instituut van het *odelsrett* (recht van eerste koop van directe afstammelingen bij de verkoop van agrarisch goed aan derden). Zie, in het algemeen, Mattila, H., *Les successions agricoles et la structure de la société. Une étude en droit comparé*, Franse tekst van Rabier, J.-C., Helsinki, Juridica, 1979, blz. 115 e.v.

komt niet vaak voor en de verschillen zijn vrij gering. Deze verschijnselen zullen in de volgende paragrafen kort worden besproken.

3.1. Eén enkel land – twee varianten van dezelfde taal: het Noors

Wereldwijd zijn er gevallen bekend waarin twee varianten – twee standaardvormen – van dezelfde taal soms gedurende een vrij lange tijd met elkaar rivaliseerden in het openbare leven en dus ook op juridisch gebied.²⁰ In Noorwegen doet een dergelijke situatie zich al sedert het einde van de 19e eeuw voor. Deze bijzondere taalsituatie bemoeilijkt de juridische communicatie tussen de noordse landen: juristen in andere delen van deze macroregio moeten in staat zijn om beide varianten, die eigenlijk bijna twee verschillende (zij het verwante) talen zijn, te begrijpen.

Voor een beter begrip van deze eigenaardige situatie moeten we ons realiseren dat Denemarken en Noorwegen eeuwenlang een unie hebben gevormd, vanaf het einde van de middeleeuwen tot het begin van de 19e eeuw. Gedurende deze lange periode is het Deens in het centrale bestuur van het land geleidelijk in de plaats gekomen van het Oudnoors (dat veel gelijkenis vertoonde met het Deens). Hetzelfde is gebeurd op het niveau van het lokale bestuur.

Tegen 1830 ontstond in de nationaal-romantische sfeer van die tijd de wens om een geschreven Noorse taal te creëren die zich van het Deens onderscheidde. Daartoe werden twee plannen van aanpak voorgesteld. Het eerste, meer gematigde plan was om het Deens dat van oudsher in Noorwegen werd gebruikt, als basis voor de nieuwe geschreven taal te blijven hanteren maar er elementen van het gesproken Noors aan toe te voegen. Het tweede, meer radicale plan was om een volkomen nieuwe geschreven taal te creëren op basis van de „goede” Noorse dialecten, die op hun beurt op het Oudnoors waren gebaseerd. Als gevolg hiervan zijn geleidelijk twee standaardvormen van de geschreven Noorse taal ontwikkeld en vastgelegd.

20 | Zie bijvoorbeeld Griekenland met zijn geschreven Grieks en het gesproken Grieks. Wat het juridische gebruik van deze varianten betreft, zie, voor een beknopte uiteenzetting in het Frans, Mattila, H., *Jurilinguistique comparée. Langage du droit, latin et langues modernes*, Gémard, J.-C., Cowansville, Éditions Yvon Blais, 2012, blz. 101-107, of, in het Engels, Mattila, H., *Comparative Legal Linguistics. Language of Law, Latin, Modern Lingua Francas*, 2e druk, vertaald door Goddard, C., Farnham, Ashgate, 2013, blz. 75-79.

Deze twee varianten – de ene op basis van het Deens, tegenwoordig bekend als *Bokmål*, en de andere op basis van de Noorse dialecten, tegenwoordig *Nynorsk* genoemd – vertonen vele gelijkenissen maar ook aanzienlijke verschillen. Er zijn vooral ontelbare kleine verschillen in spelling²¹, en sommige woorden zijn zelfs volkomen anders (ook op juridisch gebied).²² Daarnaast zijn er ook grammaticale verschillen (verbuiging van woorden, enz.).

De twee varianten concurreren nog steeds met elkaar. Waar het gebruik van het Nynorsk in het begin van de 20e eeuw toenam, is het de laatste decennia weer gestaag afgenomen. Beide varianten hebben dezelfde officiële status, maar het Bokmål is duidelijk dominant in alle sectoren van het maatschappelijke leven, ook op het gebied van wetgeving, justitie en rechtswetenschap. De meeste wetten zijn opgesteld in het Bokmål en de overgrote meerderheid van rechters en juridische academici bedienen zich in het kader van hun activiteiten van deze taal.²³

3.2. Het Zweeds: twee landen en een aantal taalkundige verschillen

Zoals hierboven vermeld, heeft het Zweeds in Finland de status van officiële taal. Er wordt naar gestreefd om de verschillen tussen het Zweeds van Zweden en dat van Finland zo veel mogelijk te reduceren, zowel in het gewone taalgebruik als in een officiële context. Op het gebied van het recht komt dit tot uiting in de maatregelen die zijn genomen om een correct gebruik van de rechtstaal te waarborgen. Er wordt naar gestreefd om het taalgebruik in beide landen zo veel mogelijk op elkaar te doen aansluiten. Het Fins-Zweeds is geen aparte taal, niet in het gewone taalgebruik en evenmin op het gebied van het

21 | Zo is de naam van het land bijvoorbeeld *Noreg* in het Nynorsk, maar *Norge* in het Bokmål.

22 | Zo is bijvoorbeeld een van de (zij het weinig voorkomende) equivalenten van het woord „faillissement” in het Nynorsk *buslit*, dat alleen in deze taalvariant bestaat.

23 | Wat de varianten van het Noors betreft, treft men in de internationale talen een groot aantal bronnen aan. Voor juridische activiteiten in het bijzonder, zie Askedal, J. O. en Lilleholt, K., *Sprache und Recht in Norwegen*, Europa ethnica 1 en 2, 1999, blz. 62-65, en Mattila, H., 2012, blz. 107-115 of Mattila, H., 2013, blz. 79-85 (zie voetnoot 20). In het Noors bestaat er een bijzonder veelomvattend verzamelwerk: Hæreid, G. O., Lilleholt, K., Skeie, I. Risnes, en Tollefsen, M. (red.), *Mål og rett – Juristmållaget 75 år*, Oslo, Institutt for privatrett, 2010.

recht.²⁴ Desondanks bestaan er nog steeds verschillen, zij het dat deze vrij uitzonderlijk zijn. Die verschillen zijn vooral te verklaren door het feit dat sommige rechtsinstituten in de twee landen van elkaar afwijken. Gaat het wel om identieke instituten, dan moet de verklaring worden gezocht in de geschiedenis²⁵ of in de invloed van de Finse taal (die al sinds meer dan honderd jaar de belangrijkste taal van het land is).

Het is van wezenlijk belang om deze verschillen in de rechtstaal te beperken, omdat ze in de Zweeds-Finse betrekkingen en meer algemeen in de betrekkingen tussen de noordse landen soms tot misverstanden leiden. De Europese Unie speelt in dit opzicht tegenwoordig een belangrijke rol. Binnen de Unie wordt namelijk slechts één variant van het Zweeds gehanteerd voor zowel Zweden als Finland. Het is natuurlijk wel zo dat de richtlijnen van de Unie in de lidstaten worden uitgevoerd door middel van nationale wetten, waarbij de Zweedse terminologie van de richtlijnen niet altijd als zodanig wordt overgenomen, maar wordt afgestemd op de terminologie van de andere wetten die het betrokken gebied in Zweden en Finland regelen. Toch kan worden gezegd dat de activiteiten van de Europese Unie op lange termijn bevorderlijk zijn voor de eenheid van de Zweedse rechtstaal in Zweden en Finland. Zo maakt de Unie in bepaalde sectoren frequent gebruik van verordeningen als wetgevingsmethode, hetgeen betekent dat de Zweedse teksten in de definitieve vorm ervan volkomen identiek zullen luiden in beide landen.

3.3. Terminologische verschillen tussen de westelijke en de oostelijke landen van Noord-Europa

Uiteraard kent elk noords land specifieke rechtsinstituten die elders niet voorkomen (zoals de *åsetesrett*, zie voetnoot 19). Daarnaast kan een instituut ook uiteenlopende benamingen hebben, ook al komt het in alle noordse landen in identieke vorm voor.

24 | Zie het niet-officiële handboek, Bruun, H., en Palmgren, S. (red.), *Svenskt lagspråk i Finland* (Zweedse rechtstaal in Finland), Helsingfors, Statsrådets svenska språknämnd & Schildts, 1998, blz. 107-108, en meer in het algemeen Reuter, M. e.a., „Swedish in Finland in the 20th century”, *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*, 2017, deel 22/2, blz. 1647-1656.

25 | Ik herinner eraan dat veel rechtsinstituten in Finland dateren uit de 19e eeuw – een periode waarin dit land als autonoom groothertogdom deel uitmaakte van het Russische Rijk en de belangrijkste rechtstaal nog steeds het Zweeds was.

Opvallend is in de eerste plaats dat het noordse recht weliswaar een vrij coherent geheel vormt – de noordse rechtsfamilie –, maar er binnen dit geheel twee subfamilies kunnen worden onderscheiden: die van het West-noords recht (Denemarken, Noorwegen, IJsland) en die van het Oost-noords recht (Zweden, Finland).²⁶ De begripsmatige en terminologische verschillen zijn groter tussen deze subfamilies dan binnen elke subfamilie. Zo vormen bijvoorbeeld vraagstukken in verband met bepaalde soorten goederenverdelingen (erfenissen, huwelijksvermogensrecht, failliete boedel van schuldenaars) in Denemarken en Noorwegen een afzonderlijke rechtstak (*skifteret/skifterett*). Binnen deze rechtstak worden termen gebruikt die in Zweden en Finland onbekend zijn.

In de tweede plaats hebben Deense en Noorse rechtsinstituten en overheidsinstanties soms een taalspecifieke naam, ook al bestaat er een begripsmatig equivalent in Zweden en Finland.²⁷ In het kader van de wetgeving ter harmonisatie van het recht van de noordse landen is getracht dit probleem te minimaliseren door zo veel mogelijk te kiezen voor identieke terminologie of terminologie waarvan de taalkundige varianten gemakkelijk herkenbaar zijn in alle noordse landen. Het is echter moeilijk gebleken om op de ingeslagen weg voort te gaan: nationale tradities zijn een zeer sterke factor die het creëren van nieuwe termen kan belemmeren.

Dit betekent dat het, wanneer documenten tussen de twee subfamilies van het noordse recht circuleren, soms moeilijk is om rechtstermen en bepaalde benamingen van instituten goed te begrijpen. Een methode om dit struikelblok te vermijden is het opstellen van meertalige modeldocumenten waarin de essentiële rechtsbegrippen worden uitgedrukt met behulp van equivalente begrippen die in elk noords land worden gebruikt.

4. De toekomst van meertaligheid in het kader van de juridische samenwerking tussen de noordse landen

Ook in de toekomst zal er in de noordse landen ongetwijfeld behoefte aan onderlinge communicatie blijven bestaan, ook al leidt de toenemende samenwerking binnen de Europese Unie – vooral op het gebied van de wetgeving – ertoe dat de noordse

26 | Zoals blijkt, komt deze rubricering van de rechtsstelsels niet overeen met de classificatie van de talen. Zie bijvoorbeeld „Scandinavische talen“, Wikipedia.

27 | Zo is het Zweedse equivalent van het woord „beslag“ bijvoorbeeld *utmätning*, terwijl het Deense equivalent *udlæg* of – voorheen – *udpantning* is.

samenwerking in zekere zin aan belang inboet. Anders dan in het midden van de twintigste eeuw nog steeds het geval was, kunnen de noordse landen geen wetten meer aannemen die in strijd zijn met de wetgeving van de Unie, maar ze kunnen wél, door gezamenlijk op te treden, invloed uitoefenen op de ontwikkeling van die wetgeving.²⁸ Ook mag niet uit het oog worden verloren dat de noordse samenwerking in bepaalde sectoren steeds belangrijker wordt als gevolg van de algemene toenadering tussen landen en bevolkingsgroepen. Door het vrije verkeer van personen (en goederen, enz.) zijn er steeds meer rechtsbetrekkingen, zowel langdurige als incidentele, tussen de noordse landen (verkeersongevallen in Noorwegen waar Finnen bij betrokken zijn, invordering van alimentatie in Finland ten behoeve van een kind dat in Denemarken woont, enz.). Ook de samenwerking tussen juridische academici zal naar alle waarschijnlijkheid intensief worden voortgezet.

Zoals hierboven al is vermeld, wordt de noordse juridische samenwerking gekenmerkt door macro-regionale meertaligheid. Er worden drie verwante talen gebruikt (Deens, Noors en Zweeds) – zelfs vier als de twee varianten van het Noors als afzonderlijke talen worden opgevat. In het kader van deze meertaligheid wordt er, met name in een officiële context maar ook meer algemeen, van uitgegaan dat de betrokkenen en de autoriteiten van het noordse buurland wederzijds Deens, Noors en Zweeds begrijpen.

Zoals we eveneens hebben gezien, wordt het grootste probleem in de communicatie tussen noordse landen veroorzaakt door het feit dat de hoofdtal van Finland een volkomen andere taal is en dat de feitelijke status en de kennis van het Zweeds in Finland steeds meer tanen²⁹ (parallel daaraan is ook de positie van het Deens in het IJslandse schoolsysteem tegenwoordig bescheidener dan vroeger). Daarnaast mogen echter ook de problemen in de andere noordse landen niet over het hoofd worden gezien. Zo is het ondanks de Deense oorsprong van de dominante variant van het Noors zelfs voor Noren soms moeilijk om het gesproken Deens te begrijpen; ook het begrip van geschreven teksten is niet altijd evident tussen Denen, Noren en Zweden en vergt enige oefening. Verder moet worden vastgesteld dat de ideologie van het Scandinavisme in

28 | Zie, met betrekking tot de toekomstige ontwikkeling van de noordse juridische samenwerking, in het Zweeds, Sevón, L., „Nordiskt lagstiftningssamarbete – forntid eller framtid?” (Noordse samenwerking op wetgevingsgebied – een achterhaald fenomeen of een kans voor de toekomst?), *Tidskrift utgiven av Juridiska Föreningen i Finland*, 3 en 4, 2009, blz. 545-550.

29 | Zie voetnoot 5.

de noordse landen niet meer zo sterk is als vroeger en dat jonge Scandinaviërs niet langer bereid zijn (zelfs dat kleine beetje) moeite te doen om de talen van de buurlanden te kunnen lezen of om in een verwante taal met anderstaligen te kunnen praten.³⁰ In feite beschouwen jongeren het Engels wereldwijd als een natuurlijk en neutraal communicatiemiddel in alle internationale betrekkingen, ook met buurlanden waar een zeer verwante taal wordt gesproken.³¹ En dan is er ook nog het probleem van de valse vrienden, dat wil zeggen woorden die op elkaar lijken maar een andere betekenis hebben. Een andere – externe – factor is de wens van de Baltische staten, die na de val van de Sovjet-Unie onafhankelijk zijn geworden, om meer aansluiting te vinden bij de noordse landen³² – wat ook om historische redenen niet meer dan natuurlijk is (vroeger, vooral in de 17e eeuw, maakte het noordelijke deel van de Baltische regio deel uit van het Zweedse koninkrijk). In de Baltische landen komt het slechts zelden voor dat een jurist de Scandinavische talen begrijpt.

Gelet op al deze aspecten is het moeilijk om met zekerheid te voorspellen in hoeverre de Scandinavische talen hun positie als inter-noords samenwerkingsinstrument zullen behouden. De hierboven genoemde problemen mogen niet te licht worden opgevat. Niettemin mag niet worden vergeten dat de Scandinavische talen, vooral in de geschreven vorm, een uitermate geschikt vehikel voor de samenwerking tussen de noordse landen zijn. Bovendien bieden deze talen de Scandinaviërs (met uitzondering van de IJslanders) een belangrijk voordeel: actief communiceren is gemakkelijk, aangezien ze hun moedertaal zowel in schriftelijke verslagen als in gesprekken kunnen gebruiken. Bovendien is het eenvoudiger om over typisch noordse rechtsfenomenen te spreken met behulp van reeds in de Scandinavische talen bestaande termen dan met behulp van een tussentaal (Engelse vertalingen zijn vaak niet nauwkeurig genoeg).

30 | Dit komt duidelijk naar voren uit een recent rapport (*Har Norden en språkfelleskap?*, 2021) van de noordse raad van ministers. In een enquête werd aan noordse jongeren gevraagd welke taal ze spreken wanneer ze iemand ontmoeten die een andere Scandinavische taal als moedertaal heeft. Ongeveer 60 % van de jongeren antwoordde daarop dat ze dan voor de Engelse taal kiezen.

31 | Met betrekking tot studenten in de rechtsgeleerdheid werd dit vastgesteld – en betreurd – door Johan Bärhund, hoogleraar noords recht, tijdens het symposium van de noordse landen in 2019 (zie voetnoot 16).

32 | Dit is reeds te merken in de internationale samenwerking van advocatenverenigingen. Sinds de Balten deelnemen aan de samenwerking tussen noordse advocatenverenigingen, is men zich hier op grote schaal van het Engels gaan bedienen.

Ook al zou het in de noordse landen in de toekomst de regel worden om voor de juridische samenwerking het Engels als voertaal te hanteren, dan nog zou daarmee de noodzaak om de talen van de noordse buurlanden te kennen niet volkomen verdwijnen, al was het maar om teksten te kunnen begrijpen. Bij communautaire aangelegenheden (van de Unie) ligt het misschien anders, maar nationale discussies over praktische juridische problemen (wetgevingsbeleid, enz.) worden gewoonlijk overal in de nationale talen gevoerd. Engelstalige teksten over dergelijke onderwerpen zijn dus eerder zeldzaam; bovendien verschijnen vertaalde teksten pas later. Wie zich een goed beeld wil vormen van de discussies die in noordse landen over een praktisch juridisch vraagstuk worden gevoerd, moet bijgevolg documenten lezen (waaronder juridische boeken en artikelen) die in Scandinavische talen zijn gepubliceerd.

We moeten ons hier terdege van bewust zijn – vooral in deze moderne tijd waarin noordse jongeren overtuigd zijn van de almacht van de Engelse taal. Als de bij de inter-noordse samenwerking betrokken juristen het Deens, het Noors of het Zweeds beheersen – minstens de geschreven vorm ervan – zullen ze ook over de nodige achtergrondkennis beschikken om de vraagstukken die in het kader van die samenwerking worden besproken, gemakkelijk te doorgronden. Door de belangrijkste teksten uit de buurlanden te lezen, zullen deze juristen vertrouwd raken met wat er in al deze landen leeft en met de argumenten die daar in de debatten worden aangevoerd. Het spreekt voor zich dat deze kennis van invloed is op de bijdragen die de deelnemers aan de samenwerking kunnen leveren, doordat ze hen beter in staat stelt om relevante oplossingen aan te dragen.

Het is ook belangrijk om te oefenen in het begrijpen van de gesproken taal van de noordse buurlanden en om in de buurtalen gesprekken te voeren.³³ Iemand die de Scandinavische talen niet verstaat, wordt gemakkelijk buitengesloten van gesprekken in de wandelgangen en tijdens avondevenementen, waar de standpunten en de redevoeringen voor de daaropvolgende officiële bijeenkomsten worden voorbereid. Ook het sociale aspect van talenkennis mag niet over het hoofd worden gezien. Een diner waar vrijelijk en afwisselend in de verschillende Scandinavische talen wordt gediscussieerd, is een ervaring die de noordse identiteit op een geheel eigen wijze versterkt.

33 | Voor mensen die Fins of IJslands spreken betekent dit het actief oefenen van het Zweeds, Deens of Noors aan de hand van gesprekken; voor Deenssprekenden betekent het vooral een oefening in duidelijk en verstaanbaar articuleren.

Taal als sleutelbos

— Stig Strömholm

Stig Strömholm was de rector van de Universiteit van Uppsala in de periode 1989-1997 en is emeritus professor privaatrecht en internationaal privaatrecht. Eerder was Strömholm professor rechtsfilosofie aan dezelfde universiteit. Hij heeft verschillende juridische, historische en zelfs literaire publicaties geschreven en heeft in meerdere Europese landen onderscheidingen ontvangen voor zijn meertalige activiteiten in zowel de nationale als de internationale rechtswetenschap en voor zijn oeuvre in meerdere Europese talen.

Une science est une langue bien faite – „Een wetenschap is een goed gemaakte taal” – is een uitspraak die wordt toegeschreven aan de Franse natuurkundige Henri Poincaré (1854-1912), een van de laatste grote polyhistoren. Zijn beschrijving is vooral raak als het gaat om de rechtswetenschap. Deze beschikt namelijk niet over andere uitdrukkings- of hulpmiddelen dan natuurlijke taal, die niet helemaal kan worden vervangen door cijfers of formules, hoe ambitieus sommige beoefenaren van de rechtstheorie ook hebben geprobeerd om daarvan gebruik te maken om juridische inhoud over te brengen. Hierna wordt voornamelijk aandacht besteed aan de rechtstaal.

Zowel algemene rechtsbeginselen als specifieke gedetailleerde regels worden uitgedrukt, weergegeven, beschreven en gedefinieerd door middel van een taal die weliswaar „natuurlijk” is (in tegenstelling tot kunstmatige of geformaliseerde taal), maar vaak behalve gespecialiseerd – en alleen al om die reden moeilijk toegankelijk voor oningewijden – ook nog eens archaïsch is. In een samenleving met een lange ononderbroken geschiedenis is het onvermijdelijk dat deze taal, die haar oorsprong vindt in maatschappelijke omstandigheden die niet langer bestaan, soms gewoonweg verwijst naar voorwerpen, denkbeelden en handelingen die onbekend zijn voor de leden van de hedendaagse taalgemeenschap.

In geavanceerde rechtsorden is de rechtstaal een ingewikkeld systeem dat wordt gekenmerkt door zowel „normale” logische betekenisrelaties als een eigen hiërarchische orde, waarvan de lezer of toehoorder de opbouw op zijn minst in hoofdlijnen moet kennen om zich een tekst in die taal volledig eigen te kunnen maken. Het gaat om een systeem dat het resultaat is van een historische ontwikkeling die in verschillende culturen en landen anders is verlopen. Soms bestaan er duidelijke en in de praktijk belangrijke verschillen tussen de systemen in kleine, in de meeste opzichten bij elkaar aansluitende, nauw verwante en zowel politiek/economisch als cultureel gelijksoortige samenlevingen. Begrip van zowel de woorden en de structuur van de taal als de logische en hiërarchische opbouw van de regelgeving is een onmisbare voorwaarde om een rechtstelsel niet alleen intellectueel te kunnen begrijpen maar ook – om een algemeen en neutraal woord te bezigen – te kunnen „hanteren”. De meest voorkomende en objectief belangrijkste vorm van „hantering” bestaat uiteraard in regeltoepassing, dat wil zeggen het nemen van een beslissing waarbij de inhoud van een regel wordt omgezet in een handeling. Daarvan is bijvoorbeeld sprake wanneer een veroordeling wordt gebaseerd op een wettelijke strafbepaling of wanneer een advocaat stelt dat een privaatrechtelijke regel van toepassing is op een overeenkomst. Tot minstens het midden van de negentiende eeuw – en op tal van gebieden nog veel langer – hadden universitaire rechtenstudies in alle landen een enge nationale gerichtheid, en op het

vlak van de praktische toepassing werd slechts één, doorgaans nationaal begreemd systeem überhaupt in aanmerking genomen.

Van de Europese – en overigens ook van de Amerikaanse, de Afrikaanse of de Aziatische – jurist kan worden gezegd dat hij gevangen zat en voor een zeer groot deel nog altijd gevangen zit in een eigen, vaak nationaal begrensde taalwereld. Dat is niet verwonderlijk.

De begripsbepalingen en interpretaties die „functioneren” in de eigen taalwereld – dat wil zeggen die daar met succes kunnen worden „gehanteerd” – worden dan ook geacht „juist” en misschien zelfs „als enige juist” te zijn. Redelijk geïnformeerde juristen weten uiteraard dat er andere begripsbepalingen en interpretaties bestaan die in andere nationale systemen functioneren. Naar deze andere systemen leiden – in situaties waarin dit om verschillende redenen noodzakelijk wordt geacht – de smalle nooduitgangen die ter beschikking worden gesteld door het internationaal privaatrecht (en in bepaalde specifieke situaties het algemeen volkenrecht). Redelijk geïnformeerde juristen weten tevens dat grote delen van het systeem waardoor zij gebonden zijn, een historische – Romeinsrechtelijke, kerkrechtelijke of Germaanse – oorsprong hebben die meerdere systemen gemeen hebben. In verreweg de meeste situaties waarmee de jurist bij de toepassing van het recht in het kader van de uitoefening van zijn beroep te maken krijgt, heeft deze historische kennis evenwel geen direct praktisch nut. De concrete probleemoplossingen die hij tracht te vinden, moeten met behulp van de eigen rechtstaal worden gezocht in het eigen systeem. Het is volgens mij niet overdreven om te beweren dat ervaren juristen bewust of onbewust een soort kaart voor de geest staat van het rechtstelsel waarbinnen zij werken. Deze kaart is het resultaat van de thematische indeling en opbouw van juridische studies en leerboeken en – wellicht in bijzonder hoge mate – van die van de wetgeving.

Het bovenstaande geldt voor de rechtspraktizijn en de rechtsbeoefenaar, maar ook de rechtstheoreticus moet van die historisch gegroeide situatie uitgaan wanneer hij om de een of andere reden vergelijkende studies verricht. Van hetzelfde uitgangspunt dient eveneens de wetgever te vertrekken wanneer hij zijn zoektocht naar nieuwe oplossingen aanvat, ongeacht of het gaat om nationale wetgeving dan wel om de vaststelling van regels die bedoeld zijn om te gelden voor meerdere rechtstelsels. Comparatieve studies worden in belangrijke mate bemoeilijkt doordat de gelijkenissen (en verschillen) tussen de werkelijke objectieve inhoud van de oplossingen die in de nationale rechtsorden worden geboden voor maatschappelijke problemen, niet zelden kunnen worden verhuld door terminologische en andere taalverschillen die veeleer

toevallig of willekeurig kunnen worden genoemd dan dat zij de uitdrukking zouden vormen van betekenisvolle inhoudelijke verschillen.

Om het hoofd te bieden aan de problemen waarmee comparatieve studies gepaard gaan, moeten juristen een vrij grondige kennis hebben van de min of meer vaste taalgewoonten binnen de betrokken rechtssystemen en zelfs van ogenschijnlijk oppervlakkige verschillen die tot uitdrukking komen in de keuze van trefwoorden in registers, opschriften van rechtszaken en bibliografieën.

Hierna zal ik uit eigen ervaring voorbeelden geven van enkele soorten problemen die zich voordoen bij verschillende soorten talige ontmoetingen en vertalingen op juridisch gebied. Hopelijk kan aan de hand van deze voorbeelden worden geïllustreerd hoe veelzijdig en veeleisend het werk van vertalers, zelfs op een zo beperkt en relatief goed afgebakend gebied als het juridische kan zijn. De ene vertaling lijkt zeer zelden op de andere.

Tijdens de zomer van 1956 werkte ik – toentertijd rechtenstudent – als onbezoldigd stagiair bij de Zweedse kamer van koophandel te Parijs, die destijds gevestigd was in het „Zweedse huis” aan de avenue des Champs-Élysées, nr. 125. Tot de meest voorkomende taken behoorde de vertaling van handelscorrespondentie uit het Zweeds in het Frans en omgekeerd. Ik had cum laude een bachelor Romaanse talen behaald en heel wat Franse literatuur gelezen. Bovendien hield ik van het Frans en leverde deze taal zelden moeilijkheden op voor mij. Op een dag kwam er een vertegenwoordiger van een groot Frans bouwbedrijf naar de kamer van koophandel en vroeg hij of men zijn firma kon helpen met een vertaling van de door het *Mekanförbund* (Zweedse federatie van de mechanische industrie) opgestelde normen voor kranen in het Frans. De Franse onderneming was voornemens een offerte in te dienen voor de bouw van meerdere grote hijskranen in een Zweedse haven. De stagiairs van de kamer van koophandel hadden het recht om als particulier en tegen betaling dergelijke opdrachten aan te nemen indien deze konden worden geacht nauw samen te hangen met de activiteiten van de kamer ter bevordering van de Frans-Zweedse betrekkingen. Na een vrij uitvoerige bespreking met de Franse ingenieur besloot ik de opdracht te aanvaarden.

De taak zou enerzijds zeer arbeidsintensief blijken te zijn, maar was anderzijds eigenlijk vrij eenvoudig. Het kwam erop aan om getrouw en met de grootst mogelijke – niet alleen terminologische maar ook syntactische – nauwkeurigheid een stuk duidelijk en afgebakend technisch proza, waarvan ik de exacte betekenis uiteraard in de ene noch in de andere taal ten volle begreep, om te zetten van het Zweeds in het Frans. Het spreekt

voor zich dat er geen ruimte was voor enige idiomatische of stilistische ambitie, noch voor het zoeken naar nuances. Het werk stelde vooral eisen aan de nauwgezetheid die noodzakelijk was om te zorgen voor een absoluut correcte terminologie, zowel wat betreft de benamingen van de materialen en de constructie als wat betreft de beschrijving van de hijs- en transportactiviteiten die met de producten zouden kunnen worden verricht. Het meeste vond ik – soms na vlijtig zoekwerk – in relevante naslagwerken, maar voor enkele zaken verliep de zoektocht moeizamer. Ik herinner mij nog steeds de tijdrovende queeste naar een volledig correct Frans equivalent van de uitdrukking *maximal tillåten skjuvpåkänning* (maximaal toelaatbare schuifspanning), die voorkwam in de Zweedse kraannormen. Af en toe zag ik tijdens de hectische en hete julidagen, wanneer ik gebogen zat over de opdracht, voor mijn geestesoog het beeld opdoemen van een gigantische hijskraan in een idyllische Zweedse haven die met gedonder instortte wegens een fout in mijn vertaling. Uiteindelijk werd de tekst echter zonder vragen of bezwaren goedgekeurd door de Franse opdrachtgever. De vertaling lijkt dus bruikbaar te zijn geweest. Of er een bestelling uit voortkwam, is mij niet bekend. Evenmin verschenen er de volgende jaren in de Zweedse kranten berichten over instortende hijskranen in Zweedse havens.

Mijn tweede voorbeeld behoort tot een heel ander intellectueel domein. Een van de Zweedse rechtswetenschappers die reeds vroeg inzag dat het voor de Scandinavische rechtssystemen en voor de Scandinavische rechtswetenschap belangrijk was om actief in contact te komen met de wereld die na de Tweede Wereldoorlog ontstond, was de Stockholmse professor Folke Schmidt (1909-1980), een pionier in de nieuwe en zowel in omvang als in betekenis snel toenemende discipline van het arbeidsrecht. Hij stond aan het hoofd van de groep Scandinavische rechtswetenschappers die samen het Engelstalige jaarboek *Scandinavian Studies in Law* stichtten en beheerden, waarvan de eerste jaargang te Stockholm verscheen in 1957. Schmidt bleef redacteur van de publicatie tot zijn dood in 1980 en besteedde veel werk aan het jaarboek.

Elke jaargang van *Scandinavian Studies in Law* bestond uit een selectie recent gepubliceerde Scandinavische rechtswetenschappelijke artikelen die werden geacht van internationaal belang te zijn. Schmidt werd bijgestaan door een redactiecomité dat bestond uit Stockholmse professoren. In elk Scandinavisch land was er een correspondent die tot taak had om artikelen uit zijn eigen land te selecteren en voor te stellen. Ik had Schmidt leren kennen aan het einde van de jaren '50 en vertaalde zijn leerboek *Kollektiv arbetsrätt* (collectief arbeidsrecht) in het Engels. In de vroege jaren '60 werd ik redactiesecretaris van *Scandinavian Studies in Law*, een functie die ik meerdere jaren zou bekleden. In principe moest er van de bijdragen van de Scandinavische auteurs een Engelse versie bestaan wanneer zij bij de redactie werden ingeleverd, maar vaak – en met name in het

begin – moesten die een grondige taalkundige revisie ondergaan, die hoofdzakelijk werd verricht door Folke Schmidt en mij. De eindcontrole werd uitgevoerd door Richard Cox, een ervaren Engelse vertaler. De ambitie wat stijl, spelling en zelfs grafische vormgeving betreft was vanaf het begin zeer hoog. Het redactiecomité leverde veel inspanningen op het gebied van de controle en de correctie van de bijdragen, maar er waren vele ogen nodig en de taak van redactiesecretaris was arbeidsintensief. Een stapel manuscripten of drukproeven was in mijn tijd als redactiesecretaris mijn vanzelfsprekende gezelschap op al mijn reizen per vliegtuig, trein of boot.

Ons werk met het vertalen van de Scandinavische teksten naar het Engels in *Scandinavian Studies in Law* diende, naast het hoofddoel van het jaarboek, een breder secundair doel op langere termijn, namelijk de afzonderlijke bijdragen toegankelijk maken voor een Engelstalig lezerspubliek en aldus de voorwaarden scheppen voor een internationale wetenschappelijke discussie. Ten aanzien van dat lezerspubliek koesterden wij de, naar zou blijken, realistische verwachting dat het in hoofdzaak zou bestaan uit een beperkte groep van – in de rechtswetenschap of in elk geval in de sociale wetenschappen geïnteresseerde – goed opgeleide en vaak professioneel actieve personen. Het secundaire doel bestond erin geleidelijk een enigszins algemeen geldige verzameling Engelse termen aan te leggen die zou kunnen worden gebruikt om Scandinavische begrippen en instellingen weer te geven in de permanente internationale uitwisseling van ideeën waarop wij hoopten. Uiteraard groeide deze verzameling termen met elke jaargang van *Scandinavian Studies in Law*. Richard Cox maakte jaarlijks een compilatie van de nieuwe woorden, maar onze plannen om voldoende materiaal te produceren voor een volledig Zweeds-Engels juridisch woordenboek werden nooit verwezenlijkt. Op zich was dat niet verwonderlijk. De artikelen die in het jaarboek werden opgenomen, werden in de eerste plaats geselecteerd wegens hun wetenschappelijke relevantie en kwaliteit. Daarnaast waren ze qua onderwerp vrij beperkt en gespecialiseerd. In de jaren '50 en '60 bestond in de westerse wereld enige nieuwsgierigheid naar en in het beste geval een eerbiedige belangstelling voor Scandinavische maatschappelijke oplossingen. De idee dat Scandinavië en in het bijzonder Zweden een „derde weg” vertegenwoordigde tussen socialisme en kapitalisme was in de westerse wereld tamelijk verbreid onder juristen en auteurs in de sociale wetenschappen. Ook al ontbraken brede overzichten van grote thematische gebieden niet helemaal in de geselecteerde artikelen, de presentatie van het Scandinavische recht viel te selectief uit om zelfs uit een vrij groot aantal jaargangen – elke jaargang bestond uit een tiental artikelen, in totaal goed voor 200 tot 300 bladzijden – binnen een redelijk tijdsbestek voldoende materiaal te kunnen putten voor een bruikbaar algemeen juridisch woordenboek. Een probleem dat

zich reeds vroeg aandiende toen de plannen voor een woordenboek concreet gestalte begonnen te krijgen, was het verschil tussen de Britse en de Amerikaanse juridische taal. Vaak was er voor de weergave van een Zweeds juridisch begrip in het Engels meer dan één woord nodig.

Anders dan het geval was bij de kraannormen van de Zweedse federatie van de mechanische industrie, was er bij de vertaling van de rechtswetenschappelijke teksten in *Scandinavian Studies in Law* een zekere ruimte voor stilistische en zelfs esthetische overwegingen. Onze ambitie was om de Scandinavische rechtswetenschap te presenteren in een zo aantrekkelijk mogelijk Engels, zonder afbreuk te doen aan de wetenschappelijke rigueur. Die ambitie had niet zelden tot gevolg dat men zich bij de vertaling van juridische termen – wellicht in het bijzonder als het ging om namen van ambten, functies en instellingen, maar ook als het ging om rechtstheoretische begrippen – voor een dilemma geplaatst zag dat volgens mij onontkoombaar is bij alle kwalitatief hoogstaande vertalingen van teksten die betrekking hebben op maatschappelijke onderwerpen.

Vereenvoudigd gesteld komt dit dilemma neer op het volgende: moet men kiezen voor een stilistisch aantrekkelijke en misschien idiomatisch aanvaardbare maar tegelijkertijd feitelijk vage en approximatieve oplossing, of moet men zich de moeite getroosten om een taalkundig omslachtige, gedetailleerde definitie uit te werken die is voorzien van informatieve toevoegingen en die soms – om überhaupt begrijpelijk te zijn – een zodanig grote hoeveelheid informatie over de feitelijke maatschappelijke context blijkt te vereisen dat de vertaling van één enkel begrip uitgroeit tot een afzonderlijk klein hoofdstuk?

Bij de keuze tussen deze twee principiële oplossingen moet men zich noodgedwongen een idee vormen van het gebruik dat het waarschijnlijke lezerspubliek van de tekst zal maken. Het leek in het onderhavige geval – en het lijkt in het algemeen – onwaarschijnlijk dat de tekst door rechtsbeoefenaren zou worden gebruikt als het soort informatie dat zij nodig hebben om beslissingen te nemen. Dergelijke informatie verkrijgen rechtsbeoefenaren in de regel op andere manieren en niet door academische jaarboeken te lezen. Het is zeer waarschijnlijk dat de studie van het Scandinavische recht een theoretisch doel dient. Die inschatting deed – en doet – de balans enigszins doorslaan in het voordeel van de argumenten voor een idiomatisch en stilistisch vlotte weergave in plaats van een gedetailleerde, descriptieve en verklarende presentatie. Diezelfde inschatting noopt evenwel ook tot een waarschuwing: de tekst mag niet *zodanig* idiomatisch worden dat hij een sluier werpt over de daadwerkelijke verschillen tussen de regels en instellingen die worden voorgesteld. In dat geval kan de tekst zonder meer misleidend zijn. Hetgeen vreemd is, moet als vreemd kunnen worden herkend, ook al wordt het uitgedrukt in

een welbekende taalkundige vorm. Het is nauwelijks overdreven om te stellen dat er op taalkundig en terminologisch vlak een grotere gelijkenis tussen het Scandinavische en het Duitse (en feitelijk ook het Franse) recht bestaat dan tussen de Scandinavische rechtsorden en de rechtssystemen die behoren tot of gebaseerd zijn op de Anglo-Amerikaanse *common law*. Dat wil niet zeggen dat er in de Scandinavische rechtssystemen in het geheel geen sprake is van het taalkundige exotisme dat vaak – in de ogen van een buitenlandse waarnemer – kenmerkend is voor het Engelse en het Noord-Amerikaanse recht. In dit verband kan ermee worden volstaan één voorbeeld te noemen. Het gaat om de benaming van een functionaris in het Zweedse rechtssysteem wiens ambt niet langer bestaat. Om zijn drievoudige professionele rol op een begrijpelijke manier te beschrijven, waren vrij uitvoerige toelichtingen vereist. Hoe zou men een enigszins betrouwbare vertaling van het woord *landsfiskal* kunnen geven in het Engels, het Frans of het Duits (of zelfs in het Deens of het Noors) zonder te breedsprakig te worden?

Een derde voorbeeld wijst op heel andere vertaalproblemen. Tijdens de decennia na de Tweede Wereldoorlog kregen vraagstukken met betrekking tot de juridische bescherming van de privacy veel aandacht in de westerse democratieën. Europese en Amerikaanse juristen vatten vooral belangstelling voor deze vraagstukken op wegens de toenemende dreiging voor de persoonlijke levenssfeer van burgers die uitging van af luisterpraktijken, heimelijk gemaakte foto's en nieuwe technische procedés. De discussie werd in het bijzonder gevoed doordat de voorstanders van een sterke juridische bescherming van de privacy aanknoopten bij de idee van fundamentele mensenrechten, die een zeer concrete invulling hadden gekregen dankzij zowel de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens van de Verenigde Naties uit 1948 als het Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden van de Raad van Europa uit 1950.

Op de juridische kaart behoren de mensenrechten en het „persoonlijkheidsrecht” (*Persönlichkeitsrecht*) – dat met name Duitse juristen reeds in de negentiende eeuw ingang probeerden te doen vinden als overkoepelende benaming voor onder meer de morele rechten van een auteur (een onderwerp dat ik heb behandeld in mijn in 1966 te Uppsala verdedigde proefschrift) – tot verschillende „provincies”. De mensenrechten, waarvan de wortels reiken tot de *Bill of Rights* (rechtenverklaring) van de Verenigde Staten van Amerika en de *Déclaration des droits de l'homme et du citoyen* (verklaring van de rechten van de mens en de burger) van de Franse Revolutie, werden bij het publiekrecht ingedeeld, terwijl het persoonlijkheidsrecht bij het privaatrecht werd ingedeeld. Dit soort traditionele grensafbakeningen heeft meer invloed op het denken van mensen dan men zich kan voorstellen.

De internationale belangstelling voor de juridische bescherming van de privacy leidde ertoe dat de te Genève gevestigde *International Commission of Jurists* (ICJ, Internationale Commissie van Juristen) besloot om in de lente van 1967 in Stockholm een conferentie te houden over dit onderwerp. De Zweedse afdeling van de ICJ werd geleid door de vooraanstaande rechter Gustaf Petrén. Hij haalde mij ertoe over om voor de conferentie een Engelstalig rechtsvergelijkend rapport over het onderwerp op te stellen met voorstellen voor discussiethema's en zelfs juridische oplossingen. Met enige hulp van het secretariaat van de ICJ lukte het mij om het rapport te voltooien. Het werd later in 1967 uitgegeven in boekvorm (*Right of Privacy and Rights of the Personality. A Comparative Survey*, Acta Instituti Upsaliensis Iurisprudentiae Comparativae, 8, Stockholm, Norstedts, 1967, 250 bladzijden).

Mijn rapport had tot doel een duidelijk en vrij volledig beeld te schetsen van de feitelijke situatie inzake de juridische bescherming van de persoonlijke levenssfeer van burgers in de Verenigde Staten van Amerika en in de Europese landen die op dit gebied toonaangevend waren, en zo de basis te vormen voor de conferentie en voor eventuele wetgevende initiatieven. De voornaamste moeilijkheid bij deze taak was dat die juridische bescherming – voor zover daarvan al sprake was – zeer verschillende plaatsen innam op de juridische kaarten in kwestie en bijgevolg ook *zeer verschillende benamingen had*.

De weg naar een algemene presentatie liep over een aantal opmerkelijke rechtszaken die met elkaar gemeen hadden dat zij – ongeacht het opschrift waaronder zij konden worden teruggevonden – betrekking hadden op de juridische bescherming van de persoonlijke levenssfeer van het individu. De verzameling bevatte onder meer enkele beroemde beslissingen van Noord-Amerikaanse rechters uit het begin van de twintigste eeuw die men als uitdrukking van een nieuw recht, het *right of privacy*, is gaan beschrijven en analyseren, alsmede een arrest van het Noorse hooggerichtshof uit de periode na de Tweede Wereldoorlog (waarin het begrip „privacy” werd gebezigd) en een aantal eveneens nieuwe mijlpaalarresten van het West-Duitse *Bundesgerichtshof* (hoogste federale rechter in burgerlijke en strafzaken). In dit geval kwam het er niet op aan om de termen van een of meer rechtsstelsels te vertalen in een of meer termen van een ander rechtsstelsel. Een voorwaarde om het overzicht te kunnen maken was dat we niet vastliepen in de terminologische verschillen, maar er als het ware dwars doorheen keken en doordrongen tot de essentie van de juridische oplossing. Welke *benaming* deze oplossing diende te krijgen, was uiteraard niet van belang gespeend – benamingen zijn nooit irrelevant in een betekenisdragende taal – maar was een nevenkwestie. De relevantie van het onderzoek was dat de onderzochte rechtsorden om overwegend identieke redenen een passend rechtsmiddel aanreikten.

Aantekeningen

[illegible]

[illegible]

**HOF VAN JUSTITIE
VAN DE EUROPESE UNIE**

**L-2925 Luxemburg
Tel. +352 4303-1**

Het Hof op het internet : curia.europa.eu

Manuscript voltooid in december 2022

De instelling of personen die namens de instelling optreden, zijn niet aansprakelijk voor het gebruik dat eventueel van de volgende informatie wordt gemaakt.

Luxemburg: Hof van Justitie van de Europese Unie | Directoraat-generaal Meertaligheid
Directoraat-generaal Informatie | Directie Communicatie
Eenheid Publicaties en Multimedia

Luxemburg: Bureau voor publicaties van de Europese Unie, 2023

Foto's: © Alan Xuereb, Kunstenaar, 2023; © Joseph Alfred Izzo Clarke, Foto, 2023

© Europese Unie, 2023

Overname met bronvermelding toegestaan.

Voor gebruik of overname van foto's of andere materialen die niet onder het auteursrecht van de Europese Unie vallen, moet u rechtstreeks toestemming vragen aan de houders van het desbetreffende auteursrecht.

Print	ISBN 978-92-829-3851-5	doi:10.2862/879226	QD-01-21-581-NL-C
PDF	ISBN 978-92-829-3828-7	doi:10.2862/14412	QD-01-21-581-NL-N

HOF VAN JUSTITIE VAN DE EUROPESE UNIE

Directoraat-generaal Meertaligheid

Directoraat-generaal Informatie
Directie Communicatie
Eenheid Publicaties en Multimedia

Mei 2023

ISBN 978-92-829-3828-7
doi:10.2862/14412
QD-01-21-581-NL-N

